

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

ASKERÎ VESAYET VE TÜRKİYE
DOKTORA TEZİ

MURAT SABAN

DANIŞMAN: PROF. DR. REMZİ FINDIKLI

JÜRİ ÜYESİ: PROF. DR. NAFİZ TOK

JÜRİ ÜYESİ: PROF. DR. ERTAN BEŞE

JÜRİ ÜYESİ: DOÇ. DR. ÖĞR. MEHMET FARUK ÖZÇINAR

JÜRİ ÜYESİ: DR. ÖĞR. ÜYESİ ZİYA ABBAS

AKSARAY-2025

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren (5) beş yıl sonra fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : MURAT

Soyadı : SABAN

Bölümü : KAMU YÖNETİMİ

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : ASKERÎ VESAYET VE TÜRKİYE

İngilizce Adı : MİLİTARY TUTELAGE AND TURKEY

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Murat Saban

İmza

JÜRİ ONAY SAYFASI

Murat SABAN tarafından hazırlanan “Askerî Vesayet ve Türkiye” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Danışman: PROF. DR. REMZİ FINDIKLI

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi/ Aksaray Üniversitesi

.....

Üye: PROF. DR. NAFİZ TOK

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi/ Niğde Üniversitesi

.....

Üye: PROF. DR. ERTAN BEŞE

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi/ Çankırı Karatekin Üniversitesi

.....

Üye: DOÇ. DR. ÖĞR. MEHMET FARUK ÖZÇINAR

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi/ Aksaray Üniversitesi

.....

Üye: DR. ÖĞR. ZİYA ABBAS

Uluslararası İlişkiler- Siyasi Tarih/ Aksaray Üniversitesi

.....

Tez Savunma Tarihi: 26/ 12 / 2024

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nuntarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Aybala ÇAYIR

TEŞEKKÜR

Bu araştırmanın yürütülmesi sürecinde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Remzi Fındıklı'ya, Prof. Dr. Nafiz Tok'a, Prof. Dr. Ertan Beşe'ye, Doç. Dr. Mehmet Faruk Özçınar'a, Doç. Dr. Berat Akıncı'ya, Dr. Öğr. Üyesi Ziya Abbas'a, Dr. Öğr. Üyesi Oktay Alkuş'a ve Ar. Gör. Alper Karademir'e en içten şükranlarımı sunarım.

ÖZET

Demokrasi, toplumu ilgilendiren kararların halk tarafından alındığı bir yönetim modelidir. Ancak bu süreç, ordu tarafından yapılan müdahalelerle kesintilere uğrayabilmekte ve demokrasinin gelişimi problemli bir sürece dönüşebilmektedir. Ordunun siyaset ile bu yöndeki etkileşimi, siyasi literatürde askerî vesayet olarak tanımlanmaktadır. Türk siyasal hayatında kronik bir rahatsızlığa dönüşen bu problem; sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal ve hukuki alanlarda birbiriyle ilintili bir dizi bileşene bağlı olarak ortaya çıkmakta ve millî menfaatlerin gözetilmesi, temel hak ve özgürlüklerin korunması gibi gerekçelere yaslandırılmaktadır. Çok partili hayata geçiş sonrasında, bu gerekçelere Cumhuriyet kazanımlarının korunması hususu da eklenmiştir. Dolayısıyla hem halkın hem de rejimin koruyuculuğunu ilke edinen ordu, siyasal hayatın aktif bir aktörü hâline dönüşmüştür. Ordunun edinmiş olduğu bu misyon, 27 Mayıs müdahalesi ile siyasal hayatı kuşatan otonom bir sisteme dönüştürülmüştür. 1961 Anayasası ile ortaya çıkan ve vesayetin kurumsallaşması olarak algılanan yeni siyasal sistemin aksayan yönleri, 1971 ve 1973 anayasa değişiklikleriyle giderilmeye çalışılmış, 1982 Anayasası ile vesayetin varlığı pekiştirilmiştir. Ancak koruyucu bir misyonla hareket eden ordunun siyasal hayat ile etkileşiminin neden olduğu sonuçlar beklendiği gibi gelişmemiştir. Demokratik sürecin askerî müdahalelerle kesintilere uğratılması halk iradesini anlamsızlaştırmış, eğitim ve sosyal alanlardaki ideolojik yaklaşımlar kendi karşıtlığını oluşturmuş, yaşanan hak ihlalleri adalete olan inancı sarsmış ve gelir dağılımında zaten var olan uçurum daha da derinleşmiştir. Türk siyasal hayatında, 1889 ila 2017 yılları arasındaki asker-siyaset ilişkisini, nitel araştırma metodu kullanarak nedenler ve sonuçlar bağlamında inceleyen bu çalışmada, siyasal sistem üzerindeki vesayet sorunlarının çözülebilmesi için orta sınıfın güçlendirilmesi ve demokrasinin bir devlet politikası hâline dönüştürülmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bilim Kodu : 117111

ORCID No : <https://orcid.org/0000-0002-4947-7948>

Anahtar Kelimeler : Türk Siyasi Hayatı, Askerî Vesayet, Pretoryanizm

Sayfa Adedi : 296

Danışman : Prof. Dr. Remzi Fındıklı

ABSTRACT

Democracy is a governance model in which decisions concerning society are made by the people. However, this process can be interrupted by interventions made by the army, and the development of democracy can turn into a problematic process. The interaction of the army with politics in this direction is defined as military tutelage in political literature. This problem, which has become a chronic disorder in Turkish political life, emerges due to a series of interrelated components in social, cultural, economic, political and legal areas, and is based on justifications such as the protection of national interests and the protection of fundamental rights and freedoms. After the transition to multi-party life, the issue of protecting the achievements of the Republic was added to these justifications. Therefore, the army, which adopted the principle of protecting both the people and the regime, became an active actor in political life. This mission acquired by the army was transformed into an autonomous system surrounding political life with the intervention of May 27. The failing parts of the new political system, which emerged with the 1961 Constitution and was perceived as the institutionalization of tutelage, were attempted to be resolved with the 1971 and 1973 constitutional amendments, and the existence of tutelage was reinforced with the 1982 Constitution. However, the results caused by the interaction of the military, which acted with a protective mission, with political life did not develop as expected. The interruptions of the democratic process with military interventions rendered the will of the people meaningless, ideological approaches in education and social areas created their own opposition, rights violations experienced shook the belief in justice, and the already existing gap in income distribution deepened even more. This study, which examines the military-political relationship in Turkish political life between 1889 and 2017 in the context of causes and effects using the qualitative research method, has reached the conclusion that in order to solve the tutelage problems in the political system, the middle class must be strengthened and democracy must be transformed into a state policy.

Science Code : 117111

ORCID Number : <https://orcid.org/0000-0002-4947-7948>

Key Words : Turkish Political Life, Military Tutelage, Praetorianism

Page Number : 296

Supervisor : Prof. Dr. Remzi Fındıklı

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	10
KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE	10
1.1. Egemenlik Kavramı	10
1.1.1. Egemenlik Kavramına Etimolojik Yaklaşım	11
1.1.2. Egemenlik Anlayışının, Teolojik Boyuttan Beşerî Boyuta İndirgenmesi	12
1.1.3. Modern Dönem Egemenlik Tartışmaları	14
1.1.4. Halk Egemenliği ve Millet (Ulus) Egemenliği Kavramları	17
1.1.5. Türk Siyasi Hayatında Egemenlik Anlayışının Gelişimi	24
1.2. Vesayet Kavramı.....	27
1.2.1. Vesayet Kavramına Etimolojik Yaklaşım	28
1.2.2. Vesayet Kavramına Disiplinler Arası Yaklaşım.....	28
1.2.3. Siyasal ve Sosyal Dönüşümün Aracı Olarak Vesayet	30
1.2.3.1. Demokratikleşme	30

1.2.3.2.	Modernleşme	33
1.2.3.3.	Uluslaşma	41
1.3.	Vesayet Düşüncesine Kaynaklık Eden Sebepler	44
1.3.1.	Sosyal Sebepler	45
1.3.2.	Kültürel Sebepler	49
1.3.3.	Ekonomik Sebepler	53
1.3.4.	Siyasal Sebepler	58
1.3.5.	Yasalardan Kaynaklanan Sebepler	64
1.4.	Asker-Siyaset İlişkisini Açıklayan Bir Kavram: Pretoryanizm	69
1.4.1.	Klasik Dönemde Pretoryanizm	69
1.4.2.	Modern Dönemde Pretoryanizm	70
1.4.3.	Pretoryan Ordu Davranışlarının Sınıflandırılması	73
1.4.4.	Türk Ordusu ve Pretoryanizm	77
İKİNCİ BÖLÜM		83
İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ		83
2.1.	Pretoryan Düşüncelerin Ortaya Çıkışı (1889-1897)	83
2.2.	Pretoryan Düşüncelerin Örgütlenme Süreci (1897-1907)	88
2.3.	Egemenlik Kaynağının Dönüşümünde Ordunun Rolü (1908)	90
2.4.	Pretoryan Düşüncelerden Vesayetçi Uygulamalara Geçiş (1909-1913)	92
2.5.	Devlet Yönetiminde İttihat ve Terakki Vesayeti (1913-1918)	98
2.6.	Siyasal ve Sosyal Dönüşüm Bağlamında İttihat ve Terakki	101
2.7.	İttihat ve Terakki Döneminde Ordu Siyasallaşması ve Sonuçları	103
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		109
TEK PARTİ DÖNEMİ		109
3.1.	Elitlerin Siyasi Nüfuz Mücadelesi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	110
3.2.	Egemenlik Kaynağının Meşruiyeti Bağlamında: Cumhuriyet Kültürü	115

3.3.	Güdümlü Demokrasi Denemesi: Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF).....	122
3.4.	Pretoryan Çerçeve: Kemalizm ve Siyasi Hayata Etkisi.....	125
3.5.	Parti Devlet Bütünleşmesi ve Siyasi Hayata Etkisi	130
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM		137
ÇOK PARTİLİ DÖNEM		137
4.1.	Egemenlik Kullanımında Yeni Paydaşlar: 27 Mayıs Askerî Müdahalesi	138
4.2.	Pretoryan Sistemin İnşası: 1961 Anayasası	146
4.2.1.	Cumhuriyet Senatosu	152
4.2.1.1.	Egemenlik Kullanımında Anayasal Statüsü.....	155
4.2.1.2.	Siyasal Vesayet Bağlamında Değerlendirilmesi	156
4.2.2.	Cumhurbaşkanlığı.....	157
4.2.2.1.	Egemenlik Kullanımında Anayasal Yetkileri	159
4.2.2.2.	Siyasal Vesayet Bağlamında Değerlendirilmesi	161
4.2.3.	Anayasa Mahkemesi	163
4.2.3.1.	Egemenlik Kullanımında Anayasal Yetkileri	164
4.2.3.2.	Siyasal Vesayet Bağlamında Değerlendirilmesi	165
4.2.4.	Genelkurmay Başkanlığı.....	169
4.2.4.1.	Yürütme Erki İçindeki Statüsü.....	169
4.2.4.2.	Siyasal Vesayet Bağlamında Değerlendirilmesi	172
4.2.5.	Millî Güvenlik Kurulu (MGK)	178
4.2.6.1.	Yürütme Erki İçindeki Statüsü.....	180
4.2.6.2.	Siyasal Vesayet Bağlamında Değerlendirilmesi	182
4.2.6.	Diğer Denetim Mekanizmaları	186
4.2.6.1.	Danıştay.....	186
4.2.6.2.	Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)	190
4.2.6.3.	Hâkim ve Savcılar (Yüksek) Kurulu (HSK)	194

4.2.6.4.	Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.....	197
4.3.	Pretoryan Sistemde Sorunlar ve Revizyon Süreci: 1982 Anayasası.....	200
4.8.1.	Yükseköğretim Kurulu (YÖK)	204
4.8.2.	Devlet Denetleme Kurulu (DDK).....	207
4.4.	Pretoryan Sistemde Rol Değişimi (2002-2017).....	209
BEŞİNCİ BÖLÜM.....		221
PRETORYAN DEVLET ANLAYIŞININ ETKİLERİ		221
5.1.	Eğitim ve Kültür Alanındaki Etkileri.....	221
5.1.1.	Askerlerin Eğitim Hayatındaki Rolü	222
5.1.2.	İdeolojik Yaklaşımın Eğitim ve Öğretim Hayatı Üzerindeki Etkisi	225
5.2.	Halk İradesi Üzerindeki Etkisi.....	229
5.3.	Yargı Üzerindeki Etkisi	235
5.4.	Toplum Üzerindeki Etkileri	236
5.5.	Sosyoekonomik Gelişim Üzerindeki Etkileri	241
SONUÇ.....		246
KAYNAKÇA.....		252
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU.....		297

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. T.C. Yetişkin Nüfus Okuryazarlık Gelişim Çizelgesi (1935-2000)	46
Tablo 2. T.C. Yüksek Öğrenim Gelişim Seviyesi Çizelgesi (1923-2000)	47
Tablo 3. Kül Tigin Abidesi'nin Yöneten-Yönetilen İlişkileri Kapsamında Tetkiki.....	50
Tablo 4. 14 Mayıs 1950 Genel Seçim Sonuçları.....	60
Tablo 5. T.C. Kurumlara Güven Anketi (2019)	63
Tablo 6. Pretoryan Orduların Tipolojisi ve Karakteristik Özellikleri	74
Tablo 7. Nordlinger'in Müdahaleci Subay Tipolojisi	75
Tablo 8. T.C. Suç Türüne Göre Tasnif Çizelgesi (2022)	129
Tablo 9. 15 Ekim 1961 Genel Seçim Sonuçları.....	144
Tablo 10. Türkiye'de Gelir Araştırmalarında % 20'lik Dağılımlar ve Gini Katsayısı....	245

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AY	: Anayasa
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BKKTĐ	: Başbakanlık, Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi
BM	: Birleşmiş Milletler
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CSTD	: Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi
ÇÜ	: 1. Çankaya Üniversitesi. 2. Çukurova Üniversitesi
DDHC	: İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi
DP	: Demokrat Parti
DŞKM	: Devlet Şurası Kararlar Mecmuası
EMASYA	: Emniyet Asayiş Yardımlaşma Protokolü
Gnkur	: Genelkurmay
HÜ	: Hacettepe Üniversitesi
İÜ	: 1. İnönü Üniversitesi 2. İstanbul Üniversitesi
KHO	: Kara Harp Okulu
KMTD	: Kurucu Meclis Tutanak Dergisi
MAK	: Meclis Araştırma Komisyonu

MBK	: Millî Birlik Komitesi
MGK	: Millî Güvenlik Kurulu
MGKGS	: Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MMTD	: Millet Meclisi Tutanak Dergisi
MSB	: Millî Savunma Bakanlığı
MSYK	: Millî Savunma Yüksek Kurulu
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş adamları Derneği
NSC	: National Security Council
ODHK	: Ordu Dahili Hizmet Kanunu
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
RC	: Resmî Ceride
RG	: Resmî Gazete
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
SODEV	: Sosyal Demokrasi Vakfı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİMAV	: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı,
TMK	: Türk Medeni Kanunu
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV	: Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş adamları Derneği
UNC	: Birleşmiş Milletler Tüzüğü
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu

GİRİŞ

Orduların fonksiyonları, tarihî bağlamlar ve toplumların iç dinamiklerine bağlı olarak şekillenmektedir. Üstlendikleri koruyucu misyon, klasik döneme özgü coğrafi sınırlara dayalı savunma anlayışından farklı boyutlara evrilebilmektedir. Bu sürecin ortaya çıkardığı sonuçlardan biri de ordunun iç siyasette etkin bir aktöre dönüşmesidir. Bu rol, demokratik rejimlerde problemlili bir alana karşılık gelmektedir.

Demokrasiler, halk iradesine ve aynı zamanda idaresine orduların müdahale etmediği ve edemediği sivil yönetimlerdir. Demokrasilerde liderler, ancak mümkün olanı yapabilmektedirler. Her zaman sorunların ortaya çıkma ihtimali bulunmaktadır. Burada önemli olan, çözüm arama sorumluluğunun kişilere veya kurumlara havale edilmemesi, sorunun sahibi olan halka bırakılmasıdır (Galbraith, 1980). Aksi durumda, ordunun politik güce dönüşmesini sağlayacak bir süreç söz konusu olmaktadır. Siyasal sistemin işleyişindeki aksaklıkların süreklilik arz etmesi veya otoritenin meşruiyetini sorgulayacak nedenlerin ortaya çıkması, bu sürecin ve güvensizlik ortamının oluşumuna katkı sağlayan faktörlerdir. Böyle ortamlarda, toplumun en güvenilir kurumu olan ordunun siyasi aktöre dönüşmesi kolaylaşmaktadır. Ancak koruyucu bir misyonla da olsa ordunun politik güce dönüşmesi pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Başlıca sorunlar; güvenlik politikalarının militarist bir anlayışla ele alınması sonucu ortaya çıkan hak ihlalleri ve buna bağlı olarak artan toplumsal huzursuzluk, askerî gücün hukuki süreçten bağımsız hareket etmesi sonucu adaletle olan inancın zedelenmesi, askerî otoritenin ortaya çıkışıyla demokratik ilkelerin göz ardı edilmesi ve modern dünyadan kopuşun yaşanması, sivil-asker ilişkilerinde bozulma ve dolayısıyla uzlaşmacı nitelikten rekabetçi niteliğe bürünen siyasal ortamın, güç mücadelelerinin yaşandığı bir alana dönüşmesidir.

Silahlı Kuvvetlerin siyasal hayat üzerindeki etkileri, literatüre “askerî vesayet” olarak yerleşmiştir. Askerî vesayet, “Latin Amerika cumhuriyetlerinde, Arap ülkelerinde, yeni Afrika devletlerinde ve bazı Güneydoğu Asya yönetimlerinde görülmektedir” (Perlmutter, 1969, s. 382). Türkiye de bu listeye dahildir. Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren siyaset üzerindeki etkisi belirginleşmeye başlayan ordu, II. Meşrutiyet’in (1908) ilan edilmesinde

öncü rol üstlenmiş ve bu tarihten sonra adım adım siyasetin merkezine ilerlemiştir. İşgalci güçlere karşı verilen Kurtuluş Savaşı'nda askerlerin üstlendikleri kurtarıcı misyon, yeni devletin oluşturulmasında kurucu vizyona dönüşmüş ve sonrasında koruma misyonuna evrilmiştir. Cumhuriyet kazanımlarını koruma misyonu, siyasal olduğu kadar sosyal bir dönüşümün de ifadesi olmuştur. Bu dönüşüm ile imparatorluk döneminden devralınan sosyal kütlenin modernleşmesi ve böylece elde edilen tarihsel kazanımların korunması amaçlanmaktadır. Cumhuriyet kazanımlarının korunması misyonunun topluma aktarılacak suretiyle muhafaza edilmesi, ordunun temel amaçlarından biri hâline gelmiştir. Ancak bu misyonun, 27 Mayıs sonrasında yaşanan gelişmelerle farklı bir boyuta taşındığı ifade edilebilir. Bu durumu eleştirel yaklaşan Yavuz (2017, s. 62)'a göre orduya komuta edenler, Cumhuriyet'in kurucu felsefesini doğru kavrayamamıştır. Askerî liderler, kimseye hesap vermeden davranmayı alışkanlık edinmişler, milletten ve toplum gerçeklerinden kopmuşlardır. 1960'da yönetimi ele alan ordunun, dönemin siyasetçilerini hedef alması bu bağlamda değerlendirilebilir.

1960 müdahalesinin oluşumunda, Demokrat Parti yönetiminin tepki toplayan politikalarının yanı sıra sistem kaynaklı sorunlar da bulunmaktadır. Demokrasiye geçilmiş ama demokratik alt yapı gerektiği gibi hazırlanamamıştır. Örneğin seçim sistemi, demokratik temsil oranını yansıtamamıştır. İktidarı denetleyen demokratik kontrol mekanizmaları oluşturulamamış ve hukuki temel yetersiz kalmıştır. Problemlerle geçen on yıllık tecrübe ışığında, 1961 Anayasası ile inşa edilen yeni sistem, siyasi literatüre “vesayet kurumsallaşması” adıyla geçmiştir (Yahşi, 2023). Vesayet ile anlatılmak istenen, ordunun siyaset ile olan bağının kurumlar vasıtasıyla devam ettirilmesidir. Mevcut sistem, askerî müdahalenin ürünü olarak algılanmaktadır. Bu şekilde algılanmasında, sistemin orduya özerk alan yaratması ve gerektiğinde siyasal hayata aktif müdahale edebileceği kolaylığı sağlaması bulunmaktadır. Ancak bu sistemin tam anlamıyla askerî zihniyetin ürünü olduğunu ileri sürmek, sistemin inşa sürecinde yer alan diğer aktörlere haksızlık sayılabilir. Zira çok partili siyasi hayat ile başlayan muhalif eleştiriler, böylesi bir sistemin inşasındaki fikrî temelleri çoktan atmışlardır. Dolayısıyla süreç, II. Meşrutiyet dönemini anımsatan bir şekilde iktidara yöneltilen muhalif eleştiriler ile başlamış ve nihayetinde askerler öne çıkarak yönetimde belirgin bir güce dönüşmüşlerdir. 1961 sonrasında meclis çalışmaları, müdahaleci askerlerden müteşekkil Millî Birlik Komitesi üyelerinin ömürleri boyunca doğal senatör sayıldığı Cumhuriyet Senatosu gölgesi altında yürütülmüştür. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ordunun tercihleri göz önünde bulundurulmuştur. İnkılap kanunlarının

uygulanmasında ordu hassasiyetleri doğrultusunda hareket edilmiştir. Ancak hükûmetlerin sık sık değişmek zorunda kaldığı, toplumsal ve siyasal çalkantıların eksik olmadığı bu süreçte, askerlerin siyasetteki varlıkları, istikrarsızlık öğelerinden birini de oluşturmuştur.

Süreci farklı boyutlarıyla ele alan çalışmaların, yapılan onca yeniliğe rağmen zihinsel devrimin eksik kaldığı hususunda birleştikleri görülmektedir. Örneğin Karakoç (2003, s. 103), devleti bir bardağa rejimi de bardağın içindeki suya benzeterek yaptığı değerlendirmede, temiz su elde etmek için önce bardaktaki eski su kalıntısının temizlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu felsefi ve sembolik yaklaşım, kurumsal iyileştirmelerin ancak bilinç düzeyinde tasarlanacak reformlarla desteklenmesi hâlinde başarıya ulaşabileceğini vurgulamaktadır. Bir diğer deyişle, kurumların sahip oldukları tüzel kişilikler ile bu kurumlara işlerlik kazandıran gerçek kişilerin uyumu dikkate alınmak zorundadır. Aksi durumda bir ahenk sorunundan bahsedilebilir. Böylesi türden bir sorun, geçmişe ait zihinsel çerçevenin, gelecekte yaşanacak problemleri üreten ve bu problemleri besleyen bir kaynak vazifesi görmesi anlamına gelmektedir.

Asker-siyaset ilişkisinin kronikleşmiş bir soruna dönüştüğünü gösteren son örnek, 15 Temmuz 2016'da girilen darbe teşebbüsüdür. Bu örnek, siyasette belirgin bir güce kavuşmak için ordunun araç olarak kullanılması anlayışının hâlâ geçerliliğini koruduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yaşananlar, ordunun ideolojik bir görüş ya da yapı tarafından kontrol edilmesinin ne denli kolay olabileceğini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. 1961 ve 1971 yılları arasında yayımlanan Yön Dergisinin estirdiği millî demokratik devrim hareketi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Doğan Avcıoğlu ve Mihri Belli gibi aydınların etkisiyle şekillenen sol eğilimli akım, sosyalist ideallerle Kemalist prensipleri bir araya getirmeyi ve zinde kuvvetler olarak tanımladıkları sivil-asker ittifakı ile iktidara gelmeyi hedeflemiştir. Bu akımda, “şehir ve köy proletaryası, şehirlerin ve köylerin yarı-proleter unsurları, yoksul köylüler, şehir ve köy küçük burjuvazisi, asker ve sivil aydın zümre, emperyalizm karşıtı devrimci güçler” olarak tanımlanmıştır (Belli, 1968, s. 69).

Bu örnekler, ulusa ait ordunun ideolojik fikir ve görüşlere karşı ne kadar savunmasız olduğunu ve dolayısıyla korunması gerektiğini göstermektedir. Korunma tabiri, bu tür çalışmalarda sıklıkla dile getirilen demokratik kontrol araçlarının hayata geçirilerek ordunun sivil denetim altına alınması savının bir adım ötesini ifade etmektedir. Ordunun kontrol altına alınması amacından ziyade, orduyu “koruma” işlevi içermektedir. Ordunun ulusu, ulusun da orduyu koruması şeklinde formüle edilebilecek bu yaklaşım, ordunun ve ulusun

birbirine güven duyduğu, birlikte hareket ettiği ve birbirlerinin sağlığını, güvenliğini ve varlığını savunduğu bir ilişkiyi tanımlamaktadır. Türk siyasi kültürüne uygun düşen bu perspektif, ulus açısından ordunun profesyonelliği için gerekli koşulları sağlama sorumluluğunu, ordu açısından ise ulusun meşru otoritesine, dolayısıyla demokratik değerlere saygı göstermesini teşvik edici bir yaklaşımdır.

Bu araştırma, ordunun siyasetle ilişkisini Türk siyasal hayatı özelinde incelemektedir. Bu ilişkinin sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal ve yasalar bağlamında nasıl şekillendiği, hükûmetler ve siyasal hayat üzerindeki etkileri ve bu etkilerin; eğitim, kültür, demokrasi, yargı, toplum ve sosyoekonomik boyutlardaki yansımalarının uzun vadeli sonuçları üzerinde durulmaktadır. Böylece koruma ve kollama misyonuna sahip olan ordunun, politik bir aktör vasfıyla bu misyonunu gerçekleştirilip gerçekleştirilemediği üzerine eleştirel bir yaklaşım sunulmaktadır.

Bu araştırmanın amacı, Türk siyaseti üzerinde siyah bir gölge olarak görülen, ülkenin gerek demokrasisi gerekse ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yapan "askerî vesayet" olayının sebep ve sonuçlarını analiz ederek, sorunun çözümüne yönelik sağlıklı ve bilimsel stratejiler önermektir.

Demokrasiye geçişle sivil örgütlenmenin güçlenmesi beklenir, ancak Türk siyasi hayatındaki gelişmeler bu yönde olmamıştır. Ordu, 27 Mayıs 1960'da meşru iktidarı devirip yönetime el koymuştur. Millî Birlik Komitesi vesayeti altında hazırlanan 1961 Anayasası bir toplum sözleşmesi niteliği taşımasının ötesinde koruyuculuk misyonunun aktarıldığı yazılı bir belge, siyasal hayatın sınırlarını tayin eden genel bir çerçeve ve toplumsal düzeni sağlayan bir denetim sistemini ifade etmektedir. Bu yaklaşımı abartılı bulanların öne çıkardığı 1961 Anayasası'nın özgürlükçü nitelikleri, 1971 ve 1973 yılında yapılan değişikliklerle kısmen geri alınmış, yine bir askerî müdahale ürünü olan 1982 Anayasası ile de siyasal ve sosyal hayat üzerindeki kontrol ve denetim daha da artırılmıştır. Dolayısıyla 1961 Anayasası önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmekte ve günümüzdeki vesayet tartışmalarının temelini oluşturmaktadır. 28 Şubat 2022 tarihinde, altı muhalif parti tarafından imza edilen Bilkent Deklarasyonu, bir yönüyle de bu duruma gönderme yapmaktadır. Bu bildiride, 1961 Anayasası'nın askerî müdahale ardından hazırlandığı, bürokratik vesayetin güçlendirildiği, yine bir askerî müdahale ürünü olan 1982 Anayasası ile mevcut anlayışın pekiştirildiği ifade edilmekte ve geçmişten edinilen bu tecrübeler

ışığında meclisi etkisizleştiren Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi reddedilmektedir (Bilkent Deklarasyonu, 2022).

Mevcut süreci, vesayet rejimi kavramı adı altında inceleyen çalışmalar, 1923 ila 1950 arası döneme odaklanmakla birlikte, 1960 sonrasını Tek Parti dönemi ile ilişkilendirme eğilimindedirler. Bu yaklaşımın ana teması, yönetimin sivillere devri ile askerlerin siyasal ve sosyal statülerinde düşüş yaşanması ve bu durumun, asker-siyaset etkileşimini artırarak sivil-asker ilişkilerine olumsuz yansımasıdır. Özdağ (1990)'ın "Atatürk ve İnönü dönemlerinde ordu-siyaset ilişkileri", Ete (2012)'nin "The legal, political and sociological roots of tutelary regime in single-party period" başlıklı çalışmaları, bu bağlamda değerlendirilebilir. 1960 sonrası süreci net bir şekilde merkeze alan çalışmalar ise vesayetçi demokrasi kavramı üzerinden 1961 Anayasası ile kurulan bazı kurumların demokrasi ile çelişen kararları üzerine odaklanmaktadır. Bu kurumlara atfedilen vesayetçi vasfı, kurumsal varlıklarından ziyade siyasal alanla etkileşimleri ile ortaya çıkan sonuçları konu edinmektedir. Örneğin Yahşi (2023, s. 6), Anayasa Mahkemesini vesayet organı olarak değerlendirirken, vermiş olduğu bazı kararları baz almaktadır. Bu noktada, söz konusu kurumların sahip oldukları geniş takdir yetkilerinin, vesayet kurumları olarak görülmeleriyle yakın ilişkili olduğunu belirtmek gerekir. Bu yüzden de bu kurumların bağımsızlıkları ve tarafsızlıklarının, dolayısıyla üye seçimleri ve üye yapılarının, konuyla ilgili tartışmalara dahil edildiği ve bu yöndeki çalışmaların da dolaylı yönden konuyla ilgili hâle geldikleri söylenebilir.

Asker-siyaset ilişkisini vurgulayan vesayet rejimi ve vesayetçi demokrasi kavramlarına ilave olarak göz önüne alınması gereken önemli bir kavram da askerî vesayettir. Askerî vesayet, askerî kurumların koruyucu bir misyon ile siyasi olaylara müdahil olması, hükûmetlerin oluşumunu etkilemesi ve sürece yön vermesidir. Askerlerin bilfiil yönetimde olmadığı, daha ziyade "yönetmeden hükmettiği" (Cook, 2008) bir süreç söz konusudur. Askerî darbeler ise vesayet kavramının içinde incelenmekle birlikte, vesayet düzeninin oluşturulmasında kritik noktaları teşkil eden, ama aynı zamanda ayrı bir yere konumlandırılan olaylardır. Demir (2000)'in "Türkiye'de askerî darbeler ve vesayet"; Yavuz (2017)'un "Vesayet savaşları: İleri demokrasi hayalinden darbe gerçeğine" isimli çalışmaları bu yöndeki yaklaşımlara örnek gösterilebilir. Güneş (2011)'in "Bir siyasal rejim ve demokrasi uygulaması olarak: Vesayetçi demokrasi"; Yahşi (2023)'nin "Türkiye'de vesayetçi demokrasinin kurumsallaşmasında 1961 Anayasasının rolü" isimli çalışmaları ise 1961 Anayasası ile kurulan sistemi vesayetin

kurumsallaşması bağlamında ele almaktadır. Ayrıca Uluçakar (2013), “Türkiye’de sivil-asker ilişkileri ve ordunun demokratik kontrolü” isimli çalışması ile konuyu ordunun demokratik araçlarla kontrolü anlamına gelen “nesnel denetim” (Huntington, 2024, s. 90) kavramı ekseninde irdelemektedir. Bu çalışmaların haricinde, 12 Mart ya da 28 Şubat gibi sürecin sadece kısa bir kesitini inceleyen araştırma makalelerine ya da tarih yazıcılığı mantığını öne çıkaran eserlere rastlamak da mümkündür. Bu çalışmalarda değinilen konular arasında askerî müdahaleler, askerlerin cumhurbaşkanı seçimindeki rolleri, askerlerin karar alma aşamalarını yönlendirici tavırları ve tüm bunların demokratikleşme sürecine etkileri ön plana çıkmaktadır. Asker, siyaset ve demokrasi üçgeninde temerküz eden bu çalışmaların 1990 sonrası artış göstermesi, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne (AB) katılım süreci ile ilişkilidir. Kopenhag kriterlerine uyum çabaları vesayet, vesayetin etkileri, demokrasi ve ordunun demokratik araçlarla kontrolü gibi konulara yönelik ilgiyi artırmıştır.

Süreci açıklamakta kullanılan bir diğer kavram “pretoryan”dır. Pretoryan, klasik döneme özgü bir tabirdir. İçteki ve dıştaki düşmanlara karşı orduya atfedilen koruyucu bir role gönderme yapmaktadır (Platon, 2015). Bu yaklaşımda ordu, demokrasinin doğasından kaynaklanan zayıflıklar nedeniyle halkın iyi duygularının istismar edilmesini engelleyen bir teminat işlevi üstlenmektedir. Ordunun bu işlevi yerine getirirken kullandığı yöntemler, pretoryan davranışlarının derecesini göstermektedir. Bu derecelere göre bir ordu; ara bulucu, hakem ya da hâkim olabilmektedir. Bu kavramlar ekseninde biçimlenen çalışmalarda, siyasal seyri etkilemeye yönelik yapılan basit bir açıklama ya da hükûmeti devirmek için gerçekleştirilen sert bir eylem, ordu davranışlarının sınıflandırılması esasına dayalı yaklaşım sayesinde karşılık bulabilmektedir. Örs (Hekimoğlu, 1990)’ün “Türkiye’de askerî müdahaleler: Bir açıklama modeli” isimli çalışması bu bağlamda değerlendirilebilir. Pretoryan kavramı ile askerî vesayet arasındaki en belirgin fark, pretoryan bir ordunun iktidar olma potansiyeli taşımasıdır. Vesayet ise her zaman bu iddiada değildir. Daha çok dolaylı kontrol metotları ve yönlendirme gayreti söz konusudur. İki kavram arasındaki bu ayrım, askerî gücün siyaset üzerindeki etkisini anlamak için önemlidir. Perlmutter, bu kavrama dair analitik bir model geliştirmeye çalışmış ve onu sadece ordu davranışlarından müteşekkil bir kavram olmaktan çıkarıp, günümüz siyasi yapılarında geçerliliğini koruyan bir çerçeve hâline getirmeye çalışmıştır. Bu çerçeveye göre pretoryan bir ordu “sivil kurumların da dahil olduğu bir devlet sistemini” inşa edebilmektedir (1969, s. 383). Bir diğer deyişle ordu, siyasi politikaları denetleyen kurumları araçsallaştırabilmektedir. Dolayısıyla kavram, ordu davranışlarını tanımlayan bir anlamın ötesine taşınmakta ve pretoryan bir

ordudan pretoryan bir devlet sistemine dönüşümü yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, asker-siyaset ilişkisinin çok katmanlı ve dinamik doğasını anlamak için dikkat çekici bir bakış açısı sunmaktadır. Bu çalışmada, bu model, teorik bir çerçeve olarak alınmıştır. Bu çerçeve ile askerlerin siyasi otoriteyle olan etkileşimleri, bu etkileşimlerin devletin işleyişine nasıl şekil verdiği ve ortaya çıkan sistemin toplum üzerindeki etkileri bir bütün olarak analiz edilebilecektir. Türkiye örneklemini üzerinden yapılacak bu bütünsel analizin, asker-siyaset ilişkisi tartışmalarına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Demokrasi ekseninden ziyade egemenlik kavramı etrafında şekillenmesi, bu çalışmayı benzer çalışmalardan ayırtmaktadır. Bu tercih, Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu üniter devlet yapısının göz ardı edilmemesi gereken bir kriter olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda ekseriyetle göz ardı edilen bu ayrıntı ile süregelen tartışmalara realist bir perspektif sunulması amaçlanmaktadır.

Bu araştırmanın zaman ölçeği, 1889 ve 2017 yılları arasındaki dönem olarak belirlenmiştir. 1889 yılı, Cumhuriyet dönemi asker-siyaset ilişkilerinin İttihat ve Terakki dönemi faaliyetleri ile büyük oranda benzeşmesi nedeniyle başlangıç noktası olarak seçilmiştir. Bu tarihten önceki ordu ve iktidar ilişkilerinde yaşanan sorunlar, amaç ve nitelik açısından farklılıklar gösterdiği için klasik döneme özgü gelişmeler olarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın 2017 yılında sonlandırılmasının sebebi, 16 Nisan 2017'de yapılan referandum ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yapılan değişikliklerdir. 1987'den itibaren başlayan değişikliklerin sonuncusu olarak kabul edilen bu referandum, "egemenliğin millete teslim edildiği bir değişimin başlangıcı" olarak nitelendirilmektedir (Ak, 2018). Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Demokrasi ve Özgürlükler Adası'nda yaptığı konuşmasında, "Hayata geçirdiğimiz reformlarla demokrasimizin üzerindeki tüm vesayet izlerini ortadan kaldırdık" şeklindeki ifadesi bu görüşü destekler niteliktedir (Erdoğan, 2020). Aslında, vesayetin sona erdiğine dair dile getirilen bu veya benzer yöndeki söylemleri, vesayet düşüncesinin sona erdiği şeklinde okumamak gerekir. Nitekim ordunun siyasal hayat ile etkileşimi, başlangıçta da belirtildiği üzere, tarihsel bağlar ve toplumların iç dinamiklerine bağlı olarak şekillenmektedir. Askerlerin siyaset üzerindeki ağırlıkları, zayıf iktidar dönemlerinde yükselişe geçmekte, kuvvetli iktidar dönemlerinde düşüşe geçmektedir. Tarihin verdiği bu tecrübe ile vesayet düşüncesinin sona ermesi için kurumsal reformlardan veya hukuki düzenlemelerden daha fazlasının gerekeceğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Yapılan yasal düzenlemelerin, demokratik bir bilinçle desteklenmesi gerekmektedir. Bir diğer

deyişle her şeyden önce zihinsel devrim aşaması tamamlanmalıdır. Bu sav, bu çalışmanın temel iddiasını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, nitel araştırma metodu kullanılmıştır. Veri toplama işlemlerinde, belge ve metin çözümlemesi tekniği benimsenmiştir. Başvurulan kaynaklar, kamuya açık devlet arşivleri, resmî tutanaklar, ilgili kurumların yayımları, döneme dair hatıralar, konuyla ilgili nitelikli araştırmalar, yazılı ve görsel medya kaynaklarıdır. Böylece farklı kaynaklardan elde edilen veriler birlikte incelenmek suretiyle araştırmanın objektifliği ve güvenilirliği artırılmıştır.

“Ordunun iç siyasette rol üstlenmesi; eğitim, kültür, demokrasi, adalet, toplum ve sosyoekonomik alanlarda yarattığı etkilerle modernleşme, uluslaşma ve toplumsal kalkınma süreçlerini olumsuzlamaktadır.” Bu hipotez, ordunun siyasetteki rolünün sosyal ve siyasal dinamikler üzerindeki etkisini ortaya çıkarmayı gerektirmektedir. Punch (2005, s. 33)’ın da ifade ettiği üzere, tamamlanmış bir araştırma raporu açısından işlemlerin yapılış sırası sorun oluşturmamakta, ancak kavramsal açıklık ve iyi bir uyum olup olmadığı önem taşımaktadır. Bu bağlamda, bu hipotezi test etmeye yönelik oluşturulan araştırma soruları şunlardır:

1- Kavramsal Çözümleme Soruları

- a) Egemenlik nedir, Türk siyasi kültüründe nasıl anlaşılmaktadır? (Bu soru, egemenlik kavramının Türk siyasi kültüründe yüklendiği değeri ve bu değer, ordunun iç siyasetteki rolüne olan etkisini açıklamaya yöneliktir.)
- b) Askerî vesayetin çıkış sebepleri nelerdir? (Bu soru, vesayet düşüncesinin ortaya çıkışını Türk siyaseti özelinde ve nedensellik bağlamında irdeleyerek, asker-siyaset ilişkisinin çok yönlü boyutlarını açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.)
- c) Pretoryan ordu ve pretoryan devlet nedir, Türk ordusunun siyaset ile ilişkisi bu teori üzerinden açıklanabilir mi? (Bu soru, asker-siyaset ilişkisini tanımlamada rehber edinilen kuramsal yaklaşımı ve asker-siyaset ilişkisinin bu teori üzerinden nasıl açıklanabileceğine dair bir inceleme sunmaktadır.)

2- Genel ve Özel Araştırma Soruları

- a) Egemenlik anlayışının dönüşümünde ordunun rolü nedir? (Bu soru, Türk kültüründeki egemenlik anlayışının gelişim safhalarını tarihsel bir perspektif ile ele alarak, Batı’daki gelişiminden ayırdığı noktaları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.)

- b) Ordunun, iç siyasete dair koruma ve kollama düşüncesini ortaya çıkaran koşullar nelerdir?
- c) Ordu siyasallaşmasının doğurduğu sonuçlar nelerdir? (Bu soru, İttihat ve Terakki dönemini Cumhuriyet dönemine bağlayan bağları, Cumhuriyet kültürünün inşa sürecindeki ideolojik yaklaşımı ve bu yaklaşımın ordu müdahalelerine atfettiği rolü, meşruiyet bağı kapsamında açıklamaya yöneliktir.)
- d) Çok partili siyasi hayat, asker-siyaset etkileşimini ve sivil-asker ilişkilerini nasıl şekillendirmiştir? (Bu soru ile Türkiye Cumhuriyeti 1960 sonrası süreçte, pretoryan devlet sisteminin inşa süreci açıklanmaya çalışılacaktır.)
- e) Asker-siyaset ilişkisinin Türk siyasi hayatında yarattığı sonuçlar nelerdir? (Bu soru ile Cumhuriyet sonrası dönemde asker-siyaset ilişkisinin uzun vadede neden olduğu etkilerin açığa çıkarılması hedeflenmiştir.)

Bu planlama, her bir bölümün birbirini desteklediği bütünsel bir yapıyı ifade etmektedir. Amaca beş adımda ulaşılması planlanmıştır. Birinci bölümde kavramsal çözümleme soruları, ikinci bölümde dördüncü soru, üçüncü bölümde beşinci soru, dördüncü bölümde altıncı soru ve beşinci bölümde yedinci soru cevaplanmaya çalışılmaktadır. Böylece, Türk siyasi hayatında kronik bir probleme dönüşen “askerî vesayet” konusunun çözümüne yönelik üretilecek metotlar için gerekli veriler toplanmış olacaktır. Bu veriler doğrultusunda biçimlenen sonuç ve değerlendirme bölümü, problemin çözümü için “sistem temelli yaklaşım” modelini bir çözüm stratejisi olarak önermektedir. Bu öneri, kurumsal temelli reformların ya da hukuki düzenlemelerin ötesinde daha bütüncül bir yaklaşımı, daha derinden bir kavrayışı, bir diğer deyişle demokratikleşme sürecinin sağlıklı gelişimi için toplumun temellerinde bir dönüşüm gerektiğini ifade etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Asker-siyaset ilişkisinin temelinde, egemenlik hakkının kullanımı ile ilgili ihtilaflar bulunmaktadır. Askerlerin, çeşitli gerekçeler ileri sürerek siyasi hayata müdahale etmeleri, demokratik gelişim sürecindeki toplumlarda problemleri bir alana tekabül etmektedir. Başka bir ifadeyle egemenlik ve vesayet kavramları arasında yaşanan çatışma, demokratik normlar ve uygulamalar açısından kritik bir alan teşkil etmektedir.

Askerlerin, siyasi hayata müdahil olmalarında ileri sürdükleri gerekçeler; anayasanın ihlal edilmesi, ulusun birlik ve beraberliğin tehlikeye düşürülmesi, iktidar yetkilerinin kötüye kullanılması, insani hak ve özgürlüklerin kısıtlanması ve halka zulüm edilmesi gibi ulusal ölçekten, uluslararası değer ve normlara kadar uzanan geniş bir yelpazede yer almaktadır. Öne sürülen tüm bu gerekçeler, aslında tek bir zemine; koruma ve kollama misyonuna yaslanmaktadır. Ordunun edindiği bu misyon ile halk iradesine yaptığı her türlü müdahale, halkın çıkarlarını korumak gibi kutsal bir sorumluluk anlayışına dayandırılarak meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Siyasi literatüre “pretoryanizm” olarak geçen bu misyon, bu araştırmanın ana eksenini oluşturan egemenlik kavramı ile bu eksen üzerinde pürüzlü bir alana karşılık gelen vesayet kavramı arasındaki ilişkiyi anlamlı bir hâle getirmektedir.

Bu bölümde, egemenlik ve vesayet kavramları ile pretoryanizm teorisi olarak adlandırılan koruyucu misyonun, Türk siyasi kültürü açısından tam olarak neyi ifade ettiği hususuna yoğunlaşmakta ve bu kavramların demokratikleşme sürecinde olan etkileri açıklanmaya çalışılmaktadır.

1.1. Egemenlik Kavramı

Egemenlik, belli spesifik emirlere ya da tüm emirlere, belirli bir grup ya da kişi tarafından itaat edilecek olması ihtimalidir (Weber, 2023, s. 7). Egemenlik, karşı çıkılamaz yasal otorite veya sorgulanamaz siyasi iktidar olarak ifade edilen mutlak veya sınırlandırılmamış güç

ilkesidir (Heywood, 2021, s. 211). Daha yalın ifadeyle egemenlik, yönetimin kaynağı ile ilgili bir tabirdir.

Egemenlik, insan topluluklarının yaşamını şekillendirdiği için siyasaldır (Mairet, 2020, s. 9). Siyasi bilimlerde, iç egemenlik ve dış egemenlik tabirleriyle tanımlanmaktadır (Özer, 2003, s. 187). İç egemenlik, bir devletin kendi sınırları içinde hüküm sürme yetkisidir. Halk egemenliği, parlamenter egemenlik gibi terimler, iç egemenlik kavramı ile ilintilidir (Bayram, 2012, s. 41). Ulus egemenliği kavramı da bu kategori içinde sayılabilir. Dış egemenlik ise bir devletin uluslararası ilişkilerde bağımsız karar alma yeteneğine sahip olmasıdır (Turhan, 2003, s. 217).

Bu çalışmanın konusu, daha çok iç egemenlik kavramı ile ilgilidir. Askerlerin siyasetle etkileşimi, iç egemenliğin kullanımı konusunda belirginleşmekte, ulus ve halk egemenlikleri kavramları etrafında ihtilaflı hâle gelmektedir. Somut bireylerin iradelerinin toplamını ifade eden halk iradesi ile soyut bir kavram olarak açıklanmaya çalışılan ulus iradesi arasındaki farklılıklar, bilhassa ulus devletlerin demokrasi uygulamalarında sorunlara yol açabilmektedir.

1.1.1. Egemenlik Kavramına Etimolojik Yaklaşım

Etimoloji, kelimelerin kök anlamlarına ulaşmak için sıkça başvurulmuş bir alandır. Kök anlam ise kelimenin geçirdiği evreleri kavramak için iyi bir başlangıç noktasıdır. Bu alanda yapılan sözlük taramasında, egemenlik kavramının Yunanca (ἡγε / ige) kökünden türediği, Türkçe hegemonya olarak telaffuz edildiği, “sevk etme, idare etme, üstünlük ve bir devletin tefevvuku” (Sinanoğlu, 1953, s. 107) manalarında kullanıldığı görülmektedir. Hegemonya kelimesi, antik Yunan Sözlüğünde, “rehber, lider, Tanrı’nın kökünden gelmek” anlamlarına karşılık gelmektedir (Μαντουλίδης, 2009, s. 94).

Egemenlik kelimesi, İtalyanca’da egemonia, Fransızca’da hégémonie şeklinde telaffuz edilmektedir. Bu terimler; otorite, yönetim, iktidar, üstünlük, nüfuz ve söz geçirme anlamları taşımaktadır. Türkçe’ye Fransızca’dan sirayet etmiştir (Dindar, 2014, s. 13). Gülensoy, “ege” ve “iye” kelimeleri arasındaki ses benzeşmesini ölçüt alarak “egemen” kelimesinin Türk menşei olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır (Gülensoy, 2007, s. 315). Türk Dil Kurumu, egemenlik kelimesini hâkimiyet sözcüğü ile eş anlamlı kullanmaktadır (Akalin vd., 2015, s. 231). Arapça kökenli hâkimiyet sözcüğü, antik Yunanca’daki hegemonya sözcüğü

gibi ilahi bir güce gönderme yapmaktadır. Bu durumu, Zuhuf Suresi 84'üncü Ayet'te görmek mümkündür. “Allah hem gökyüzünün hem yeryüzünün ilahı olarak gökyüzüne de yeryüzüne de ‘hâkim’dir. Yeryüzünü de gökyüzünü de yönetir. O hüküm ve hikmet sahibidir. Yasalarıyla her şeyi yönetendir” (Çoban, 2023).

Fransa, Hırvatistan, Romanya ve Portekiz gibi Latin dil ailesine mensup devletler, iç egemenlik kavramını anlatmak için sırasıyla *souveraineté*, *suverenitet*, *suveranitatea* ve *soberania* sözcüklerini kullanmaktadır. Bu sözcüklerin kullanılması, kelimenin kökeni üzerine çalışan araştırmacılarda kafa karışıklığı yaratabilmektedir. “Bu sözcükler, Latince *superus* ya da Orta Çağ Latincesi'nde *superanus* teriminden türetilmiştir. Benzersiz bir üstünlük, her şeyden üstün olma anlamı taşımaktadır” (Derosier, 2021, s. 2). Batı dillerine has olan bu terimler, egemen kavramını varlık olarak yorumlamaktadır. Bu hâliyle kavram, coğrafi sınırlara işaret eden klasik döneme özgü egemenlik anlayışından ayrılmakta ve “kendini oluşturan iradelerin birleşiminden mütevellit soyut bir varlığa” (Rousseau, 2021, s. 16) dönüşmektedir.

Egemenliği ifade etmek için kullanılan soyut varlık, siyasi bir bütün ya da siyasi birlik, diğer bir deyişle “devlet” anlamındadır. “Devlet, belirli bir coğrafya alanında yaşamakta olan tüm bireyler ve örgütler üzerinde, üstün otorite uygulayan egemen bir varlık” olarak kabul edilmektedir (Heywood, 2021, s. 176).

1.1.2. Egemenlik Anlayışının, Teolojik Boyuttan Beşerî Boyuta İndirgenmesi

“Bilmez misin ki, göklerin ve yerin hükümleri Allah’a aittir.” (Kur'an-ı Kerim Meâli, Mâide 5/40). İnanışa göre yaratıcı, yerin ve göğün sahibidir. Her şeye kadirdir ve her yerde vardır. Mülkü üzerinde hâkimiyet sahibidir. Benzer yönde bir kullanıma, Fatımî halife ünvanlarında rastlanılmaktadır. Halife ünvanlarında kullanılan el-hâkim sıfatı, “sözünü geçiren, egemen” anlamı taşımaktadır (Akalin vd., 2015, s. 231). Halifenin, nüfuz sahibi olduğu belli bir toprak parçasındaki hâkimiyetini ve tasarrufunu ifade eden bu kullanım, egemenlik kavramının teolojik statüden beşerî statüye geçişini gösteren bir örnek olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda, kavramın, teolojik boyuttan beşerî boyuta geçişinin, Tanrı'nın sahip olduğu üç vasıf üzerinden şekillendiği söylenebilir. Bunlar;

- Mülk,
- Muktedirlik,

- Var olma, vasıflarıdır.

Egemenlik, Batı teolojisiinde de aynı şekilde gelişmiştir. Her yerde var olan ve her şeyin sahibi olan Tanrı, nasıl ki kendi mülkünde her şeyi yapabilme kudretine sahipse, kişi de var olduğu sürece, kendi mülkü üzerindeki tasarruflarıyla kişisel egemenlik alanına sahiptir, anlayışı yerleşmiştir. Bu yaklaşım, devletler için de geçerlidir. Uzunca bir gelişim dönemini kapsayan bu sürecin ilk evresini tanrı krallar dönemi oluşturmaktadır. Sosyal yaşantının yansıması olarak ortaya çıkan yöneticiler, toplumsal yaşamı düzenleme ve toplumlar arası ilişkileri yönetme görevlerini üstlenmişler ve otoritelerini, Tanrı'nın niteliklerini kullanarak pekiştirmişlerdir. Farklı coğrafyalarda ortaya çıkan tanrı krallar, toplumların inanç sistemleri ve yönetim biçimlerinin bir ürünüdür. Bu kişiler, Tanrı iradesinin yeryüzündeki tezahürleri olarak, dini ve siyasi otoriteyi bir arada temsil etmişlerdir. Zamanla toplumlar gelişmiş ve bir ölümünün Tanrı olabileceği fikri terk edilmiştir. Yeni tip yöneticiler, Tanrı ile özdeşleştirilmeyen ama Tanrı tarafından yetkilendirilmiş görevliler olarak telakki edilmiştir. Eski Türk yöneticileri için kullanılan “Tanrı'nın Kırbağı” veya “Allah'ın yeryüzündeki gölgesi” gibi vasıflar, bu konudaki örnekleri oluşturmaktadır. Zaman içinde, iyi yönetilemeyen toplumlarda sorunlar ortaya çıkmaya başladığında; egemenliğin, Tanrı tarafından kişilere tanımlanmış kutsal bir görev olmadığı düşüncesi oluşmuştur. Batı kökenli bu düşünceler, kilise karşıtlığı bağlamında ortaya çıkmıştır. Din konusunun insanlar tarafından yeniden yorumlanması ve bilhassa “Protestan mezhebinin eşitlikçi düşünceleri, modern çağın ilk halk iktidarı denemelerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır” (Arblaster, 1999, s. 46). Eşitlik ve özgürlük bağlamında gelişen bu güçlü düşünceler, 15 ve 16'ncı yüzyıllarda olgunlaşmış, 17 ve 18'inci yüzyıllarda bugünkü anlamına ulaşmıştır.

Bu uzun süreçte, Niccolò Machiavelli, önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Machiavelli; egemenliği, gerçeklik ve güç kavramları üzerine konumlandırmış, ahlak ve politikayı birbirinden ayırarak işlevsel bir egemenlik anlayışı oluşturmuştur (Machiavelli, 2000). Egemenlik kavramını insana özgü yönetim aracı hâline dönüştüren Machiavelli'yi öne çıkaran hususlardan biri de halkın yanında yer alan bir prensin kurucu gücüne vurgu yapmasıdır. Bir diğer husus ise insan birlikteliğinin ifadesi olan siyaset ve yönetimi, teolojinin tekelinden kurtarıp, insanların dünyasına uyarlamasıdır (Mairet, 2020, s. 17). Dönemin şartlarında oldukça radikal görünen bu yaklaşım, ahlak boyutunda eleştirilere maruz kalmış olsa da egemenlik kavramının dönüşümünde kilit rol üstlenmiştir.

Egemenlik kavramının gelişim sürecinde, bilim ve teknolojideki ilerlemelerin katkısı bulunmaktadır. Pozitif bilimlerde kaydedilen gelişmeler, doğayı anlama isteğini artırmış, birçok keşif ve buluş gerçekleştirilmiştir. Doğa yasalarının keşfi, bilimsel yöntemlerin gelişmesi ve rasyonel düşüncenin öne çıkması, insanların kendi yaşantılarını düzenleme ve kendi kurallarını koyma fikrini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla geçmişte ilahi otoriteler tarafından belirlenen toplumsal yaşam, insanların kendi iradeleri ve akıllarıyla şekillendirdikleri bir yapıya dönüşmeye başlamıştır. Bu dönüşüm, bireylerin hak ve özgürlüklerini tanıyan ve savunan sistemlerin geliştirilmesi ve bu suretle daha iyi yaşama imkânları sunan bir düzenin kurulması yönündeki çabaları artırmıştır. Dolayısıyla egemenlik, sosyal adalet ve insan hakları kavramları ile ilişkilendirilir hâle gelmiştir.

1.1.3. Modern Dönem Egemenlik Tartışmaları

Machiavelli'nin yöneten-yönetilen kapsamındaki düşünceleri, klasik ve modern çağ arasındaki geçiş sürecini oluşturmaktadır. Kelimeyi modern anlamda yorumlayan ilk isim Jean Bodin olarak kabul edilmektedir. Bodin, devleti büyük bir aile, monarşiyi de bu büyük aileyi yöneten baş otorite olarak tanımlamış ve böylece egemenlik kavramına kurumsal bir kimlik kazandırmıştır (Özdoğan, 2018, s. 38). Bodin'in egemenlik kavramını kralın şahsiyetinde meşrulaştırma gayretinin, dönemin Fransa'sında yaşanan toplumsal sorunları çözme isteği ile ilgili olduğu söylenebilir. Aslında Machiavelli de yaşadığı dönemin İtalya'sındaki prenslikler arası sorunları çözmek amacı taşımıştır. Bodin'in egemenlik kavramına kazandırdığı nitelik, din ve devlet arasındaki ayrımı netleştirmek ve devlet ile kral ayrımı yaparak, egemenlik kullanımını kişi şahsiyetinden kurtarmak olmuştur. Böylece Bodin, egemenlik kavramının tartışılmasını kolaylaştırmıştır.

Bodin'in siyasi ünitesi devlettir. Diğer bir deyişle cumhuriyettir. Dolayısıyla cumhuriyetin kavramsal yapısını geliştirmiştir (Mairet, 2020, s. 17). O dönemler cumhuriyet, sadece bir yönetim şekli olarak algılanmamaktadır. Devlet anlamında kullanılmaktadır. Bu doğrultuda oluşturduğu kavramsal çerçeveye göre egemenlik mutlak bir özellik taşımaktadır. Bir örnek ile açıklamak gerekirse mutlaklık; eşyasını bir başkasına ödünç veren malik ile bu eşyayı kullanma iznine sahip kişi arasındaki ilişkiye benzetmektedir. Malik, eşyasını bir başkasının kullanımına vermekle o eşyanın sahibi olma vasfını nasıl kaybetmiyorsa, egemenlik açısından da durum aynıdır. Ayrıca egemenlik, herhangi bir işlev ya da süreyle sınırlı değildir. Yani sınırsızdır. Egemenlik kullanımı konusunda yapılan yetkilendirmede herhangi

bir süre belirtilmemiş olsa dahi; malik, eşyanın sahibi olma vasfını kaybetmemektedir. Dolayısıyla egemenlik, bölünemeyen, devredilemeyen, sınırsız bir yapıya sahiptir. Bu nitelikler, Bodin'in egemenlik ilkelerini oluşturmaktadır (Franklin, 2024, s. 38).

Hobbes (2023, s. 133-146)'e göre bir devleti ortaya çıkaran temel ihtiyaç, güvenlidir. Güvenlik, birkaç kişi ya da ailelerin birleşmesiyle sağlanamayacak kadar büyük bir organizasyon gerektirmektedir. Bu organizasyonda yer alan insanların iradesi, karşılıklı rıza yolu ile tek bir kişi ya da heyette, diğer bir deyişle tek bir irade de toplanmalıdır. İnsan topluluğunu temsil eden iradenin adı, "egemen"dir. Egemen, egemenlik kudretine sahip temsili bir iradedir. Bunun dışında kalan insanlar ise onun "uyruğu"nu oluşturmaktadır. Devlet şekli, temsilci bir kişi olduğunda monarşi, herkesi temsilen oluşan bir heyet ise demokrasi ya da halk devleti, sadece belli bir kesimi temsil ediyorsa aristokrasidir.

Hobbes'in egemenlik tartışmalarına yaptığı en önemli katkı, bir devletin ruhu olarak tanımladığı egemenliğin var olabilmesi için karşılıklı rızaya dayanan bir sözleşme yapılmasının gerekliliğini vurgulamasıdır. Egemenliği, temsil kabiliyeti doğrultusunda sınıflandırmış ve yapmış olduğu mukayesede monarşinin sahip olduğu zayıflıkların meclis sistemlerinde var olabileceğini göstermiştir. Örneğin, "monark sistemlerde görülen dalkavukluk, meclis sisteminde demagog problemi" şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Hobbes, 2023, s. 148). Üstelik meclis sistemleri, kalabalık bir karar alma organizasyonu olmaları sebebiyle işlerin yürütülmesinde yaşanacak gizlilik ihlalleri, menfaat çatışmaları veya çoğunluğun tahakkümü sorunlarını da beraberinde getirebilmektedir. Dolayısıyla meclis sistemlerinin monark sistemlerden üstün bir tarafı bulunmadığını izah etmeye çalışmıştır.

Egemenlik tartışmalarının bir sonraki halkasını oluşturan Locke, sağlıklı bir toplum için yasama ve yürütme erklerinin sistem içinde ayrı ayrı konumlandırılması gerektiğini, kamu yönetiminde keyfiyetin önlenmesi için yasama organının, yürütme organı üzerinde denetim yetkisi kullanması gerektiğini ve yasama organının da bir yargıç gözetiminde faaliyetlerini sürdürmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Önerdiği denge mekanizması, siyasi yozlaşmayı önlemek içindir (Locke, 2012). Montesquieu, bu mekanizmayı ilkeleştirmiştir (Montesquieu, 2017). Locke'nin düşüncelerinde, dönemin İngiltere'sinde yaşanan antidemokratik uygulamaların etkisi ve monark sistemiyle yaşadığı sorunları çözme isteği görülmektedir. Eserlerinin pek çoğunu, 1683 yılında sürgün edildiği Hollanda'da kaleme almıştır. İngiltere'ye geri dönüşü, bir Protestan olan III. William'ın İngiltere'nin tamamına

sahip olduğu 1689 devriminden sonra gerçekleşmiştir. Aynı yıl kaleme aldığı Hükümet Üzerine İncelemeler isimli çalışmasıyla siyasi meşruluğu yönetilenlerin rızasına dayandırmış ve 1689 devrimini meşru kılacak “direnme hakkı” kavramını kullanmıştır (Cartwright, 2023).

Bu çerçevenin dışında, farklı boyutlarda süregelen tartışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan biri Marksist ideolojinin yaklaşımıdır (Tosun, 2007). Marksist yaklaşım, egemenlik kavramını sınıf mücadeleleri ve toplumsal tabakalar arasındaki güç ilişkileri kapsamında analiz ederek, toplum içindeki hâkim sınıfın, diğerlerine karşı nasıl bir üstünlük sağladığı üzerinde durmaktadır. Marksizm, toplumsal değışimlerin ve dönüşümlerin sınıf çatışmaları üzerinden şekillendiğini savunmaktadır. Bu bağlamda egemenlik, yalnızca ekonomik bir güç olarak değil, aynı zamanda ideolojik bir hâkimiyet biçimidir. Bu süreçte mevcut yapıyı koruma çabası içindeki egemen sınıf ile alt sınıflar sürekli çatışma hâlinindedir.

Egemenlik konusunda farklılık yaratan bir başka yaklaşımı Antonio Gramsci sunmaktadır. Gramsci (2010)’ye göre egemenlik, sadece politik ve ekonomik güçle sınırlı değildir. Kültürel alanda da işleyen bir süreçtir. Bu süreçte öne çıkan “kültürel hegemonya” kavramı, toplumun sahip olduğu mevcut değerlerin, inançların ve düşüncelerin, egemen sınıf tarafından şekillendirilerek, egemen sınıf lehine kullanılmasını ifade etmektedir. Hegemonya, önder grubun dayatmasından ziyade ideolojik bütünleşmenin ince manevralarını kullanmaktadır. Çeşitlilik kabul edilmekte ama farklılıklar, bütünleşik yapı içinde birleştirilmeye çalışılmaktadır (Thomas, 2017, s. 11). Egemen sınıf, alt sınıfların düşünce dünyasını ve toplumsal normlarını etkileyerek, onların direniş potansiyelini azaltan kültürel bir üstünlük kurmaya çalışmakta ve insanların düşünceleri üzerinde etki uyandırarak toplumsal tabakalar arasında bir konsensüs oluşturmaktadır. Oluşturulan konsensüs, hegemonik gücün meşruiyet kazanmasını sağlamaktadır.

Egemenlik tartışmaları, ulus-devlet yapılarının küresel siyasette etkili olmaya başlamasıyla daha da derinleşmiştir.¹ Egemenlik, klasik dönemde belirgin ve gözle görünür hâldeyken, modern çağda muğlaklaşmış ve iç içe geçen ilişkiler yumağında sınırlarının tayin edilmesinde güçlükler yaşanmıştır. Süregelen tartışmalar, ulusal ekonomi ve ulusal siyasetin, uluslararası alana entegrasyonu sürecinde daha da karmaşık bir hâle dönüşmüştür. Bu süreçte, egemenlik kavramının teorik ve pratik düzeyde önemli değışimler geçirmekte

¹ Egemenlik kavramı tartışmalarında öne çıkan sosyal güç ve hegemonya ilişkisi için bkz. Cox, R. W. (1981).

olduğu, birey, toplum ve devlet ilişkilerinin toplumsal değişime bağlı olarak şekillendiği ve bu vesile ile ulus-devletlerin egemenlik tartışmalarındaki merkezî konumunu koruduğu ifade edilebilir.

1.1.4. Halk Egemenliği ve Millet (Ulus) Egemenliği Kavramları

Toplum sözleşmesi kurgusuyla yaratılan siyasal yapı, monarşiye mal edilen “devlet benim” anlayışının yerine “devlet biziz” anlayışı temelinde yükselmektedir (Ağaoğulları, 2020, s. 165). Bu temel, egemenlik kavramının teorik gelişiminde bir düğüme karşılık gelmektedir. Bu düğümü çözmek için öncelikle “biz kimiz?” sorusunun cevaplandırılması gerekmektedir. “Biz kimiz?” sorusuna verilebilecek iki favori cevap, halk ve millet kavramlarıdır. Bu iki kavramın birbirinden farksız olduğunu ileri sürenler olduğu gibi tamamen farklı olduğunu iddia edenler de vardır. Kavramlar arasındaki fark, gündelik yaşamda pek fark edilmemektedir. Ama siyasi amaçlara konu edildiği zaman problem kendini açığa çıkarmaktadır. Mesela Tuncel, katıldığı bir programda, “Ulus devlet anlayışını reddediyoruz,” şeklinde beyanda bulunmuştur (Tuncel, 2013). Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) vekilleri tarafından desteklenen bu ifadenin arka fonunda federal devlet sisteminin hayata geçirilmesi düşüncesi bulunmaktadır.

Ulus-devlet terimi, siyaset biliminde oldukça popüler bir terim olmasına rağmen ulus kavramının tanımlanmasına yardımcı olmaz (Harrison ve Body, 2003, s. 40). Bu yöndeki kafa karışıklığının gidermek için Anayasa’daki “egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir” (AY, 1982, m.6) ifadesinin, Fransa Anayasası’nda olduğu üzere “millî egemenliğin halka ait olduğu” şeklinde değiştirilmesi önerilerine rastlanmaktadır (İpek, 2008, s. 231). Öneriler doğrultusundaki örnek incelendiğinde; Fransa hükûmetine karşı yükselen tepkilerin temelinde, gelir dağılımında eşitsizlik ve ayrımcılık ile ilgili sorunlar yattığı ve günümüzde meydana gelen toplum olaylarında, “hani eşittik, hani kardeştik?” seslerinin yükseldiği görülmektedir. Kokoreff (2023), Fransa’da meydana gelen toplum olaylarında, derin sosyal eşitsizliğin ve adaletsizlik duygusunun bulunduğunu belirtmektedir. Toplumda oluşan algı, “Cumhuriyet verdiği sözleri tutmadı”, şeklindedir. Dolayısıyla Fransa’nın, ulus ve halk kavramlarının birbirlerinin yerine kullanılmasıyla ulus sorunlarının kolayca çözülemeyeceğini gösteren bir örnek teşkil ettiği söylenebilir. Bu tespit, halk ve ulus kavramlarının daha derin bir kavrayışla ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Yunanca *demos* ya da Latince *populus* kelimeleri, halk tabiri anlamındadır. “Yunanlılar bu kelimeyi, yoksullar veya çok sayıda olanları anlatmak için kullanmıştır” (Heywood, 2020, s. 74). Bu kavramlar, Roma hukukunda oy kullanma yetkisine sahip vatandaşlar kümesine işaret etmektedir. Ulus ise Latince doğmak anlamına gelen *natio* kelimesinin karşılığıdır (Martínez, 2017). Dolayısı ile iki farklı anlama sahip olan bu kelimeler üzerine inşa edilen egemenlik teorileri de birbirinden farklılaşmaktadır. Aralarındaki fark, halk ve ulus kavramlarının anlamsal olarak birbirlerine yakınlaştığı ölçüde silikleşmekte, birbirlerinden uzaklaştığı ölçüde belirginleşmektedir. Diğer bir deyişle uluslaşma sürecinin başarılı ya da başarısız yürütülmesi oranında fark edilir hâle gelmektedir. Fark edildiği ölçüde de soruna dönüşebilmektedir. Öyle ki, bu iki irade arasındaki farklılıklar, karar alma süreçlerini krize çevirebilmektedir. Bu karışıklığın giderilmesi için çaba harcayan araştırmacılar, bir milleti oluşturan sınırları; dil, din, tarih ve kültür gibi etmenlerle belirleme yönünde çabalar sarf etmektedir. Bu konudaki çalışmaları tasnifleyen Heywood, millet oluşumundaki bağları, primordializm, yurttaş milliyetçiliği ve inşacılık olarak üç ana kategoride sınıflanmıştır (Heywood, 2021, s. 209). Primordializm, derin köklere sahip milletleri; yurttaş milliyetçiliği, eşitlik ilkesiyle bir araya gelmiş siyasal toplulukları; inşacılık, inanç ile oluşan birliktelikleri ifade etmektedir. Örneklendirmek gerekirse, Birleşik Krallık bileşenlerini oluşturan İngiliz, İrlanda, İskoç ve Galler uluslarının her biri, birer primordializm milletidir. Fransa, yurttaş milliyetçiliği üzerine temellendirilmiştir. Arap milleti ve Avrupa milleti gibi tabirler de inşacılık birliktelikleridir.

Connolly (1995, s. 253)’in kimlik yaklaşımında değindiği üzere, üzerimize kazınmış kurumsal tanımlamalar, toplum inşasında belirleyici olmakta ve bu kimliklerin en üstünü, siyasi bir bilinç olan devleti oluşturmaktadır. Bu bağlamda ulus, Anderson (2020, s. 20)’unun da ifade ettiği gibi “hayal edilmiş siyasal bir topluluk” ya da Heywood (2020, s. 206)’un deyişiyle “siyasal bir cemaat” anlamına gelmektedir. İnsanları, ortak çıkarlar çerçevesinde, bir arada tutmak üzere tasarlanmıştır. Modern milletleri konu edinen bu tasvir, millet kavramını sosyoekonomik değişimin ürünü olarak ele almaktadır (Heywood, 2021, s. 210). Dolayısı ile ulus oluşumunda iki temel süreçten bahsedilebilir. Birincisi, tarih birlikteliklere dayanan topluluklardır. Bu tip uluslar, köklü bir geçmişe sahiptir. Irk ve soy gibi kan bağıını ifade eden kavramlar etrafında şekillenmektedir. İkinci tip uluslar, modern döneme mahsus siyasi oluşumlardır. Bu tür birleşmeler, eşitlik ve özgürlük gibi siyasi ilkeler üzerine inşa edilmektedir. Siyasi ilkeler, birlikteliği güçlü tutmak için vardır. Gözler, bu iki tip oluşumu, objektif ve subjektif ulus tanımlamalarıyla konu edinmektedir. Objektif ulus;

aynı ırk, aynı din ve aynı dili konuşanların oluşturduğu toplum tipidir. Subjektif ulus ise aynen Türk milleti oluşumunda görüldüğü üzere ülkü birliğine dayanmaktadır. Atatürk milliyetçiliği denen anlayış, esas itibarıyla sübjektif millet anlayışını ifade etmektedir (Gözler, 2009). Ancak ulus oluşumunda, her iki niteliğin bir arada bulunabileceği de söylenebilir. Böylesi oluşumlarda, siyasi bir inancın yanı sıra kültürel entegrasyondan bahsetmek mümkündür. Laclau (1996)'nın kimlik kuramında değindiği “benzeşme ve ötekileştirme” kavramları, entegrasyon sürecinin hangi yöne evrileceği konusunda belirleyici etmenlerdir. Kültürel entegrasyonun, insanların ne kadar derinlemesine birleştireceği, toplumun olağan gelişim aşamaları ile ilgilidir. Bu aşamanın ilk evresi, birlikte yaşama inancının oluşabilmesidir. Bu inancın, özgür irade ile ortaya çıkması önemlidir. Aksi durumda, ulusu oluşturan diğer etmenlerden bahsetmek mümkün değildir. Diğer bir deyişle “bazı ulusal grupların niçin ortak bir siyasal toplum oluşturabileceğini ve diğerlerinin niçin oluşturamayacağını veya ne tür benzerliklerin farklı ulusal grupların aynı siyasal toplum içinde ve barışçı bir biçimde birlikte yaşamalarını mümkün kılabileceğini söyleyen tek bir objektif unsur bulunmamaktadır” (Tok, 2003, s. 303). Bu bağlamda, birlikte yaşama inancına sahip olmanın ön koşul oluşturduğu ve ulusun gönüllü olarak kaynaşmayı sağlayabilen insanların bütününe ifade ettiği söylenebilir. Şayet kaynaşma sağlanamamışsa, ulus ve halk kavramları arasındaki farklılıklardan söz edilebilir. Bu farklılık, “somut bireylerden oluşan bir toplum yapısı” (Nal ve Çirkin, 2021, s. 599) veya “birbirine eşit bireylerden meydana gelen topluluk” (Türküne vd., 2006, s. 189) ifadesi olan halk kavramını ortaya çıkarmaktadır. “Ulus ise geçmiş ve geleceği de kapsayan soyut bir oluşum” (Nal ve Çirkin, 2021, s. 616) olarak siyasi birliğin merkezinde yer almakta ve halk kavramından ayrılmaktadır. Ulus kavramının tanımında yer alan geçmişi kapsamasının, kelimenin etimoloji kökeninde belirtilen “doğma” tabiriyle mantıklı bir hâle geldiğini hatırlatmakta fayda vardır. Bu tabir, ulusu oluşturan merkez etninin tarihsel derinliğine ve biriktirdiği değerlerine gönderme yapmaktadır. Geleceği kapsadığı yönünde yapılan vurgu ise aynı etninin, siyasi birlik çatısını sürdürme idealini ve kararlılığını vurgulamaktadır.

Merkez ve çevre etniler arasındaki uyum, siyasi birliğin sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Aksi takdirde siyasi birliğin çözülmesinden bahsetmek mümkündür. Örneğin, İrlanda'nın kuzeyinde bulunan ama Birleşik Krallığa bağlı bir bölgede yaşayan Kuzey İrlandalıların, İrlanda ile birleşme istekleri, İngiliz hükûmeti tarafından ulusal güvenlik gerekçeleriyle reddedilmektedir. Bu durum, İngiliz siyasi birliğini savunan Birlik Partileri ile ayrılıkçı örgüt İrlanda Kurtuluş Ordusu'nun (IRA) siyasi kanadı olarak bilinen Sinn Fein

arasındaki krizlerin nedenidir (BBC, 8 Mayıs 2022). Aynı şekilde İngiltere’den ayrılmak isteyen İskoçların ikinci referandum talebi, İngiltere Yüksek Mahkemesi tarafından oy birliği ile reddedilmiştir (BBC, 23 Kasım 2022). İngiltere’deki çoğu insan, kendini İrlandalı veya İskoçyalı gibi ifadelerle, ulusal boyutta İngiliz (British) kimliği ile tanımlamaktadır. Ulusal kimlik, hukuki bir nitelik taşımaktadır. Irksal ya da duygusal aidiyeti göstermemektedir. Amerika’da da benzer bir yaklaşım söz konusudur. İnsanlar kendilerini Polonyalı Amerikalılar, Yahudi Amerikalılar, İtalyan Amerikalılar ve İrlandalı Amerikalılar olarak tanımlamaktadır (Harrison ve Body, 2003, s. 40). Bir ulusun birden çok ülkeye dağıldığı örnekler de bulunmaktadır. İngiltere siyasi birliği haricinde kendilerini özdeşleştirebilecekleri bağımsız bir İrlanda Cumhuriyeti bulunan İrlandalılar, bu sınıfa girmektedir. Bazı uluslar ise kendilerine ait bir devlete sahip değildir. Farklı siyasi birlikler içinde yaşamaktadırlar. Daha farklı bir kategoride değerlendirilebilecek olan bu tür uluslar, bulundukları ülkelerde kendilerini ezilen bir azınlık olarak algılayabilmektedir (Harrison ve Body, 2003, s. 41). Etnik grupların yorumlanmasında, “emik bakış ve etik bakış”² olarak ele alınabilecek bu yöndeki sorunlar, ulus devletlerin maruz kaldığı problemlerden birini oluşturmaktadır.

Halk ve ulus kavramları hakkında süregelen tartışmalar, ulus-devlet yapısı etrafında temerküz etmektedir. Tartışma alanı, ulus-devlet sistemlerinde karşılaşılan sorunları çözme isteği ile genişlemekte ve çoğunluğun yol açabileceği karışıklıkların önlenmesi yönünde çaba sarf edilmektedir. Bu bağlamda ele alınan anayasacılığın, millî egemenlik teorisi ile ilişkili olduğu ifade edilebilir. Diğer bir deyişle “anayasacılığın amacı olan iktidarı sınırlandırmak, millî egemenlik teorisinden kaynaklanmaktadır” (Nal ve Çirkin, 2021, s. 602). Halk egemenliği ve millet egemenliğinin teorik gelişimi, 18’inci yüzyıl Fransa’sına dayanmaktadır. Öne çıkan iki isim Rousseau ve Sieyès’tir. Bu iki düşünürün görüşleri, egemenlik zincirinin sıralı halkalarını oluşturduğu kadar, halk egemenliği ve ulus egemenlikleri arasındaki ayrımı da netleştirmektedir. Rousseau, genel irade kavramı üzerinden egemenliği açıklamıştır. Genel irade, her ne kadar soyut bir kavram ise de somut bireylerin iradelerinin toplamından oluşmaktadır. Rousseau, ulus kavramını kullanıyor ama sınırlarını çizmiyordu. Daha çok oy çokluğuna ya da karar alınması gereken ciddi konularda

² Emik yaklaşım: Araştırmanın konusu özneye dahil olarak çözümleme yapmak (bir kimliğin kendini tanımlaması). Etik yaklaşım: Dışarıdan gözlem ile özne ve evren arasındaki ilişkiyi çözümlemek (bir kimliğin dışarıdaki kimlikler tarafından tanımlanması) Ayrıntılı bilgi için bkz. (Tayyar, 2007, s. 4-9)

oy çokluğunun üzerinde bir oranı, egemen varlık olarak tanımlıyordu. Egemen varlık, cumhuriyete karşılık gelmekteydi. Toplumsal sözleşme ile cumhuriyete yaşam verilmiş olunuyor ve yasalar yoluyla bu yaşama hareket ve sistem tanımlanıyordu. Yasalar kim tarafından yapılırsa yapılsın, halk tarafından kabul edilmedikçe yasa sıfatını taşıyamıyordu. Dolayısı ile halk, yani cumhuriyeti oluşturan birey iradeleri, çoğunluk ölçeğinde, egemen varlığın, diğer bir deyişle cumhuriyetin kendisini oluşturunca (Rousseau, 2021, s. 90). Bu yorumuyla Rousseau, doğrudan demokrasi modeline yakın bir duruş sergilemektedir. Benimsediği sistem çoğunlukçu demokrasidir. Temsili sistemleri kabul etmemekle birlikte temsilcileri egemenlik tarafından görevlendirilen memurlar olarak telakki etmiştir. Ona göre bir ulus, işlerini, temsilcilere bıraktığı anda özgürlüğünü yitirmektedir. Ama çoğunlukçu demokrasi, pratikte, bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Çoğunluğun zorbalığı, karşıtlığın yol açtığı karışıklıklar, sınırsız gücün yarattığı keyfiyetler, çoğunluğun düşünceye çizdiği çerçeve ve dışlayıcı etki gibi komplikasyonları içinde barındırmaktadır (Tocqueville, 2021). Yasalar bu yüzden sistemi ayakta tutacak dayanaklar olarak ele alınmaktadır. Yasalar üstündür ama sonuçta genel iradenin yansımalarıdır. Yasaların üstünlüğü, kendilerini yaratan toplum sözleşmesinin meşruiyetinden kaynaklanmaktadır. Bu koşullar altında yaşamak istemeyenler, yurttaşlar arasındaki yabancıları oluşturmaktadırlar. Yabancılar, genel irade sınırları içinde yaşamaya devam ettikleri sürece kurallara boyun eğmek zorundalardır (Rousseau, 2021, s. 102).

Rousseau'yu inceleme konusu yapan Ağaoğulları, halk egemenliği ve ulus egemenliği kavramlarını çoğu yerde özdeş kullanmaktadır. “Halk ya da ulus, kralın yerini alıp egemen konumuna yükselerek egemenlikle, yani devletle özdeşleşir” (Ağaoğulları, 2020, s. 355). Döneme dair anlatımlarda böyle bir ayrım gözetilmemesi, siyasi birliğin inşa süreci ile ilgili olağan bir aşama olarak kabul edilebilir. Halbuki halk egemenliği ve ulus egemenliği arasındaki temel fark; halk egemenliği teorisinde, egemenliğin somut bireylerin iradelerinin toplamı olan halka dayanması, ulus egemenliği teorisinde ise egemenliğin soyut bir kişilik olan ulusa aktarılmasıdır (Nal ve Çirkin, 2021, s. 624). Soyut kişilik kamu yararıdır. Kamu yararı için faydalı olduğu düşünülen politika ve stratejiler “ulus, kurucu ve yasa yapıcıdır” tezinden çıkarılmış bir sonuçtur. Bu tez, Toplum Sözleşmesi’nden esinlenerek oluşturmuştur. Sözleşmede ilk iki sınıfın çıkarları bir ve ikinci sınıfa konurken, kamu yararı üçüncü sırada kalmıştır. ‘Tiers état’ın tam bir ulus oluşturmak için gereken her şeyi kendinde taşımadığını söylemeye kim cüret edebilir?’ diye soran Sieyès, kamu yararını gözetecek tek sınıfın, tiers état olduğunu ifade etmiştir (Mairet, 2020, s. 78). Tiers état ile kastedilen şey,

aslında halktır. Sieyès (2005)'e göre tiers état her şeydir. Yani hiçbir şey olup da bir şey olmak isteyen şeydir. Olmak istediği şey, bütündür, yani ulustur. Bu ulus, ayrıcalıklı sınıfları ortadan kaldırıldıkça daha da büyük olacaktır. Ayrıcalıklı sınıflar ise ulusun sırtındaki yüküdür. Bu güçlü düşünce, dönemin Fransa'sının siyasal ve toplumsal yapısından duyulan memnuniyetsizlik sonucunda üretilmiştir. Toplumu yöneten soylular, ayrıcalıklı olduklarını düşünüp, kendilerini halktan soyutlamış ve yönetici vasfına haiz olduklarını sanmışlardır. Hâlbuki doğuştanlıkla gerekçelendirdikleri bu sanmaları, onlara herhangi bir imtiyaz sağlamamaktadır. Sieyès'in bu yöndeki düşünceleri, ulusal egemenlik kuramının yaratıcısı olarak değerlendirilmesine yol açacaktır. Ağaoğulları (2020, s. 195)'na göre bu süreç, üç evrede gerçekleşmiştir. Birinci evrede, ulusa soyut bir anlam yüklenmiştir. Bu evrede ulus, pozitif hukuka göre değil, doğa hukukuna göre oluşmuş bir bütün olarak ele alınmıştır. İkinci evrede, birinci evreden edinilen soyut nitelik, somut bireylerin iradeleri ile sentezlenerek kendini oluşturan soyut ve somut öğelerin üzerine çıkarılmıştır. Bu durum, soyut birliktelik olarak tasavvur edilen ulusun varlık kazanması için genel irade ile birleşme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Üçüncü evrede, soyut ve somut bileşenlere sahip bu yeni karışıma işlevsellik kazandırılmıştır. Karışıma işlev kazandıran husus, temsili demokrasi adı verilen siyasal bir yönetim biçimidir. Bu yönetim biçimi, gerçek ortak irade değildir. Temsili ortak iradedir.

Millî egemenlik teorisinde, temsilciler herhangi bir toplum kesiminin ya da coğrafyanın değil, tüm ulusun temsilcileridir. Toplum tabakalarının temsiline dayanan feodal düzenin reddedilmesi anlamına gelen bu anlayış, ulusal bütünlük içinde yer almak istemeyenleri, ulusun içinde yaşayan ama temsilden ziyade sözcülere sahip olan ayrı bir grup olarak görmektedir. Artan nüfus ve şehirleşmenin zorunlu kıldığı temsili sistemde, ulusu oluşturan bireyler iradelerinden vazgeçmemekte, sadece yetkilendirme yapmaktadır. Yetkilendirme, toplumsal düzenin korunması ile sınırlıdır. Temsilciler, kendilerine verilen yetkinin sınırlarıyla oynayamaz ve yetkilerini genişletemezler. Anayasal sınırlılık söz konusudur. Bu ilke, Sieyès'in düşüncelerinin, anayasallık bağlamında değerlendirilmesinin bir sonucudur. Yetkilerin kötüye kullanılması konusunda oldukça temkinli olduğu görülen Sieyès'in bu yönde aldığı tedbirler sadece olağan ulusal meclis ile sınırlı değildir. Bu meclisin üzerinde denetim ve gözetim yetkisine sahip olağanüstü temsilciler meclisinin varlığına da ihtiyaç duymuştur. Olağanüstü temsilciler meclisi, ulusu, yani bütünü temsil etmekte ve anayasal yapıyı korumakla mükelleftir. "Olağanüstü temsilciler meclisinin anayasal yapıyı muhafaza etmek için özel yetkilere ihtiyacı vardır" (Sieyès, 2005, s. 76). Bu yetkilendirme, bu meclisi,

ulusun muadili seviyesine yükseltmekte ve deyim yerindeyse siyaset üstü bir seviyeye; ulus ile aynı konuma taşımaktadır. “Anayasaya dokunma yetkisi sadece olağanüstü temsilciler meclisinin yetkisindedir” (Sieyès, 2005, s. 81). Olağanüstü temsilciler meclisinin göreve çağırılması, vatanın selameti kaygısı ile tetiklenmektedir. Böylesi bir durum hasıl olduğunda, birinci yurttaş (kral) ya da ulus ya da herhangi biri, bu meclisi göreve çağırmakla yetkilidir.

Çoğunluğun iradesinin yanılmayacağı, yanılma bile bunu hemen düzeltebilecek kapasiteye sahip olduğunu ileri süren Roussau’nun aksine, siyasi iktidar üzerinde anayasa ve olağanüstü temsilciler meclisi olmak üzere iki kademeli denetim sistemi öngören Sieyès’in temkinli yaklaşımını, dönemin Fransa’sının iç dinamikleriyle açıklamak mümkündür. Bunlardan birincisi, halkın kendi kendini yönetme konusunda deneyimsiz ve eğitimsiz olmasıdır. Ancak halk, ulus olmayı başarır ve ulus kaynaklarının adilce paylaşımını sağlayabilirse gerekli maddi imkânlar sahip olması ve böylece eğitim görerek kendini yetiştirmesi mümkün olabilecektir. Dolayısıyla yönetim konusunda kimsenin rehberliğine ihtiyacı kalmayacaktır. Sieyès’in temkinli davranmasının bir başka sebebi ise genel iradenin vermiş olduğu yönetim yetkisinin istismara açık olmasıdır. Onu haklı çıkaracak gelişmeler, 1800’lü yıllarda yaşanmıştır. “Napolyon Bonapart, belirsizlikten yararlanarak Anayasa’yı manipüle etmiş, temsili kurumları kademeli olarak zayıflatmış ve kuvvetler ayrılığı prensibiyle oluşturulan demokratik kurumları etkisizleştirerek kendi otoritesini tesis etmiştir” (Loewenstein, 1937, s. 461).

Her iki düşünürün sahip olduğu ortak nokta, egemenliği somutlaştırmanın bireylerin özgürlüğüne zarar verebileceği yönündedir. Daha iyi bir yaşam için sınıfsız ve ayrıcalıksız bir toplum yapısı öngörmüşlerdir. Monarşinin sonunu getiren eşitlikçi ve özgürlükçü düşünceleri, fakir halk tarafından çabucak benimsenmiştir. Egemenlik konusunda getirdikleri fikrîsel açılımları ile devlet oluşumunda halkı merkeze yerleştirmişler ve bir devrin kapanmasına ve yeni bir çağın başlamasına vesile olmuşlardır.

Rousseau ve Sieyès’in arasındaki fark, halk ve ulus kavramları arasındaki farkın teorik temelini oluşturmaktadır. Rousseau, egemenlik kavramını halk boyutunda düşünmüş, çoğunluğa dayalı iradenin tezahürü şeklinde yorumlamıştır. Bu yaklaşım, antik Yunan şehirlerinin doğrudan demokrasi modeline yakındır ama büyük nüfusa sahip modern devletler için uygulanması güçtür. Bu durumun farkında olan Rousseau, demokrasinin küçük devletlerde daha rahat uygulanabileceğini belirtmekte ve temsil sisteminin gerekliliğini belli şartlarda kabul etmektedir. Sieyès ise genel irade kavramını daha bilinçli hâle getirerek ulus

kavramına devşirmiş ve temsili sistemle birleştirmiştir. Ama anayasal yapının korunması yönünde kaygılar taşıdığı görülmektedir. Siyasi sistemi denetleyecek etkili mekanizmaların kurulmasının şart olduğunu ileri sürmüş ve böylece halk iradesinin, ulus iradesi tarafından denetimine olanak tanımıştır. Sieyès, sadece hükûmet faaliyetlerinin anayasal çerçeve içinde kalmasını sağlayacak bir denetim mekanizması ile yetinmemiş, olağan meclisi denetleyecek olağanüstü bir meclis yapısı önermiş ve bu mekanizmayı, anayasal yapının aşındırılması durumunda aktif hâle gelecek şekilde tasarlamıştır.

Özetle, egemenlik teorisi; millî egemenlik teorisi ve halk egemenliği teorisi olarak ikiye ayrılmış bir anlatımla ele alınmaktadır. Millî egemenlik teorisindeki millet kavramı, şimdiki zamanda yaşayan halk kavramı ile sınırlı değildir. Geçmişte yaşamış olanları ve gelecek nesilleri de içinde alan soyut niteliktedir. Halk egemenliği teorisinde ise şu anda yaşamakta olan bireylerin iradelerinin toplamını ifade eden somut bir oluşumdan bahsedilmektedir.

1.1.5. Türk Siyasi Hayatında Egemenlik Anlayışının Gelişimi

II. Mahmud dönemi ıslahatları, bilhassa basın ve yayın hayatına yönelik düzenlemeler Batı kaynaklı fikirlerin benimsenmesini ve Yeni Osmanlılar aracılığı ile yayılmasını sağlamıştır. Mustafa Fazıl, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Mehmet Bey, Reşat Bey ve Şinasi gibi aydınlar, meşrutiyet fikrinin oluşmasına katkıda bulunan isimlerdir (Mardin, 1996, s. 54). Bu isimlerden bazıları, fikirleriyle farklılaşmaktadır. Mesela “Şinasi Bey, cumhuriyetçi fikirlere daha yakın bir duruş sergilemektedir” (Aydın A., 2000, s. 118). Namık Kemal’in Türkiye’de kurulmasını istediği rejim, millî demokrasidir. Bu bağlamda yorumladığı halkçılık kavramını, demokrasinin Türkçe’si olarak görmektedir (Heyd, 2023, s. 95).

Yine de o yıllar, ulusal egemenlik düşüncesinin açıkça dile getirilmediği dönemler olmuştur. Egemenliğin halka dayanması konusu, Batı’nın özgürlükçü düşüncelerinin İslam’la yoğurularak sunulması şeklinde gelişmiştir. Dönemin aydınları, padişah ile uzlaşmacı tavırlar içine girmişler ve Batı fikirlerinin Osmanlı-İslam kültürüyle bağdaştırılması sonucu elde edilecek kazanımlar üzerine odaklanmışlardır. Bu yöndeki çabaları, 1876 yılında karşılık bulmuştur. Kanun-i Esasi’nin yürürlüğe girmesi ile başlayan I. Meşrutiyet, halkın ülke yönetimine katılımına kısıtlı da olsa olanak tanımıştır (Uzun, 2005, s. 153). Ama ömrü kısa olmuştur. Kanun-i Esasi’nin yeniden yürürlüğe girmesi 1908 yılını bulmuştur. Egemenlik değişimi konusundaki ilk radikal sinyal ise 1909 yılında gelmiştir. 31 Mart

Vakası'nın ardından "II. Abdülhamit'i tahttan indiren heyet, Meclisi Umumi Millî sıfatını kullanmıştır (Mumcu (1992)'den aktaran (Akyılmaz, 1999, s. 155). Yapılan anayasa değişiklikleri ile padişahın yetkileri sınırlandırılmış, uluslararası antlaşmaların meclis onayına sunulması kararlaştırılmış ve Meclis-i Vükela isimli yürütme kurulunun meclisten güven oyu alması şartı getirilerek parlamentonun siyasi sistem içindeki konumu güçlendirilmiştir (Sariaslan, 2023, s. 175).

Birinci Dünya Savaşı sonunda, işgale direnen yerel milis güçlerinin, "millî" kelimesini sıkça kullandığı görülmektedir. Kavrama ulusal nitelik kazandırılmıştır. Amasya, Erzurum ve Sivas'ta düzenlenen kongreler ile geleceğin Türkiye'sinin millî egemenlik ilkesi temelinde yükseleceği ilan edilmiştir. Birlik ve beraberlik düşüncesini bölgesel bazda yaymak ve silahlı mücadeleye katılımı artırmak gayesiyle öne çıkarılan bu kavramı önemli yapan husus, ona atfedilen kutsiyet olmuştur. Bu kutsiyet, "biz" kavramını; varlığın kendisini ifade etmiştir. Kuvayımiliye (millî güçler), Misakımillî (millî yemin), millî irade ve hâkimiyeti millîye gibi milliyetçi duygulara hitap eden kavramlarla vatanın ve milletin bir ve bölünmez niteliği öne çıkarılarak, yapılan mücadelenin yok olmama, bir var olma mücadelesi olduğu vurgulanmıştır. Bu vurgu, yapılan ilk anayasa ile tescillenmiştir. "Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir" (AY, 1921, m.1). Bu ifade, 1924 Anayasası'nda muhafaza edilmiştir. 1961 ve 1982 anayasalarında, hâkimiyet kelimesinin yerine egemenlik kelimesi kullanılmıştır. Egemenlik kelimesi, Türk dil sözlüğünde, hâkimiyet kelimesinin karşılığı olarak yer almakta (Akalin vd., 2015), "anlam itibarıyla Türkçe kullanım ihtiyacını karşılamaktadır" (Dindar, 2014, s. 13). Arapça kökenli hâkimiyet sözcüğü yerine Latince kökenli egemenlik sözcüğünün kullanılması, genç Cumhuriyet'in Batılılaşma yönündeki genel eğilimi ile anlaşılabilir. Nitekim, 1789 Fransa Kurucu Meclisi tarafından kabul edilen, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ndeki "Egemenlik ilkesi esas olarak millettir. Hiçbir kurum, hiçbir birey açıkça kendisinden kaynaklanmayan bu yetkiyi kullanamaz" (DDHC, 1789, m.3), tabiri, aynı anlamı taşıyan benzer ifadelerle Türk anayasalarında yerini almıştır. "Egemenlik kayıtsız şartsız Türk Milletininidir. Hiçbir kimse veya organ, kaynağını Anayasa'dan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz" (AY, 1961, m.4; 1982, m.6).

1921 sonrası yapılan düzenlemelerle egemenlikle bağdaşmayan imparatorluk kurumları yürürlükten kaldırılmıştır. En nihayetinde, yeni devlet düzeninin millî hâkimiyet temelinde yükseleceğinin ifadesi olan cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu süreç, şu aşamaları ihtiva etmektedir: a) 19 Mayıs 1919 millî mücadelenin başlaması, b) 23 Nisan 1920 Türkiye Büyük

Millet Meclisi'nin açılması, c) 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yürürlüğe girmesi, d) 1 Kasım 1922 saltanatın kaldırılması, e) 29 Ekim 1923 Cumhuriyet'in ilanı, f) 3 Mart 1924 halifelik makamının kaldırılması.

Halifelik makamı, sadece Türk dünyasını değil, İslam dünyasını da ilgilendirdiği için bu aşamaların içinde en çok tartışılan konu olmuştur. Halifelik önce sultanlık makamından ayrıştırılmış, sonrasında ruhanî liderliğin iç siyasette karışıklığa neden olabileceği düşüncesi ve hilafet makamının işlevsizliğinin anlaşılması üzerine kaldırılmıştır (Duman, 2006; Aksoy, 2014; Aytepe, 2002). Bu hususlara, din eksenli yönetim anlayışının çağdaş düşünce sistemi önünde engel teşkil etmesi hususu da eklenebilir. Toplum üzerinde tahakküm kuran her türlü düşünceye karşıtlığı ifade eden bu husus, ruhban sınıfını karşısına alan Fransız İhtilali ile yakından ilgilidir. Dinin siyasallaşmasının getirdiği olumsuz sonuçları zaten tecrübe etmiş olan Osmanlı tarihi de böylesi bir nedenin oluşması için yeterli sebeplere sahiptir.

Egemenlik anlayışının şekillenmesinde uluslaşma sürecinin etkileri görülmektedir. Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarının, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü koruma konusunda olumlu bir sonuç vermediği anlaşılmış ve kendini Türk hissedenerin yer aldığı Türkçülük, devletin yıkılışını engelleyebilecek çare olarak düşünülmüştür (Oba, 2020, s. 247). Uluslaşma sürecinin başlangıcı olarak, Kırım Türklerinin 1783 yılında Anadolu'ya göçleri referans noktası olarak kabul edilebilir. İmparatorluk topraklarının kaybedilmesiyle Türkçe konuşan Müslüman nüfus, kitleler hâlinde Anadolu'ya geri dönmeye başlamıştır. Bu göçler, 19'uncu yüzyılda yoğunlaşmış, 20'nci yüzyılda son hadde ulaşmıştır. Savaşlar devrini sona erdiren Lozan Antlaşması ile de uluslararası bir boyut kazanmıştır. Antlaşmanın uyruklar ile ilgili hükümleri, Türkiye'den ayrılan topraklarda yaşayan nüfusun, bulundukları coğrafyalarda kurulan devletlerin uyruğu ya da yeni kurulan Türk devleti uyruğuna geçme konusundaki temel haklarını düzenlemektedir (Lozan Antlaşması, 1923). Gerek savaş öncesi gerekse savaş sonrasında, ana vatanları Anadolu'yu sahiplenme konusunda tereddüt göstermeyen göçmenler, millî kültürün benimsenmesi ve uluslaşma sürecinin yürütülmesinde önemli roller üstlenmiştir (Kalaycı, 2017, s. 1425). Müslüman ve Türkçe konuşan insanların akın akın Anadolu'ya dönüşü, Anadolu'daki demografik yapıyı değiştirmiştir. Göçmenler, savaş sonrası ihtiyaç duyulan iş gücünü karşılamış ve Türkçülüğün ırk temeline dayanan bir ideoloji olmasından ziyade sosyal entegrasyona bağlı kültürel temelli bir oluşumla ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır (Baytal, 2017, s. 1403).

Görüldüğü üzere Türk siyasi hayatındaki egemenlik kavramının dönüşümü, Batı'daki gelişiminden farklı zuhur etmiştir. Batı'da, özgürlük ve eşitlik söylevleriyle gelişen egemenlik; halkın, kral ve soylular sınıfına karşı başlattığı bir devrim hareketine dönüşmüştür. Dönemin monarşilerinden biri olan Osmanlı Devleti de Fransa merkezli yayılan fikri akımdan etkilenen ülkelerden biridir. Ancak bu akım, Osmanlı Devleti'nde toplum tabakalarının olmaması nedeniyle sınırlı bir etki yaratmıştır. Hürriyet talep eden sesler, sadece sultanın otoritesine karşı yükselmiş ve muhalif hareket halk tarafından değil, sadece belirli bir aydın kesim ve askerî bürokrat ile sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla egemenlikteki asıl dönüşümün, Birinci Dünya Savaşı sonrasında uğranılan işgal ile başladığı iddia edilebilir. Egemenlik, bu noktadan sonra Türk toplumunun iradesini tarih sahnesinden silmek isteyen güçlere karşı girilen var oluş mücadelesine dönüşmüş ve bu haklı mücadeleye halkın tamamı katılmıştır. Ortak bir gelecek inşa etmek üzere birlikte yaşamaya karar veren insanların oluşturduğu siyasi birlik, nihayetinde Cumhuriyet'i kurmuştur. Bu amaçla bir araya gelen insanların oluşturduğu ortak bilinç, egemen varlığın kendisini oluşturmuştur. Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren öne çıkan ulus iradesinin, devletin şeklini ve niteliklerini belirlediği ve demokrasinin geliştiği oranda açığa çıkan aykırı düşüncelerin ulusal amaçlarla çelişen pürüzlerini ulus idealleri doğrultusunda törpülediği söylenebilir. Ulus çıkarlarını gözetmekle mükellef olan bu irade, halk iradesinin karar alma süreçlerini denetleyen ve onun egemenlik sınırlarını tayin eden bir kontrol mekanizması işlevini yerine getirmektedir. Bu irade, ulusal amaçlar doğrultusunda şekillenmekte, ulusa yönelik tehdit algılamalarına bağlı olarak tetiklenmekte ve halk iradesinin bu doğrultuda kararlar almasını sağlayan bir vasi gibi hareket etmektedir. Tarihî gelişmeler ışığında daha net görülecek olan bu durum, vesayet düşüncesinin ortaya çıkışının temelini oluşturmaktadır.

1.2. Vesayet Kavramı

Genel anlamda vesayet; kişi, kurum, toplum veya devlet üzerinde belirli bir derecede kontrol sahibi olunması durumunu ifade etmektedir. Bu kontrol; koruyucu, kollayıcı, gözetici, düzenleyici ve denetleyici bir rol içermektedir. “Askerî anlamda vesayet ise ordunun seçimle işbaşına gelen siyasi iktidarı denetim aldığına aldığı, iş ve eylemlerini etkilediği bir durumu ifade etmektedir” (Çaylak, 2019, s. 73) .

1.2.1. Vesayet Kavramına Etimolojik Yaklaşım

1687’de Francisco À Mesgnien Meninski tarafından hazırlanan ve Kutsal Roma İmparatorluğu prenslerinden Maximiliano Emanueli’ye atfedilen onomastik sözlükte yer alan vesayet (vasāyet) sözcüğünün Arapça kökenli olduğu görülmektedir. Türkçe, Arapça ve Farsça’da kullanılan özel terimlerin, Latin dillerindeki karşılıklarının kayıt altına alındığı bu sözlükte vasāyet kelimesinin karşılığı olarak “tutela” terimi kullanılmıştır. Terimin Türkçe karşılığı, “koruyucu ve yönetim” sözcükleridir (Meninski, s. 1707).

Tutela terimi, Latince diyalektlerinde tutelle, tutelage ve tutelă gibi telaffuzlarla ifade edilmektedir. Yine Amerika misyonunun faydalanması için 1856 yılında İstanbul’da yayımlanan Türkçe-İngilizce sözlükte rastlanan vasāyet / visāyet kelimesi, “injunction, rule, will” (ihtiyati tedbir, kural, irade) anlamında kullanılmıştır (Redhouse, 1956, s. 2138).

Bu anlam katmanları, terimin dilsel evrimi hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Koruma amacıyla yönetme işlevi üstlendiği görülen kök anlam, bu işlevin yerine getirilmesinde, bazı kurallar doğrultusunda hareket edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu durum, küçük bir çocuğun yetiştirilmesi sorumluluğunu üstlenen veli üzerinden örneklendirilebilir. Belli bir olgunluk seviyesine ulaşana kadar çocuğun bakımı, geçimi, eğitimi ve güvenliğini sağlamakla yükümlü vasi, bu amaçları yerine getirirken çocuğun davranışlarına birtakım kurallar getirerek belli sınırlar içinde hareket etmeye zorlayabilmektedir. Bu zorlama, koruyucu ve kollayıcı bir vizyon içermektedir. Dolayısıyla terimin, “koruma amacıyla yönetme” kök anlamına sahip olduğu ifade edilebilir.

1.2.2. Vesayet Kavramına Disiplinler Arası Yaklaşım

Vesayet; hukuk, idare hukuku, kamu hukuku ve uluslararası hukuk alanlarında kullanılan bir terimdir. Her disiplin, bu terimi kendi ihtiyacı doğrultusunda anlamlandırarak kullanmaktadır. Dolayısıyla geniş bir kullanım yelpazesine sahiptir. Hukuk disiplini bu kavram, küçük ya da kısıtlı bir kişinin menfaatlerinin korunması anlamındadır. Koruma altına alınan kişi, vesayet altına alınmış kabul edilmektedir. Koruyan kişiye vasi, korunan kişiye vesayet altına alınmış kişi, aralarındaki hukuki ilişkiye vesayet ilişkisi adı verilmektedir (TMK, 2001, m.21, 182, 296, 308).

İdare hukukunda vesayet, devlet yönetiminin yeknesaklığını sağlamak üzere merkezî yönetim ve taşra teşkilatları arasında kurulan bir tür denetim mekanizması anlamındadır.

İdari vesayet denilen bu mekanizma, merkezî yönetimin yerel yönetimler üzerinde kontrol yapabilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Devlete ait tüm kurum ve kuruluşların ahenk içinde hareket etmesi amaçlanmaktadır.

Vesayetin kamu hukukundaki kullanımı yine yönetsel ilişki kapsamındadır. Devletin çeşitli nedenlerden ötürü reşit olmayan kişileri ya da kısıtlanmış ergin kişileri zarardan korumak amacıyla mal varlıklarını atadığı bir görevli vasıtasıyla işletmesi anlamına gelmektedir. Devlet tarafından bu amaçla atanan görevlilere kayyım denmektedir (TMK, 2001, m.361, 362, 396, 403, 426, 428). 2016 sonrası yapılan 674 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle terör örgütleriyle aidiyeti, iltisakı veya irtibatı bulunan işletmelere yönelik kayyım ataması uygulamasına geçilmesi bu bağlamda ele alınabilir (RG, 1/9/2016, 29818).

Kavram, uluslararası hukukta, Birleşmiş Milletler Vesayet Konseyi ile vesayet altına alınan devlet arasındaki hukuki ilişkiyi tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. 1945 yılında kurulan uluslararası vesayet sisteminin amacı, vesayet bölgeleri sakinlerini kendi kendilerini yönetecek seviyeye ulaştırılmak ve kademeli bir şekilde bağımsızlıklarını elde etmelerini sağlamaktır (UN, 2024). Eski tabiriyle mandacılık yönetimini çağrıştıran bir sistemin varlığı söz konusudur. Bu sistemin adı Vesayet Rejimi'dir. Kendini yönetemeyecek durumda bulunan ülke halkları, kendilerini yönetecek kapasiteye ulaşıncaya kadar, BM bünyesinde oluşturulan bir organ vasıtasıyla idare edilmektedir. Bu işle görevlendirilen devletlerden oluşan meclise Vesayet Meclisi denilmektedir (UNC, 1945).

Görüldüğü üzere vesayet kavramı, farklı disiplinlerde farklı fonksiyonlar üstlenmekle birlikte kök anlamını muhafaza etmektedir. Bu kullanımlardaki bir diğer ortak nokta, yöneten ve yönetilen ilişkilerinin belli bir hukuki düzen içinde gerçekleşmesidir. Siyaset bilimi disiplininde durum pek farklı değildir. Kavram, korumak amacıyla ortaya çıkmakta ama belli sınırlar içinde hareket etmesini sağlamak adına zorlayıcı davranışlar da içerebilmektedir. Dolayısıyla her zaman hukuki bir nitelik taşıdığı söylenemez. Kastı aşan eylemler söz konusu olabilmektedir. İktidar, genel irade tarafından kendisine tevdi edilen görevleri gerektiği gibi yerine getirememekle, görevlerinin sınırlarını aşarak halkın itimadını suistimal etmekle itham edilebilmektedir. İktidarı denetlemekle mesul siyasi ve hukuki organlar ise bir şekilde işlevini yitirmiş veya etkisizleştirilmiştir. Bu koşullar, vesayet düşüncesinin oluşumunu hazırlayan başlıca etmenlerdir. Bir diğer deyişle vesayet; evrensel ilkeler, anayasal hükümler ve ulusal normlar gibi gerekçeler ileri sürerek ortaya çıkabilmekte ve yapmış olduğu yasal düzenlemelerle kendi hukukunu üreterek varlığını sürdürmeye

çalışmaktadır. Bu çabasının ardında yatan sebep, yaşamak için bir meşruiyet zeminine yaslanmak zorunda olmasıdır. Lüzum görülen meşruiyet arayışı, demokratik değerlere ve toplumsal katılıma dayanan bir diyalog ortamı yaratmayı da gerektirmektedir. Dolayısıyla süreç, makul bir süre sonunda meşru iktidara devredilmek zorundadır. Aksi durumda vesayet rejiminden değil, askerî diktatörlükten söz ediliyor olunur. Ancak yönetimin sivillere devri, vesayet yönetiminin sona erdiği anlamına gelmemektedir. Vesayet merkezi; siyasi karar alma sürecini etkileyen ve siyasal hayatı yönlendiren bir güç olarak, siyasi sahnenin arka planında işlevlerini yerine getirmeye devam etmektedir.

1.2.3. Siyasal ve Sosyal Dönüşümün Aracı Olarak Vesayet

Delegasyoncu demokrasi, proto demokrasi, sınırlı demokrasi ve düşük kaliteli demokrasi (Usul, 2014, s. 17) türünden ifadeler, demokrasinin alt türevlerini açıklamak için kullanılan tabirlerden bazılarıdır. Vesayetçi demokrasi kavramı da bu kategoride yer almaktadır. Demokratik olmayan politikalar içerebilen ama aynı zamanda demokrasiyi amaçlayan bir siyasal sistemi tanımlamak için kullanılmaktadır.

Demokrasiye ulaşmak, siyasal bir dönüşümün ifadesi olsa da sosyal ve kültürel bir alt yapıya gereksinim duymaktadır. Bu ihtiyaç, siyasal dönüşümden önce toplumsal dönüşümü öne çıkarmaktadır. Yüzyıllara dayanan monarşi yönetimine alışmış bir toplumu, kendi kendini yönetecek seviyeye ulaştırmak, doğal olarak bir dizi reformdan daha fazlasının yapılması anlamına gelmektedir. Ancak dönüşüm, sadece demokratik bir topluma geçiş ile sınırlı değildir. Çok uluslu imparatorluk yapısından tek uluslu bir yapıya evrilme de söz konusudur. Tarihsel zorunluk olarak ortaya çıkan bu evrim, dönüşümün kapsamını genişletmektedir. Demokratik ve aynı zamanda ulusal bir yapıya sahip olmak ve bu yapı ile uluslararası siyasal alanda yer edinmek için lazım olan şey ise modernleşmedir. Dolayısıyla Türk toplumunun dönüşümünde, birbiriyle bağıntılı üç bileşenden bahsedilebilir. Bu bileşenler, demokratikleşme, uluslaşma ve modernleşmedir. Bu bileşenlerin birbirleriyle etkileşimi siyasal hayatı doğrudan etkileyerek pretoryan devlet yapısına giden süreci inşa etmektedir.

1.2.3.1. Demokratikleşme

1923 ila 1946 yılları arasında geçen sürede, tek bir parti mevcut değilse de kurulan diğer partilerin süreklilik gösterememesi, döneme hâkim rengini vermiştir (Kaynar ve Kalkan,

2022, s. 41). Siyasi partiler genel teorisi oluşturmak amacıyla karşılaştırmalı analizler yapan Duverger, Türkiye’deki Tek Parti yönetimini incelemiş ve Tek Parti sistemlerinin, demokrasiye geçişte bir vasi rolü üstlenip üstlenemeyeceğini sorgulamıştır.

“Halk kütlelerinin eğitilmemiş olduğu eski sosyal yapılı ülkelere uygulanan plüralist partiler sistemi, geleneksel aristokrasinin iktidarını sürdürmekte ve güçlendirmekte, yani gerçek demokrasinin kurulmasına engel olmaktadır. Buna karşılık Türkiye örneği, basiretle uygulanan Tek Parti yönetiminin, bir gün gerçek bir demokrasinin kurulmasını mümkün kılacak tek unsur olan yeni bir yönetici sınıfın ve bağımsız bir siyasal elitin yavaş yavaş ortaya çıkmasına imkân verebileceğini göstermektedir. Acaba bunu genelleştirerek, tek partinin, nazik demokrasi bitkisinin çorak bir toprakta büyümesini sağlayacak geçici bir destek ödevi görebileceğini kabul edebilir miyiz?” (Duverger, 1974, s. 364).

Duverger (1974)’e göre, Tek Parti sistemlerinin vasi olarak değerlendirilebilmesi için mevcut rejimin “potansiyel demokrasi” fikrini barındırması gerekmektedir. Bu fikir, vaatlerden ziyade olgusal temele yaslanmak zorundadır. Sonu her ne kadar hüsrarla sonuçlanmış olsa da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri, plüralizm yaratma girişimleri olarak kabul edilebilir. 1950’de, muhalefetin barışçı yolla Demokrat Partiye devredilmiş olması ise demokratikleşme niyetinin gerçeğe dönüştürülmesidir.

Duverger’in düşünceleri, toplumların kendilerini yönetecek seviyeye ulaşana kadar bir vasi görevi üstlenecek parti gözetiminde hareket etmelerinin, demokratikleşme sürecine sağlayabileceği kolaylıklar üzerine kuruludur. Bu iddianın genel bir teoriye dönüşebilmesi için Türkiye dışında başka örnekler ihtiyacı vardır. Dolayısıyla Duverger’in görüşü daha ziyade iyimser bir dilek olarak kalmıştır. Özbudun, Duverger’in toplayabildiği belgelerin tam olmadığını, eksiklikleri bulunduğunu belirtir. Aslında yazar, eksikliklerinin farkındadır. Kaçınılmaz nitelikte olan yanlışlarından dolayı okuyucularından özel hoşgörü de beklemektedir (Duverger, 1974, s. 12). Ama Özbudun (1964, s. 33)’un asıl eleştirisi, belge eksikliğinin metodolojik hatalara yol açmasıdır. Temel değişkenlerin sayıca az olması, parti ideolojilerinin, sosyal ve ekonomik yapılar arasındaki ilişkisini yetersiz kılmaktadır. Çok faktörlü analiz metodunu reddetmesi, tespitlerinde eksikliklere yol açmıştır. Wildavsky (1959, s. 317) de aynı fikirdedir. Duverger’in metot hatalarına dikkat çekerek siyasi partilerin yüzeysel biçimlerine göre değil, parçası oldukları toplumlar için doğurdıkları sonuçlarına göre incelenmesi gerektiğini öne sürmektedir.

Demokrasi gibi kolektif insan eylemine geçiş, çeşitli saiklerden kaynaklanmaktadır (Rustow, 1970, s. 357). Türk siyasetinde bu geçişin, sadece Tek Parti inisiyatifinde gelişen planlı bir süreç olmadığı ifade edilebilir. Süreci hızlandıran çeşitli nedenler bulunmaktadır. Bu nedenlerin ilki, ulusal güvenlik konusudur. İkinci Dünya Savaşı sırasında beliren ‘‘Sovyet tehdidi’’³ Türkiye’nin Batı’ya yaklaşmasına neden olmuştur. Siyasi coğrafya ve jeopolitik konum itibarıyla kilit noktada bulunan Türkiye’nin, komünizme itilmemesi gerektiğini düşünen Batı, Türkiye’ye sempati ile yaklaşmıştır. ‘‘NATO yeliği, Sovyetler Birliği tehdidine karşı Türkiye’ye koruma sağlamıştır’’ (Güngör, 2019, s. 30). Türkiye’nin NATO’ya katılması, Batı ile iyi ilişkiler kurmaktan ziyade güvenlik kaygıları nedeniyle ABD ile yakınlaşma isteği doğrultusunda gerçekleşmiştir (Armaoğlu, 2007, s. 517). Ayrıca dönemin yöneticileri, Amerika siyasi ve askeri desteğinden ve bilhassa Marshall yardım projesinden faydalanabilmek için Amerikalıların çok önem verdiği demokrasi ve serbest girişim politikalarına zen göstermenin ülke menfaatlerine uygun olduğunu düşünmektedirler (Zürcher, 2000, s. 304). Demokrasi ve liberalizm, Batı ile entegrasyonu güçlendirmek için iyi bir başlangıçtır. ‘‘İkinci Dünya Savaşını demokratik ülkelerin kazanması, bu yöndeki eğilimleri hızlandırmıştır’’ (Karpas, 2021, s. 233). Liberalizm, büyümekte olan özel sektörün de talepleri arasındadır. Devletin kestirilemeyen keyfi davranışlarının piyasayı bozması istenmemektedir. İş dünyası, CHP’deki temsilcilerini kullanarak liberalleşme yönünde baskı uygulamaktadır. Recep Peker’in başını çektiği devletçiler, sistemi dönüştürme gayreti içindeyken, parti içinde yükselen liberal sesler, hkmet üzerindeki baskılarını artırmaktadır (Ahmad, 2009, s. 148). Öte yandan halk içinde hoşnutsuzluklar da söz konusudur. Aslında hoşnutsuzluk yeni bir şey değildir. Bilhassa kırsal kesimde hissedilen merkezî baskı, jandarma ve vergi tahsil memurlarından hem korkulmasına hem nefret edilmesine neden olmaktadır. Devlete karşı duyulan öfke giderek büyümektedir. Laiklik ve modernleşme dşturları altında hayata geçirilen uygulamalar, öfkeyi artırmaktadır (Zürcher, 2000, s. 300). Devlet ile bütünleşmiş CHP’ye karşı duyulan öfke, kırsal kesim ile sınırlı değildir. Ordu içinde de hoşnutsuzlar yükselmektedir. Halk gibi ekonomik sıkıntılar ile boğuşmak zorunda kalan ordu, tek adam yönetimini çağrıştıran millî şef politikasından hoşnut değildir. Ordu içinde, iktidarı istemeyen düşünceler

³ SSCB, 19 Mart 1945’te Türkiye’ye barış antlaşmasını uzatmayacağını bildirmiştir. SSCB Dışışleri Bakanı Molotov ile Moskova Büyükelçisi Selim Sarper arasında 7 Haziran 1945 tarihinde Moskova’da gerçekleşen görüşmede, boğazlarda askeri s ile birlikte Kars ve Ardahan’ın verilmesi isteği iletilmiştir. Sovyetler Birliği 1946 yazında, taleplerini Türkiye’ye resmî bir nota ile iletmıştır (Ataay, 2022, s. 169-170).

filizlenmektedir. 1946'dan itibaren bu fikirler, organize olmaya başlamıştır. Amaç; memleketi, içinde bulunduğu açlık ve sefaletten kurtarmaktır. Yolsuzluk ve idaresizlikten sorumlu tuttukları isim ise Millî Şef İsmet İnönü'dür (Taylak, 1977).

Partiyi içerden zayıflatan gayri memnun unsurlardan kurtulmayı düşünen İnönü, parti bütünlüğünü bozacak parti içi muhalefet oluşumundan ziyade yeni bir parti oluşumunu desteklemektedir. Böylece Tek Parti yönetimine karşı oluşan eleştirilerden kurtulacağını sanmaktadır (Güler, 2022, s. 125). Bu hususlara, demokrasiye geçmenin artık zorunluluk hâline geldiği gerçeğini eklemek gerekir. Hem İnönü, bu vesileyle Türkiye'yi demokrasiye taşıyan Cumhurbaşkanı olma onurunu da elde edecektir (Beriş, 2022, s. 22). Böylesine istikrarsız bir havada, hürriyetin geleceğini güvenceye alabilecek tek yol, CHP'nin iktidardan düşmesidir. Görünüşe bakılırsa bundan başka hiçbir şey halkı memnun etmeyecektir (Karpat, 2021, s. 279).

Demokrasiye geçiş kararının, tansiyonu düşürmek için iyi bir siyasi manevra olduğu söylenebilir. Bu sayede hem Amerikan yardımlarından istifade edilecek hem de memleket içinde artan gerilim giderilecektir. Ancak, çok partili hayata geçiş sonrasında yaşananlar göz önünde bulundurulduğunda, demokrasi için gerekli alt yapının yeterince hazırlanmadığı, devlet teşkilatlanmasının gerektiği gibi yapılmadığı görülmektedir. Seçim sistemindeki hatalar, anayasa mahkemesinin yokluğu, kuvvetler dengesini sağlayacak mekanizmaların eksikliği, demokratik nitelikli sivil örgütlenmenin oluşturulmaması, ordu gibi siyaset dışı unsurları siyasi alandan uzak tutacak hukuki düzenlemelerin yokluğu gibi aksaklıklar, ilerleyen süreçte birer sorun olarak ortaya çıkacaktır. Bu sebeple, Tek Parti yönetiminin demokrasiye geçiş sürecinde, vasi işlevini tam ve eksiksiz olarak yerine getirdiğini iddia etmek mümkün değildir. Kısaca süreç, demokrasi idealinde yürütülemedi. Ancak Türkiye'nin Tek Parti yönetimi örneği, Napolyon Fransa'sı, Mussolini İtalya'sı veya Hitler Almanya'sı gibi örneklerle kıyaslandığında, faşist ya da nasyonalist düzene evrilmediği, dolayısıyla örnek bir demokrasiye yakınlaşmasa bile demokratikleşme yolunda önemli bir aşamayı temsil ettiği kabul edilebilir.

1.2.3.2. Modernleşme

Modernleşme denilen süreç, kitlesel seferberlik anlamına gelmektedir (Huntington, 1965, s. 383). Modernleşmenin özünde değişme olgusu yatmaktadır. Değişim, mevcut durumdan

Batılı devletlerin gelişim çizgisine doğru farklılaşmayı ifade etmektedir. Bir diğer deyişle tarıma dayalı fakir toplumdaki, zengin sanayi topluma geçiş sürecidir (Aydın S., 2000, s. 22). Kurumsal anlamda bir modernleşmeden bahsedebilmek için üç gösterge ölçüt olarak alınabilir. Bunlar; ekonomik kalkınma, kültürel çoğulculuk ve ifade özgürlüğüdür. Ekonomik kalkınma, endüstrileşme ve adil gelir dağılımını; kültürel çoğulculuk, insanı bağımsız bir birey olarak kabul eden hoşgörü temelli anlayışı; ifade özgürlüğü ise örgütlenme kapasitesine ulaşmış demokratik kurumsallaşmayı ifade etmektedir (Çavuşoğlu, 2010, s. 111).

Karakoç (2003)'a göre süreç, kaçınılmaz şekilde yeni bir devletin doğuşuna doğru sürüklenmiştir. Ama geçmiş, unutulmamalıdır. Geçmişle bağın koparılması yenilik değildir. Yenilik, eskinin hatırlanmasıyla birlikte zamanı ve çağı yaşamaktır. Yenilik, eski gücün, geçmişte potansiyel olan gücün, hareketsiz duran gücün kullanımı ve ilave kullanımları demektir. Biz ömür sürerken, nasıl geçmişle bağlantımız kopmuyor, sürüyorsa, toplumların, insanlığın da tarihe olan ilişkisi devam etmektedir. İşte, böyle bir temel üzerinde yükseltilen yenilik, aslında yenilik değil, diriliş olarak adlandırılmalıdır.

Diriliş tezi, İslam'ın modernleşmeye karşı olmadığı, Batılılaşma adına kültürel kimliğin kaybedilmesine karşı olduğu üzerine temellendirilmiştir. Bu tezin oluşumunda, Batılılaşma sürecinin öz kimliği deforme etmesinden kaynaklı sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar, birbirine karşıt iki toplum kütlesinin ortaya çıkışına neden olmuştur. “Bir yanda ileri düşüncelerle gelenekleri silip atan aydınlar, diğer yanda modernleşmenin sadece maddi unsurlarını alıp, kültürel öğelerini istemeyen çoğunluk vardır” (Karpas, 1962, s. 23). Bu tablonun oluşma serüveni, 18'inci yüzyıla uzanmaktadır. Avrupa'da yaşanan bilim, sanayi ve teknoloji alanındaki ilerlemeler, Osmanlı'nın Batı karşısındaki üstünlüğünü kaybetmesi ile sonuçlanmış ve çağı yakalama konusundaki azim tetiklenmiştir. Ancak çabalar, sadece askerî sektörle sınırlı kalmıştır. Sosyal kalkınmanın değeri anlaşılamamıştır. Dolayısıyla Batı'dan ithal edilen askerî teknoloji, beklenen sonucu vermemiştir. Modernleşmenin sadece askerî bir üstünlük anlamına gelmediği, zihinsel bir değişim sürecini de ifade ettiğinin anlaşılması, 19'uncu yüzyılda anlaşılmıştır. Avrupa'da, toplumsal farkındalık olarak gelişen modernleşme, Osmanlı'da, bu değişimden haberdar olan belli bir zümrenin sayesinde kımıldayabilmiştir. Modernleşme, Batı'yı takip etme çizgisinde filizlenmiş ve modernleşme eşittir Batılılaşma şeklinde formüle edilerek zihinlere yerleşmiştir. Bu anlayış, Cumhuriyet dönemine sirayet etmiştir. Toplumsal yaşamı düzenleyen hukuki temel, Batı'dan iktibas

edilen kanunlarla atılmıştır. Türk Medeni Kanunu, Borçlar Kanunu ve Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu İsviçre’den, Türk Ceza Kanunu İtalya’dan, Türk Ticaret Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ve Deniz Ticareti Kanunu Almanya’dan alınan kanunlar nezdinde hazırlanıp yürürlüğe girmiştir.

Modernleşme kapsamında yapılan reformlar, edebiyattan modaya, hukuktan ekonomiye, sanayileşmeden şehirleşmeye değin uzanan geniş bir yelpazede yer almaktadır. Ancak uygulama safhasında, mevcut kültürün aşınma süreci de başlamıştır. “Batılı edebiyat türlerinin tetiklediği bir dizi toplumsal etkinlik ile yeni vizyonlar yaratılmış ve Batılı davranış kalıpları (Avrupa modasına uygun kıyafetler, silindir şapkalar, zarif bastonlar, süs köpekleri, piyano ve keman dersleri, opera, dans ve balolar vb.,) benimsenmeye başlanmıştır (Göcek, 1999, s. 265). Diğer bir deyişle teknoloji ve medeniyetleşmeden yabancılaşma doğmuştur (Özel, 2015). Aslında, toplumun içindeki enerjiyi ifade eden edebiyatın, toplumu yarınlara hazırlayan itici bir kuvvet olduğu söylenebilir (Karpas, 1962, s. 5). İtici kuvvet ise bireyselleşme ön plana çıkaran, pozitivist bakış açısına sahip (ama) Batılı yaşam tarzına eğilim gösteren kültürel bir değişimi getirmiştir (Göcek, 1999, s. 265). Modernleşmenin tepki çeken bölümü tam olarak burası, yani kültürel dejenerasyon olmuştur. Modernleşmenin yan etkisi denilebilecek kültürel dejenerasyon, Karpas (1962, s. 23)’ın da ifade ettiği üzere “Batılı yaşam tarzına karşıt bir kesimi” ortaya çıkarmıştır. Bu kesim, toplumdaki değişimi, inanç ve geleneksel boyutta sorgulamakta, İslam ile bağdaşmayan yönlerini gayri ahlaki olarak nitelendirmekte ve tüm bu olanlardan dolayı Kemalizm’i sorumlu tutmaktadır. Duverger (1974, s. 359)’e göre “Kemalist devrimin özü, Orta Doğu uluslarının modernleşmesini önleyen başlıca engelle, yani İslamiyet’e karşı mücadele ederek Türkiye’yi Batılılaştırmaktır”. Bu iddianın haklı olduğu yön, kimi uygulamaların toplumda böylesi bir algıya neden olmasıdır. Diğer bir deyişle bazı devlet adamlarının yol açtığı sorunlardır. Yavuz (2017, s. 62) da aynı fikirdedir. Sorun, Kemalizm değildir. Kemalist felsefenin kavranamamasıdır. Türban konusundaki yanlış yaklaşım, bu durumun örneklerinden biridir. Bu alan iyi yönetilememiştir. Şehit törenlerinde türbanlı annenin eli öpülmüş ama kışlaya alınmamıştır.

Kemalizm ile din arasındaki ilişki, aslında dayanışma boyutunda ve işgale karşı direniş ile birlikte başlamıştır. İlk direniş fetvasını veren ve ilk fiilî savunma örgütünü kuran Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi’dir. Amasya Mutasarrıflığı Müftü Hacı Tevfik Efendi, Hakkâri Mutasarrıflığı Müftü Ziyaettin Efendi, Kengiri (Çankırı) Mutasarrıflığı: Müftü

Bekirzade Ata Efendi ve daha niceleri, Mustafa Kemal'in etrafında birleşmiştir (Sarıkoyuncu, 2007). Ankara Müftüsü ve aynı zamanda Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olan Mehmet Rıfat Efendi (Rıfat Börekçi) başkanlığında beş müftü, dokuz müderris ve medrese müdürü ile altı kişilik ilmiye sınıfından müteşekkil toplam yirmi kişilik bir grup, Ankara Fetvası olarak bilinen ve Anadolu'daki millî hareketin meşru olduğunu bildiren genel bir tebliğ tamim etmişlerdir (Sarıkoyuncu, 2007; 1995, s. 93). Mehmet Rıfat Börekçi, Cumhuriyet'in ilk Diyanet İşleri Başkanı olmuştur.

Kemalizm, İslam ile üç boyutta kesişmektedir. Bu boyutlar, popüler din ve modernleşme, din ve toplum, Türk milliyetçiliği ve İslam arasındaki etkileşimlerdir. Popüler din, örgütlü din doktrininin dışında kalan etnik ve kültürel boyutlara sahip uygulamalardır. İnsanların günlük yaşamlarında din konularını nasıl deneyimlediklerini ve uyguladıklarını anlatmaktadır. Bu kavram, ilkel dinler ve yerel halk kültürleriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır (Yıldız, 2021; Geary, 2001). Popüler dinin sahip olduğu nitelikler, hurafelerin barınmasına imkân tanımaktadır. Hurafe ise din ile ilgisi olmayan ama farklı yollarla din içine karıştırılan ve toplum yaşantısını bir dereceye kadar etkileyebilen mesnetsiz inanışlardır. “Dine sonradan girmiş, yanlış batıl inançtır” (Akalin vd., 2015, s. 252). Kemalizm, benimsemiş olduğu pozitivist yaklaşımla hurafe karşıtı bir duruş sergilemektedir. Batılın dinden ayıklanması ve laiklik ilkesi, Kemalizm'in din konusundaki kırmızı çizgilerini oluşturmuştur. 13 Şubat 1925'te, merkezî yönetime karşı başlayan ayaklanma, olağanüstü tedbirler alınmasını gerekli kılmış, Osmanlı döneminin sivil örgütlenmeleri olan tekke ve zaviyeler, bu ayaklanma ile ilişkili oldukları gerekçesiyle 30 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen 677 sayılı Kanun ile kapatılmıştır.

“Alelümum tarikatlerle şehlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gayıptan haber vermek ve murada kavuşturmak maksadiyle nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası memnudur. Türkiye Cumhuriyeti dahilinde salatine ait veya bir tarika veyahut cerri menfaate müstenit olanlarla bilümmü sair türbeler mesdud ve türbedarlıklar mülğadır. Seddedilmiş olan tekke veya zaviyeleri veya türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdas edenler veya ayını tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki unvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidematı ifa veya kıyafet iktisa eyleyen

kimseler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere cezayı nakdi ile cezalandırılır”⁴ (RG, 13/12/1925, 243).

23 Aralık 1930’da meydana gelen Menemen merkezli ayaklanma, hurafenin halk üzerindeki etkisini ve ulaşabileceği seviyeleri göstermesi bakımından ilginçtir. Kendisine kurşun işlemediğinden bahisle keramet sahibi olduğunu iddia eden Derviş Mehmet isimli şahıs liderliğinde başlayan ve “Şeriat isteriz!” sloganlarıyla yayılan ayaklanma, sıkıyönetim uygulamalarıyla bastırılmış ve “tutuklananların 37’si idama mahkum edilmiştir” (Akşam, 31 Kânunusani 1931).

Kemalizm’in İslam ile olan etkileşiminin ikinci boyutunda, toplumsal yaşantıya doğrudan müdahale eden uygulamaları bulunmaktadır. Batı karakterlerine benzemeyi amaçlayan bu politikalar, muhafazakâr çevreler tarafından özel hayata müdahale kapsamında görülmüş ve tepkilere neden olmuştur. Modernleşme bağlamında hayata geçirilen kadınlarda peçe kullanımının yasaklanması ve Şapka İktisası Kanunu bu durumun örnekleridir. Peçe kullanımının kaldırılmasına yönelik İl Encümen Kararlarıyla hayata geçirilen uygulamalar, bölgesel bazda kalmış ve ülke genelinde yaygınlaşmamıştır. Ama Şapka Kanunu, sansasyonel bir etki yaratmıştır. 671 sayılı Kanun, geleneksel başlık olan fes yerine modernleşmeyi simgeleyen Batı tarzı şapka giyilmesini mecbur koşturmuştur.

Madde 1 – Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliye ve bilûmum müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkeyi giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükûmet meneder (RG, 28/11/1925, 230).

İlk protesto Sivas’tan gelmiştir. Sivas’ı Kayseri izlemiştir. Sonra Rize, Maraş, Giresun ve Erzurum vilayetlerinde peş peşe gösteriler düzenlenmiştir. İstiklal Mahkemeleri bölgelere gönderilmiş ve olaylara adı karışan kişiler, devrim kanunlarına karşı halkı kışkırttıkları ithamıyla yargılanıp idam da dahil olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılmıştır (Akgün, 1981, s. 77).

⁴ “Genel olarak tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gaipten haber vermek ve murada erdirmek amacıyla nüshacılık gibi unvan ve sıfatların kullanılması ve bu unvan ve sıfatlara ait hizmetlerin yapılması ve kıyafetlerin giyilmesi yasaktır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde sultanlara ait veya bir tarikata ya da çıkar sağlamaya dayalı olanlarla birlikte tüm türbeler kapatılmış ve türbedarlıklar kaldırılmıştır. Kapatılmış olan tekke veya zaviyeleri ya da türbeleri açanlar veya bunları yeniden kuranlar ya da aynı tarikat faaliyetlerini yapmak için yer verenler ve yukarıdaki unvanları taşıyanlar veya bu unvanlara ait hizmetleri yapan ya da kıyafetleri giyen kişiler üç aydan az olmamak üzere hapis ve elli liradan az olmamak üzere para cezası ile cezalandırılır”.

Kadınların giyimi konusu, daha çok zamana yayılmıştır. Çağdaş giyim konusundaki yaklaşımlar, genç nesil tarafından da büyük oranda benimsenmeye başlanmıştır. Birkaç münferit olayın haricinde, siyasetin seyrine etki edecek türde önemli olaya rastlanmaz. Ama 1980 sonrasında, devrim ilkeleri yeniden gündeme alınmıştır.

Madde 1 – Bu Yönetmeliğin amaçları, her derece ve türdeki okullarda;

- a. Yönetici, öğretmen ve diğer görevlilerle, öğrencilerin, Atatürk inkılap ve ilkelerine uygun, uygar, aşırılıklara kaçmayan ve sade bir kılık kıyafette olmalarını sağlamaktır.

Madde 7 – Okullarda görevli yönetici, öğretmen, eğitime yardımcı görevliler ve memurların kılık kıyafette uyacakları kurallar:

- a. Kadınlar: Elbiseler temiz, düzgün, ütülü, sade; ayakkabılar ve çizmeler sade ve normal topuklu; baş açık, saçlar düzgün taranmış veya toplanmış olur. Kurum içinde baş örtülmez. (RG, 7/12/1981, 17537).

Devlet Başkanı Orgeneral Evren tarafından imzalanan yönetmelik, öncesinde ilk, orta ve lise seviyesindeki kız öğrencilerin başının açık olmasını zorunlu kılmaktadır. Sonrasında, kamu çalışanı kadınlar uygulama kapsamına alınmıştır. Daha sonrasında da üniversitelerde okuyan kız öğrencilere bu uygulama dayatılmıştır. “30 Aralık 1982’de, Yükseköğretim Kurulunun yayınladığı 7327 sayılı genelge ile başın açık olacağı hükmü getirilmiştir” (Türedi, 2022, s. 20). Konu, gittikçe artan bir tansiyon ile toplumsal probleme dönüşünce, türbana alternatif olarak başörtüsü tabiri gündeme getirilmiş ve dinden ziyade kültür ile ilgili olan bu geleneksel örtünme biçiminin sorunu çözeceği düşünülmüştür. Çare arayışı, Danıştay’ın, “bazı kız ve kadınlarımızın sırf laik cumhuriyet ilkelerine karşı çıkarak dine dayalı bir devlet düzenini benimsediklerini belirtmek amacıyla başlarını örttükleri bilinmektedir,” (Danıştay 8. D., 1983/207 Esas) ibareli kararı ile sonuçsuz kalmıştır. Danıştay’ın bu kararı, semboller üzerinden ideolojik bir mücadele yaşandığını tasdik eder niteliktedir. Üniversiteleri etkileyen YÖK genelgesini iptal girişimleri, Evren’in veto yetkisine takılmıştır. Özal hükûmetinin ısrarlı tutumu, Anayasa Mahkemesi engelini geçememiştir. Üniversitelerde kılık kıyafetin serbest olması, ancak Evren’in görev süresi bittikten sonra gerçekleşebilmiştir. 1990 yılında, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nda düzenleme yapılarak, üniversitelerde kılık ve kıyafet serbest bırakılmıştır. Böylece sorun çözülmüş ama sadece yedi yıl sürmüştür. 28 Şubat 1997’de toplanan Millî Güvenlik Kurulu, irtica ile mücadele kapsamında bir dizi önlem almıştır. Böylece, türbanlı üniversite öğrencilerin okullara alınması bir kez daha yasaklanmıştır. Üniversiteler, kurdukları ikna odaları ve öğrenci prestoları ile sık sık gündeme gelmiştir. Karmaşa ile geçen süreç, 2008’de nihayete

erdi denilirken, yine Danıştay engeli ortaya çıkmıştır. Meclis'te çoğunluğu sağlayan Erdoğan hükûmeti, 9 Şubat 2008 gün ve 5735 sayılı Kanun ile eğitimde eşitlik ilkesi çerçevesinde, Anayasanın 10 ve 42'inci maddelerinde değişiklikler yapmış ve YÖK Başkanlığı da bu kanun çerçevesinde yeni bir kararname yayınlayarak türbanlı öğrencilerin üniversitelere alınabileceği dair tebliğ yazısı göndermiştir. Aynı yıl CHP ve DSP itirazlarıyla açılan davada, Danıştay, YÖK'ün uygulamasına yürütmeyi durdurma kararı vermiştir. Davalar ve olaylarla geçen süreç, 2013 yılına kadar devam etmiştir. 30 Eylül 2013'te açıklanan demokratikleşme paketi kapsamında yapılan düzenlemelerle okullarda ve kamuda, kılık kıyafet konusu serbest bırakılmıştır.

Kemalizm'in İslam ile olan etkileşiminin üçüncü noktasını, Türk milliyetçiliği eksenindeki kimi uygulamalarının din ile çakıştığı alanlar oluşturmaktadır. Bu noktanın modernleşmeden ziyade uluslaşma bağlamında değerlendirilmesi isabetlidir. Ancak anlatım akışkanlığını bozmamak amacıyla modernleşme başlığı altında ele alınması tercih edilmiştir.

Bir ülke ki cami'inde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar ma'nasını namazdaki duânın,
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu Hudâ'nın.

Ey Türk oğlu, işte senin, orasıdır vatanın! (Gökalp, 1976, s. 11)

Ziya Gökalp'ın 1918'de kaleme aldığı “Vatan” şiiri, millî bilincin ve vatan sevgisinin önemini vurgulayan güçlü bir ifade olarak Türk edebiyatında yerini almıştır. Bu şiir, Türkçülük akımının önde gelen isimlerinden Gökalp'ın millî kimliğe duyduğu derin sevgiyi yansıtmaktadır. Şair, bu dizelerinde, Türk diline vurgu yaparak vatan sevgisini yüceltmektedir. Türkçe Kuran ve Türkçe ibadet konusu aslında yeni bir şey değildir. Bu konu, İttihat ve Terakki dönemlerinden itibaren dillendirilmeye başlanmıştır. Ancak koşullar elvermediği için uygulama safhasına geçilememiştir. “Cumhuriyet döneminde ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi, uzun yıllardır devam eden ancak gerçekleştirilme cesareti bulunamayan bir projenin uygulama safhasıdır” (Dikici, 2006, s. 78)⁵. Kuran'ın tercüme edilmesi meselesi, aslında, ittihat öncesi dönemde de gündeme gelmiş ama dönemin sultanı II. Abdülhamit buna müsaade etmemiştir. Tercümeğe teşebbüs eden birkaç hoca tutuklanarak mahkemeleri yapılmak üzere Şeyhülislam dairesine gönderilmiştir (Karal, 2007, s. 250).

⁵ İttihatçıların mollalığını yapan Mehmed Ubeydullah Efendi, Talat Paşa'dan Türkçe namaz kıldırmak için izin istedi. Talat Paşa ise şartların buna elvermediğini söyleyerek talebi geri çevirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. A.e.

Türkçe ezan, ilk defa, 30 Ocak 1932 gününde, Fatih Cami'nde, ikindi ezanı vaktinde okunmuştur (Cumhuriyet, 30 Ocak 1932). Hafız Rıfat Bey tarafından önce Arapça, sonra Türkçe olarak seslendirilmiştir (Cumhuriyet, 31 Ocak 1932). Haber, medyaya din inkılabı olarak yansımıştır. Bir gün öncesinde, Sultanahmet Cami'nde, Türkçe Kuran mukabelesi yapılmış ve onbinlerce insan; kadın, erkek, çocuk ve hatta gayrimüslim, bu devrime şahitlik yapmıştır. Bu etkinlikler, aslında Kadir Gecesi yapılacak büyük dini merasimin ön hazırlık safhalarıdır. Esas merasim, 3 Şubat 1932 günü Ayasofya Cami'nde gerçekleştirilmiştir. Camiye sığmayan 30 bin kişilik halk kütlesi meydanları doldurmuştur. On binlerce kişi, Türkçe tekbir ve âmin sadalarıyla on üç asırdan beri, ilk defa kendi dillerinde ibadet etmişlerdir (Cumhuriyet, 4 Şubat 1932).

Söz konusu uygulamalar, millî din projesidir (Aydar, 2007, s. 87). Ama halkın geneli tarafından benimsenmemiştir. Uygulamada münferit sıkıntılar yaşanmıştır. İlk kitlesel protesto, Bursa'dan gelmiştir. 1 Şubat 1933'te, Türkçe ezan uygulamasının dini esaslara uymadığı gerekçesiyle hareketlenen bir kısım halk, vali konağı önünde düzenledikleri gösteriyle uygulamayı reddetmiştir. Çıkan arbedede çok sayıda kişi göz altına alınarak yargılanmıştır. Olaya karışanlar hapis cezalarına çarptırılmıştır. Taviz verilmemesi, başka kitlesel hareketlerin oluşumunu engellemiştir. Türkçe ezan okumayı reddeden imam ve müezzinlerin eylemleri, Türkçe ibadet yapmayı reddeden vatandaşların camiye terk etmeleri ve bazı Nakşibendi gruplarının Siirt, Kayseri, Çorum ve İskilip'te düzenledikleri protestolar münferit bazda kalmıştır (Dikici, 2006). Türkçe ezan uygulaması 18 yıl sürmüştür. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle ezan yeniden Arapça okunmaya başlanmıştır. Konu, 1960 sonrası yeniden gündeme gelmiş ama Türk Dil Kongresinin bu yöndeki ısrarları, askerî komitede yer alan askerler tarafından kabul görmemiştir. MBK'nin bu kararında Türkçe ibadet konusunda görüş sorduğu Diyanet İşleri Başkanlığı etkili olmuştur (Aydar, 2007).

Türkçe ibadet konusu, önce İslam sonra Türkçülük veya önce Türkçülük sonra İslam gibi bir anlayış farklılığını ortaya çıkarmıştır. Bu iki kavram arasındaki çatışma, milliyetçi duyguların dini değerlerin önüne geçmesiyle ortaya çıkmıştır. Türkçe ibadet konusunun devlet politikaları ile gündeme gelmesi, kolluk kuvvetleri ile yargının zorlayıcı birer unsur olarak kullanılmasının laiklik ilkesi ile bağdaşmadığı ifade edilebilir. Nitekim, Türk Dil Kongresinin, ibadetlerin Türkçe yapılması konusundaki ısrarı, askerler tarafından ciddiye alınmamış ve sadece görüş olarak değerlendirilmiştir. Mustafa Kemal zamanında yapılmış olan bu uygulamanın, MBK tarafından devrim kanunları kapsamında değerlendirilmemiş

olması dikkat çekicidir. MBK'nın tavrı, devrim uygulamalarının yeniden yorumlandığını ve konuya vakıf Diyanet İşleri Başkanlığının görüşü alınmak suretiyle dini hassasiyetlere uygun davranıldığı, dolayısıyla laiklik ilkesi doğrultusunda din işlerine karışılmadığı bağlamında değerlendirilebilir. Ancak askerlerin 1960'ta sergiledikleri bu tutum 1980 sonrasında değişecek ve başörtüsünü rejim karşıtı bir sembol olarak değerlendireceklerdir.

1.2.3.3. Uluslaşma

Duverger (1974, s. 359)'e göre, "Tek Parti yönetiminde, seçimlere sadece bir tek adayın katılması, işin bir başka yönünü oluşturmaktadır". Duverger işin başka yönünü söylememiştir ama geçici ve esef verici bir zorunluluktan kaynaklandığını belirtmiştir. Tek adaylı seçimler ile elitlerin yönetimi arasındaki bağı inceleyen Márquez (2020, s. 146)'e göre, "yönetimdeki elitlerin ideolojik bir parti ile tek adaylı seçimler düzenleyerek siyaset yapmaları bir amaca dayanmaktadır". Türk siyaseti açısından bu amacın, yeni bir devletin inşasında kullanılacak ideolojik ilkelerin, toplumsal tabana ihtiyaç duymasına dayandırıldığı ifade edilebilir. Ulusal partiler, çeşitli sınıflandırmalara tabilerdir. Kurucu nitelikte olanlar, belirli dönemin koşullarında ortaya çıkmakta ve topluma rehberlik etmektedir. Halkları bir araya getirecek bileşenler oluşturup, bu bileşenleri ulusal söylevlerle desteklemektedir. Uluslaşma ise belli bir çerçeveyi ifade etmektedir. Dolayısıyla "uluslaşmanın, siyasal olmaktan ziyade sosyolojik bir olgu" olduğu ifade edilebilir (Türkdoğan, 1995, s. 8). Türk siyasi birliğini sağlama amacındaki uluslaşma, doğal bir gelişim süreci olmasının yanı sıra yapay etkilere de sahiptir. Bu durum, kimi zaman sorunlara yol açmıştır. Söz konusu sorunları tetikleyen düşünceler, İttihat ve Terakki ile başlamış ve Cumhuriyet politikalarına sirayet etmiştir. Bu politikalarla, "yeni bir insan tipi yaratılmak istenmiştir" (Yolcu, 2014, s. 55). Bu politikaları benimsemeyen insanlar, vatandaş kimliğinden ziyade etnik kimlikleriyle anılmışlar ve küçük görülmüşlerdir. Bilhassa 1923 ve 1946 arası dönemde ulus içinde istenmeyen ögeler, Kürt, Arap, Çerkez, Abaza, Çingene gibi ithamlarla ötekileştirilmişlerdir (Sakal, 2009, s. 158). Akşin (1992)'e göre Tek Parti yönetiminin uygulamaları diktatörlük seviyelerine kadar ulaşmıştır. Korkmaz (2014)'a göre ise Tek Parti yönetiminin amaç edindiği uluslaşmanın doğasında bulunan otoriter yöntemler, demokrasinin alt yapısını da hazırlamıştır.

Eski imparatorluk topraklarındaki devletlerin uluslaşma süreçlerini inceleyen Karpas, bu devletleri ulus, uluslaşma, devlet ve kimlik kavramlarını geliştirmeye yönelten süreci

anlamak için geçmişlerinin incelenmesi gerektiğini belirtir (Karpas, 2001, s. 122). Geçmiş incelendiğinde, bir imparatorluğun kaybedilmesinin, toplum ve elitler üzerindeki etkisi daha net anlaşılacak ve böylece uluslaşmanın arka planındaki travma daha açık görülecektir. İttihat ve Terakki, çöküş girdabına giren Osmanlı'yı kurtarmak için evvela Batılı devletlere verilen ticari imtiyazlardan kurtulmayı düşünmüştür. Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz da tüm kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını ilan etmiştir. Uluslararası hukuk bağlamında kaldırılması ise Lozan Antlaşması ile mümkün olabilmektedir. Kapitülasyonların kaldırılması, ekonominin millileşmesi yönündeki çabayı göstermektedir. Savaş sırasında karşılaşılan sorunlar ise Osmanlı kimliği savunusundan vazgeçilmesini ve birlik düşüncesinin Türk kimliği çatısı altında sürdürülmesine yol açmıştır. Balkan devletlerinin ayaklanması, bazı Arap kabilelerinin İngiliz safında yer alması ve Ermeni çetelerinin Anadolu köylerine baskın yapması, bu düşüncenin oluşmasına yol açmıştır. Böylece Türkçülük, çöküş döneminde birliği sağlama amacıyla öne sürülen Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık idealleri arasından sıyrılarak öne çıkmıştır. Ama içinde farklı etnik grupları barındıran imparatorluğun, ulus devlete dönüşebilmesi için bazı uygulamaları ilkeleştirmesi gerekmektedir. Bu dönüşümün birinci adımı dil konusunda birlik ve beraberlik olmuştur. Kurucu etnisite öne çıkmış ve kendi dilini, siyasal birliğin sembolü hâline dönüştürmüştür.

Dil ve eğitim politikaları, yeni bir siyasal birliğin kurulmasında en etkili uluslaştırma araçlarıdır (Eren, 2018, s. 227). Bu bağlamda ittihatçılar, bir yandan siyasi alana hâkim olmayı diğer yandan toplumsal düzeni biçimlendirmeyi amaç edinmiştir (Korkmaz, 2015, s. 125). Bu durum “sosyal kontrol”⁶ kavramı ile izah edilebilir. Zorlama yoktur ama toplumdaki kurucu grupların kabul edilmiş kolektif hedeflerine ulaşma arzusu içermektedir (Janowitz, 1975, s. 84). Bu sürecin, Birinci Dünya Savaşı içinde geçmesi, uluslaşma fikirlerinin tam anlamıyla hayata geçirilmesini engellemiştir.

Osmanlıca, şive ve eda bakımından Türkçe kökenli, ancak kelime ve kaideler bakımından Arapça ve Farsça etkisi altındadır. Dolayısıyla Türkçe istila altında sayılmaktadır. Bu yöndeki tartışmalar, II. Abdülhamit dönemine uzanmaktadır. Türkçe'nin resmî lisan olması, 1876 Kanuni Esasiye'nin 18'inci maddesinde yer almıştır. Bu madde hükmüne göre, tebaai Osmaniyenin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmisi olan Türkçeyi

⁶ Sosyoloji disiplininin temel teorilerinden biri olan “sosyal kontrol” ifadesi, 1930'lara kadar toplumların nasıl organize olduğunu, değerler ve normlar üzerinden açıklayan anahtar bir kavram olmuştur. Ancak zaman içinde kavramın kapsamı değişmiş ve toplumsal baskı gibi yeni anlamlarla yeniden tanımlanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Janowitz, M. (1975).

bilmek şarttır. 68'inci madde ise mebus olmak için Türkçe bilmeyi şart koşturmaktadır. I. Meşrutiyet'in ilanı ile oluşturulan mecliste, vekillerin dil ve şive uyumsuzlukları sorun teşkil edince, bu sorunu çözmek amacıyla çalışmalar yapılmış ve hatta Arap alfabesinin yerine Latin harflerinin kabul edilmesi görüşleri ileri atılmıştır (Karal, 2007, s. 403). Ancak sonuç elde edilememiştir. Ahmet Muhtar Paşa ve Enver Paşa, Arapça temelli yeni alfabeler üzerine çalışmışlar, kalıcı bir çözüm üretememişlerdir (Karakuş, 2018, s. 448). İttihat ve Terakki'nin, dil konusunu ulusal bir politika olarak ele alması, II. Meşrutiyet sonrasını bulmuştur. 1908 yılında kabul ettikleri yeni siyasi programları ile bu politikalarını duyurmuşlardır. "Devletin lisan-ı resmi Türkçe kalacaktır. Her nevi muhaberat ve müzakerat-ı resmiye Türkçe icra olunacaktır" (Tunaya, 1998, s. 98). Ayrıca bütün okulların devlet gözetiminde olacağı, Türkçe'nin, ilköğretim seviyesindeki devlet okullarında zorunlu dil olduğu belirtilmiştir. Sadece dini eğitimle ilgilenen okullar, bu genel düzenlemenin dışında bırakılmıştır. 1909 yılındaki parti programı ile mevcut durum yinelenmiştir. 1913 yılı parti programı ile ilköğretimin zorunlu ve ücretsiz olduğu belirtilmiştir.

İttihat ve Terakki, Türk milliyetçiliğini ilke edinmiş ve politikalarını buna göre oluşturmuştur. Azınlık okullarında hazırlanan müfredat programlarının Türk ve Müslüman düşmanlığı aşılması ve kendi uyruklarına bağımsızlık fikrini benimsetmeye çalışması, eğitimin merkezileşmesinde etkili olmuştur (Gökbayır, 2012, s. 88). Cemiyetin, Türk kimliğini merkeze alması, zaman içinde diğer etnilerin cemiyetten ayrılmasına yol açmıştır (Semiz, 2014, s. 229). Bu süreç, Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde bir aşama olarak kabul edilebilir. Dönemin siyasal koşullarının gerektirdiği bir zorunluluk olarak ortaya çıkan bu politikaların, Osmanlı'nın çekirdeğini oluşturan Türk kimliğine odaklanması; Osmanlı devlet politikaları gereği merkezden uzaklaştırılan kurucu Türk kimliğinin, imparatorluğun yok olma tehdidi karşısında yeniden gün yüzüne çıkması ve merkezi sahiplenmesi şeklinde cereyan etmiştir. Bu bağlamda, ulusal bir politika olarak benimsenen Türkçe dil eğitimi, Cumhuriyet dönemi politikalarına sirayet etmiştir. Resmî lisanın Türkçe olduğu, 1924 Anayasası ile tescillenmiştir. "İslahatlarımızı Arapça'dan ve Acemce'den almak, Şam kumaşı ile frank dikmek demektir" (Canip, 1931) anlayışının hâkim olduğu siyasi konjunktürde tercih, Latince'den yana olmuştur. Millî dönüşümün temel direğini teşkil eden bu uygulama, 17 Nisan 1940 günü kabul edilen 3803 sayılı Kanun ile yeni bir ivme kazanmıştır. Köy öğretmenleri ve diğer meslek erbabının yetiştirilmesini amaçlayan Köy Enstitüleri Kanunu'na göre, beş yıllık eğitim sürecini tamamlayanlardan öğretmen olarak atanacaklar, 20 yıl kamu hizmeti yapmakla mükellef sayılmıştır. Öğretmenler, atandıkları

yerlerde tarla, bağ ve bahçe gibi uygulamalara önyak olarak tarımın gelişimine katkı da sağlayacaklardır. Maaşları da performansa göre düzenlenecektir (RG, 22/4/1940, 4491). Bu düzenlemeler öğretmen açığının kapatılması, bilhassa kırsal kesimde eğitim sisteminin güçlendirilmesi, bilinçli tarımın öğretilmesi ve böylece Cumhuriyet altyapısının sağlamlaştırılmasını amaçlamıştır. Ancak Köy Enstitüleri, zaman içinde kız ve erkek öğrencilerin birlikte öğrenim görmesi, bazı öğretmenlerin öğrencilere farklı ideolojik fikirler aşılması gibi yerel nitelikte yükselen şikayetlerin etkisiyle 27 Ocak 1954'te kapatılmıştır.

Türkçe okuma yazma eğitimleri, uluslaşmanın yanı sıra, cahillik ve geri kalmışlıkla mücadele anlamına da gelmektedir. Bu mücadeleye katkı sağlayan kurumlardan biri ordudur. Halk arasında Ali Okulları olarak bilinen derslikler açılmış ve okuma yazma bilmeyen askerlere kurs verilmiştir. Ayrıca, Cumhuriyet tarihi boyunca çeşitli dönemlerde “ulusal eğitime destek konulu kampanyalar” düzenlenmiş, halk evleri ve halk eğitim merkezleri vasıtasıyla çok sayıda vatandaşın okur yazar olması sağlanmıştır.

Uluslaşma bağlamında hayata geçirilen önemli projelerden biri de Türk Tarih Tezi'dir. Türk Tarih Tetkik Cemiyetinin, 1932 yılında oluşturduğu tez, Türklerin Orta Asya'dan geldiğini kabul etmekle birlikte, süreci 1071'den çok daha eskilere dayandırmaktadır. “Türk'ün en az yedi bin yıldan beri gelip yerleşerek kendine mukaddes yurt edindiği Anadolu'da yapılan taharriler, bugün milattan evvel 4.000 yıla çıkarılan Anadolu-Eti medeniyetinin kıdemini, her an birkaç asır daha maziye götürmektedir.” (Millî Talim ve Terbiye Dairesi, 1931, s. 30). Ders müfredadına giren bu tez, ideolojik görüş doğrultusunda oluşturulduğu, politik amaçlar güttüğü ve yeterli bilimsel argümanlar barındırmadığı gerekçesiyle akademik alanda ilgi görmemiş ve zaman içinde terk edilmiştir.

1.3. Vesayet Düşüncesine Kaynaklık Eden Sebepler

İngiltere tarihinde, tahta geçecek hükümdar on sekiz yaşından küçük veya yönetme ehliyetine sahip değilse, yönetme ehliyetine kavuşuncaya kadar ülkeyi onun adına yönetecek bir Naip Konseyi oluşturulmaktadır (UK Regency Act, 1937). Birleşik Krallık hukukunda yer alan bu türdeki geçici görevlendirmeler, parlamento kararına tabidir.

Monarşilerdeki bu mantık, demokratik rejimler ile kıyaslandığında, halkın seçimi ile başa gelen bir meclisin, herhangi bir sebeple yönetme kabiliyetini kaybetmesi hâlinde, yeni seçimler yapılana kadar onun adına geçici olarak ülkeyi yönetecek makamın ya da organın

toplum sözleşmesinde belirtiliyor olması beklenir. Örneğin, 1982 Anayasası, meclisin acilen toplanmasının mümkün olmadığı ani savaş hâllerinde doğacak zararı önlemek için Cumhurbaşkanına bu türde bir yetki tanımaktadır (m.92). Cumhurbaşkanının beklenmedik bir şekilde hastalanması veya görevini yapamayacak duruma gelmesi hâlinde ise Meclis Başkanının Cumhurbaşkanı yetkilerini devralacağı 106'ıncı madde ile düzenlenmiştir. Egemenlik kullanımı ile ilgili rastlanılan bu yöndeki istisnalar, öncesinde, açık ve net ifadelerle toplum sözleşmesinde yer aldığı için makuldür. İstisnai durumun gerçekleşmesi hâlinde oluşabilecek zararı öncesinde öngören halkın, bu zararı engellemek için ilgili makamı doğrudan görevlendirmesi ve yetkilendirmesi söz konusudur. Ancak Anayasa'da açıkça belirtilmediği hâlde, egemenliğin kullanımında yetkili olduğu iddiasıyla ortaya çıkan oluşumların varlığını demokrasi içinde açıklayabilmek mümkün değildir. Bu oluşumların ortaya çıkışı, toplum sözleşmeleri ile uyumlu değildir. Daha ziyade sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi nedenlere ve yasal mevzuatlardan kaynaklanan bazı boşluklara dayanmaktadır.

1.3.1. Sosyal Sebepler

“Türk Milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Acıksan tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin. Öyle olduğun için (seni) beslemiş kağanının sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun. Yok edildin.” sözleri, 735 yılında, Orhun Kitabeleri adı verilen kayalara kazınmıştır. Kitabelerin farklı dizelerinde milletin disiplinsizliğine ve ahenksizliğine atıfta bulunan benzer uyarılara rastlanmaktadır (Ergin, 2019, s. 43). Bilge Kağan, gelecek kuşaklara bıraktığı bu değerli seslenişinde, ulusun niteliklerine dem vurarak etraftaki tehlikelere karşı uyanık olmaları gerektiği konusunda uyarılarda bulunmaktadır. Bu uyarılardan biri Çin tehdididir. Tatlı sözlere ve yumuşak ipek kumaşlara aldanan Türk beylerinin, tarih sahnesinden silindikleri anlatılmaktadır.

O günlerden bugünlere çok şey değişmiştir. Devletler kurulup yıkılmıştır. Nihayetinde Cumhuriyet kurulmuştur. Ama halka olan bakış açısı pek değişmemiştir. En azından kendini toplumun genelinden soyutlayan elit bir sınıf tarafından muhafaza edilmeye devam etmektedir. Vesayetin çıkış noktalarından birini, bu bakış açısı oluşturmaktadır. Tatlı sözlerle halkın kandırılabilceği konusu, günümüz siyasetinde “demagoji” olarak ifade edilmektedir. Demagoji: “Bir kimsenin veya bir grubun duygularını kamçılıyarak abartılı veya gerçek dışı sözler söyleyip onları kazanmaya çalışmaktır” (Akalin vd., 2015, s. 134).

Bu kavram, Türk siyasetinde sıklıkla kullanılmaktadır. “Türkiye’de demokrasi artık bütünüyle bir demagoji hâlini aldı” (Kongar, 2006). Halk, ufak bir maddi nimeti büyük hevesle kabul ederek perde arkasında olup bitenlerin farkına varamamaktadır. Halkın cehaleti, bazı fertlerin toplumda yükselmesine ve idareyi ele almasına neden olabilmektedir (Topçu, 2020, s. 151). Eğitimsizlik, millî duyguların sömürülmesine, inançların çıkarlar için kullanılmasına ve biat kültürünün oluşmasına yol açmaktadır (Korkmaz, 2017, s. 129).

Nitelikli bir eğitimin, demokrasi için şu anlamlara geldiği söylenebilir: a) Bireylerin demokratik haklarını anlamalarına ve bu hakları kullanmalarına yardımcı olmakta, dolayısıyla demokratik bilinci geliştirmektedir. b) Eğitimin sağladığı bilinç ve farkındalık, bireylerin demokratik sürece ve siyasi karar alma süreçlerine katılımını artırmaktadır. Katılımcı toplum ise demokrasinin güçlü temelini oluşturmaktadır. c) Bireye eleştirel düşünme becerisi kazandırarak yapacağı tercihlerde kıyaslamalar yapmasını, konuya eleştirel yaklaşmasını ve daha rasyonel kararlar vermesini sağlamaktadır. d) Ulus içinde yaşayan farklı kültürleri, inançları ve siyasi görüşleri anlamayı, çeşitliliğe hoşgörü ile yaklaşmayı ve karşılıklı saygıyı teşvik etmektedir. e) Bireylere özgürlüğün sınırlarını, eşitliği ve adalet kavramının önemini öğretmekte, herkesin eşit fırsatlara sahip olduğu bir toplumun oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Aşağıdaki tablo, 1935 yılından itibaren, 15 ve daha yukarı nüfus toplamı üzerinden, okur yazar olan ve olmayanları sayısal verilerle listelemektedir. Bu liste, demokratik bilincin gelişim seviyesini gösteren bir kılavuz niteliğinde okunabilir.

Tablo 1: T.C. Yetişkin Nüfus Okuryazarlık Gelişim Çizelgesi (1935-2000)

Yıl	Toplam nüfus	Okuma yazma bilen	Okuma yazma bilmeyen	Bilinmeyen
1935	9 494 857	1 775 690	7 719 167	-
1945	11 368 911	3 234 833	8 134 078	-
1950	12 928 709	4 112 872	8 769 887	45 950
1955	14 589 543	5 640 848	8 900 052	48 643
1960	16 327 814	6 214 603	10 100 972	12 239
1965	18 242 797	8 422 763	9 802 363	17 671
Yıl	Toplam nüfus	Okuma yazma bilen	Okuma yazma bilmeyen	Bilinmeyen
1970	20 726 989	11 112 732	9 614 257	-
1975	24 017 516	14 762 649	9 202 727	52 140

1980	27 303 045	17 907 901	9 384 000	11 144
1985	31 654 320	24 025 417	7 597 059	31 844
1990	36 727 683	29 085 834	7 623 505	18 344
2000	47 583 832	41 149 399	6 424 419	10 014
2008	52 636 605	43 806 774	4 863 414	3 966 417
2010	54 671 391	48 128 011	3 812 092	2 731 288
2015	59 299 679	56 161 148	2 583 951	554 580
2020	63 455 902	60 949 064	1 914 511	592 327

Kaynak: TÜİK (2022, s. 91).

Ama eğitim denildiğinde, okur yazarlığın ötesinde, standardın üzerinde ve modern çağın gerektirdiği düzeyde olması beklenir. Bu düzeye, gelir seviyesi yüksek kesimler rahatça ulaşırken, toplumun geri kalanını oluşturan çoğunluk, ellerindeki imkânlarla idare etmek zorunda kalır. Dolayısı ile eğitimin niteliği, ülkenin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi ile yakından alakalıdır. Bu çıkarım, eğitimin kalitesi hakkında yapılan tartışmalara devleti de dahil etmektedir. Eğitim, toplumsal dönüşümü amaç edinen ve ileri medeniyet seviyesine ulaşmayı hedefleyen bir devletin temel sorumluluğudur.

Aşağıdaki tablo, Türkiye'nin yüksek öğrenim gelişim seviyesini göstermektedir. Bu tablo, ülkenin sosyoekonomik gelişim seyri hakkında bir fikir edinilmesini de sağlayan kılavuz niteliğinde okunabilir. 1923 yılında (1) adet üniversite bulunmaktadır. Darülfünun Üniversitesine bağlı (9) adet yüksek okul/fakülte faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla TÜİK tarafından hazırlanmış olan bu listedeki okul sayısının fakülteleri de kapsayan bir sayı olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2: T.C. Yüksek Öğrenim Gelişim Seviyesi Çizelgesi (1923-2000)

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğretim elemanı	Öğrenci	Diploma alanlar
1923-24	9	307	2 914	Veri yok
1930-31	17	526	4 186	574
Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğretim elemanı	Öğrenci	Diploma alanlar
1940-41	20	967	12 844	1 678

1950-51	34	1 950	24 815	3 107
1960-61	55	4 071	65 297	6025
1970-71	150	9 031	169 793	22 856
1980-81	321	20 917	237 369	31 841
1990-91	408	34 469	705 409	83 855
2000-01	1084	67 880	1 508 205	234 181
2010-11	1756	111 495	3 626 642	496 794
2020-21	3695	179 685	7 791 280	1 087 866

Kaynak: TÜİK. (2022, s. 81).

Bu tablolar, kendi kendini yönetme hakkını elde eden bir halkın, eğitim seviyelerini yükseltme konusunda sergilediği çabaları ifade etmektedir. Tablo 2’de, yüksek öğretim seviyesindeki fakülte sayısının 2000 yılından itibaren yükselen bir ivmelenme ile artışa geçtiği, öğretim elemanı ve öğrenci sayısının buna bağlı olarak arttığı görülmektedir. 2000 yılı sonrası eğitime verilen önemin hız kazanmasının demokrasi konusunda halktaki farkındalığı artıran hususlardan birini oluşturduğu ifade edilebilir. Bu değerlendirme, 15 Temmuz 2016 yılında meydana gelen darbe girişimine karşı demokrasiyi koruma yönünde refleks gösteren toplumun tavrı ile uyumludur. Nitekim 15 Temmuz günü, halkın demokrasiye sahip çıktığının ifadesi olarak, 25 Ekim 2016’da kabul edilen 6752 sayılı Kanun ile “Demokrasi ve Millî Birlik Günü” adıyla resmî tatil ilan edilmiştir (RG, 29/10/2016, 29872).

Eğitimin, bireylerin rasyonel kararlar vermesine katkı sağlayacağı muhakkaksa da kitle psikolojisinin etkilerinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Bir diğer deyişle eğitim, demokrasi ile ilgili problemleri büyük oranda giderecek ama tamamıyla sona erdirecek bir çözüm değildir. Kısaca, sosyal atmosferin zihinsel sürece etkisi olarak tanımlanabilecek bu olguyu “stereotip” olarak adlandırılan Lippmann, kamuoyunun etrafını kuşatan sahte gerçekliğin, halkın doğru tercihler yapmasının önünde engel teşkil edebileceğini belirtmektedir (Lippmann, 2020, s. 113). Bilginin sansürlenmesi, kamuoyunu ilgilendiren konularda kısıtlı bilgi verilmesi veya kamu hizmeti görmesi beklenen medyanın belli bir çıkar grubunu temsil

ediyor oluğu, sahte gerçekliğin oluğmasına katkı sağlayan hususlar olarak kabul edilmektedir.

Batı kaynaklı tartışmalarda, halkın yetersiz görülmesi meselesi doğrudan eğitimsizlik ile ilişkilendirilmektedir. “Aristokrasi zihniyetinin ürünüdür ve küçümseme boyutundadır” (Dahl, 2021, s. 20). 1215 Magna Carta ile kralın sınırsız yetkilerini kısıtlayan aristokrat sınıfı, ihmal edildikleri gerekçesiyle yönetiminde söz sahibi olmak isteyen halkın talebiyle karşılaşmış ve “halk yığını tabiri” bu süreçte ortaya çıkmıştır” (Arblaster, 1999, s. 56).

Türk siyasetinde ise eğitimsizlik nedeniyle halka olan bakış açısı, küçümseme boyutundan ziyade; yanlış yollara sapmaması için kollanması, gözetilmesi ve menfaatlerinin korunması yönünde olmuştur. Bir diğer boyuttaki perspektif ise monarşi altında uzun süre yaşayan bir halkın ihmal edilmişliği üzerinedir. Halk, kendisi ve memleketi için iyi olanı isteyen ama iyi olanın ne olduğunu tam olarak kestiremeyen, duygusal hassaslığını oluşturan din ve milliyetik konularında yapılacak söylevlerle çabucak kandırılabilir saflığa sahip olan bir kitle olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Bilge Kağan’ın halkına olan nasihatçi, ğt ve menfaatlerinin korunması yaklaşımının, yönetim ile halk arasındaki ilişkinin yönünü oluşturmaya devam ettiği ifade edilebilir.

1.3.2. Kültürel Sebepler

Asker-sivil ilişkileri, ekseriyetle zihniyet farkı temelinde ele alınmaktadır. Bu temelde ilerleyen Huntington (2024, s. 64), değerler ve etik kavramı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sivil değerlerin ve etik normların, askerî disiplini ve otoriter yapıları nasıl şekillendirdiği üzerinde durmaktadır. Askerî yapı, hiyerarşik ve otoriter bir düzene sahipken, sivil değerler daha katılımcı ve demokratiktir. Bu farklılıklar, asker ve sivil kesimler arasındaki gerilimlere neden olabilmektedir. Ayrıca, kültürel bağlamda bu ilişkilerin nasıl şekillendiğini anlamak da önemlidir; zira her toplumun kendi tarihsel ve sosyal dinamikleri, asker-sivil ilişkilerinin yapısını etkilemektedir.

Asker-siyaset ilişkisinin temelinde, kültür olduğu iddia edilebilir. Bu iddia en azından geleneksel toplumlar için geçerli görünmektedir. Geleneksel sosyal yapılardan demokratik yapıya geçiş, siyasal olduğu kadar kültürel bir değerşim anlamı taşımaktadır. Değerşimin gereklilikleri toplumsal boyuta uyarlanmakta ama ordu boyutu ile pek ilgilenilmemektedir. Toplum demokrasiye alıştırılırken, ihmal edilmiş ordu, geleneksel kültür erevesi içinde

kalmaya devam etmektedir. Ortaya çıkan ahenksizlik, modernleşme yolunda ilerleyen bir toplumun, asker-sivil ilişkilerini etkileyebilecek potansiyel taşımaktadır. Bu bağlamda, Türk kültürünü anlayabilmek için en eski yazılı bilgilere başvurmak da fayda vardır. Bu bilgilere etkileşimde bulundukları devletlerin resmî kayıtlarında rastlanır. “Çin ve Roma arşivleri, bu kayıtların içinde hacimli bir yer tutmaktadır” (Güzel vd., 2002, s. 1186). Yerli mahiyetteki en kapsamlı yazılı kaynak ise Orhun Kitabeleridir. Devlet ve toplum ilişkisine dair pek çok dizgi içeren bu yazıtlar, Türklerin sosyal ve siyasi geçmişini anlama bakımından ana kaynak olma özelliğini sürdürmektedir.

Bu çalışmanın konusuyla ilintili olarak seçilen Kül Tigin Abidesi incelenmiş ve yapılan çözümleme bir tablo ile aşağıda gösterilmiştir. Tablo, yöneten ve yönetilen ilişkileri hakkında bir çıkarım sunmaktadır.

Tablo 3: Kül Tigin Abidesi’nin Yöneten-Yönetilen İlişkileri Kapsamında Tetkiki

Kül Tigin Abidesi			
Cephe	Dizgi	Veri	Atfedilen
Güney	2-3	Bunca milleti hep düzene soktum.	Yönetici sorumlulukları
	10	Aç, fakiri milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.	Yönetici sorumlulukları
Doğu	5	Bilgisiz kağan oturmuş, buyruğu da bilgisizmiş tabii	Yönetici-yönetilen vasfı
	22-23	Türk milleti pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı	Yönetilen vasfı
	28	Milleti besleyeyim diye, savaştım	Yönetici sorumlulukları
	29	Ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım.	Yönetici sorumlulukları

Kaynak: Ergin, (2019).

Tabloda, besleyen, giydiren, koruyan ve gözeten bir yönetici profili bulunmaktadır. Milletin iyi bir yaşam sürmesini amaçlayan Kağan’ın bu uğurda çabaladığını ve çabalarının karşılığında milletinden itaat beklediği görülmektedir. Bu yönetim anlayışı, sonraki yüzyıllarda devam etmiştir. Yönetici, halkın ihtiyaçlarını karşılayan ve karşılığında itaat bekleyen bir güç olma özelliğini sürdürmüştür. İtaat, İslam’a geçiş sonrasında biat kültürüyle özdeşleşmiştir. Tüm bu sürecin temelinde yer alan kurum “aile”, figür ise ailenin ihtiyaçlarını karşılayan “baba” olmuştur. Ailenin reisi konumundaki baba figürü, devlet yöneticisiyle özdeşleşmiştir. “Türk devleti neticede en küçük toplumsal birim olan ailenin büyümesi, boy ve budun gibi safhalardan geçmesiyle ulaşılan bir sonuçtur.” (Tekin, 2019, s.

86). Bu süreç, töre kavramı ile izah edilebilir. Töre, baba tabirinin devlet oluşumunda üstlendiği rolü ve siyasal hayattaki kurucu özelliğine vurgu yapmaktadır. Bu niteliği ile Türk yönetim anlayışının, Weber'in "patrimonyalizm" sınıflandırması içinde yer aldığı söylenebilir. Weber, yüzyıllara dayanan devlet otoritesini geleneksel olarak adlandırmış ve birtakım ayırt edici özelliklerle kendi içinde sınıflandırmıştır. Patriyarkalizm, ev otoritesi temelindeki yönetimi; patrimonyalizm, ataerkil temelindeki yönetimi ve yaşlılar yönetimi ise topluluk içindeki yaşlıların söz sahibi olduğu yönetimi ifade etmektedir. Zümre temelli sultanizm ise patrimonyalizm tiplemesinin en uç noktasını oluşturmaktadır (Weber, 2023, s. 29). Patrimonyalizm, feminist perspektifte erkek egemenliği anlamında yorumlanabilmekteyse de ataerkil tabirinin baba otoritesi anlamına geldiğini ifade etmekte fayda vardır. Baba otoritesine dayalı yönetimler kendi içinde katı, yumuşak, otoriter, demokrat gibi alt sınıflandırmalara tabi tutulabilirler.

Türk yönetim kültürünün yaslandığı "baba" figürü, yüzyıllar sonra bile değişmemiştir. Halkın diline "devlet baba" tabiri ile yerleşmiş ve bu anlayış, Cumhuriyet döneminde devam etmiştir. Halk mitinglerinde Demirel'e yönelik "Kurtar bizi baba!" feryatları (Cumhuriyet, 18 Mayıs 1991; Politika, 08 Haziran 1987) ve Allah devletimizi başımızdan eksik etmesin, türünden edilen dualar, devlete atfedilen baba rolünü gösteren örnekleri oluşturmaktadır. Modern çağda, yönetimde devlet baba geleneği, bir problem olarak görülmektedir. Bu geleneksel anlayış, modern devlet işlevlerinin hayata geçirilmesinde aşılması gereken bir engeldir. Mesela Başbakan Özal, ekonomik anlamda güçlü olmak için "Devlet baba yoktur, millete hizmet eden devlet vardır" dediğinde, "babasına karşı çıkan hayırsız evlat," suçlamasıyla karşılaşmıştır (Şahin, 2012). Kuşaktan kuşağa aktarılan devlet baba anlayışının kolayca çözülmesini beklemek, geleneklerin gücünü hafife almak anlamına gelebilir.

Bu geleneği destekleyen bir başka kültür ögesi, ordu-millet bütünleşmesidir. Ordu-millet anlayışı, eski göçebe hayatın çetin koşullarında ortaya çıkmıştır. Yaş ve cinsiyet gözetilmeksizin toplumun her üyesinin asker sayıldığı zorlu hayat koşulları, "halk eşittir ordu, ordu eşittir halk" denklemini yaratmıştır (Kalelioğlu, 2021, s. 265). Ordu-millet anlayışını oluşturan temel, savaşın kültür olarak benimsenmesidir. Savaş, sadece askerlik mesleğini ilgilendiren bir olay değil, yaşamın parçası olarak görülmektedir. Toplumu oluşturan herkesin potansiyel birer savaşçı olarak kabul edildiği yaşam tarzı, ordu-millet oluşumunun yerleşik bir kültüre dönüşmesini sağlamıştır (Akcan, 2021, s. 714). İslami değerlerle birleşen bu kültürde değişen bir şey olmamıştır. Ordu, peygamber ocağı

addedilmiş ve askerlik de kutsal vazife olarak görülmüştür. Ordu-millet bütünleşmesi, Türk Kurtuluş Savaşı'nda da kendini göstermiş ve yeni devletin temelleri, dış destek olmaksızın, bu kültür sayesinde atılmıştır. Ordu-millet geleneği, karşılıklı güven esasına dayanmaktadır. “Türk Silahlı Kuvvetlerinin de halkın kendine duyduğu bu güveni boşa çıkarmamak ve halkın itimatına mazhar olabilmek için varlığını çekinmeden ortaya koyduğu görülmektedir” (Kalelioğlu, 2021, s. 278).

Türk kültürüne yerleşen bir diğer değer, “güçlü lider-güçlü ordu” denklemdir. Ordu, güçlü gördüğü liderin arkasından gitme konusunda tereddütsüzdür. Mete Han, Alpaslan, Yavuz Sultan Selim ve Mustafa Kemal gibi pek çok örnek bulunmaktadır. Lidere olan bağlılık, 17'inci yüzyılın sonlarına kadar büyük oranda korunmuştur. Sonraki yüzyıllarda, lider-ordu ilişkilerinde bozulma gözlenmektedir. Sefere çıkmayan padişahlar, yaşanan bozgunların sebebi olarak görülmüştür. Ordunun yönetim üzerindeki baskısı, zayıf liderlerin başta olduğu durumlarda belirginleşmeye başlar. Padişahların tahtan indirilmesi, paşaların azli, katledilmeleri ve arzu edilen devlet adamlarının kritik makamlara getirilmesi, çöküş dönemine özgü ordu davranışlarıdır. Ulema sınıfı da bu sürecin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Ancak ordunun talepleri, yönetimi ele almaktan ziyade menfaatleri üzerine kuruludur. II. Meşrutiyet'in ilanı, bu çizginin değişiminde bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra ordu, siyasi alanda etkin bir güce dönüşmeye başlamıştır.

Asker-siyaset ilişkisinde öne çıkan bir başka kültür ögesi, ordu-devlet özdeşleşmesidir. Ordu, klasik çağdan itibaren devletin kurucu ögesidir. Bu tablonun ortaya çıkışında, “asker lider” figürü belirleyici olmuştur. Dolayısıyla devletle özdeşleşmiş bir ordu yapısı söz konusudur. Kuruluş mantığı, birlik ve bütünlük üzerine olan ulus-devlet anlayışı da ordu-millet ve devlet oluşumunu desteklemektedir. Toplumun siyasi ifadesi olan devlet, devleti oluşturan ulus ve ulusun içinden çıkan ordu, bir bütünün bileşenlerini oluşturmaktadır. Bütüne gelebilecek herhangi bir tehdit algısında, bu üçlünün en organize birimi olan ordunun, hızlı bir refleks göstererek harekete geçmesi beklenen sonuçtur. Ama bu sonuç, klasik çağda her ne kadar makul görünüyorsa da modern çağda halkın kendini yönetme aşamasında karşılaştığı zorlukların sebebini oluşturmaktadır. Zorluğun şiddetini artıran neden, dıştaki değil, içteki düşman algısıdır. Bir imparatorluğun kaybedilmesinin yarattığı travma, bu algıya katkı sağlamıştır. Cumhuriyet'in kurucusu Atatürk de gençliğe hitabında, dış tehditler kadar içteki tehditlere karşı milletini uyarmaktadır.

Konunun askerî kültür boyutunda, kökleşmiş geleneklerin yanı sıra eğitim ile ilgili konular da bulunmaktadır. Askerî okulların müfredat programları ve psikolojik ortamı, öğrencilere ülke bürokrasisi içinde ilave roller eklemekte ve ordunun siyasallaşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu sorun, meclis araştırma raporlarına da yansımıştır. “Türk Silahlı Kuvvetlerinin subay adaylarına verdiği eğitim, teknik olmaktan ziyade ideolojiktir. Türk subayı aldığı eğitimden dolayı kendisini, kamu hizmetini yerine getiren teknik bir eleman olarak değil, rejimin bekçisi olarak görmekte ve bundan dolayı da imtiyazlı sanmaktadır” (Avcı 2008’den aktaran, Meclis Araştırması Komisyon Raporu, 2012a, s. 376).

İhtisas kadrolarının devlet yönetimi ile ilgili ilişkileri, Platon’un meslekler ve yetenekler teorisi (Platon, 2015) ya da Huntington’un “nesnel denetim” (Huntington, 2024, s. 205) kuramı ile ilişkilendirilebilir. Bu teorilere göre her meslek kendi işinde uzmandır ve kendi sınırları içinde kalmalıdır. Devlet yönetimi ise bu uzmanlık alanlarının hep birlikte değerlendirilmesi işlemidir. Bu noktada, Popper (2005a; 2005b)’ın da ifade ettiği üzere, daha iyi bir dünya anlayışı için hayat problem çözmektir, düşüncesinden hareketle siyasi ve sosyal alanlarda problem çözme yeteneğine sahip liyakatli kadrolara ihtiyaç duyulduğu gerçeğini kabullenmenin, asker-siyaset ilişkisini çözümlemede önemli bir aşama olacağı ifade edilebilir. Dolayısıyla Dahl (2021, s. 83)’ın da dediği gibi “uzmanlık başka bir şey, devlet yönetmek başka bir şeydir”.

1.3.3. Ekonomik Sebepler

Ekonomi ile askerî vesayet arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bazı özel sektörler ve silahlı kuvvetlerin vesayetinden memnuniyet duyan siviller, silahlı kuvvetlerin korumasından yana tavır takınabilmektedir. Çıkara dayalı bu tavırlar, ordunun demokrasi üzerinde vesayet oluşturmaya katkı sağlamaktadır (Przeworski, 2003, s. 77). Köktürk (2020)’e göre askerî müdahaleler, sanayi sermayesi lehine avantaj sağlamaktadır. Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) bir sanayi sermayesidir. Ayrıca pek çok sanayi şirketinin yönetim kadroları, üst düzey emekli subaylar tarafından doldurulmuştur. Dolayısıyla ordu ve ekonomi arasındaki ilişkiyi kavramak için evvela ordu ve sermaye arasındaki ilişkinin açığa çıkarılması gerekmektedir.

205 sayılı Kanun kapsamında faaliyet gösteren OYAK, Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarına sosyal yardım sağlamak amacıyla kurulmuş bir teşkilattır (RG, 9/1/1961,

10702). Milli Savunma Bakanlığına bağlıdır. Merkezi Ankara’da bulunmaktadır. Kurumsal yönetim sistemini oluşturan yasal organları; Temsilciler Kurulu, Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Denetleme Kurulu ve Genel Müdürlüktür. Özel hukuk hükümlerine tabi olarak faaliyet göstermektedir. Mali ile idari bakımdan bağımsızdır (m.1). Türk Silahlı Kuvvetleri kadrolarında görevli bilumum muvazzaf subay, sözleşmeli subay, askerî memur, astsubay, sözleşmeli astsubay ve uzman jandarmalar ile emekli maaşı sistemine giren üyeler ve ölümleri hâlinde sisteme devam etmek isteyen eşleri, kurumun daimî üyeleridir (m.17/a). OYAK, kurumlar vergisine tabi değildir. Kuruma yapılacak bağışlar, veraset ve intikal vergisiyle gelir vergisinden muaftır. Kurumun yapacağı her türlü muameleler damga resminden muaftır. Daimî ve geçici üyelerinden yapılacak aidat tevkifatı, gelir vergisinden muaftır. Kurumun her türlü gelirleri, gider vergisinden muaftır (m.35). Kurumun sahip olduğu tüm mallar, gelirler ve alacaklar, devlet malları gibi korunmaktadır. Yani bu mallar ve gelirler üzerinde devletin sahip olduğu hak ve ayrıcalıklar geçerlidir. Bunlara karşı suç işleyenler, devlet mallarına suç işlemiş gibi işlem görürler (m.37).

OYAK’ın misyonu, tamamlayıcı mesleki emeklilik fonu olarak, üyelerine yönelik yardım ve hizmetleri en üst standartlarda yerine getirmek, üye birikimlerini doğru yatırımlarla korumak ve sürdürülebilir şekilde büyütmektir. OYAK’ın vizyonu, kârlı ve verimli yatırımlarla ülke ekonomisine katkıda bulunmak ve kurumu, örnek bir kuruluş olarak gelecek kuşaklara taşımaktır (OYAK, 2024). 2023 yılı faaliyet raporuna göre, maden metalürjiden çimento beton kâğıda, otomotivden lojistiğe, tarımdan enerjiye ve finanstan gıdaya kadar birçok sektörde ve 25 ülkede faaliyet sürdürmektedir. Hâlihazırda (38.796) çalışanı ve (470.484) üyesi bulunmaktadır. Toplam (134) şirkete sahiptir. 2023 konsolide sonuçlarına göre, toplam hasılatı 457,8 milyar TL’ye, toplam varlıkları 847 milyar TL’ye ulaşmıştır. 4,6 milyar dolar tutarında ihracatı ile Türkiye’nin toplam ihracatının % 1,81’ini tek başına gerçekleştirmiştir (OYAK, 2023).

Bir emeklilik fonu yardım kuruluşunun bu denli büyümesi, dikkat çekici olsa da kamu gücüne sahip olması, imtiyazlarla donatılması ve sahip olduğu imtiyazlarla kamu ihalelerinde ve piyasalarda avantaj elde etmesi, durumu anlaşılır kılmaktadır. OYAK’a yöneltilen eleştirilerin büyük bir kısmı bu yöndedir. Kamu kurumu olduğu hâlde, Kamu İhale Kanunu’na tabi olmaması haksız rekabete yol açmakta ve iç piyasada dengeyi bozucu etkiler yaratmaktadır. Ayrıca kimi sektörel pazarlarda, üyelerine sağladığı avantajlarla ya da bünyesindeki kuruluşlara tanıdığı imtiyazlarla, tüketici bağlamındaki ordunun sahip olduğu

potansiyelden kâr sağlamak isteyen kuruluşların tepkisini çekmektedir. Bankacılık sektörü, otomobil sektörü bunlardan bazılarıdır. OYAK'ın sanayi sektörü ağırlıklı faaliyet göstermesi, Cumhuriyet'in modernleşme politikaları ile uyumludur. Modernleşme sürecine askerlerin yön verdiği düşünüldüğünde, görüntü biraz daha yerli yerine oturmaktadır. Ancak bu durum, ordu ile iç içe olan kurumun, her darbe sonrasında kazanmış olduğu imtiyazlarla tepki toplamasına da neden olmaktadır. Kendine sağlanan avantajlar ile piyasada rakipsiz büyümüş ve ordunun ekonomik alanındaki uzantısı olarak anılmaya başlamıştır. Asker-siyaset ilişkisini sermaye boyutunda irdeleyen Köktürk, OYAK ve Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV)'na bağlı şirketlerin üst düzey yöneticilerinin ekseriyetle emekli generallerden oluştuğunu belirtmekte ve ordunun kapitalist sermaye ile etkileşimini datalarıyla birlikte göstermektedir (Köktürk, 2020). Dolayısıyla ordunun piyasa ile etkileşimi, orduyu, sermaye çatışmalarının içine çekmekte ve sanayi sermayesini de çıkarlarına ters düşen politikalar karşısında, askerî vesayeti destekleyen bir yöne sürüklemektedir. Bu yöndeki en çarpıcı örnek, 1980 sonrasında yaşanmıştır. Ulusal ekonominin uluslararası ekonomiye entegre edilmesini amaçlayan 24 Ocak kararları, devletin piyasalara müdahalesini sınırlamakta ve özel teşebbüsü teşvik etmektedir. 24 Ocak kararları doğrultusunda oluşturulan politikalar, Anadolu burjuvazisinin doğuşu ile neticelenmiş ve adına yeşil sermaye denilen yeni aktörler oluşmuştur. Bu aktörler, Müstakil Sanayici ve İş adamları Derneği (MÜSİAD) çatısı altında toplanmış ve Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneğinin (TÜSİAD) karşısında alternatif bir güç oluşturmuştur. Sermayeler arası rekabet, 28 Şubat olayına etki eden nedenlerden birini oluşturmuştur.

Üye kitlesinden yükselen hoşnutsuzluklar, OYAK'ın kuruluş amacının sorgulanmasına neden olmaktadır. Meclis kürsüsünden zaman zaman faaliyetleri sorgulanan OYAK'a bir dizi soru yönelten vekillerden birisi de 2023 yılı kâr payını sorgulayan CHP Genel Başkan Yardımcısı Bağcıoğlu olmuştur. Üyeleri tarafından kuruma doğrudan sorulması gereken soruların, milletvekilleri aracılığı ile meclis kürsüsünden sordurulması, OYAK'ın üyeleriyle yaşadığı iletişim kopukluğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

“Bu oran (2023 yılı kâr payı oranı), gerçekten uzak TÜİK enflasyon oranına çok yakın bir orandır. Açıklanan oran, hakkaniyete ve gerçek değerlere uygun olarak belirlenmemiştir, Vatani için canını dişine takan, şehit olan, gazi kalan TSK personelinin ve ailelerinin hakkı gasp edilmiştir” (Bağcıoğlu , 2024).

OYAK, dönemin kötü ekonomik koşullarında, askerî personelin hizmet sonrası yaşantısını iyileştirme amacı ile kurulmuştur. 1946'larda oluşmaya başlayan darbe düşüncelerinin

gerekçelerinde kötü hayat koşullarının olması, devlet erkanının lüks içinde yaşamakla suçlanması gibi ithamlar göz önüne alındığında, kurumun kuruluş amacındaki samimiyet anlaşılmaktadır. Ama kötü ekonomik şartlar, 27 Mayıs darbesinin yanı sıra 12 Eylül darbesinin nedenleri arasında da yer almıştır. Ama ekonomideki kötü seyri, tamamen kötü bir yönetim ile ilişkilendirmek haksızlık olabilir. Kötü ekonominin oluşmasında neden olan kötü bir ekonomik mirasın varlığı da söz konusudur. “Lozan Antlaşması’nda Osmanlı borçları, imparatorluğun ardılları olan devletlere nispetsiz bölüştürülmüştür” (Tahsin, 1931). İmparatorluk borçları, imparatorluk ardılı 15 devlete intikal ettirilmiş ve yüz ölçümlerine göre taksim edilmiştir. Bir dizi görüşme sonrasında, (129.604.910) lira olarak uzlaşılan toplam borcun (84.597.495) lirası Türkiye Cumhuriyeti’ne yüklenmiştir. Aylık taksit, (5.809.312) liraya tekabül etmektedir (Özdemir, 2010, s. 114). Bu borçların son taksiti 1954 yılında ödenmiştir.

Yeni kurulduğu hâlde, imparatorluk ahfadı olmasından mütevellit oldukça ağır bir yükün altına giren genç Cumhuriyet için dış ekonomik koşullar da çok iyi değildir. Bu durum hem kalkınmayı hem de sosyoekonomik yaşıntıyı olumsuz etkilemektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan uluslararası para antlaşması Bretton Woods Sisteminin temel değer birimi altın olarak belirlenmiştir (Williamson, 1985). Türkiye, 1947 yılında, 1 doları, 2.80 Türk Lirasına sabitleyerek Bretton Woods Antlaşması’na dahil olmuştur. ABD yardımları başta faydalı olsa da sonrasında koşullar tersine dönmüş ve “1958 yılında Türk Lirası (% 320) oranında devalüe edilmiştir. Devalüasyon sonucunda, doların Türk Lirası karşısındaki değeri artmış ve ithalatta 1 ABD doları, 9 Türk Lirasına eşitlenmiştir” (Şanlı, 2011, s. 188). Bu karardan iki yıl sonra, doların yeni kura göre değeri diğer alanlara yansıtılmış ve TÜSİAD, 1958’den itibaren doları 9 TL olarak göstermiştir (TÜSİAD, 1989, s. 49). 1958’den sonra ekonomik koşullar, iktidarın aleyhine işlemiş, fiyat artışları, kuyruklar ve karaborsa, muhalefet cephesini birleştirmiştir. Demokrat Partinin, işçilere grev hakkı tanıyacağı vaadini yerine getirmemesi, aksi yönde hareket ederek yapılan grevleri kanun dışı ilan etmesi iktidar karşıtlığının büyümesine neden olmuştur. Yapılan tutuklamaların sendikaları huzursuz ettiği ortamda erken seçim isteyen muhalefet kanadı; Demokrat Partiyi baskı rejimi kurmakla ve Demokrat Parti de muhalefeti darbe çıkırtkanlığı yapmakla suçlamıştır (Topçu ve Topçu, 2017; Şağan, 2014; Bulut, 2009).

Kısaca ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğaz, 27 Mayıs 1960 darbesine giden süreci etkilemiştir. Ancak darbe sonrası ekonomik istikrar yine sağlanamamıştır. İşçi ve işverenler

arasında yaşanan gerilim, 1961 Anayasası ile ilk defa hukuki bir hak olarak tanınan grev hakkından istifadeyle toplu gösterilere dönüşünce, sermayedarlar rahatsızlık duymuştur. Millî menfaatler gerekçe gösterilerek grevlerin yasaklanması, gerilimi daha da tırmandırmış ve 1970 yılı, Cumhuriyet tarihinin en büyük işçi gösterilerine sahne olmuştur. 1970 yılında gerçekleşen devalüasyonla bir dolar 15 Türk Lirasına yükselmiştir. Öğrencilerin verdiği destekle artış gösteren toplumsal olaylar, 12 Mart 1971 askerî muhtırasına giden sürecin önünü açmıştır. Muhtıra sonrası hükûmetin istifa etmesi ve Anayasa’da yeni düzenlemeler yapılarak temel hak ve hürriyetlere kısıtlamalar getirilmesi, sermaye sınıfının zaferi olarak addedilmiştir (Özhazinedar, 2022; Kalsın, 2015; Öz H. K., 2018).

Bretton Woods Finans Sistemi, 1973’te baş gösteren petrol krizinin neden olduğu ekonomik çöküşü engelleyememiştir. Dış borcunu ödeyemez hâle gelen Türkiye, bu krizden etkilenen ekonomilerden biri olmuştur. 1974 Kıbrıs harekâtı ve ABD ambargosu ile durum daha da kötüleşince, Türk Lirası, 1979 Nisan’da (% 30) ve aynı yılın Temmuz ayında (% 88) oranında değer kaybetmiştir (Dağdemir ve Küçükkalay, 1999, s. 124; Sönmez, 2016, s. 55; Çelebi, 2001, s. 59). Kötü ekonomiden, herkes gibi ordu mensupları da etkilenmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik çıkmaz, askerlerin ekonomi ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmelerine neden olmuştur. “Genelkurmay Başkanı Evren tarafından, ülkenin genel gidişatına yönelik siyasilere gönderilen 27 Aralık 1979 tarihli uyarı mektubu” sonrasında (MAK, 2012b, s. 1334), dönemin Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Turgut Özal tarafından ordu yönetim kademesine ekonomi brifingi verilmiştir. 1980 yılında, IMF’den borç almak için hayata geçirilen 24 Ocak kararları ile ithal ikameci büyüme terk edilmiş ve dışa açık büyüme stratejisi uygulanmıştır. “Ekonomide devrim olarak nitelendirilen 24 Ocak kararları, halk desteği ile değil, askerî elitlerin de içinde bulunduğu siyasiler tarafından alınmıştır” (Özkök, 2023). Çetin ve Evren, 1980 müdahale nedenleri arasında, 24 Ocak kararlarının uygulanmasını da saymaktadır. Toplumda tepkiye neden olacak ekonomik reform paketinin hayata geçirilmesi, ancak askerlerin gözetimindeki hükûmet politikaları ile mümkün olabilmiştir (Çetin ve Evren, 2017).

Görüldüğü üzere askerî müdahalelerin ekonomi ile ilişkisi, iki temel boyutta cereyan etmektedir. Birinci boyutu, ekonomi içinde önemli paya sahip sanayi sermayesinin çıkarları oluşturmaktadır. Yurt dışı piyasa koşulları ile iltisaklı olan bu sermaye grubunun ekonomi üzerindeki etkinliklerinin gölgelenmesi durumunda, hükûmet politikalarına etki etmek amacıyla orduyu bir araç olarak kullanma gayretinde olduğu söylenebilir. Bu husus,

müdahalelerin özel ekonomik nedeni olarak değerlendirilebilir. İkinci boyut ise ekonomik koşullarla ilgilidir. Kötü ekonominin kötü yönetimden kaynakladığı düşüncesi, toplumda ve toplumun parçasını oluşturan askerlerde hükûmet karşıtı hoşnutsuzlukları artırmakta ve askerleri müdahaleye eğilimli hâle getirmektedir. Bu husus, temel ihtiyaçların karşılanmasını etkileyebilecek derecede kötüleşen ekonomik koşulların, darbelerin klasik gerekçelerinden birini oluşturduğu anlamında değerlendirilebilir.

1.3.4. Siyasal Sebepler

Vesayet olgusuna katkı sağlayan siyasi sebepler, üç başlık altında sınıflandırılabilir. Bunlar; siyasilerin davranışları, siyasi sistemin yapısal sorunları ve ordu davranışlarıdır. Siyasilerin bilgi ve beceri eksiklikleri, demokratik yollardan problem çözme süreçlerine uyum sağlama yeteneklerinin zayıflığı, siyasi liderlerin kişisel ihtirasları, güç mücadeleleri ve stratejik çıkarları, demokratik karar alma süreçlerini bozarak makul ve etkili çözümler sunmalarına yol açabilmektedir. Bu durum, vesayet olgusunu besleyebilmektedir. Siyasi sistemin yapısal sorunları ise karar alma süreçlerinin karmaşıklığı, siyasi parti ayrılıklarının kutuplaşmaya neden olması, mecliste temsil eksiklikleri ve demokratik denetim mekanizmalarının işlevsizliği ile alakalıdır. Bu aksaklıkların neden olduğu siyasi istikrarsızlık, vesayet düşüncelerinin doğuşuna ve hayata geçirilmesine uygun zemin hazırlamaktadır. Bir diğer husus, ordu davranışlarıdır. Ordu davranışlarını siyasi hayatta etkili yapan temel kriter, orduya siyasette rol verilmesidir. Ordunun, iç güvenlik meseleleriyle haşır neşir edilmesi, ülkenin siyasal istikrarını koruma görevini üstlenmesine, dolayısıyla asker-sivil ilişkilerindeki dengeyi askerler lehine bozmasına ve zamanla demokratik çözümlerden ziyade askerî mantığın hâkim olduğu bir problem çözme sürecine girilmesine neden olmaktadır. Ordunun, toplumsal ve siyasi gelişmelere müdahil olması durumunda, demokratik süreçlerin ihlal edilme riski artmaktadır.

Kemal Sariibrahimoğlu (Adana MV): “Askerî konu diyoruz, askerî konuyu bilen, uzun yıllar komisyonlarda ve meclislerde yok partilerde, gruplarda. Yedek subay bilgisiyle kurmay fetvası veriyoruz. Muhterem arkadaşlarım; böyle devlet yürümez, böyle hükûmet yürümez. Yani, şu hükûmet bu hükûmet değil, af buyurun, hep böyle gidiyor, hep birbirimize benziyoruz” (CSTD, 1980, s. 122).

Modern devlet yönetimi; ekonomi, mali politika, sosyal politika, refah, hukuk ve diplomasi gibi birbirinden farklı pek çok uzmanlık alanlarının birlikte işlenmesi sonucu elde edilecek

çıkarsamaların farklı varyantlarla ele alınmasını gerektiren karmaşık bir süreci ifade etmektedir. Temsilcilerin, devlet yönetimi ile ilgili yaşadıkları sorunlar, nesnel bilgi eksikliği bağlamında değerlendirilebilir. Nesnel bilgi, özel bir konu hakkında kesin ve güvenilir bilgi sunmak amacıyla kullanılan verilerdir. Askerî konular, nesnel nitelik taşımaktadır. Savunma politikaları, güvenlik stratejileri ve askerî operasyonlar gibi faktörleri içermektedir.

Huntington, ordunun sivil nesnel denetimi konusunu açıklarken, sivil denetim ile askerî güvenliğin gereksinimleri arasında bir çatışma olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayım, yoğunlaşan güvenlik tehditleri karşısında, sivil denetimin güçleştiği üzerine kuruludur (Huntington, 2024, s. 91). Bu varsayımdan hareketle, temsilcilerin yeterlilik seviyesinin sadece ordunun denetimi konusunda değil, devlet yönetiminde de önemli olduğu ifade edilebilir. Bu yöndeki yetersizlikler, ordunun siyaset ile etkileşimini artırmaktadır. Kamuda ve siyasetteki algı da ekseriyetle bu yöndedir. Cevaplandırılması gereken sorular, karar alanlara değil, uygulayıcılara yöneltilmektedir. “Bu konuları ben bilmem, asker karışır (bilir), şeklindeki yaklaşımlar” (Ecevit, 1994, sn. 7:15), askerî yetkilileri, yönetimin parçası hâline dönüştürmektedir. Ayrıca siyasi eleştirilerde doğrudan ordunun hedef alınması, meclis kürsüsünden veya basın duyurularıyla orduya ithamlarda bulunulması, orduyu politize etmekte ve siyasal hayatın aktörü hâline dönüştürebilmektedir.

Ordu, siyasal alanın aktörü değildir. Ama siyasilerin davranışları ile bu role girmeye zorlanabilmektedir. Golby (2021, s. 149) de ordunun siyasallaşmasının sadece tek boyutta meydana gelmediğini, siyasilerin sürece sağladığı katkılardan bahsetmektedir. Ecevit de aynı görüştedir. Yaşanan problemler, demokrasinin sadece askerler tarafından değil, siyasiler tarafından da yeterince anlaşılamadığını göstermektedir. (Ecevit, 1994, sn. 0:55). Bu durumun çarpıcı örneklerinden birini, 2004 yılında, Milliyetçi Hareket Partisinin (MHP), AKP hükûmetine yönelik hazırladığı eleştiri mektubunu 313 ordu generaline göndermesi oluşturmaktadır (Cumhuriyet, 03 Ağustos 2004). Söz konusu mektuplar, generaller tarafından herhangi bir yorum yapılmadan MHP genel merkezine iade edilmiştir. Politikacıların sorunlar karşısında paniğe kapılıp askerden medet ummaları, demokratik stratejiler geliştirememeleri, asker-siyaset ilişkisinin artıran sebeplerden biridir. Bunalımın tırmanışa geçtiği geçmiş dönemlerde önde gelen birçok politikacı “biz bu işlerin üstesinden gelemiyoruz, onlar nasıl olsa hallederler” beklentisi içine girerek ordunun siyasete müdahalesine sıcak bakmıştır (Ecevit, 1994, sn. 10:03).

Asker siyaset etkileşimini artıran bir diğer sebep, siyasi sistemin yapısından kaynaklanan sorunlardır. Bu yöndeki sorunlar, mevcut seçim sisteminin halk iradesini yansıtmadığı, halk tarafından verilen yönetme yetkisinin sınırlarının aşıldığı ve sistemi denetleyecek mekanizmaların işlevlerini kaybetmesi ile ilgilidir. 1946 seçimleri ile başlayan 1950, 1954 ve 1957 ile devam eden süreçte, millî iradenin temsili konusunda bazı sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Sıkıntı, 1947’de yapılması gereken ilk genel seçimlerin, 21 Temmuz 1946’ya alınması ile başlamıştır. “Seçimlerin yenilenmesi iki muhalif oya karşılık 383 rey ile kabul edilmiştir” (Cumhuriyet, 11 Haziran 1946). CHP’nin güçlü rakibi DP, “yayınladığı bir bildiri ile bu durumu protesto ederek CHP Genel Başkanı ve aynı zamanda Cumhurbaşkanı olan İnönü’nün maksatlı davrandığını ilan etmiştir” (Demirci, 2021, s. 124). 1946 seçimlerine hazırlıksız yakalanan “DP, seçim mazbatalarının değiştirildiğini iddia ederek birçok seçim bölgesinde sonuçlara itiraz etmiştir” (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1946). İzmir, Bursa, Adana ve Ankara’da protesto mitingleri düzenlenmiştir. Sıkıyönetim kararı ile olayların büyümesi önlenmiştir (Çufalı, 2012, s. 3). Altmış üç vilayette yapılan seçimin resmî sonuçlarına göre; (395) CHP adayı, (66) DP adayı ve (4) bağımsız aday kazanarak milletvekili olmuştur” (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946)⁷ 1946 seçimlerinin hile ve şaibelerle anılması ve “DP’nin örgüt teşkilatlanmasını tamamlayamadığı için 16 ilde seçime katılamaması” (Çufalı, 2012, s. 2), çok partili siyasi hayata iyi bir başlangıç yapılamadığını göstermektedir

1950 seçimlerinde aynı tablo yaşanmamıştır. Ordunun siyasete dair ilk ciddi mesajı da zaten 1950 seçimlerine yöneliktir. İkinci Dünya Savaşının ülkede yarattığı yokluk, orduyu da etkilemiş ve özellikle alt rütbeli subaylar arasında, CHP iktidarına karşı muhalefet grupları oluşmaya başlamıştır. 1946 seçimlerinde yaşananlara benzer bir şekilde hareket edilmesi hâlinde, ordunun sürece müdahale edeceği yönünde iddialar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu iddialar, siyasi parti yöneticilerine iletilmiştir (Beriş, 2022, s. 51).

Tablo 4: 14 Mayıs 1950 Genel Seçim Sonuçları

Kayıtlı Seçmen Sayısı	:	8.905.743
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	:	7.953.085
Katılım Oranı	:	89,3
Milletvekili Sayısı	:	487

⁷ Bu veriler seçimden üç gün sonra açıklanan sonuçlarıdır. Bazı kaynaklarda, seçim sonuçlarının çok az farkla değişiklik gösterdiği görülmektedir. Bu farkın, itirazlar sonucu yapılan değişikliklerden kaynaklanabileceği değerlendirilmektedir.

Milletvekili Çıkaran Partiler	Aldığı Oy	Oy Oranı	Milletvekili sayısı
Demokrat Parti	4.391.694	% 55,2	416
Cumhuriyet Halk Partisi	3.148.626	% 39,6	69
Millet Partisi	368.537	% 4,6	1
Bağımsızlar	44.537	% 0,6	1

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu (2024a).

14 Mayıs 1950 seçimleri, partilerin aldığı oy ve mecliste temsil edilme oranı arasında büyük farka neden olmuştur. Yurt genelinde, DP'nin oy oranı (% 55,2) olmasına rağmen, mecliste temsil edilme oranı (% 85,42)'ye yükselmiştir. CHP ise (% 39,6) oy oranına sahipken mecliste (14,17) oranla temsil edilmiştir.

1954 seçimlerinde bu aksaklık giderilmemiştir. Oy kullanan seçmen sayısı (9.095.617), seçilecek toplam milletvekili sayısı (541)'dir. DP'nin oy sayısı (5.313.659), ülke geneli oy oranı, (% 58,4)'dür. Ancak seçim sistemi nedeniyle (503) milletvekili çıkarmış ve meclis sandalyelerinin (% 92,3)'üne sahip olmuştur. (3.193.471) oy sayısı ile ülke genelinde (% 35,1) oya sahip CHP ise (31) milletvekili ile mecliste (% 5,7) oranında temsil imkânı bulabilmiştir. Bu orantısızlığı, demokratik bir sistem ile bağdaştırmak pek mümkün görünmemektedir. Nitekim seçimlerden elde ettiği orantısız güç ile hareket eden DP'nin politikalarını denetleyecek ciddi bir denge mekanizması da bulunmamaktadır. Kısaca siyasi hayat, kaçınılmaz bir şekilde 1960 müdahalesine sürüklenmiştir.

Vesayet olgusuna kaynaklık eden nedenlerden belirleyici olan elbette ordu davranışlarıdır. Ordunun işlevi, siyasi otoritenin emrinde dış tehditlere karşı silahlanmak ve siyasi otoritenin vereceği kararlar doğrultusunda savaşmaktır. Kısaca, dış tehditlere karşı ülkenin güvenliğini sağlamaktır (Türköne vd., 2006, s. 415). Ancak ordu, siyasilerin davranışları ve siyasi sistemin yapısal sorunları nedeniyle ilgisini iç siyasete çevirebilmektedir. Aslında bu ilginin sebebi, tamamıyla iç siyasetteki gelişmelere bağlı değildir. Orduyu bu sürece sürükleyen dış koşullar da bulunmaktadır. Bu süreç, geleneksel konvansiyonel savaş mantığının sona ermesi ile başlamıştır. Güvenlik anlayışındaki değişimler, orduların karakterini etkilemiştir. Yunanistan ve Türkiye'deki ordu-siyaset ilişkisini mukayese eden Karabelias, geleneksel rollerini kaybeden orduların, ilgilerini, iç politikaya yöneltmelerinin nedenlerini sorgulamakta ve Batı politikalarının, askerî diktatörlük de dahil olmak üzere Batı yanlısı her türlü rejimi destekleyebileceklerine dikkat çekmektedir. “Örgütsel yapı ve ahlaki otorite tarafından desteklenen güçlü liderlik anlayışı, başarılı bir yönetim ve gelecek planlaması için gerekli bir öge olarak sunulmuştur” (Karabelias, 1998, s. 7). Bu durumu destekleyen bir

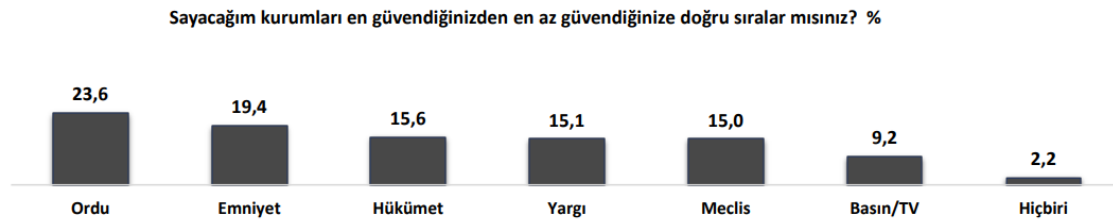
başka husus, klasik savaş dönemlerinin sonra ermesi ile ordunun içine düştüğü kimlik bunalımıdır. Brown (2016, s. 7)’a göre, geleceğin savaşlarında kendini nerede konumlandırması gerektiği konusunda kararsız kalan ordunun içine düştüğü kimlik krizini aşmak için kendine yeni hedefler bulması ve vazgeçilmez olduğunu göstermesi gerekmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan ulusal güvenlik kavramı, sadece sınırlar ötesindeki düşmanları değil, ulus açısından potansiyel tehdit oluşturan içerdeki düşmanları da kapsamaktadır. Ötekilere karşı girişilen her harekât, ulusu, yani “biz”i korumak amacı gütmüştür. Dolayısıyla modern güvenlik anlayışı, millî güvenlik devletine dönüşüm anlamına da gelmektedir. 1947’de kurulan Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC), bu dönüşümün ürünüdür. ABD’nin öncülük ettiği yeni güvenlik stratejisi, pek çok devlet tarafından benimsenmiş ve benzer kurullar oluşturulmuştur. Türkiye, böylesi türden bir kurulu 1949’da Millî Savunma Yüksek Kurulu adıyla kurmuştur (Millî Savunma Yüksek Kurulu Kanunu, 30/5/1949). Bu kurulun görev kapsamı, 1961’de genişletilmiş ve Millî Güvenlik Kurulu adıyla anayasal kuruma dönüştürülmüştür (m.111).

Ulusal güvenlik konusu ve bilhassa iç tehdit kavramı, asker-siyaset ilişkisinin temerküz ettiği bir alandır. Örneğin, Millî Selamet Partisinin 6 Eylül 1980’de Konya’da düzenlediği Kudüs mitingi, 12 Eylül müdahalesinin gerekçeleri arasında yer almıştır. İran İslam Cumhuriyeti’nin zararlı faaliyetlerinin önlenmesi ve tarikatların zararlı faaliyetleri, 28 Şubat 1997 müdahalesi gerekçeleri arasında yer almıştır. Bu olaylara iktidarın da müdahil olduğu izleniminin verilmiş olması, ordu ile iktidar arasındaki gerilimi artırmıştır. Dolayısıyla iç tehdit kavramı, ordunun siyasi bir aktör hâline dönüşmesine etki etmektedir. Buradaki hassasiyet, Cumhuriyet kazanımlarının korunması meselesidir. Bu hassasiyet sadece orduya has değildir. Cumhuriyet Halk Partisi ilkeleriyle de birebir örtüşmektedir. Amaçsal birlikteliğin ortaya çıkardığı bu görüntü, doğal bir müttefiklik olarak görülüyorsa da bu görüntüden, CHP ile ordu arasında açık ya da zımnî bir dayanışma olduğu çıkarımı yapmak mümkün değildir. Örneğin, 27 Nisan e-muhtırasında, Büyükanıt tarafından Cumhurbaşkanlığı seçimine yönelik yayınlanan laiklik vurgulu basın açıklaması sonrasında AKP oylarında % 5 artış yaşanmıştır. Bu durum, CHP kanadında rahatsızlık yaratmış ve açıklamanın AKP’nin tekrar iktidara gelmesi için verildiği iddiasıyla suç duyurusunda bulunulmuştur (NTV, 2010; T24, 2012). Ama CHP ile ordunun benimsediği müşterek görüşlerin, siyasi alana hâkimiyet mücadelesinde, aşılması zor bir bariyer fonksiyonu üstlendiği ifade edilebilir. Gramsci, böylesi türden etki uyandıran yapılara “tarihsel blok” adını vermektedir (Portelli, 1982, s. 4; Türköne vd., 2006, s. 355)

Tarihsel blok, devletin kurucu fikirlerinin oluşturduğu zihinsel bir yapı olarak ifade edilebilir. Bu yapı, siyasetin genel çerçevesini çizen ve başka düşüncelerin siyasi hayata hâkim olmasına imkân tanımayan merkezi oluşturmaktadır. Ordunun merkez içindeki işlevi ise tarihsel bir misyondan kaynaklanmaktadır. İttihat ve Terakki ile başlayan bu misyon, anayasal düzeni koruma ekseninde şekillenmekte ve icap ettiğinde düzenleyici ve bazen de müdahaleci fonksiyonlar içermektedir. Ordunun, siyasi alanda bu denli rahat hareket etmesine, toplumun orduya duyduğu güvenin katkı sağladığı söylenebilir.

Aşağıdaki araştırma, 2019 yılında, Friedrich Ebert Stiftung Derneği Türkiye temsilciliğinin katkılarıyla SODEV tarafından yapılmıştır. Türkiye yüz ölçümünün farklı bölgelerinde 600 kişi ile görüşme yapılmış ve araştırma sonucunun (% 95) güven aralığında olduğu bildirilmiştir.

Tablo 5: T.C. Kurumlara Güven Anketi (2019)

Kaynak: Sosyal Demokrasi Vakfı, SODEV. (2009, 14 Haziran).

Anketlerin güvenilirliği konusunda bir hayli eleştiri bulunmaktadır. Örneklem konusunda belirsizliklerin olması, anket sorularının net olmaması, anket tekniklerinin bilimsel nitelikten uzak olması, bunlardan bazılarıdır. Örneğin, Tarhan (2009)’a göre “orduya güveniyor musunuz?” sorusuna yüksek oranda evet cevabı çıkması normaldir. Daha gerçekçi neticeler alınmak isteniyorsa, “ordumuzun irtica tehdidi konusundaki politikalarına güveniyor musunuz?” gibi spesifik soruların yöneltilmesi gerekmektedir. Bu eleştiriler altında, farklı anket firmaları tarafından yapılmış anket taramalarında, 15 Temmuz 2016 sonrası ordunun güven endeksinde düşüş olduğu “15 Temmuz 2016 darbe girişiminden 15 gün sonra, AG Araştırma Şirketi’nin 42 ilde gerçekleştirdiği araştırmaya göre; en güvenilir kurumlar sırayla emniyet, cumhurbaşkanlığı, meclis, hükümet, ordu, muhalefet ve yargı olarak belirlendiği” (Çevikcan, 2016), ama devam eden yıllarda, ordunun yeniden güven toplayarak ilk sıraya yerleştiği görülmektedir. Eylül 2024’te Asal Araştırma ve Danışmanlık Şirketinin yaptığı güven anketinde ise ordu (% 19,7), polis (% 16,5), cumhurbaşkanlığı (% 11,1), meclis (% 10,2), bankalar (% 4,2), ÖSYM (% 4,0), YSK (% 3,5), belediyeler (% 2,9), diyanet (% 2),

yargı (% 1,4), politikacılar (% 1) ve medya (% 0,9) çıkmıştır. Ayrıca ankete katılan vatandaşların (% 4,4)'ü hepsine güveniyorum derken, (% 18,2)'lik kesim hiçbirisine güvenmiyorum, yanıtını vermiştir (ASAL, 2024).

Sonuç olarak, siyasi alanda karşılaşılan problemlerin ordunun toplum üzerinde uyandırdığı saygınlık ve gerektiğinde yaptırım uygulama kabiliyetini kullanarak çözmeyi daha kolay ve zahmetsiz bir çözüm yolu olarak benimsenmesinin, orduyu siyasi bir aktöre dönüştürebileceği söylenebilir. Türk yönetim kültüründe önemli bir yer edinen bu anlayış, her ne kadar isteksiz olsa bile orduyu siyasi alana davet eden toplumsal ve siyasi taleplere olumlu bir yanıt vermek zorunda bırakabilmektedir. Bu davet, meydana gelebilecek krizleri aşacak yetenekten yoksun bir hükûmetin sessiz istemi ile ortaya çıkabileceği gibi, rekabet etme yeteneğini kaybederek acze düşmüş bir muhalefetin ya da çıkar gruplarının gürültülü çağrılarıyla da görünür hâle gelebilmektedir. Bu davet bazen de zorlama şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ülke sorunları karşısında uygun çözümler üretemeyen siyasiler, kendilerine yüklenecek sonuçlardan sessizce kurtulmak için ordunun yönetime el koymasını özellikle umarak çözümsüzlüğü körükleyebilmektedirler. Ordu, bu davranış ve düşüncelerle siyasi sahneye icap etmeye zorlanmaktadır. Ordunun kendi iç dinamiklerinden kaynaklı heyecan dalgaları da sürece katkı sağlamaktadır. Siyasetin işleyiş mekanizmaları konusunda gerekli bilgi ve tecrübeden yoksun askerî kadrolar, ülkenin gidişatı konusunda tahrike kapılarak siyasete müdahil olunması gerektiğini düşünebilmektedirler. Bu kategoriye, kişisel hırs ve dürtülerinin tesirine kapılıp ordu güçlerini kendi şahsi menfaatleri doğrultusunda kullanma dürtüsünü de eklemek gerekir. Hırslı kadrolar, koşulların müsaitlik derecesine göre kendiliklerinden harekete geçerek ya da üst makamlara baskı kurmak suretiyle ordunun siyasallaşması için çaba harcayabilmektelerdir.

1.3.5. Yasalardan Kaynaklanan Sebepler

2012 yılında, meclis bünyesinde oluşturulan bir araştırma komisyonu, demokrasiyi işlevsiz kılan askerî darbe ve muhtıraların araştırılması amacıyla görevlendirilmiştir. Raporun tamamlanmasının ardından yapılan düzenlemelerden biri, 211 sayılı TSK İç Hizmet Kanunu ile ilgilidir. 211 sayılı Kanun, 1935 yılında yapılmış 2771 sayılı Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nun (ODHK) revize edilmiş hâlidir.

ODHK'nun 34'üncü maddesinde yer alan "Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır" (2771 sayılı Kanun, m.34) ifadesi, 1961 yılında, "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır," şeklinde düzenlenmiştir (211 sayılı Kanun, m.35). Muğlak ve sınırları belirlenmemiş, dolayısıyla geniş bir yoruma neden olan bu hüküm, 13/7/2013 gün ve 6496/18 sayılı değişiklikle değiştirilmiştir.

Madde 35 - Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askerî gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır (RG, 31/7/ 2013, Sayı: 28724).

Bu hükme göre ordu, sadece yurt dışından gelecek tehditlere karşı vatanı savunmakla görevlendirilmiştir. Yapılan değişiklik, ordunun hizmet alanını yeniden dizayn etmektedir. Değişikliğin amacı, orduyu siyasi alandan uzak tutmaktır. Bunun için modern dönem ordularına atfedilen mesleki profesyonellik anlayışı ölçü alınmıştır. Huntington (2024, s. 43)'un asker-devlet ilişkilerine dair sunduğu çözüm modeli, kurumsal nitelikteki mesleki profesyonellik boyuttadır. Her mesleğin kendi uzmanlık alanında faaliyet göstermesi ve mesleki sınırlarının ötesine geçmemesi üzerine oluşturulmuştur. TSK İç Hizmet Kanunu'ndaki düzenlemeye bu perspektiften bakıldığında, "Anayasa ile tayin edilmiş Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır" ifadesinden yola çıkan ordunun, görevini ifa etmek için kendiliğinden harekete geçtiği görülmektedir. Durumdan vazife çıkarmak anlayışı üzerine kurulu olan bu yorum, orduyu kurumsal bağlılık yönünde Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ya da Millî Savunma Bakanlığı'na karşı sorumlu tutuyor olsa da yeri geldiğinde siyaseti yorumlayan, tek başına kararlar alan ve aldığı kararları uygulayan bir statüye yükseltmektedir.

Konunun hukuki boyutunda süregelen tartışmalarda; TSK İç Hizmet Kanunu'nun Anayasa ile uyumsuz olduğu, dolayısıyla ordunun siyasete müdahil olmasının söz konusu olamayacağı, Anayasa'da belirtilmeyen bir görevlendirmenin özel kanunlarla düzenlenemeyeceği yönünde itirazlar yükselse de ordu, iç siyasete müdahale kararlarını tek başına almaya devam etmektedir. Anayasal düzeni sağlamakla görevli Anayasa Mahkemesi, 1960'a kadar yoktur. Siyasi mekanizmayı dengeleyecek kuvvetler erkinin üçüncü unsurunu oluşturan yargı ise yeterli olgunlukta değildir. Ordu, bu görevi kendiliğinden üstlenmiştir.

Ama 1961 Anayasası ile oluşturulan Anayasa Mahkemesinin varlığı, sonraki süreçte, onu bu görevden yine alıkoyamamıştır. “Anayasa Mahkemesinin koruyucu rolü”⁸, ordunun kendine biçtiği anayasa koruyuculuğu rolünün gölgesinde kalmıştır.

35’inci maddenin değişimi, aslında sembolik bir anlam ifade etmektedir. Yine de meclis iradesinin darbelere karşı tutumunu göstermesi bakımından önemlidir. Egemen güç, bu değişikliklerle siyasette orduyu istemediğini açıkça göstermektedir. Nitekim madde 35 değişikliğinin sembolik bir yaslanma olduğu, madde 35 gibi yaslanılacak bir hüküm olmadan da ordunun siyasi alana müdahale edebileceği, kendince meşru gerekçeler üretebileceği ve hatta darbe girişiminde bulunabileceği, 2016’da meydana gelen teşebbüs ile kendini göstermiştir. Bu girişim, madde 35’i kendisine dayanak göstermemiş ama “vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğü, Cumhuriyet kazanımlarının korunması, hukuk, millî güvenlik, laiklik ve demokrasi gibi ulusal ilkelerin istismar edildiğini öne sürmüştür (TRT1, 2016). Dolayısıyla yasal düzenlemelerin aslında yüzeysel olduğu, müdahale etme düşüncesinde olan bir ordunun ya da ordu içindeki yapıların, her daim gerekçeler üretebileceği gayet net bir şekilde görülebilmektedir.

Ordunun iç politikada kullanılmasının sonuçlarını görmek açısından, Mısır ve İran örnek gösterilebilir. 2011 yılı Mısır devriminde, muhalif gösterilere karşı orduyu kullanan Mübarek, ordunun muhalifleri desteklemesi sonucunda, yetkilerini askerî konseye devrederek hükûmetten çekilmek zorunda kalmıştır. Benzer bir görüntü yine Mısır’da ve 2013’te yaşanmıştır. Mısır’ın erken demokrasi denemesi, “muhalif gösterilere müdahil edilen ordunun yönetime el koymasıyla kesintiye uğramıştır” (Alsavi, 2018). 1979 İran Devriminde de benzer görüntüler yaşanmıştır. Yönetimden memnuniyetsiz halk, bir süredir iktidar karşıtı protestolar düzenlemektedir. Nihayetinde, Jale Meydanında halka ateş açan bir subay, kendi askerleri tarafından öldürülmüştür. Halka ateş açmayı reddeden ordu, halkın safında yer aldığını belli etmiş ve Şah Pehlevi iktidarının sonunu hazırlamıştır” (Alkış, 2021, s. 88).

Türk siyasetinde, ordu ve iç güvenlik arasındaki köprü, ordunun dördüncü kuvvetini oluşturan jandarma ile sağlanmaktadır. Dolayısıyla ordu, Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren iç güvenlik olaylarının içinde hep vardır. Bu uygulamaya 15 Temmuz kalkışması sonrasında yapılan düzenlemelerle son verilmiş ve jandarma kuvveti, İçişleri Bakanlığına

⁸ “Anayasamız, Anayasa Mahkemesini, Anayasa’nın koruyucusu olarak kurmuştur” (AYM, K.1967/10).

bağlanmıştır. Ayrıca kamuoyunda EMASYA protokolü olarak bilinen ve iç güvenlik harekâtı olan bölgelerde, askerî kuvvetlerin emniyet ve asayiş birimleri ile iş birliği yapma esaslarını düzenleyen uygulamaya son verilmiştir. Söz konusu protokol, 1997’de Genelkurmay Başkanlığı ile İçişleri Bakanlığı arasında imzalanmış, Millî Savunma Bakanlığının devre dışı bırakılması ise tepkilere neden olmuştu. Bu durum, askerî vesayet sisteminin argümanlarından biri olarak algılanarak 2010 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.

Bu örnekler, sadece iktidarın algısı doğrultusunda şekillenen iç tehdit algısının, halk-ordu ve hükûmet üçgeninde gerilime ve hatta krize dönüşebileceğini göstermektedir. Türk siyasi geçmişinde, emniyet ve asayiş sağlamanın en kolay yollarından biri olarak düşünülen sıkıyönetim ve olağanüstü hâl uygulamalarının her biri, ordunun siyasi bir aktöre dönüşmesinde basamak teşkil etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sıklıkla uygulanan ve uzun süre devam eden militarist yönetim anlayışı, ordunun güncel konularda söz sahibi olmasını sağlamıştır.

Vesayet düşüncesine etki eden hususlardan biri de geleneksel ordudan modern ordu sistemine geçiş sonrasında yaşanan bocalama dönemidir. Bu dönem, itaat kavramı temelinde konuşlanan, kesin ve net emirler ile hareket etmeye alışkın olan bir ordunun, kafa karışıklığı yaşadığı süreci ifade etmektedir. Klasik dönemde tek bir lidere olan bağlılık, modern dönemde anayasaya ve anayasal düzene bağlılık şeklinde gelişmiş ve muğlak olan bir anayasa ise ordunun yorumuna açık hâle gelmiştir. Huntington bu durumu, Cumhuriyet’in genel siyasi zayıflığı ile açıklamaktadır. Klasik zamanda; kişiye ya da saltanata edilen sadakat yemininin, modern dönemde muğlak bir anayasaya yapılması, askerlerin sadakatini muğlak bir zemine veya yorumsal bir temele oturtmaktadır (Huntington, 2024, s. 117). Yorumsal itaat kavramının yaratacağı sıkıntıların yanı sıra sorunu derinleştiren bir başka husus, ordunun kurumsal bağlılık yoluyla kontrol edilebileceği düşüncesidir. Bu problem, orduyu kontrol etmek için orduya hükmetmek lazım gibi bir anlayış doğrultusunda oluşmakta ve kurumsal bağlılık düzeyinde şekillenmektedir. Bu süreci siyasi geçmişte izlemek mümkündür. Genelkurmay Başkanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulduktan dokuz gün sonra, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti adıyla 2 Mayıs 1920 gün ve 30 sayılı Kanun ile kurulmuştur (Gnkur, 1996, s. 136). Genelkurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti) ordunun harekât, eğitim ve istihbarat hizmetlerini yürütme görevini üstlenmiştir. Millî Savunma Bakanlığı (Müdafa-i Millîye Vekâleti) ise ordunun seferberlik, ikmal ve idari hizmetleriyle meşgul olmaktadır (Eraslan vd., 2021, s. 265). Döneme özgü

koşullar ortadan kalktığında, 1924’de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılmış ve yerine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti adıyla bağımsız bir Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur (Gnkur, 2023). 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile Başkomutanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyetine adanarak, Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunan makama dönüştürülmüştür. Harp kuvvetlerinin komutası ise barışta Genelkurmay Başkanı’na, sefer zamanlarında Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilecek kimseye verilecek şekilde düzenlenmiştir (m.40). 1944 yılında çıkarılan 4580 sayılı Kanun’la Genelkurmay Başkanlığı, Başbakanlığa bağlanmıştır (Yılmaz, 2005, s. 76). 1949 yılında çıkarılan 5398 sayılı Millî Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine dair Kanun ile Millî Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. Genelkurmay Başkanlığı, Cumhuriyet ordusunun personel, haber alma, harekât, eğitim, seferberlik ve ikmal işlerini yürütmekle sorumlu bir daire hâline getirilmiş ve bunların dışındaki hizmetler, Millî Savunma Müsteşarlığı vasıtasıyla yürütülmüştür (RG, 3/6/1949, 28724). 1961 Anayasası, Genelkurmay Başkanı’nı silahlı kuvvetlerin komutanı sayarak görev ve sorumluluk yönünden tekrar Başbakanlığa bağlanmıştır (m.110). 1971 yılında yapılan düzenlemeyle Millî Savunma Bakanlığının Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıklarıyla ilişkileri özel kanunlara bırakılmıştır (RG, 22/9/1971, 13964, 518). 1982 Anayasası ile Genelkurmay Başkanlığının konumu aynen muhafaza edilmişse de bu durum 2018 yılında değişmiştir. 10 Temmuz 2018 gün ve 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Genelkurmay Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır. 15 Temmuz 2018 gün ve 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile yeniden Millî Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. Yapılan düzenleme ile kuvvet komutanları da Millî Savunma Bakanlığına karşı ayrı ayrı sorumlu tutulmuşlardır (Gözler, 2019a).

Genelkurmay Başkanlığının bağlılık yönünden yaşadığı bu karmaşa, şimdilik sona ermiş görünmektedir. Ancak sıklıkla yapılan bağlılık değişikliklerinin, devlet yönetiminde ve kurumlar hiyerarşisinde, yaşanmakta olan bir denge sorununa işaret ettiği ve devlet teşkilat yapısının tam anlamıyla yerine oturtulamadığını göstermektedir. Devlet teşkilat yapısının etkin bir şekilde işleyebilmesi için, bu sorunların ele alınması, kurumların rollerinin ve sorumluluklarının net bir şekilde tanımlanması, siyasette istikrar için önce yönetimde istikrar anlayışının benimsenerek kalıcı bir model oluşturulmasının gerektiği ifade edilebilir.

1.4. Asker-Siyaset İlişkisini Açıklayan Bir Kavram: Pretoryanizm

Platon'un koruyucular teorisi, demokratik fikirlerin her zaman en önemli rakibi olmuştur. Koruyuculuğu savunanlar, demokrasiye bu zayıf noktadan saldırarak sıradan insanların kendi kendilerini yönetmeyeceklerini iddia etmişlerdir (Dahl, 2021, s. 83). Bu teoride halk, öncesinde tecrübe etmediği demokratik sistemin içinde düşe kalka ilerlemeye çalışırken, kendisini gözetten bir gücün varlığı söz konusudur. Ordu, siyasi sistemin zayıflıklarından kaynaklı sorunlara, halkın iyi niyetini suistimal edecek kişi, kuruluş, organizasyon ve oluşumlara karşı hâlihazırda bekleyen bir teminat işlevi görmektedir.

Teoriye yöneltile eleştirilerin ana çizgisi, çoğunluğun her zaman doğru kararı veremeyeceği ama yanlış verilen kararların seçimlerle telafi edilebileceği, dolayısıyla halkın haklarını koruma iddiasıyla öne çıkan ordu davranışlarına gerek olmadığı konusundadır. Üstelik iradeyi ele alan ordu, demokrasiden uzaklaşabilmekte ve “Napolyon Fransa'sı örneğinde görüldüğü üzere, mevcut siyasi sistemi despotizme dönüştürebilmektedir” (Loewenstein, 1937, s. 461).

1.4.1. Klasik Dönemde Pretoryanizm

Praetor teriminin kullanımı, M.Ö. 27 Roma İmparatorluğunun kuruluş zamanına dayanmaktadır” (Bingham, 1997, s. 27). Önceleri askerî, sonrasında hukuki bir tanımlama aracı olarak kullanılmıştır. Kavramın hukuki anlam üstlenmesi, muhafız komutanlarına verilen yargılama yetkisinden kaynaklanmaktadır. Roma tarih kitaplarında “şehrin muhafızı ve aynı zamanda yönetici konumundaki kişiler, “*praetor*” olarak adlandırmıştır (Marcellinus, 2020, s. 129).

Praetorian guard, Roma İmparatoru Augustus tarafından kurulan muhafız birliğinin adıdır. Aslında muhafız birliklerine dair anlatımlara daha eski kaynaklarda rastlamak mümkündür. Kavramı açıklamaya yönelik yapılan çalışmalarda imparatorluk döneminin baz alınmasının sebebi, muhafızlık sisteminin kurumsallaşarak siyasete etki eden bir güce dönüşmesinin imparatorluk dönemiyle başladığının kabul edilmesidir. Ordunun siyasette etkin bir güce dönüşmesinin ilk örneği olarak, Roma İmparatorluk zamanında kurulmuş *praetorian guard* birliği kabul edilmektedir.

Bu konudaki klasik dönem örneklerinden biri de Osmanlı dönemi, yeniçeri birliğidir. Yeniçeri Ocağı, aynen *praetorian guard* örneğinde görüldüğü üzere “padişaha bağlı ve

sadece padişaha karşı sorumlu bir birlik olarak teşekkül edilmiş, merkezde padişahın korumalığını üstlenmiştir (Akgöz, 2021, s. 665). Yeniçerilerin saltanata geçmek gibi niyetleri olmamıştır. Roma'dan farklı olarak, Osmanlı bulunan veraset sistemi, yeniçerilere böyle bir fırsat sunmamıştır. Ücretlerine zam, bazı devlet adamlarının değişimi ve istedikleri varisi tahta geçirmek gibi kazanımlarla yetinmek zorunda kalmışlardır. 17'inci yüzyıldan itibaren artış gösteren isyanları, 19'uncu yüzyıla değin sürmüştür. "Süreç içinde çeşitli nedenlerle tahttan inen on altı padişahın, bir kısmında yeniçerilerin etkisi görülmektedir. II. Osman yeniçeriler tarafından katledilen ilk padişah olmuştur" (Şahin, 2015). Neden oldukları krizler sebebiyle 1826'da olaylı bir şekilde lağvedilmişlerdir. "Mahalli olaylarda yeniçeri gayretkeşliğinin sürdürülmeye çalışıldığı görülse" de (Kundakçı, 2017), zaman içinde tarih sahnesinden tamamen silinmişlerdir. Siyasi hayatta yarattıkları etkilerle bir döneme damgasını vuran yeniçeriler, pretoryan orduların klasik dönem örneklerinden birini oluşturmaktadır (Avcı, 2019, s. 1017).

1.4.2. Modern Dönemde Pretoryanizm

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, toplumların sahip olduğu sağ duyunun, savaşları önleyebileceği düşüncesi demokratikleşme çabalarına hız kazandırmıştır. Ancak süreç içinde, bazı toplumlar askerî müdahalelere maruz kalmıştır. İki kutuplu dünya siyaseti, soğuk savaş dönemi ve bunlara bağlı olarak değişen güvenlik politikalarındaki değişim, demokratikleşme sürecinin dar bir çerçevede sıkışmış kalmasına neden olmuştur.

Pretoryanizm "askerlerin güç kullanarak ya da güç kullanma tehdidiyle siyasette baskın aktörler olarak yer aldığı durumu ifade etmektedir" (Nordlinger, 1977, s. 2). Meksika, Arjantin, Brezilya, Türkiye, Mısır, Suriye, Hindistan, Burma, Endonezya, Tunus, Gana ve Nijerya gibi çevre ülkeler, bu sorunu yaşayan başlıca devletlerdir. Bu ülkelerin problemli demokratikleşme süreçlerini inceleyen Perlmutter, konuyu açıklamaya yönelik analitik bir model oluşturmaya çalışmıştır (Perlmutter, 1969, s. 383). Huntington ise 1950'ler Amerika'sında yaşanan sivil-asker problemleri üzerinden bir analiz sunarak, çözüm stratejileri geliştirmeye çalışmıştır (Huntington, 2024). Horn ve Gosselin'in konuya bakışı, toplumsal çeşitliliğin ulusal ordular tarafından algılanabilme kapasitesiyle ilgilidir. Sivil-asker ilişkilerini kalıcı ve istikrarlı bir seviyeye getirebilmek için mesleki bir ideoloji oluşturulmasının önemini vurgulamışlardır (Horn ve Gosselin, 2008).

Kowalewski (1991)'ye göre problem, merkez devletlerin çevre devletler üzerinde kurduğu baskı sonucunda ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle fail, hegemonik ilişkiler kapsamında gelişen yeni sömürü düzenidir. Sermaye birikimi amacıyla çevre ülkeleri sömürmeyi ilke edinen merkez ülkeler, hammaddelere ulaşma, pazarlara erişim, düşük ücretli iş gücüne sahip olma, askerî üsler için gerekli alanların tesisi gibi çıkarları için çevre devletlerin sosyal tabakalarından gelen milliyetçi ve sosyalist meydan okumalara karşı askerî yönetimleri destekleyen bir tavır içine girebilmektedir.

Welch (1972)'e göre pretoryanizm, zayıf siyasi kurumların yarattığı bir üründür. Siyasi kurumlardan daha güçlü, bağımsız ve organize olan askerî yapıların bulunduğu toplumlarda pretoryanizmin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Analizlerini; Gana, Nijerya ve Sierra Leone üzerinden gerçekleştiren Welch, Batı tipi sivil-asker ilişkilerini kendi problemlerini çözmek için model alan toplumlarda yaşanacak doku uyumsuzluğuna da dikkat çekmektedir. Bu yüzden problemin çözüm süreci, modernleşmenin yarattığı tedirginliğin yok edilemeyeceği ancak uygun politikalarda azaltılabileceği üzerine inşa edilmelidir. Sahra altı Afrika ülkelerindeki ordu-siyaset ilişkisini inceleyen Mbaku (1994) ise kaynaklarının paylaşımı konusunda süregelen çekişmelere ordunun da dahil olduğunu ve dolayısıyla ordunun çıkar odaklı gruplar tarafından bir araç olarak kullanılmasına uygun ortamın kendiliğinden oluştuğunu belirtmektedir.

Rizvi (2004)'ye göre pretoryanizm, ülke bütünlüğünü bir arada tutmayı başaramayan siyasi iradesizliğin sonucunda ortaya çıkmakta ve ulusal bütünlüğün sağlanamaması ile belirginleşmektedir. Konuyu Pakistan özelinde inceleyen Rizvi, Pakistan'ı pretoryan bir devlet olarak tanımlamakla birlikte ülkeyi bu sürece götüren gelişmelere yoğunlaşmıştır. Pakistan'da ordu, 1947 öncesi İngiliz politikalarının devamı niteliğindedir. Siyaset ise kişisel güç bazında geliştiği ve partilerden ziyade liderler ekseninde şekillendiği için kurumsallaşamamıştır. Bu problemlili gelişme, uzun vadeli istikrar programlarının hayata geçirilememesine ve bir ulus için lazım olan güven duygusunun inşa edilmemesine yol açmıştır. Dolayısıyla ordu, iç dinamiklerden kaynaklı güvensizlik ortamında en güvenilir kurum olarak yükselmiş ve siyaset üzerinde bir güç oluşturma fırsatı yakalamıştır.

Safshekan ve Sabet (2010)'e göre pretoryanizm, rejimi korumak amacıyla ortaya çıkmakta ve zamanla bu rolünü genişleterek sosyal, politik, ekonomik ve güvenlik kompleksine dönüşmektedir. Konuyu İran özelinde inceleyen Safshekan ve Sabet, 1979 İran Devrimi'nden sonra Ayetullah Ruhullah Humeyni tarafından oluşturulan İslam Devrim

Muhafızları Ordusunun (IRGC) pretoryan işlevine dikkat çekmektedirler. IRGC, önceki rejimin güvenilmeyen ordusuna paralel olarak kurulmuş ve din adamlarının muhafızlığını üstlenmiştir. Zamanla görev alanı genişlemiş, İslam Cumhuriyetinin sürekliliğini sağlamakla görevlendirilmiş, dış tehditlere karşı olduğu kadar, iç tehditlere karşı da kullanılmış ve nihayetinde toplumsal yaşam biçimini dizayn eden geniş kapsamlı bir kontrol mekanizmasına dönüştürülmüştür.

Lind (2011)'e göre pretoryanizm siyasal şiddetin bir türevidir. Lind, pretoryanizm ile mücadelede eden farklı ülkelerin başarı durumlarını incelemiş ve sonuçların her toplum için farklı olabileceğini belirtmiştir. Tayvan ve Güney Kore, siyasi işe alımlarda ve politika yapımında askerî etkiyi azaltabilmiştir. Endonezya, Filipinler ve Tayland ise ordunun direncini kırmada başarılı olamamıştır. Bu durum, seçilmiş liderlerin yönetim gücünü sınırlamış ve bazı durumlarda demokratik bozulmaya yol açmıştır. Bu farkın oluşmasında; otoriter yönetimin tarihi mirası, askerî kurumların iç güvenlikteki rolü, kalkınma ve demokrasi arasındaki ilişki belirleyici olmuştur.

Moyano (2011)'un Meksika özelindeki çalışması, pretoryan çekincelerinin politika yapımındaki etkilerini ortaya koymaktadır. Meksika'da uyuşturucu kartelleri ve organize suç şebekeleriyle mücadele eden ordu, etkili bir polis gücünün olmayışından kaynaklanan boşluğu doldurmaktadır. Ancak suçla mücadelede çok başarılı oldukları söylenemez. Yürütme erki, uzman bir birim ile problemi giderebileceğini düşünmüş ve 10.000 kişilik Federal Destek Kuvvetleri (CFAF) kurmuştur. Bu kurum ilk sene bütçe yardımı almıştır. İkinci sene ise pretoryan muhafızlarına dönüşebileceği endişesiyle bütçelerine son verilmiştir. Aynı girişim, 5.000 kişilik kuvvete indirgenerek meclise yeniden sunulmuş ama Meksika Kongresi'den yine olumsuz yanıt alınmıştır.

Perlmutter (1969)'e göre pretoryanizm, ordu davranışlarıyla sınırlı bir anlamdan ziyade siyasi ve sosyal hayatı da kışatan kurumsal bir yapıya dönüşebilmektedir. Pretoryanizmin modern yorumu olarak öne çıkan bu perspektifte, süreç içinde öncü rol üstlenen ordunun, belli amaçlar doğrultusunda oluşturduğu siyasi, sosyal, hukuki ve diğer kamusal alanlarda inşa ettiği bir yapının varlığı söz konusudur. Pretoryan bir ordunun böylesi bir yapıyı inşa etme sürecini başarıyla tamamlayabilmesi hâlinde pretoryan devlet yapısından bahsetmek mümkün hâle gelmektedir.

İnsel (2007), Türk siyasetini, pretoryan cumhuriyet olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlama, sivil veya askerî diktatörlük biçiminde değil, daha ziyade askerî-sivil çevrenin varlığı

üzerinden şekillenen bir yönetim anlayışını ifade etmektedir. Bu anlayış, Perlmutter'in "pretoryan devlet" kavramı ile uyumludur. Söz konusu yapı, siyasi hayattaki siyasi partilerin istenilen rotada seyretmelerini sağlamaktadır. Diğer bir deyişle demokratik unsurları barındıran, ama aynı zamanda zorunlu bir istikamette yol alınmasını sağlayan koşulların varlığı söz konusudur. Bu koşulları oluşturan aktörler, birbirlerini tamamlayan özellikleriyle bütünün parçalarını oluşturmaktadır. Sergilemiş oldukları korumacı yaklaşım, siyasi ve sosyal hayat üzerinde baskı yaratabilmekte ve bu yönüyle demokrasinin eleştirel bir yönünü oluşturmaktadır.

Görüldüğü üzere pretoryanizm, toplumların tarihsel ve sosyokültürel dinamiklerine bağlı olarak farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Fenomen hâline gelmiş bu problemin işlevsel çeşitliliği toplumlara göre değişkenlik göstermektedir. Batı'da olumsuz bir durum olarak değerlendirilirken, Afrika, Asya ve Uzak Doğu gibi bölgelerde daha esnek bir şekilde ele alınabilmektedir. Aradaki farklılık, geleneksel siyasi kültür ve geleneksel sosyal yapının ağırlığı, Batı ürünü olan demokratikleşme sürecinin getirdiği yeniliklere şüpheci yaklaşımdır. Bu tür toplumlarda pretoryanizm, bir tür güvenlik mekanizması işlevi görebilmektedir. Batı Afrika örneği gibi bazı ülkeler, bu durumu, gelişim aşamasının olağan süreci içinde değerlendirip makul karşılayabiliyorken, Pakistan, Türk siyasetinde vesayet makamı olarak eleştirilen MGK'nın işlevsel yönünü, demokratikleşme sürecini kontrol edebilmek için model olarak almayı düşünebilmektedir (Şahin, 2016). Tüm bu örnekler, toplumsal ve siyasal dinamiklerin ne denli karmaşık ve çok boyutlu olduğunu, dolayısıyla pretoryanizmin her toplum için farklı anlamlar ifade edebileceğini ortaya koymaktadır.

1.4.3. Pretoryan Ordu Davranışlarının Sınıflandırılması

Sivil-asker ilişkileri konusundaki akademik tartışmalar zengin bir içeriğe sahiptir. Bu alanda ileri sürülen görüşler; tarihsel, kültürel ve politik bağlamlara göre değişiklik göstermektedir. Tarihsel bağlamdaki çalışmalar, belirli dönemlere odaklanarak ordunun üstlendiği rol ve işlevleri öne çıkarmaktadır. Kültürel bağlamdakiler, kültürel normların sivil-asker ilişkilerini nasıl şekillendirdiğini ve toplumların geleneksellikten modernliğe olan yolculuklarında, ordunun konumunu belirlemeye çalışmaktadır. Politik bağlamda ele alınan çalışmalar, ordunun sivil alan üzerindeki etkilerini, küresel dinamiklerin sürece katkılarını ve ordunun demokratik yöntemlerle kontrol edilmesi konularını araştırmaktadır.

Örneğin, Finer, asker-siyaset ilişkisini yönetim metotları boyutunda sınıflandırmaktadır. Bunlar; doğrudan yönetim, ikili yönetim, dolaylı yönetim, sürekli yönetim ve aralıklı yönetimlerdir (Finer, 1974, s. 6). Perlmutter, konuya ordu tipolojisi üzerinden yaklaşmakta ve farklı davranış karakterleri üzerinden sınıflandırmaktadır. Aşağıdaki tablo, Perlmutter'in anlatımından yola çıkılarak oluşturulmuştur.

Tablo 6: Pretoryan Orduların Tipolojisi ve Karakteristik Özellikleri

Nitelikler	Arbitrator-type (Hakem)	Ruler-type (Yönetici)
Mesleki profesyonellik	Meslek normlarına sıkı sıkıya bağlıdır.	Siyasi mülahazalara katılır.
Siyasi çizgisi	Rejim değişikliği ihtimalinden rahatsız olur.	Liberaldir. Reform ve modernleşme yanlısı ideolojilere sempati besler.
Siyasi örgütlenme	Siyasi örgütlenmesi yoktur.	Kendi görüşlerini destekleyecek partiler kurabilir.
Ulusal bilinç	Düşük düzeydedir.	Had safhadadır.
Devlet yönetme isteği	Sorumluluk almak istemez.	Kendisini devleti yönetecek tek elit grup olarak görür.
Kışlaya dönme arzusu	Kışlasına dönme arzusu taşır.	Kışlasına dönme arzusu taşımaz.
Nitelikler	Arbitrator-type (Hakem)	Ruler-type (Yönetici)
Toplumu etkileme	Kendi siyasi görüşünü enjekte etmez.	Egemenlik kurmak için örgütler oluşturabilir.
Sivil gücü destekleme	Sivil gücü destekleme ve iş birliği yapma eğilimindedir.	Politikacılara güvenmez. Bağımsız görüş oluşturabilir.
Sivil gruplarla çekişme	Sivil odaklıdır. İş birliğini tercih eder.	Toplumsal birlik eksikliğinden faydalanarak asi grupları manipüle etme eğilimi taşır.

Müdahale tercihi	Perde arkasından yönlendirmeyi tercih eder.	Doğrudan müdahale etme eğilimindedir.
------------------	---	---------------------------------------

Kaynak: Perlmutter, (1969).

Huntington'un objektif denetim kuramının aksine mesleki profesyonelliğin pretoryan davranışları engelleme konusunda garanti oluşturmayacağını belirten Perlmutter, müdahalecilerin yaşam kariyerleri ordu olan profesyonel askerler olduğuna dikkat çekmektedir. Ulusal yapıyı oluşturan (siyasi partiler, parlamentolar, merkezî bürokrasi, orta sınıflar ve ulusal ideoloji) ögeler de sürece katkı sağlamaktadır (Perlmutter, 1969, s. 384). Sonuç olarak, mesleki profesyonellik önemli bir unsurdur, fakat Perlmutter'in dikkat çektiği üzere pretoryan davranışları engelleme garantisi sunmamaktadır.

Nordlinger, Perlmutter'in sınıflandırmasına ara bir tip daha ekler. Yapmış olduğu sınıflandırma, praetorian moderators (arabulucular), praetorian guardians (muhafızlar) ve praetorian rulers (yöneticiler)'dir.

Tablo 7: Nordlinger'in Müdahaleci Subay Tipolojisi

	Moderators	Guardians	Rulers
Güç kullanma derecesi	Veto gücü	Hükûmet kontrolü	Rejim sahibi
Siyasi ve ekonomik hedefler	Statükoyu korumak, yanlış uygulamaları ve eksiklikleri düzeltmek.	Bağımsız siyasi örgütlenmesi olduğundan, meşrulaştırmak için ideoloji üretme eğilimindedir. Var olan siyasi ideolojiyi destekleyebilir.	Siyasi ve sosyoekonomik değişimi etkilemek.

Kaynak: Nordlinger, (1977, s. 21).

Praetorian moderators (arabulucular), siyasi istikrarı sağlamak ve toplumsal uzlaşmayı teşvik etmek amacıyla müdahalelerde bulunan subayları ifade etmektedir. Ordu içindeki disiplini sağlama, sivil yönetimle diyalog kurma ve siyasi çatışmaları çözme rolü üstlenirler. Müdahaleleri geçici olup, genellikle sivil yönetime geçiş sürecinde arabuluculuk yapma amacını taşımaktadırlar. Türk siyaseti, böylesi türde bir olayı, 27 Mayıs müdahale sürecinde tecrübe etmiştir. Millî Birlik Komitesi isimli cunta yapısının içinde yer alan radikal bir kol yönetimi sivil iktidara devretmemekte kararlı bir tutum sergilerken, bir başka grup ise oluşturulacak Kurucu Meclis vasıtasıyla yeni bir anayasa yapmak ve düzenlenecek seçimlerle yönetimi yeniden sivillere bırakmak niyeti taşımaktadır. Siyasi tarihe, on dörtlerin

tasfiyesi olarak geçen olay, moderators sınıflandırması içinde yer alan subayların zaferiyle sonuçlanmıştır.

Praetorian guardians (muhafızlar), mevcut siyasi düzeni koruma görevini üstlenen subayları tanımlamaktadır. Askerî elitlerin, devletin otoritesini korumaya odaklandığı durumlarda ortaya çıkmaktadırlar. Bu grup, sivil yönetimi desteklemeyi amaçlamakla birlikte gerektiğinde otoriteyi sağlamaya yönelik müdahalelerde bulunabilmektedir. Türk siyasi tarihinde, ordunun bu rolünü gösteren örnek, 12 Mart sonrası kurulan ara rejim dönemidir. Devrim kanunlarını desteklemekle görevlendirilen Erim hükûmeti, ordudan tam destek görmüştür.

Praetorian rulers yani "pretoryan yönetici" olarak tanımlanan subaylar, doğrudan siyasi iktidarı ele geçiren ve sistemi kontrol altına alan elitleri ifade etmektedir. Türk siyasetinde bu durum, 1960 ve 1980 müdahaleleri ile belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Her iki müdahalede, ordu yönetime bizzat el koymuştur. Anayasal düzenin korunması iddiasıyla gerçekleştirilen bu eylemler, demokratik bir kırılmayı da oluşturmaktadır.

Kiriş ve Cansever'in sınıflandırması, askerî müdahalelerin ordu yapısı içinde hiyerarşik olup olmadıkları ile ilintilidir (Cansever ve Kiriş, 2015, s. 370). Orduya komuta etmekle görevlendirilen lider personelin emir komutası altında gerçekleştirilen eylemler hiyerarşik olanlardır. Bu müdahale tipinde, generalden er rütbesine haiz şahısların toplamını ifade eden bütünden bahsedilmektedir. Bu bütün, liderin, yani Genelkurmay Başkanının komutasında hareket etmektedir. 12 Mart ve 12 Eylül müdahaleleri bu duruma örnek olarak verilebilir. Hiyerarşik olmayanlar ise ordu içinde hizipleşmiş bir grup asker tarafından yapılanlardır. Bu tür girişimlerin, bir şekilde ordunun komutasını ele geçirmeyi başarmış olmaları gerekir. Aksi takdirde küçük bir isyancı grup olarak suçlanıp cezalandırılmaları söz konusu olabilmektedir. Bu hizipleşmelere "cunta" adı verilmektedir. İspanyol kökenli cunta kelimesi, zor kullanarak devlet yönetimini ele geçirmek isteyen küçük bir askerî grubu ifade etmektedir. Bu küçük grubun başarılı olmak için muhalif çevrelerle dayanışma içinde olmaları, kamuoyunda hatırı sayılır ölçüde taraftar kitlesi edinmeleri ve komuta kademesini kendileriyle birlikte olmaya ya da orduyu kendi düşünceleri doğrultusunda harekete geçirmeye muktedir olmaları gerekmektedir. Cuntanın gereksinim duyduğu bu destekler, icra edecekleri eylemlerine meşruiyet kazandırma ihtiyacından kaynaklanmakta ve başarı şanslarını artırmaktadır. 1962, 1963 ve 2016 yıllarında gerçekleştirilen başarısız müdahale örnekleri, bu tür eylemlere örnek olarak gösterilebilir. Emir komuta zinciri içinde

gerçekleştirilmeyen bu başarısız darbe girişimlerinin failleri, mevcut hukuk kuralları kapsamında çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Öte yandan hükûmeti devirip yönetimi ele geçirmeye muvaffak olan 27 Mayıs müdahalesini gerçekleştiren faillere herhangi bir adli kovuşturma yapılamamıştır.

Hiyerarşi kıstas alınarak yapılan sınıflandırmalar, her türlü fikir ayrılığına rağmen yekpare biçimde hareket ettiği tasavvur edilen, öyle olması da gereken bir ordunun yapısal sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Hiyerarşik olsun ya da olmasın, ordunun siyasete müdahil olması ise ordunun siyasallaşması sorununu yansıtmaktadır. Ordunun siyasallaşması, devlet yönetiminde, güç konsantrasyon sorununa dönüşebilmektedir. Güç konsantrasyon sorunu, pretoryanizmin yarattığı tedirginlik ve çekingenlik hâli ile sosyal ve siyasi problemlere yönelik etkili çözümler üretilmemesi, ileriye dönük kararlı politikaların oluşturulamaması, ulusal ve uluslararası alanda tutarlı politika izlenilememesi ve devlet enerjisinin gereksiz yere israf edilmesine neden olabilmektedir.

1.4.4. Türk Ordusu ve Pretoryanizm

Türk ordusunun, pretoryanizm ile bağlamı yapısal ve işlevsel olmak üzere iki boyutta incelenebilir. Kurumsal kültür, aidiyet, eğitim ve disiplin gibi nitelikler yapısal boyutu oluşturmaktadır. İşlevsel boyut ise ordunun pretoryan davranışlar sergilemesindeki amaçlardır. Modernleşme, kalkınma, ilericilik ve Cumhuriyet kültürünün inşası sosyal ve siyasal değişim ve dönüşüm içeren kavramlar bu boyutta ele alınabilir.

Bu tür konuların incelenmesinde, Platon'un muhafızlık konusundaki görüşleri, klasik bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Onun görüşlerinde, muhafızlık mesleği, ancak küçük yaşlardan itibaren alınacak bir eğitim ile edinilebilir. Böylece muhafız, mesleğinde profesyonelleşir. Şehrine ihanet etmez. Düşmanların aldatıcı taktiklerinden etkilenmez. Sahip olduğu hissiyat, tehditleri önceden görmesini ve gerekli tedbirleri zamanında almasını sağlar. Dışarıdaki düşmanlara olduğu kadar içerdeki dostlara karşı da temkinli hâle getirir (Platon, 2015). Platon'un muhafızlık hakkındaki görüşleri, yüzyıllar sonra bile geçerliliğini korumaktadır. Günümüzde pek çok toplum, askerî okullara küçük yaşlardan itibaren öğrenci alımına sıcak bakmaktadır. Örneğin, ABD uygulamalarında, (12-13) yaşlarından itibaren askerî okullara öğrenci kabul edilmektedir. Virginia Askerî Enstitüsü, lise programlarına (14) yaşından itibaren öğrenci almaktadır. ABD Askerî Kolejler ve Okullar Birliği'nin yatılı

okullar için minimum yaş sınırı (13)'tür. Azami yaş sınırı ise (19)'dur (American Education, t.y.). Bu yöndeki uygulamalar, askerlik mesleğini özel yapan ve diğer meslek gruplarından ayıran niteliklerdir. Uygulamanın arka planında, güçlü bir karakter inşası ve buna bağlı olarak geliştirilen psikolojik hazırlanma safhası bulunmaktadır. Böylece ülkesine, toplumuna ve devletine bağlı muhafızlar oluşturulmaktadır.

Türk ordu sisteminin de Platon'un koruyuculuk teorisinden bağımsız gelişen ama Platon'un düşünceleriyle aynı paralelde gelişen bir nitelik taşıdığı ifade edilebilir. Bu süreç, kısaca şu şekilde gelişmiştir: Eski Türk yaşantısında, bozkır yaşamının zorlu koşulları, geleceğin savaşçıların küçük yaşlardan itibaren yetiştirilmesini gerekli kılmış ve askerliğin doğal bir meslek olarak gelişmesine öncülük etmiştir. Yaşam koşullarından doğan zorunluluk, zamanla kültüre dönüşmüş ve edinilen kültür günümüzde dahi korunabilmiştir. Yakın örneklerinden birini, Osmanlı askerlik sistemi oluşturmaktadır. "Osmanlı ordusunda devşirme olarak adlandırılan yeniçerilerin seçimi, on dört ila on sekiz yaş grubunu kapsamaktaydı. Bazı durumlarda, çocukluk hastalıklarının bitimi olan yedi yaş sınırına kadar inilmekteydi" (Aslan, 2021, s. 6). Bu kültür, Cumhuriyet dönemine de yansımıştır. Küçük yaşlardan itibaren askerî okullara alınan çocuklar, mesleki teorik derslerinin yanı sıra ağır bir dayanıklılık eğitiminden geçirilerek ordunun çekirdeğini oluşturacak kadroları teşkil etmişlerdir. Uzunca bir süre devam etmekte olan bu uygulamanın ortaokul seviyesine, 27 Mayıs sonrası son verilmiştir. Lise seviyesi ise devam etmiştir. (13) yaşından itibaren öğrenci alan Jandarma Astsubay Hazırlama Okulu, 1992'de son mezunlarını vermiştir. Bu tarihten sonra astsubay ihtiyacı ast birimlerden ve sivil kaynaklardan karşılanmıştır. Kuleli Askerî Lisesi ise 15 Temmuz darbe teşebbüsünün ardından, askerî okullara getirilen yeni düzenlemeler sonucunda kapatılmıştır. 669 sayılı KHK ile 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 58'inci maddesinin, ikinci fıkrasında yer alan "Askerî liseler dahil" ibaresi yürürlükten kaldırılmıştır. Aynı maddenin üçüncü fıkrası; "Askerî eğitim kurumlarının dereceleri ve müfredatı, Millî Savunma Bakanlığı ile birlikte tespit edilir." şeklinde düzenlenmiştir. 104'üncü maddesinde ise "harp akademileri, askerî liseler ve astsubay hazırlama okulları kapatılmıştır" ifadesi yer almıştır. Böylece askerî lise uygulamalarının hepsine, 2016 yılı itibarıyla son verilmiştir (RG, 31/7/2016, 29787) Bu tarihten sonra, sözleşmeli personel alımına geçilmiştir.

Askerî liselerin kaldırılması, yüzyıllara dayanan bir kültürün değişimi bağlamında ele alınabilir. Bu girişimin, bir darbe teşebbüsünün ardından gerçekleşmesi, konunun daha

yakından tetkik edilmesini de gerektirir. Resmî ağızlardan konuyla ilgili gerekçeli açıklama yapılmamıştır. Kamuoyuna yansıyan tek açıklama, bu liselere artık ihtiyaç kalmadığı yönündedir. “Sadece ihtiyaç kalmadığı için askerî liseler kaldırıldı” (Erdoğan, 2018). Bilhassa askerî çevreler, harbiye okullarının kapatılmasını, TSK’nın Batı tipi yenilikçi anlayışına vurulmuş darbe olarak değerlendirmektedir. Bir başka bakış açısında, “öteden beri var olan alaylı-mektepli çatışmasını, alaylılar kazanmıştır” (Çalışkan, 2016). Ordudaki alaylı-mektepli ayrışmasına yönelik süregelen tartışmalar, 31 Mart Vakası sonrasında, alaylı subayların ordudan tasfiye edilmesine uzanmaktadır. Açıkça dile getirilmese de küçük yaşlardan itibaren verilen meslek eğitimin, milliyetçi, ulusalcı ve devletçi zihniyetin merkezini inşa ettiği ve ordunun pretoryan yapıya bürünmesinde etkili olduğu ve bu yapının da asker-siyaset ilişkisinde etkili olduğu söylenebilir. Askerî liselerin siyasi meselelerle doğrudan işigali ise İttihat ve Terakki dönemine uzanmaktadır.⁹ Cumhuriyet döneminde 1962 yılında belirginleşmiştir. Harbiye Okul Komutanı, Albay Aydemir liderliğinde organize olan öğrenciler, sonu başarısızlıkla biten bir başkaldırıda yer almıştır (Demir, 2020, s. 142; Milliyet, 23 Şubat 1962). 1963’te yeniden denemişler ve yine başarısız olmuşlardır (Milliyet, 22 Mayıs 1963). Ayaklanmanın önde gelen isimleri Talat Aydemir ve Fethi Gürcan idam cezasına çarptırılmış ve kararları infaz edilmiştir (RG, 26/6/1964, 11738). Bu faaliyetlere dâhil olan öğrencilerin okulla ilişkileri kesilmiştir. Kara Harp Okulu, 1963 ve 1964 yılı mezunlarını verememiştir (KHO, 2024). 15 Temmuz darbe girişiminde ise olaya adı karışan okul yönetimindeki subaylar ordudan ihraç edilmiş, mevcut öğrencilerinin tamamı subay olma hakkını kaybetmiş, çok sayıda öğrenci gözaltına alınmış ve harp okulları yeni kurulan Millî Savunma Üniversitesi’ne bağlanmıştır. Henüz yemin etmemiş, dolayısı ile mezun olmamış öğrencilerin, ordu çatısı altında siyasi olaylara karıştırılması, İttihat ve Terakki örneğinde görüldüğü üzere bazen kendiliğinden gelişmekte, 1962 ayaklanmasında görüldüğü üzere bazen hırslı subayların emelleri doğrultusunda şekillenmekte, 2016 kalkışmasında görüldüğü üzere bazen de dini hiziplerin bir parçası hâline dönüştürülmeleriyle gerçekleşmektedir. Bu tür olaylar, ordunun genel statüsüne zarar vermekte, saygınlığını zedelemektedir. Ayrıca öğrenci mezun edilememesi nedeniyle personel açığı oluşmasına yol açmakta ve ordunun işleyiş mekanizmalarında aksaklıklara neden olabilmektedir. Diğer bir deyişle, insan, emek, sermaye ve zaman boyutlarında, millî sermayenin heba olması anlamına gelmektedir. Harp okullarının, siyasi işlere alet edilmesine

⁹ Bkz. Pretoryan Düşüncelerin Ortaya Çıkışı (1889-1897)

yönelik yapılan eleştiriler, endoktrinasyon kavramı etrafında yoğunlaşmaktadır. “Endoktrinasyon, pedagojik bir kavramdır. Ama anlamını kaybetmeden politik ideolojiye kaymaya izin vermektedir” (Momanu, 2010, s. 88). Bu kavram, küçük çocuklara verilen ideolojik eğitim ile alakalıdır. Olaylara tek bir açıdan bakmayı telkin eden, tek boyutlu düşünmeyi koşullandıran, farklılığı ve çeşitliliği reddeden ve hatta dışlayan bir öğretim metodudur. Askerî müdahalelerin ideolojik nedenleri üzerine yoğunlaşan Duman, ordu mensuplarının, kendilerini devletin asli unsuru olarak görmelerinin ardında yatan sebebin, eğitim sistemi olduğunu belirtmektedir. İdeolojik öğretim metodu, askerî öğrenciler üzerinde, diğer okullardaki sivil öğrencilere nazaran daha ağır bir etki uyandırmaktadır (Duman, 2019, s. 156). Sivil-asker ilişkileri konusundaki algı farklılıklarını inceleyen ve her iki kesimin sahip olduğu değerlerin siyasi sürece etkisini araştıran Kızılaslan, kurumsal kültürün pretoryan eğilimler geliştirilmesine sağladığı katkıları gündeme getirmektedir (Kızılaslan, 2010, s. 26). Yaşanan onca tarihsel kesintiye rağmen Türk ordusunun geçmişiyle bağını koparmadığını ifade eden Hale ise ordunun, devlet bekasına yönelik bir tehdit algılaması hâlinde, siyasete bulaşmama ilkesinin geçerliliğini yitirdiğine dikkat çekmektedir (Hale, 2014, s. 33).

Türk ordusunun pretoryan davranışlar geliştirmesinin bir boyutu da tarihsel bir perspektife dayanmaktadır. Türkes, bu perspektifi, 27 Mayıs darbesine ilişkin olarak sarf etmiş olduğu şu sözlerle açıklamaktadır:

“Atatürk inkılapları yerinde saymadılar, gerilediler. Politikacılar dini istismar ettiler, son devirde her iki parti de istismar yolunu tuttu. Bizim hürriyet mücadelemiz yeni değildir. III. Selim’le başlamıştır” (Şanlı, 2021, s. 19).

Mücadelenin, III. Selim ile başladığının kabul edilmesi, modernleşmeye yapılan atıftır. III. Selim, geri kalmışlığının farkında olan ve bu durumu düzeltmek amacıyla yeni düzen adını verdiği Nizam-ı Cedid ordusunu kurarak Batılılaşma çizgisini başlatan yenilikçi bir padişahdır (Azimy, 2018, s. 583). Çabaları, adının, geleneksellikten modernliğe atılan ilk adım olarak anılmasına vesile olmuştur. Sonraki süreç, III. Selim’in niyetinin devam ettirilmesidir. Kemalizm de bu hareketin bir ardılı olarak okunmaktadır. Bu bağlamda, siyasi ilerleme sürecinde, yerinde saymak bir nebze tahammül edilebilir görölse bile gerilemek affedilemezdir. Hedef ilerlemek iken, dini araç olarak kullanarak siyaset yapmak gerileme olarak değerlendirilmektedir.

Ordunun pretoryan davranışlar geliştirmesinin temelinde yer alan bir başka anlayış, geleneksel düzenin ifadesi olan Nizam-i Kadim anlayışının, işlevsel yönü ile ilgilidir. Bu anlayış, devletin sürekliliği üzerine oluşturulmuş bir görev bilincinin ifadesidir. Bu bilinç, temelde insanı esas alan ve insan yaşadıkça devletin de yaşayacağını ifade etmekte ve orduyu, geçmişe bağlayan ve geçmişten aldığı güç ile geleceği kurgulayan kadim bir bekçi rolüne dönüştürmektedir. Ordunun edinmiş olduğu koruyucu rol, yeni bir şey olmayıp, asırlardır süregelen bir nöbet değişimidir. Zamane içindeki ordular ise bu görevi birbirine aktaran bir zincirin halkalarından ibarettir. Dolayısı ile Türk ordusunun ayırt edici nitelikleri, kültürel boyutta daha da derinleşmektedir. Zaten Tilly de devletlerin çeşitliliği karşısında her ülkedeki asker-siyaset ilişkisini açıklayabilecek tek bir bakış açısının bulunamayacağını ifade etmektedir (Tilly, 2001, s. 360).

Askerî zihniyet ile ilgili yapılan çalışmalarda, Huntington (2024, s. 64)'un da belirttiği üzere, üç açı esas alınmaktadır. Birinci açı, askerlik mesleğini diğer mesleklerle kıyaslayarak zekâ çapının küçük olduğundan bahisle yapılan olumsuz yaklaşımlardır. İkinci açı, mesleki yetiştirilme tarzı ile ilintili olarak öne çıkan sonuç odaklı, katı ve toleranssız düşünme şeklidir. Üçüncü açı, otoriter rejimlere yatkınlıkları ve gelişiminin ancak çatışma ile sağlanabileceğine inanmış olmalarıdır. Konuyu genişletmek isteyen bazı çalışmalarda, asker şahıslarla mülakatlara başvurulduğu, anketler düzenlenmek istendiği, ancak askerlerin bu çalışmalara pek rağbet etmedikleri görülmektedir. Rağbet etmiş olsalar bile çalışmanın belli bir düzeyde kalabileceği, mülakatların asker zihniyetini tam anlamıyla yansıtamayacağı söylenebilir. Sivil akademisyenler tarafından, askerî zihin haritasını çıkarma yönünde yürütülen çalışmaların ise sivil bakış açısının, orduya yönelik algısını yansıtmaktan öteye geçemeyeceği ileri sürülebilir. Bu noktada, askerlerin çalışmalara katkı sağlamalarının teşvik edilmesinin, konuyu mümkün olduğu kadar geniş boyutlarıyla kavrama yönünde fayda sağlayacağı tavsiyesinde bulunulabilir. Bu tavsiyenin referansını, Morris Janowitz'in ordu ve toplum ilişkileri bağlamında yürütmüş olduğu araştırma projesi oluşturmaktadır. Russell Sage Vakfı, tarafından fonlanan projenin amacı, sosyolojik bir bakış açısıyla askerî kurumlar hakkında, sistematik araştırma yürütmenin uygulanabilirliğini göstermektir (Janowitz, 1982). Seminerin ilk toplantısı 1961 Şubat'ında yapılmıştır. Etkinlik 1967'de disiplinler arası grup hâline gelmiştir. Projede yer alan 60 kişinin sadece 15'i akademik personeldir. Geri kalanlar, gönüllü ve hâlihazırda çalışan askerlerdir. 1971'de projeye katılım 250 kişi civarında olmuştur. 1974'de Silahlı Kuvvetler ve Toplum adlı dergi

ıkarılmıştır. 1977’de abone sayısı 2000’i aşmıştır. Konferans ve seminerlerle desteklenen süreç, 1980’de disiplinler arası derneğe dönüşmüştür (Burk, 1993).

Bu yöndeki girişimlerin, asker-siyaset ve asker-toplum ilişkilerinin dinamiklerini anlamak için önemli bir zemin oluşturacağı, nesillerin kendi silahlı kuvvetleri ile olan ilişkilerini sorgulama ve sorunlarını tanımlama yeteneklerini geliştireceği, özellikle askerî sosyoloji alanında alternatif düşünme biçimlerini teşvik eden bilim insanlarının yetişmesine olanak sağlayacağı ifade edilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ

Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatının nedenini, II. Abdülhamit'in istibdat yönetimine bağlayan bir grup askerî öğrencinin başlattığı İttihad-ı Osmanî isimli akım, giderek daha çok büyüyen muhalif bir hareketin çekirdeğini oluşturmuştur (Semiz, 2014, s. 220). Merkez ve yerel teşkilatlanma becerileri sayesinde, kısa süre içinde siyasetin etkin aktörlerine dönüşmüşlerdir (Kaya, 2013, s. 491). II. Meşrutiyetin ilan edilmesinde üstlendikleri aktif rol, halk nazarındaki popülerliklerini artırmıştır (Çalık, 2021, s. 58).

Çalışmanın bu bölümü, Cumhuriyet dönemi asker-siyaset ilişkisini etkileyen tarihsel bağları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bilhassa 27 Mayıs müdahale gerekçesinde yer alan “istibdat” ve “direniş hakkı” kavramlarının siyasi hayata nasıl yerleştiği hususu tarihi akış içinde cevaplanmakta ve ordunun siyasallaşmasının getirdiği olumsuz sonuçlara dikkat çekilmektedir.

2.1. Pretoryan Düşüncelerin Ortaya Çıkışı (1889-1897)

İttihat ve Terakki'nin bir numaralı üyesi Temo, cemiyetin fikrîsel tezahürü şöyle anlatmaktadır: “Gülhane Mektebi Tıbbiyyeyi Askerîye’de (Askerî Tıp Fakültesi), bir teneffüs esnasında, elimde kitap ağaçların altında dolaşırken, İshak Sükûti yanıma sokulup yeni bir şeyler olup olmadığını sordu. Ona, gel arkadaş düşündüklerimi sana biraz anlatayım, dedim”. Aralarında geçen sohbete Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet isimli iki arkadaşı daha katılır. Dört kişi olurlar. Temo’nun ifadesiyle, “dört el birbirine kavuştu ve bu ilk ahdi misak, 1305 Hicri (1889 Miladi) senesi, bir mayıs gününde kurulmuş oldu” (Temo, 2000, s. 13).

Ohrili İbrahim Temo, Diyarbakırlı İshak Sükûti, Çerkes Mehmet Reşit ve Arapkirli Abdullah Cevdet isimli dört öğrenci, okul yönetimine fark ettirmeden gizli toplantılar yapmakta ve devletin gidişatı hakkındaki düşüncelerini birbirleriyle paylaşmaktadır (Çalık, 2021, s. 28). İlk ciddi toplantıları, şehrin dışındaki eski bir komiteciye ait bağda gerçekleşmiştir (Korkmaz, 2015, s. 20). İncir altı içtima adını verdikleri toplantılarına adliye, basın ve

öğretmen camiasından da iştirak edenler olmuştur. İlerleyen yıllarda Doktor Nazım adıyla ünlenecek Selanikli Nazım'da bu hareketin içindeki yerini almıştır. Toplantıların ilk günlerdeki konusu, örgütsel şemanın oluşturulması yönündedir. Hücre tipi yapılanma tercih edilir. “Hücre tipi yapılanma, gizli örgütlerin tercih ettiği bir kuruluş şemasıdır” (Gökbayır, 2012, s. 63). Bu yapının oluşturulmasında, İtalya’da bulunan Karbonari Teşkilat yapısından ilham alınmıştır (Seyrek, 2019, s. 6). İtalya Karbonari Teşkilat yapısının örnek olarak seçilmesi, bir kısım araştırmacıyı cemiyet kuruluşunun sıradan gelişmelere bağlı olmadığı yönünde düşünmeye sevk etmektedir. 1918 yılında, Selanik mason locasının kurucusu olan Emmanuel Carassco (Karasu) ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin sıkı ilişki içinde olduğunun ortaya çıkması, bu şüpheleri arttırmaktadır (Sonyel, 1995, s. 4; Layıktez, 1999, s. 98). Araştırmacıların şüphelerini derinleştiren hususlardan biri de Sultan Abdülaziz’in katledilmesi ve yerine mason olduğu bilinen V. Murat’ın geçirilmesidir. Bu olay, saray entrikalarının didik didik edildiği çalışmalarda, zaten gizli bir yapı olduğu bilinen mason örgütlerine temkinli yaklaşılmasına neden olmaktadır. “II. Abdülhamit’e göre, siyasetle ilgilenen mason locaları, imparatorluk üzerinde emelleri olan kirli İngiliz siyasetinin uzantılarından başka bir şey değildir” (Koloğlu, 1987, s. 155). II. Abdülhamit’in şüpheleri makul sebeplere dayanmaktadır. Tahta çıktığı ilk yıllarda, Ali Suavi isimli bir ihtilalcinin önderliğinde gerçekleştirilen Çırağan Sarayı baskınına yaşamış ve sonrasında kendisini tahtan indirip, V. Murat’ı yeniden tahta geçirmek isteyen Yunanlı mason Kelanti Skaliyer’in tehditlerine maruz kalmıştır. Söz konusu kişilerin İngiliz bağlantıları, II. Abdülhamit’in hürriyetçi fikirlere her daim temkinli yaklaşmasına neden olmuştur (Lewis, 1993, s. 174). Bazı araştırmacılar, cemiyetin kurulmasından bir yıl önce Temo’nun, Brindizi ve Napoli’ye gittiğini, Fransız mason localarını ziyaret ettiğini, Karbonari Teşkilatının tarihi ve örgütlenme biçimi üzerine bilgi topladığını ve gizli cemiyet kurma kararını bu geziden sonra aldığını belirtmektedir (Petrosyan, 1974, s. 175). Cemiyetin kuruluşuyla ilgili birbirinden alıntılarla yayılan bu yöndeki açıklamaların dayandığı kaynak, Ernest Edmondson Ramsaur’un “The Young Turk revolution: An inquiry into the origins of the Turkish revolution of 1908” isimli doktora tezinde değindiği bir mektuplaşmadır. Ramsaur, Temo’nun Fransız localarını gezdiği yönündeki bilgiyi, Dr. Akil Muhtar Özden ile Fehmi Caner’in mektuplarına dayandırmaktadır. Caner, Özden’e yazdığı mektupta, Fransız localarını ziyaret etme meselesini Temo’nun ağzından dinlediğini belirtmektedir. (Ramsaur, 1972, s. 31). Temo, hatıralarında net bir bilgi vermez. Masonluk ile ilgisini ima ettiği bölüm, Arnavut kökenli Yüzbaşı Kazım ile aralarında geçen bir konuşmadır. Arnavut isyanları

sırasında halka yönelik sert politikalar izleyen Talat Paşa ve Mahmut Şevket Paşa'ya yönelik suikast tertibine, karşı olan Temo'ya, Yüzbaşı Kazım çıkışır: “Sen masonluk kardeşliği nedeni ile Talat'ın öldürülmesine rıza göstermiyorsun” (Temo, 2000, s. 225).

Cemiyet, gizliliğini muhafaza etmek için mason localarını kullanmakta, ittihat yeminini bu localarda yerine getirmekte ve dileyen ittihatçılar, mason yemini de ederek ayrıca locaya kayıt olabilmektedir. Bir ittihatçının mason olup olmayacağı kişisel tercih meselesidir. Bu durumdan her ittihatçının mason olduğu sonucu çıkarılamaz ama masonluğun ittihatçılar arasında yaygın bir fenomen olduğu sonucuna ulaşılabilir (Ramsaur, 1972, s. 122). Mason locaları ile ittihatçıları yakınlaştıran husus, amaçlardaki ortak noktalardır. Ortak amaç, II. Abdülhamit yönetimine son vermektir.

İttihad-ı Osmanî, Osmanlı Birliği anlamına gelmektedir. “Hürriyet, eşitlik ve kardeşlik, şeklindeki sloganları, tüm Osmanlı tebaasını memnun edecek seviyededir” (Kutlay, 1991, s. 40). Güvenilir ve iş görececek kapasiteye sahip olması koşuluyla Abdülhamit karşıtı her Osmanlı, cemiyete kabul edilmektedir. İmparatorluğun çoklu etnik ve dini yapısını vurgulayan ve bu unsurların bütünlüğünü esas alan bir yapı görünümündedir. İlk başta, Birinci Jön Türklerin yazılarını okumayı ve yaymayı bir eylem tarzı olarak benimsemişlerdir (Seyrek, 2019, s. 6). Başlattıkları hareketin İkinci Jön Türkler olarak adlandırılmasının nedeni bu husustur. Jön Türkler tabiri, aslında herhangi bir örgütsel bağ ile ilintili değil, daha çok reform isteyen muhalif gençlere verilen genel bir adlandırmadır (Ahmad, 2023, s. 41). İttihat ve Terakki ise bu muhalif grubun içinden öne çıkan, ancak onlardan daha örgütlü, daha karmaşık, daha yaygın ve daha güçlü bir oluşumdur (Azimy, 2018, s. 589). Ortak kaygıları, devletin bekasıdır. Ancak bu beka, Osmanoğulları'nın devletine hizmet etmek, onların egemenliğini korumak anlamına gelmemektedir (Varel, 2021, s. 670). Devlet kavramı ile hanedan ailesini ayıran bir düşünce sistemi söz konusudur.

Cemiyet, kuruluşundan itibaren gizli kalmaya özen göstermişse de başarılı olamamıştır. Başlattıkları akım; subaylar, medreseler, tekkeler ve bilhassa mektep talebeleri arasında hızla yayılmış ve toplantılara katılanların marifetiyle başka vilayetlere sıçramıştır. 1895 yılında, Paris'te ikamet eden Ahmet Rıza'nın tavsiyesiyle isimlerini değiştirmişlerdir (Seyrek, 2019, s. 6). Tüm Osmanlıların çıkarlarını temsilen İttihad ve Terakki (Birlik ve Gelişme) isminde karar kılmışlardır. Ahmet Rıza (2001, s. 16)'nın çıkaracağı Meşrutiyet isimli gazete de Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin yayın aracı olmuştur. 1895'ten sonra tırmanışa geçen Ermeni örgütlerinin sistemli bir şekilde gerçekleştirdikleri

taşkınlıklar, örgütün büyümesi için gerekli şartları fazlasıyla temin etmiştir. “Ermeniler tarafından gerçekleştirilen Osmanlı Bankası Baskını, Babıali gösterisi, Van, Erzurum, Merzifon, Yozgat, Bitlis, Zeytun ve Sason gibi yurdun farklı bölgelerde peş peşe meydana gelen kanlı şiddet eylemleri” (Mercan, 2016; Gnkur, 2000; Halaçoğlu, 2005; BOA, 2008a; BOA, 2008b), padişahın ülkeyi iyi yönetemediği, dış müdahalelere karşı etkili olamadığı ve ülkenin elden gittiği inancını yaygınlaştırmıştır. Ermeni şiddet olayları, toplumsal tepkiyi tetiklenmiş ve cemiyet alt yapısının hızla büyümesine katkı sağlamıştır (Korkmaz, 2015, s. 23).

Temo, mezun olduktan sonra Anadolu’daki Ergani Redif Tabur Komutanlığı hekimliğine tayin edilmiş ama Anadolu’yu terk edip Romanya’ya gitmiş ve Osmanlı taraftarı Arnavut ahalisinin içinde kendine yeni bir yaşam kurmuştur. Cemiyetle olan ilişkileri süreç içinde zayıflamıştır. Yeniden İstanbul’a dönmesi, II. Meşrutiyet sonrasını bulmuştur. “Enver, Talat ve Cemal Paşaların hâkim olduğu yeni düzenin, 1889’da kurdukları İttihat ve Terakki ile alakasının olmadığını anlayarak memleketi Struga’ya dönmüştür” (Yel, 2002, s. 99).

Konu, II. Abdülhamit açısından değerlendirildiğinde, askerî öğrenciler arasında yayılan muhalif düşüncelerden, Osmanlı Devleti’ni parçalamak isteyen fesat cemiyetlerin sorumlu tutulduğu görülmektedir. Fesat cemiyetler tabiri, devlet aleyhine çalışan örgütleri tanımlamakta kullanılan bir kavramdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti de saray tarafından bu statüde değerlendirilmektedir (BOA, H 19.04.1326, DH.MKT.:1255/86). II. Abdülhamit’in, devleti parçalanmaktan kurtarmak için verdiği mücadelenin ağırlıklı kısmını, fesat cemiyetlere karşı verdiği mücadeleler oluşturmaktadır. Yeniden yapılandığı hafiye teşkilatı vasıtasıyla devlet aleyhine girişilen her hareketi takip etmeye (Polat, 2022, s. 51), kurumsallaştırdığı sansür mekanizması ile devlet güvenliği için zararlı bulunduğu fikirlerin yayılmasını engellemeye çalışmıştır (Ataman, 2009, s. 23). Ağırlıklı olarak memur ve askerlerden oluşan hafiye teşkilatının görevi, fesat yapıları devlet teşkilatından ayıklamaktır. Cemiyete karşı girişilen ilk operasyon, 1895 yılında gerçekleştirilmiş ve otuz dört üyesi hakkında soruşturma yapılmıştır. 1897’de daha kapsamlı bir operasyon düzenlenmiş ve aralarında üst düzey asker ve sivil bürokratların bulunduğu pek çok kişi, saraya yönelik darbe hazırlığı içinde bulundukları suçlamasıyla gözaltına alınıp yargılanmıştır. Cemiyetle bağıntılı olduğu tespit edilen askerî öğrenciler, okuldan tart edilmiş ve toplamda yetmiş yedi kişi zorunlu ikamet cezasıyla Trablusgarp’a sürgüne gönderilmiştir (Akçiçek ve Çakmak, 2015). Saray yönetiminin, Avrupa’da yaşayan muhaliflere karşı izlediği siyaset ise

bulundukları ülke yönetimleriyle diplomasi yürüterek teşebbüs ettikleri yayın ve gösteriler hakkında malumat istemek, rahatsız edici yayınların yasaklanmasını sağlamak ve muhalifleri bir şekilde ikna ederek kendi safına katmak yönünde gerçekleşmiştir (BOA, H 1315, Y.PRK.HR.: 25/2; Rıza, 2001).

II. Abdülhamit, aslında yenilikçidir, ama kontrollü bir gelişme yanlısıdır. Bilhassa eğitime çok önem vermiştir. Eğitim reformunun diğer reformların ön şartı olduğuna inanmıştır. Taşradan gelen öğrenciler için yatılı kolaylığı getirmiş, okulların niteliğini ve sayısını artırmış ve 1900 yılında Müslüman dünyasının ilk modern üniversitesi olan Darülfünun'un (İstanbul Üniversitesi) açılmasını sağlamıştır (Lewis, 1993, s. 176). Paris'e gönderdiği öğrencilere göz kulak olması için yanlarına refakatçi görevlendirmiş, öğrencilerin kalacağı yerlerin şehrin uzak noktalarında seçilmesine özen göstermiş, saray aleyhtarı düşünceler taşıyanları İstanbul'dan uzak noktalara sürgün etmiştir. Fakat aldığı önlemler yetersiz kalmış, eğitimle ilgili yaptığı atılımların kendi saltanatına yönelen muhalif harekete dönüşmesini engelleyememiştir. Devlete hizmet aşkıyla imparatorluğun dört bir yanından gelen taşralı gençler, Abdülhamit'in açtığı okullarda, Abdülhamit'e karşı ayaklanmıştır. Avrupa'dan yayılan özgürlükçü fikirler, milliyetçi ideolojinin esintileri olmuştur. Kökleşmiş geleneklerin pekiştirdiği saray yönetimi ise bu dönüşümü gerektiği gibi çözümleyememiş ve sorunu aynen Batı krallıkları gibi sadece saltanata yönelen tehdit olarak ele almıştır. Söz konusu algı eksikliğinde, döneme özgü padişah katli veya padişahların tahtan indirilmesi gibi olayların verdiği baskının tesiri olduğu söylenebilir. Çöküş dönemine özgü kronik bir rahatsızlık olarak nitelendirilebilecek bu durum, padişahların hayati endişe içinde yaşamalarına, dolayısıyla liyakatten ziyade sadakat gösteren kişileri önemli mevkilere getirmelerine neden olmuştur. Yönetimde liyakat sorunu nedeniyle, ileriye dönük öngörüler geliştirilememiş ve küresel akımların yarattığı sorunları kontrol altına alabilecek stratejik hamleler tasarlanamamıştır.

Bu bağlamda, İttihat ve Terakki düşüncesinin ortaya çıkışında, dönemin siyasi koşulları, eğitim sistemindeki zaafı ve yönetim yapısındaki liyakat eksikliğinin etkili olduğu ifade edilebilir. Avrupalı devletler tarafından hasta adam olarak nitelendirilen imparatorluğun dış politikada yaşadığı itibarsızlık eskiye özlemi tetiklemiş, yenilenme düşüncesinin oluşmasını sağlamıştır. Eğitim politikaları, toplumun genelinde yaygınlaşmamış ve Batı'dan gelen hürriyetçi fikirleri anlamak yerine yasaklamak tercih edilmiştir. Devlet yönetiminde

liyakatin yerini sadakatin alması güvensizlik ortamı yaratmış, zayıf siyasi sistem padişah otoritesini öne çıkarmış ve II Abdülhamit'e karşı antipati oluşmasına yol açmıştır.

2.2. Pretoryan Düşüncelerin Örgütlenme Süreci (1897-1907)

1897 yılında, fesat cemiyetlere karşı gerçekleştirilen operasyon, İttihat ve Terakki'yi nerdeyse yol olma seviyesine getirmiştir. Cemiyet üyelerinin pek çoğu yurt dışına kaçmış ve Paris'te bulunan Ahmet Rıza'nın etrafında toplanmıştır. “Yurt dışı kaynaklı muhalefet, entelektüel bir hareket olarak kendini örgütlemiştir. Bu grubun, Abdülhamid karşıtlığı ve meşrutiye talebi, entelektüel siyasal talepler olmanın ötesine nadiren geçmiştir” (Kaynar, 2008, 26). Cemiyet üyeleri, burada, makale yazma, gazete çıkarma ve mektuplaşma gibi faaliyetler sürdürerek üye bağlantılarını muhafaza etmeye çalışmışlardır. Cemiyeti yeniden harekete geçiren olay, hanedan ailesinden Prens Sabahattin'in kendilerine katılmasıdır.

Prens Mehmed Sabahattin, II. Abdülhamit'in üvey kız kardeşi Seniha Sultan'ın oğludur. Babası Mahmud Celalettin Paşa, II. Abdülhamit ile ters düşmüş ve güvenliğinden endişe ederek oğullarıyla birlikte Paris'e yerleşmiştir (Sabahattin, 2021, s. 1). Sabahattin Bey, 1902 yılında, I. Jön Türk Kongresinin yapılmasına maddi destek sağlayarak, örgütün yeniden toparlanmasına yardımcı olmuştur. Ancak İttihat ve Terakki ile yaşayacağı görüş ayrılıkları, bu hareketin içinde yer almasına engel teşkil etmiştir. İngiliz siyasetinin alt yapısını Osmanlı'ya uyarlamayı düşünen Sabahattin Bey'in Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyetçi görüşleri, cemiyet tarafından ilgi görmemiştir. Muhalif harekete İngiliz desteği sağlanması yönündeki fikirleri de hoş karşılanmamıştır. Birleştikleri tek nokta, Abdülhamid'e karşı yapılacak ihtilal girişiminde, askerî güçlerin desteğinin sağlanması olmuştur (Okan, 2008, s. 480). Paris'te bu gelişmeler yaşanırken, İttihad-ı Osmanî benzeri bir yapılanma, Selanik'te oluşmaktadır. 1906 yılında örgütlenme aşamasını tamamlayan bu yeni yapı, kendini Osmanlı Hürriyet Cemiyeti olarak tanımlamaktadır. Bu cemiyetin üye yapısı, ağırlıklı olarak subaylardan oluşmaktadır. Kuruluşunda, “mason locasının kıdemli üyesi Talat Bey” önemli rol üstlenmiştir (Layıktez, 1999, s. 23). Subay kadroları ile ihtilalci bir komite yapısında görünen cemiyetin amacı, meşrutiyeti ilan etmektir. “Bunun için de Abdülhamit'in tahttan indirilmesi gerektiğine inanıyorlardı” (Aslan, 2008, s. 105). Askerî ağırlıklı bu yapı, Paris'teki cemiyetin ilgi odağı olur. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi için Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin desteğine ihtiyaçları vardır. Ahmet Rıza'nın yanında bulunan Doktor Nazım, yoğun çaba harcayarak bu oluşumla irtibata geçer. Onları, “Osmanlı

İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında birleşmeye ikna eder” (Enver, 1991, s. 68). Böylece daha kapsamlı bir organizasyona dönüşürler. Cemiyetin Paris merkezi, çıkardığı gazete ile cemiyetin sesi olacak, Selanik merkezi ise cemiyete daha çok subay kazandırarak Anadolu ve Makedonya’daki nüfuzlarını güçlendirmeye çalışacaktır (Gök, 2021, s. 663). Selanik merkezinin önemli ismi Enver Bey, askerî mektebin ruhiyatından etkilenerek, pek çok öğrenci gibi devlet yönetimine olumsuz duygular beslediğini ama erkan-ı harp yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra fikrinin değişmeye başladığını ifade etmektedir. Herkes işini düzgün yaparsa devlet işleyişinin düzeleceğine inanmış ve tayin olduğu Selanik Üçüncü Ordu Komutanlığında işine dört elle sarılmıştır. Ancak kıta hayatında şahit olduğu olaylar, düşüncesini yeniden şekillendirmiştir.

“Rus hükûmetinin Manastır Konsolosu Mösyö Rostkofski, kendisine selam vermeyen bir topçu neferini darp etmişti. Nüzhetiyye Karakolu önünden geçerken de Jandarma eri Hâlim, tanımadığından arz-ı ihtiram etmez. Konsolos bunun üzerine kırbaça üzerine yürür. Nefer de askerîyenin namusunun muhafazası için ateş eder. Konsolos iki kolunu ve vücudunu delen kurşunla yere serilir. Silah sesi üzerine olay yerine koştum. Nefer, ben vurdum deyip silahını bana teslim etti. Derhal teşkil eden divanı harbi askerîye bulundum. Rus Sefareti Baş tercümanı Mandelstam’ın hükûmetimize yaptığı hakaret asabımı tahrik ediyor; Ah ne vakit bizi bu tahkirlerden kurtaracak iyi bir hükûmet teessüs edecek, diyordum” (Enver, 1991, s. 47).

Alelacele yapılan bir yargılama ile Jandarma Er Hâlim, idama mahkûm edilmiştir. Olaya müdahale etmediği ve katle seyirci kaldığı için yanındaki arkadaşı da idama mahkûm edilmiştir. Konsolosun cenaze alayını selamlama görevi de Enver Bey’in topçu bataryasına verilmiştir. Bu olay, Enver Bey’in devlet yönetimine kin beslemesine neden olmuştur. “Mamafih, bu vakadaki haksızlığı hiçbir vakit unutmayacağım.” (Enver, 1991, s. 48). Kıta hayatında karşılaştığı adaletsizlikler ve devlet işlerinde tesadüf ettiği liyakatsizlikler, devlet yönetimi hakkındaki olumsuz görüşlerini pekiştirirken, yine bir asker olan amcası aracılığı ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile tanışmıştır. Gizli bir yemin törenini müteakip, on ikinci sıfatıyla cemiyete dahil olmuş ve Manastır şubesinin kuruculuğunu üstlenmiştir.

1907’de düzenlenen, II. Jön Türk Kongresi’nde, Prens Sabahattin ve Ali Rıza Bey grupları arasındaki görüş ayrılıkları iyice belirginleşmiştir. Yabancı güçlerin desteğini ve müdahalesini gerekli gören Ermeni delegeleri, Prens Sabahattin’in görüşleriyle uyum içindedir. Ahmet Rıza ise bu görüşe şiddetle karşı çıkmaktadır. Üç gün süren görüşmelerin ardından anlaşma sağlanamayan noktaların çözüme kavuşturulması geçici olarak rafa kaldırılır ve üç ana noktada fikir birliği sağlanır. Bunlar; Sultan II. Abdülhamid’in tahttan

indirilmesi, mevcut idarenin temelden değiştirilmesi ve meşrutiyetin yürürlüğe girmesidir (Kaan, 2019, s. 12). Bu kararların gerekçesi ve dayandığı meşru zemin, baskıya karşı direnme hakkı, olarak kabul edilmiştir (Ramsaur, 1972, s. 146).

2.3. Egemenlik Kaynağının Dönüşümünde Ordunun Rolü (1908)

Kozmopolit bir yapıya sahip Selanik Şehri, merkezi denetimden uzak olmasının avantajı ile muhalif düşüncelerin yurt içi merkezine dönüşmüştür. Padişah otoritesinden kaçanların toplandığı Paris ise örgütlenmenin yurt dışındaki eş merkezini oluşturmuştur. İttihat ve Terakki hareketinin bu denli büyümesinde, devleti kurtarma düşüncesiyle mezun olan talebelerin kıta hayatına atılmaları ve birbirini davet usulü üyelik ile ordu içindeki taraftar sayısını artırmaları etkili olmuştur.

II. Abdülhamit, Selanik'teki muhalif faaliyetlerden 1908 Mayıs ayında haberdar olmuştur. Konu hakkında tahkikat yapılması (BOA, 1326, Y.PRK.ASK.: 254/73), cemiyet üyelerinde tedirginlik yaratmıştır. Cemiyet üyeleri, ihanete uğradıklarını düşünmüşlerdir. Şüphelendikleri isim, Selanik Merkez Komutanı Kaymakam Nâzım Bey'dir. Nâzım Bey, Enver Bey'in eniştesidir. Kendisine, cemiyete katılması için teklifte bulunulmuş ama reddetmiştir. Bu sebeple cemiyetin varlığını saraya bildirmiş olma ihtimali belirmiştir. Üstelik, sözde Yunan ihtilal komitesi faaliyetlerini takip etmek üzere bir hafiye teşkilatı oluşturması (Enver, 1991, s. 79) ve saraydan aldığı ödemeler (BOA, 1326, İ.HUS.: 166/30), cemiyetin bu yöndeki intibasını kuvvetlendirmiştir. 1908 Mayıs'ında İstanbul ziyareti ile de şüpheleri iyice üzerinde toplamıştır. Şüphelerin varlığını makul seviyede gören cemiyet merkezi, Nâzım Bey'in idamına hükmeder. Kız kardeşi aracılığı ile hafiye teşkilatının listesini temin eden Enver Bey, cemiyetin talimatına uyarak Nâzım Bey'e bir suikast tertip eder. Nâzım Bey ve yaveri bu olayda yaralanır (Enver, 1991, s. 80). Olayı soruşturmak üzere, Rumeli eyaletleri Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Selanik'e gönderilir. Olan bitenin az çok farkına varan Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa, Manastır ve Selanik havalisindeki zabitan arasında yayılan fesat fikrinin imhası için düşündüğü tedbirleri saraya iletir ve Üçüncü Ordunun içinde, Devlet-i Aliyye aleyhine teşebbüslere cüret eden ümera (üst subay kadrosu; binbaşı, yarbay, albay) ve zabitanın muhakeme edilerek ordunun bu kişilerden temizlenmesine dair izin ister ((BOA, H 1326, Y.PRK.ASK.:258/56). Binbaşı Enver ve kız kardeşi, İstanbul'a çağrılınca, durum, cemiyet genel merkezinde vahametle değerlendirilerek, harekete geçme zamanının geldiğine hükmedilir. Ancak genel bir isyan

için gerekli hazırlıklar henüz tamamlanmamıştır. Gerekli hazırlıklar tamamlanana kadar oluşturulacak küçük bir çete ile Enver Bey'in istibdat yönetimine isyan eden asi sıfatıyla dağa çıkmasına karar verilir (Enver, 1991, s. 80). Bu esnada Arnavut kökenli Müslüman Osmanlı kolağası (kıdemli yüzbaşı) Niyazi Bey, kendine bağlı iki yüz kadar neferiyle, cemiyetin bilgisi dahilinde dağa çıkmış ve Avrupa devletlerinin konsolosluklarına ve saraya çektiği telgraflarla Makedonya üzerinde kirli siyasete izin vermeyeceğini bildirmiştir. (Niyazi, 2003). Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa, Yüzbaşı Niyazi'nin isyanını saraya bildirmiş (BOA, H 1326, Y.EE.:15/58-59) ve saray tarafından Arnavut asıllı Şemsi Paşa komutasında iki tabur kuvvet, isyanı bastırmak üzere bölgeye gönderilmiştir. Ancak Şemsi Paşa, Resne'ye hareket etmek üzere Manastır telgrafhanesinden çıktığı esnada, cemiyet tarafından görevlendirilen genç bir teğmen tarafından öldürülmüştür (BOA, R 1324, DH.ŞFR.:402/17).

“Şemsi Paşa'nın halk içinde öldürülmesi, yapanın muhafazası, alay müftüsü ve onun gibi casusların imha edilmesi, Selâhattin ve Hasan beylerin çeteye iltihakı, birkaç gün evvel Enver Bey'in de aynı gaye ile Tikves istikametinde çetesiyle seyir etmesi hareketlerimi kırbaçlıyor, gayretimi artırıyordu” (Niyazi, 2003, s. 266).

Meşrutiyet sonrası dönemde, kendisine milletvekilliğin önünü açacak olan bu eylemiyle süreci cemiyet lehine çeviren Teğmen Atıf, olay yerinden yaralı olarak kaçmıştır. Saray, büyüyen isyanı bastırmak üzere bu sefer Tatar Osman Paşa'yı bölgeye göndermiştir. Osman Paşa, askerî taktikten ziyade nasihat yoluyla isyancıları dize getirmek için eşrâf ve ulemâ ile birlikte hareket etmiş ve ordu subaylarına yönelik maaş artışı, taltif ve takdir gibi ödüller vadederek yumuşak araçlar kullanmıştır (Ramsaur, 1972, s. 155). Tatar Osman Paşa'nın olaylar üzerinde artan ağırlığı, cemiyeti endişeye sevk etmiş ve isyan hareketinin çözüleceğinden duydukları kaygıyla Resneli Niyazi Bey'e, Paşa'ya zarar vermemesi kaydıyla konağında alıkonulması talimatı vermişlerdir (Niyazi, 2003, s. 343). Niyazi Bey, cemiyetin talimatını harfiyen uygulamış ve akabinde, cemiyete bağlı birlikler, kendi bölgelerinde, 23 Temmuz 1908 günü (Rumî 10 Temmuz 1324) itibarıyla top atışları eşliğinde meşrutiyet ilan etmişlerdir. Cemiyet, padişaha bir telgraf çekerek, sadakatlerinin devam etmesi için Kanun-i Esasinin yürürlüğe girmesini, aksi hâlde genel ayaklanma çıkarılacağı uyarısında bulunmuştur. İsyanı bir türlü kontrol altına alamayan saray yönetimi, durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. 24 Temmuz 1908 sabahı çekilen telgrafta, halkın isteğini makul karşılayan padişah, meşrutî idareyi geri getirme kararı aldığını ilan etmiştir (Çalık, 2021, s. 58; Ahmad, 2023, s. 35).

Sonuç olarak, 1876’da Kanunî Esasi ile başlayan meşrutî monarşî sistem, 1878’de tekrar mutlak monarşîye dönülmüş ise de 1908 yılında bu haklar geri alınmıştır. Meşrutî sisteme geri dönülmesi, askerî bir ayaklanma ve genel ayaklanma tehdidi ile gerçekleşmiştir. Saray yönetimi, meşrutiyet ilanı edildiğine göre artık problem kalmadığını söyleyerek cemiyetin dağılmasını istemiş, ancak cemiyet, çeşitli mazeretler ileri sürerek kendini feshetmemiş ve gücünü korumaya devam etmiştir (Enver, 1991, s. 128).

2.4. Pretoryan Düşüncelerden Vesayetçi Uygulamalara Geçiş (1909-1913)

Bab-1 Ali’de merasimle okunan Hatt-ı Hümayun ile Kanunî Esasi yürürlüğe girmiş, şeyhülislam, bahriye ve harbiye nazırlarının haricinde diğer bakanların seçilmesi konusu sadrazama bırakılmıştır (BOA, 1908, HR.SYS.:1858/12). 119 maddeden oluşan Kanunî Esasi (Kumbuzoğlu, 2023) ile anayasal düzen ve temsili hükûmet dönemi yeniden başlamıştır. Bu esnada, olayların cemiyet lehine gelişmesinden rahatsızlık duyan Sait Paşa sadrazamlıktan çekilmiş (Mete vd., 1989, s. 3) ve yerine Kâmil Paşa atanmıştır (BOA, 1908, HR.SFR.3.:590/23).

Cemiyet ile saray arasında yaşanan ilk sıkıntı, Hatt-ı Hümayun’un içeriği ile ilgilidir. Şeyhülislam, bahriye ve harbiye nazırlıklarını atama yetkisinin padişah’ta olmasından, ittihatçılar memnun değildir. Talat Bey’in de içinde bulunduğu bir heyet İstanbul’a gelerek padişahla görüşür (Karal, 1999, s. 45). Sadrazam Kâmil Paşa’nın, harbiye ve bahriye nazırlıklarının hükûmet tarafından atanması konusunda padişahı ikna etmesi ile kriz çözülmüştür. Ama aynı olumlu hava memleket işlerinin yürütülmesinde yakalanamamıştır. Kısa süre içinde, anayasal düzenin nasıl yürütüleceği ile ilgili sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Sorun listesinin başında, özgürlük kavramının anlaşılabilmesi bulunmaktadır. Bu temel sorun, pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Asayiş olaylarında artış gözlenmekte, vergi memurlarına olumsuz davranışlar sergilenmekte, ulaşım araçlarına ücret ödenmemekte, alışılmamış boyutlarda grevler yapılmakta, askerî öğrenciler sevmedikleri öğretmenlerin derslerine girmemekte, sevilmeyen bürokratların istifası istenmekte, İkinci Ordu eratı Cidde’ye gitmemek için ayak diremekte ve tüm bunlar olurken, meşrutiyetçi subaylar, Vatan yahut Silistre isimli tiyatro gösterileri düzenlemektedir (Karal, 1999, s. 53). Sorunlar listesinin başka bir boyutunda ise cemiyet il temsilcilerinin, valileri etki altına almaları, bazı bürokratların değiştirilmesinin talep edilmesi, harbiye ve bahriye nazırlıklarının cemiyetin tesirindeki kişilere kaptırılmaması konusunda yaşanan gerilim

bulunmaktadır. Siyaset alanı, eski hasmane hesapların görüldüğü bir arenaya dönüşmektedir. Ortaya çıkan kargaşa, bazı kimselerin meşrutiyetten şüphe duymasına yol açmıştır. Padişaha sadakatlerinden dolayı mevcut düzeni benimsemeyenler de vardır. Meşrutiyet ilanıyla gidişatın düzeleceğine inananlar ise cemiyetin siyaset üzerindeki etkisinden rahatsızdır. Bu memnuniyetsiz gruba, askerî mekteplere girişi yasaklanan medrese öğrencileri dahil olmuştur. Doğru düzgün askerî eğitim almadan yükselen alaylı subayların tasfiye edilmesi, bu yolla yükselmeyi uman ast kademede cemiyet karşıtlığına neden olmuştur. Meşrutiyet için mücadele vermiş ama hak ettiği saygıyı görememiş ittihatçılar da küskünler kısmında yer almaktadır. Bu atmosferde düzenlenen 1908 Kasım seçimleriyle Kâmil Paşa hükûmeti düşmüş ve ittihatçılar ezici bir çoğunlukla seçimi kazanmıştır (Karal, 1999; Mete vd., 1989, s. 30).

14 Şubat 1909 günü, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi kurulur (BOA, H 1327, İ.DUİT.:7/109). 13 Nisan 1909'da (Rumî 31 Mart 1325), 31 Mart Vakası olarak bilinen olay zuhur eder. II. Abdülhamit'i tahtan indirecek süreç başlamıştır. Abdülhamit'in tahtan indirilmesi pek çok çevrenin işine gelmektedir. İngiltere ve Rusya, Reval görüşmeleri ile hasta adam olarak nitelendirdikleri Osmanlı Devleti'nden elde edecekleri menfaatlerini hesaplamaktadır. Pek çok Avrupa devleti gibi İtalya'nın da Trablusgarp başta olmak üzere imparatorluk toprakları üzerinde emelleri vardır. Bazı cemiyet üyeleri, II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayında saklı kişisel servetinin peşine düşmüştür. İmparatorluk içindeki dönmeler,¹⁰ Filistin toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için Abdülhamit'in tahttan inmesini sabırsızlıkla beklemektedir (Turan, 1964, s. 57).

31 Mart Vakası, önce İslamiyet sonra Osmaniye sloganıyla Meclis-i Mebusan önünde toplanan bir grubun taşkınlığı ile başlayan olayları ve bu olayların siyasi sonuçlarını ifade etmektedir. Olayın henüz başlarında, iki mebusun hayatını kaybettiği vahamet karşısında, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi istifa etmiştir. II. Abdülhamit tarafından görevlendirilen Tevfik Paşa, yeni kabineyi kurmuştur (BOA, H 1327, İ.DUİT.:8/1). Padişah taraftarlarının İstanbul'da başlattığı gösteriler, Bursa, Erzurum ve Erzincan'a sıçrar. Bu arada, Adana civarındaki Ermenilerin özgür bir devlet kurma bahsiyle kalkıştığı olaylar, iç savaşa evrilmektedir. İnisiyatif kullanan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Harekât Ordusunu, isyanı bastırmak üzere İstanbul'a gönderir (BOA, H

¹⁰ Dönme: Müslüman olmuş ama inancını terk etmemiş Yahudi.

1909, HR.SFR.3.:605/26). Bir hafta kadar sonra İstanbul'a ulaşan Mahmut Şevket Paşa, olayları kontrol altına almış ve sıkıyönetim ilan etmiştir (BOA, H 1909, HR.SFR.3.:1849/3; Çalık, 2021, s. 76). 31 Mart olayına münhasıran kurulan Tevfik Paşa kabinesi de dağıtılmış, Hüseyin Hilmi Paşa hükûmeti yeniden kurulmuştur (BOA, H 1327, İ.DUİT.:8/4).

Olayların kışkırtıcısı olarak, Derviş Vahdetî adıyla tanınan Kıbrıslı Hafız Vahdetî Efendi sorumlu tutulur. Vahdetî, yetim ve öksüz büyümüş, Göçmen İdaresi memurluğu yapmış ve nihayetinde İstanbul'a gelerek Volkan isimli gazeteyi çıkarmıştır. Padişaha yakın olma arzusuyla hareket etmiş, gazete çıkarmak için saraydan teşvik istemiş, farklı siyasi oluşumlara katılmayı denemiş ve Prens Sabahattin tarafından desteklenen Ahrar Fırkası ile yakın ilişki içine girmiştir. Çıkardığı gazete, kurucusu olduğu İttihad-ı Muhammedî Cemiyetinin sesi olmuştur. Şikâyet mektuplarını yayınladığı alaylı askerler tarafından ilgi görmüştür. Ayasofya meydanında yaptığı konuşma sebebiyle eski düzeni geri getirmek için halkı ayaklanmaya teşvik etmekle suçlanıp idam edilmiştir (Ayık, 2018; Korkmaz, 2015; BOA, H 1327, İ.AS.:87/35).

İttihat ve Terakki güvencesinde yeniden toplanan meclis, anayasal düzene karşı girişilen isyandan II. Abdülhamit'i sorumlu tutmuştur. Tahttan indirilmesi ve yerine kardeşi V. Mehmet Reşat'ın geçmesi kararlaştırılır. Aldıkları kararı, Şeyhülislam fetvası ile güçlendirirler. Ayan Meclisinden Arif Hikmet Paşa, Ermeni Katolik Cemaatinden Aram Efendi ve Mebuslar Meclisinden Esat Paşa ve Selanik Yahudi Cemaatinden Karasu Efendi tarafından oluşturulan heyet, kararı II. Abdülhamit'e tebliğ eder (Karal, 1999, s. 106). Sonraki süreçte bir daha böyle bir olayın yaşanmaması için hükûmet politikalarının her safhası cemiyet tarafından yakından takip edilmiştir. Yeni padişah V. Mehmet Reşat, sadece hükûmet politikalarını onaylayan bir makam statüsünde kalmıştır. Ama cemiyetin, hükûmet üzerinde kurduğu baskıya fazla dayanamayan Hüseyin Hilmi Paşa, İttihat ve Terakki'nin devlet işlerine sık sık müdahale etmesini gerekçe göstererek, devleti bu şekilde idare edemeyeceğinden bahisle hükûmetten çekilmiştir. Hükûmetten çekilmesinde, 1910 bütçe tasarısı görüşmelerinde yaşadığı ihtilaflar belirleyici olmuştur. Bütçe görüşmeleri, İttihat ve Terakki'nin şiddetli bir reform yanlısı olduğu bilinmekle beraber bunu nasıl hayata geçirileceği konusundaki deneyimsizliğini de yansıtmaktadır. Hilmi Paşa, istifa gerekçesini açıklarken, "Bilmiş olunuz, önceki sadrazamların başarısızlığı ve düşmelerinin başlıca sebebi istedikleri gibi serbest hareket edememeleri ve işlerine karışılmış olmasıdır" ifadesini kullanması (Karal, 1999, s. 123), hükûmet çalışmalarının arka planındaki sahneyi

göstermektedir. Yeni kabineyi kurmak üzere İbrahim Hakkı Paşa görevlendirilmiştir. Dönemin meclis çalışma tutanaklarını inceleyen Karal (1999), 1910 yılı faaliyetlerini birkaç başlık altında tasnif etmektedir. Bu tasnif, cemiyetin, devlet yönetimi konusundaki görüşleri hakkında bir fikir edinilmesini de sağlamaktadır. Dönemin en çok tartışılan başlıklarından ilkinin, ekonomi oluşturmaktadır. Millî ekonomi ile ilgili görüş ileri sürenlerin yanı sıra dışarıya borçlanmak suretiyle modernleşmeyi önerenler de vardır. Yerli üreticiyi korumak ve yabancı sermayeyi ülkeye davet etmek anlamına gelen ılımlı ekonomi politikası düşüncesi ağır basmıştır. Cemiyetin genel eğiliminin bu yönde olması, millî burjuva sınıfını yaratmayı hedeflemesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu tartışmalar, borçlanarak büyümeyi öneren cemiyetin mason üyesi Karasu Bey ile diğerleri arasındaki fikir ayrılığını göstermesi bakımından da önemlidir. Bir sonraki fikir ayrılığı ise Trablusgarp'ın işgali esnasında İtalya lehine tavır takınan Karasu ile onun bu tavrına cephe alan Talat Bey arasında yaşanacaktır.

Meclis faaliyetlerinde dikkat çekici diğer başlığı, eğitim ile ilgili yasama faaliyetleri oluşturmaktadır. Devletin resmî dili Türkçede ısrar edilmesi, ortaöğretimde Türkçenin zorunlu ders olarak okutulması, yabancı uyruklu okulların devlet denetimine alınması ve eğitim müfredatında birliğin sağlanması gibi konular, Müslüman olmayan toplumlar kadar Müslüman toplumların da tepkisini çekmektedir. İttihatçılar, Osmanlılık kisvesi altında uyrukları asimile etme ve Türkleştirme politikaları uygulamakla itham edilmişlerdir.

İttihatçıların uğraşmak zorunda kaldıkları bir başka sorun, dini etnilerin birbiriyle olan uyumsuzluklarıdır. Ermeni ve Rum patrikhaneleri arasında süregelen anlaşmazlıklar, çıkarılan Kiliseler Kanunu ile çözülmek istenmiş ama tarafların memnun kalacakları bir çözüm üretilenmemiştir. 1846'dan itibaren çok da sağlıklı yürütülemeyen mecburi askerlik konusu da meclisin çözmesi gereken bir başka sorun olmuştur. Osmanlı ulusunun yaratılması için herkesin istisnasız askerlik hizmetini yerine getirmesi gerekmektedir. Ayrıca eşitlik ilkesi gereği, askerliği meslek olarak seçmek her etnisitenin doğal hakkıdır. Ama Müslüman olma şartı kaldırıldığında, Hristiyan etnikten subay yetiştirilmesi fikrine sıcak bakmayanlar vardır. Üstelik ordunun resmi dilinin Türkçe olması, etnik gruplar açısından zaten sorun teşkil etmektedir. Çare olarak düşünülen bedelli askerlik konusu ise varlıklı olan gayri Müslümlerin askerlik yapmamasına ve ordunun ekseriyetle fakir Müslüman ailelerin çocuklarından oluşmasına yol açmaktadır. Bu konu, sağlam bir esasa bağlanamamıştır. Hararetli tartışmalarına neden olan konulardan birini de çetelerin kaldırılması hakkındaki kanun oluşturmuştur. Osmanlı kültüründe var olan çetecilik anlayışı, Balkan etnileri

tarafından benimsenmektedir. O dönemlerde, çete faaliyetleri, siyasi bir hareketin de ifadesidir. Meşrutiyet fikrinin yayılmasına hizmet etmiştir. Çetelerin kaldırılmasında kısmen başarı sağlanmış ama Bulgar çeteleri başta olmak üzere Arnavut ve Rum etnilere bağlı çeteler; kulüp, dernek ve parti çatıları altında varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Osmanlı birliğini sağlamak adına yapılan her hamle, mutlaka karşısında muhalif bir kesim oluşturmakta ve farklı etnilerden oluşan ittihatçılarla fikir ayrılıkları yaratmaktadır. İttihatçılar, ağaların baskısı altında ezilen halkların kurtarılması, gizli cemiyetlerin kapatılması, memur, işçi ve emekli sorunlarının çözülmesi, bölgesel kalkınmada uyum sağlanması, orduda disiplinin tesis edilmesi, yeni vergi düzenlemeleri, asayiş olayları ve diğer kamusal hizmetler gibi pek çok sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu sorunları hak, eşitlik ve özgürlük kavramları çerçevesinde çözüme kavuşturmakla uğraşan İttihat ve Terakki anlamıştır ki, Osmanlı birliğini oluşturmak o kadar kolay olmayacaktır. Böylece cemiyet, Hizb-i Cedid ve Hizb-i Terakki adıyla iki ana fraksiyona bölünmüştür. Hizb-i Cedid, Osmanlı toplum yapısını koruma çizgisinde muhafazakâr ve sağ eğilimlidir. Hizb-i Terakki, Batı modernitesini esas alan yenilikçi ve milliyetçilik çizgisindedir.

29 Eylül 1911’de, Trablusgarp’ta hak iddiasında bulunan İtalya, Osmanlı Devleti’ne savaş ilan edince, İbrahim Hakkı Paşa kabinesi hükûmetten çekilmiştir. Mahmud Şevket Paşa, kendisine yapılan uyarıları dinlememiş ve Trablusgarp’taki tümeni Yemen’e sevk ederek bölgeyi müdafaasız hâle sokmuştur (Sertoğlu, 1972, s. 3469). Araplar da bağımsızlık düşünceleri gelişmektedir (Mete vd., 1989, s. 34). Balkan milletleri, ayrışma sürecine girmiştir. İbrahim Hakkı Paşa, Osmanlı Devleti’nin geleceğini etkileyecek önemli hatalar yaptığı kabul ediyor ve istifasını verirken, “Vaktiyle benim durumuma düşen sadrazamların boyunları vurulurdu”, demekten kendisini alıkoyamıyordur (Sertoğlu, 1972, s. 3470).

Yeni kabineyi kurmakla görevlendirilen Sait Paşa’nın ilk icraatı, meclisin feshedilmesini padişahın yetkisine bağlayan bir tasarıyı kanunlaştırmak olmuştur. (Karal, 1999, s. 156). Meclis feshedilir ve 1912’de yinelenen seçimle (sopalı seçim) daha güçlü bir meclis oluşturulur. Sait Paşa ikinci hükûmeti kurar. Bu siyasi oyun ile Trablusgarp hezimetinden sorumlu tutulan İbrahim Hakkı ve Mahmut Şevket paşaların divan-ı harp mahkemesinde yargılanmaları örtbas edilmiştir (Ahmad, 2023, s. 149). İttihatçıların siyasi oyunlarından sıkılan bir grup Arnavut kökenli Osmanlı subayı, kendilerini, Halaskâr Zabitan (Kurtarıcı Subaylar) ismi ile tanıtarak, meclis üzerinde baskı kurarlar (Çalık, 2021, s. 77). Halaskâr Zabitan, meşrutiyetin keyfiyetle uygulandığını ve yozlaşan düzeni tekrar rayına oturtmakta

kararlı olduğunu bildirmektedir. Bu amaçla bir mektup ile uyarıda bulunmuşlardır. Talepleri; hükûmetin istifası, 1912 hileli seçimlerin iptali, Trablusgarp'ın kaybedilmesinde ihmali görülenlerin yargılanması, askerlikle ilişkili siyasi figürlerin siyasetten uzaklaştırılmasıdır. Yerel istekleri, Arnavutluk'ta görev yapan memurların yine Arnavut ahalisinden seçilmesi ve Arnavutça bilen memurların bölgede görevlendirilmesidir (Korkmaz, 2015, s. 90; Bayar, 1997, s. 126).

Yaşanan gelişmeler, evvelden beri dile getirilen asker-siyaset ilişkisini yeniden gündeme taşımıştır. Sait Paşa kabinesi, askerî siyasi işlerle iştigalini yasaklayan bir kanun tasarısı hazırlayıp meclis onayına sunar, ancak muhalefet engeline takılır. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ise kendisine yöneltilen eleştiriler sebebiyle istifa etmek zorunda kalır. Akabinde Sait Paşa da istifasını sunar. “Sait Paşa, kabinesindeki bazı isimlerin kendisine haber vermeden V. Mehmet Reşat ile görüşüğünü ve askerlerin siyasetle iştigal olmalarını yasaklayan yazısının değiştirildiğini öğrenmiş ve bu kabineyle görev yapamayacağına karar vererek istifa etmiştir” (Bayar, 1997, s. 129). 1877 Osmanlı-Rus Harbi gazisi Ahmed Muhtar Paşa, yeni kabineyi kurmakla görevlendirir. Nazım Paşa ve Kâmil Paşa gibi eski deneyimli devlet adamlarının yer aldığı yeni hükûmet (BOA, H 1330, İ.DUİT.:8/59), Mahmut Şevket Paşa zamanından kalma sıkıyönetim uygulamasını kaldırılmış, ittihatçıları meclisten uzaklaştırılmış ve hizmet başındaki subayların politikaya karışmaması için bir dizi önlem almıştır. Halaskâr Zabitan meselesi de böylece sona ermiştir. Artık hükûmet tüm ilgisini, Balkanlardaki ayrılıkçı sorunlara çevirebilecektir. “İtalya ile alelacele barış antlaşması imzalanır ve ertesi gün Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'dan oluşan Balkan ittifakına karşı savaşa girilir” (Lewis, 1993, s. 223).

Balkan savaşlarının başlamasının bir nedeni de Balkan milletlerinin, Osmanlı siyasetinin kendileri için iyi bir gelecek vadetmediğine inanmış olmalarıdır. Balkan devletleri, imparatorluğun çökmekte olduğunun bilincindedir. Gelecekte yapılacak toprak paylaşımı kavgasında, birbirlerinden geri kalmamak için uzunca bir süredir hazırlık içindelerdir. Mesela, bu savaş için hazırlanan Sırbistan, Avrupa'dan ithal ettiği topları geçirmek için Avusturya'nın izin vermemesi sebebiyle Selanik limanını kullanmaktadır. Osmanlı yönetimi ise ilerde savaşı kaybetmesine neden olacak bu topların sevkiyatı karşısında kayıtsızdır. “Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın ilk icraatlarından biri, bu sevkiyatı önlemek ve limanda bekleyen toplara el koymak olmuştur” (Sertoğlu, 1972, s. 3486). Olaylara stratejik yaklaşımının yanı sıra sıkı iradesi nedeniyle muhalefet ve kendi taraftarlarından tepki gören

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, nihayetinde istifa etmek zorunda kalmıştır. İstifası, süreç içinde kritik bir noktayı oluşturmaktadır. Yerine ittihatçı fikirlere karşıtlığı ile tanınan bir başka isim, Kâmil Paşa atanmıştır. Kâmil Paşa'nın baskıları karşısında siyasi manevra yapma imkânını hepten kaybeden ittihatçılar, hükûmet darbesi yapmaktan başka çare bulamazlar. Ocak 1913'te, Enver Bey'in de katıldığı bir organizasyon ile Babıâli binasını basarlar. Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürüp Kâmil Paşa'ya zoraki istifa mektubu imzalattırılar. İstifa mektubu, Enver Bey tarafından, halkın talebinin bu yönde olduğu söylenerek padişaha onaylattırılır (Ahmad, 2023, s. 167).

2.5. Devlet Yönetiminde İttihat ve Terakki Vesayeti (1913-1918)

İttihat ve Terakki'nin Babıâli baskını, cemiyet açısından yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu dönem başladığında, Kuzey Afrika'daki son Osmanlı toprağı Trablusgarp ve on iki adalar kaybedilmiştir. Savaşın muhatabı İtalya, Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı zaferiyle uluslararası popülerliğini artırırken, dünya siyaseti yeni bir kamplaşma sürecine girmektedir. Balkanlardaki durum da Osmanlı aleyhinedir. Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ; Osmanlı'nın bir türlü kurtulamadığı siyasi bunalımdan istifadeyle dört ay gibi kısa bir sürede Makedonya topraklarında artık söz sahibidir. Şimdi sıra, Osmanlı'dan elde ettikleri bu toprakları kendi aralarında paylaşmaya gelmiştir.

Yeni hükûmetin başındaki, Mahmut Şevket Paşa'nın ilk icraatı, muhaliflerin önde gelen isimlerini zorunlu ikametgâh cezasıyla sürgüne göndermek olur. İttihatçılar, muhalifleri siyasi sistemin dışına atmak için eleştirdikleri II. Abdülhamit'in yöntemlerini kullanmakta sakınca görmezler. Yine de muhalefete izin veren bazı demokrasi kırıntılarının kalmasına izin vermişlerdir (Yakut, 1998). 11 Haziran 1913 günü gerçekleştirilen bir suikast ile Mahmut Şevket Paşa öldürülür (Lewis, 1993, s. 224). Ondan boşalan yeri, Said Halim Paşa doldurur. Said Halim Paşa'nın ilk icraatı Mahmut Şevket Paşa suikastına karışanları ortaya çıkarmak ve cezalandırmaktır (Karal, 1999, s. 211). İkinci icraatı Edirne'yi geri almaktır. Kabinenin üyelerinin ikna çalışmaları neticesinde, İngilizlerin tehditlerini dinlemeyen Said Halim Paşa hükûmeti, Yunanlılardan önce davranarak, Edirne'yi Osmanlı topraklarına zahmetsizce geri kazandırmıştır (Öz, 2021, s. 25; BOA, H 1331, HSD.AFT.:5/87). Said Halim Paşa'nın üçüncü hamlesi, adalar konusunda olmuştur. Ege Denizindeki adalar, İtalya ile imzalanan Uşi Antlaşması kapsamında, Balkan Harbi sonrasında, Türklere bırakılması gerekirken Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Osmanlı, bir deniz harekâtı düzenleyecek

kapasiteden yoksundur. Bu yüzden Said Halim Paşa, sadece adalar konusundaki meşru haklarını savunmaya devam edeceklerini bildirmekle yetinmek zorunda kalmıştır (Öz, 2021, s. 25).

Said Halim Paşa'nın devletin kaderine ilişkin en önemli icraatı, Almanlarla yürüttüğü gizli ittifak görüşmeleridir. 27 Temmuz 1914 günü başlayan görüşmeler, 02 Ağustos 1914'de sonuca bağlanmıştır. Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşa ve Meclisi Mebusan Reisi Halil Bey (Menteşe) ile Almanya Büyük Elçisi Wangenheim arasında gerçekleşen toplantı (Arı, 1997, s. 12), uluslararası siyasi gerilimin tırmanışa geçtiği zamanlarda, Osmanlı Devleti'nin tarafını seçtiği yönündedir. Osmanlı Devleti, Almanlarla gizli ittifaka girmiş, Almanlardan alacağı yardım ile mali problemlerini gidermenin yanı sıra Balkanlar'da kaybedilen itibarını geri kazanacağını düşünmüş ve tüm planlarını, savaşın birkaç ay zarfında biteceği üzerine kurgulamıştır (Biçici, 2014, s. 714). Bazı kaynaklarda, Almanya ile gizli ittifak görüşmelerinde Cemal Bey'in de olduğunu belirtmektedir. Tarih yazıcıları arasında görülen bu farklılık, şu husustan kaynaklanıyor olabilir. İkili bir sohbette Talat Bey, kendisine Almanlarla müttefiklik konusundaki düşüncelerini sormuş ve o da böylesi bir müttefikliği olumu karşılayacağını söylemiştir. Cemal Paşa, "Almanlarla gizli bir oluşum içinde olunabileceğini hissettiğini ama yapılan antlaşmadan kendisinin haberi olmadığını, lakin sorulmuş olsaydı, bunu derhal kabul edeceğini" ifade etmektedir (Cemal, 2010, s. 132).

Said Halim Paşa hükûmetine yöneltilen en ciddi eleştiri, devlet yönetiminde İttihat ve Terakki güdümünde hareket etmesi ve onların istekleri doğrultusunda kararlar almasıdır. Fiiliyatta Enver, Talat ve Cemal beylerin aktif olduklarının vurgulandığı bu eleştiriler, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden itibaren devlet yönetiminin askerî diktatörlük ya da zümre diktatörlüğüne dönüştüğü yönündedir (Lewis, 1993, s. 224) Said Halim Paşa'nın, savaş sonrası yazdığı risaleleriyle yaptığı öz eleştiriler dikkat çekicidir. Bu konudaki düşüncelerini, 1919'da savaş suçluları kapsamında sürgün edildiği Malta'da kaleme almıştır. Onun düşüncelerinde, tercüme yoluyla alınan bir anayasa, Osmanlı toplumunun siyasi ve toplumsal hayatıyla bağdaşmamış ve toplumsal çöküşü önleyememiştir. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin önemini kavramış ve devlet başkanının halk tarafından seçilmesi gerektiğini, meclisin de yürütme kurulunu denetleyecek nitelikte olması gerekliliğini ifade etmiştir (Öz, 2021).

Uluslararası bir antlaşmanın yapılmasında, meclisin varlığının dikkate alınmaması ve bu yönde alınan kararların kısıtlı bir zümre tarafından verilmiş olması, dönemin en çok eleştirilen konusunu oluşturmaktadır. Bazı tarihçiler, savaşın kaçınılmaz olduğunu sadece erken girilmesinin hata olduğunu söylerken, bazıları İttihat ve Terakki'nin bu gizli antlaşma ile Osmanlı Devleti'ni sona sürüklediğini ifade etmektedir. Döneme mahsus koşullar, uluslararası ilişkilerin karmaşıklığı ve siyasi güç dengelerinin yarattığı görüş ayrılıkları içinde, konuya ilişkin bir açıklama üretmek zordur. Ama İttihat ve Terakki'nin, Osmanlı'nın savaşa girmesindeki rolü nettir. Ordunun savaşıma hazır olmadığı yönündeki kurmay görüşlerine rağmen kişisel kararlar ile Almanlar tarafından hazırlanmış savaş planlarıyla savaşa girilmiş ve bunun bedeli ağır olmuştur. Bu bedellerin ilki, Sarıkamış harekâtıdır. "Sarıkamış'ta yaşanan yenilginin bilançosu öylesine ağırdır ki Türk ulusundan özür dileyen bir vasiyetname yazarak intihar etmeye karar veren Enver Bey, Talat Paşa'nın etkisiyle bu fikrinden vazgeçirilmiştir" (Karal, 1999, s. 423).

Arı (1997), hummalı bir çalışma sonucu döneme dair çıkardığı kronolojik haritalandırma ile Osmanlı Devleti'nin savaşa girme konusunu, mantıklı bir silsileye bağlamaktadır. Bu çalışmaya göre, 28 Ağustos 1914 günü Almanya ile imzalanan gizli antlaşma metinleri, Alman İmparatoru II. Wilhelm ve Osmanlı Sultanı V. Mehmet Reşat tarafından karşılıklı tasdik edilerek resmen yürürlüğe girerken, İngiliz donanmasından kaçan Goeben ve Breslau isimli iki Alman savaş gemisi de Enver Paşa'nın talimatıyla Çanakkale boğazından içeri alınmaktadır. Seferberlik hâlinin ilan edilmesi, kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı donanmasına komutan olarak Alman Amiral Souchon'un atanması, her ne kadar tarafsızlığını ilan etmiş olsa da itilaf devletleri tarafından Osmanlı'nın da savaşa gireceğinin sinyalleri olarak algılanmakta ve bu ihtimalin gerçekleşmesi hâlinde olası senaryolar üzerinde savaş planları yapılmaktadır. Ziegler'in değerlendirmesinde ise, Osmanlı, kendi ordusuna bir Alman donanma komutanı atamakla savaşa katıldığını çoktan ilan etmişti. İngiltere buna hazırды (Ziegler, 1997, s. 270). Osmanlı'nın Rusya'ya saldırması hâlinde Almanya'nın vermeyi taahhüt ettiği düşük faizli beş milyon tutarındaki borcun, iki milyonluk liralık kısmı ödenmiştir. Almanya, Osmanlı üzerindeki baskısını artırmaktadır. 24 Ekim 1914'de, Enver Paşa, Amiral Souchon'a sözlü olarak Karadeniz'deki Rus filosunun bulunmasını ve harp ilân etmeden direkt taarruz etmesi emrini verir. Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Osmanlı donanmasına Souchon'un emirlerine itirazsız uyulmasını emreder. 25 Ekim'de Meclis-i Vükelâ, Enver Paşa'nın tavrının aksi yönünde bir karar alarak savaşa yol açacak davranışlardan sakınılmasını ister. Enver Paşa, Amiral Souchon'a vermiş olduğu

emri yazılı olarak tekrar eder ve 26 Ekim’de emrini yineler. Rus donanmasından bir gambot ve bir mayın gemisi, batırılır. Ardından Odesa, Sivastopol ve Midilli limanlarındaki ambar ve yakıt depoları peş peşe bombalanır. Böylece Osmanlı, savaşa katılmış olur. Enver Paşa’nın fevri davranışının ardından Sadrazam Said Halim Paşa, İstanbul’daki yabancı elçileri alelacele yalısına davet ederek bu oldubitti karşısında özür dilemiş ve hükûmetten istifa etmiştir. Ancak istifası padişah iradesiyle kabul edilmediği gibi Ruslar, Kafkasya üzerinden taarruza geçmiş, İngilizler İzmir limanını bombardımana başlamış ve itilaf devletlerinin çıkarma gemileri Gazze sahillerine çoktan yanaşmıştır. Osmanlı’nın savaşa girmesi ne hükûmet ne de meclis kararı ile olmuştur. Günümüz tarihçilerini epeyce yoran bu mesele, döneminde de sert tartışmalara neden olmuş ama Rus Dışişleri Bakanı Sazanova’nın dediği gibi, “artık çok geç olmuştur” (Arı, 1997, s. 67).

Almanya’nın Osmanlı’dan beklentisinin ilki, yeni cepheler açılmak suretiyle Alman ordusu üzerindeki baskının azaltılmasıdır. İkincisi, Osmanlı Sultanının haiz olduğu halifelik sıfatının bilhassa Kafkasya ile Mısır’daki Müslüman nüfus üzerindeki etkisine güvenilerek savaşın kazanılacağına gerçekten inanılmasıdır. Öyle olmadığı savaş sırasında anlaşılır. Haziran 1916’da Mekke Emiri Şerif Hüseyin etrafında birleşen Arap kabileleri, İngiliz safında yer tutmuş ve Filistin cephesinin çökmesine neden olmuştur (Karal, 1999, s. 493). Karl Heinz Ziegler, döneme dair yaptığı analizde, Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu potansiyelin, dönemin Almanya’sı için büyük önem sarfettiğini ama Osmanlı’nın kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlar nedeniyle gidişatın arzulandığı gibi neticelenmediğini ifade etmektedir. Osmanlı’nın savaşa sürüklenişinin nedenleri arasında Alman etkisi bulunmakla beraber askerî çıkarların uyumu belirleyici olmuştur. Alman-Osmanlı ittifakının ortak paydası, dönemin Rus politikalarının her ülke için tehdit edici seviyede bulunmasıdır. (Ziegler, 1997, s. 270). Ama savaş, planlandığı gibi gelişmemiş ve dört yıl boyunca birçok cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı, 30 Ekim 1918 günü yenilgiyi kabullenmek zorunda kalmıştır. Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa iktidarı da böylece sonra ermiştir. “Yüzyıllardır süren imparatorluk savaşları sayfası, kapanmıştır. Yeni Türkiye’nin savaşı ise henüz başlamaktadır” (Karal, 1999, s. 539).

2.6. Siyasal ve Sosyal Dönüşüm Bağlamında İttihat ve Terakki

Birlik ve ilerleme ilkelerini düstur edinen İttihat ve Terakki, sosyopolitik alanda toplumsal dönüşümü amaçlamış ve Cumhuriyet dönemine sirayet edecek bazı reformların temelini

atmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş evresinde önemli bir safhayı temsil ettiği söylenebilir. Temsil ettiği safhaların ilkinin anayasal düzen konusundaki hassasiyeti oluşturmaktadır. Devlet yönetiminde mutlak otoriteyi reddetmiş ve temel hak ve özgürlükleri müdafaa eden bir hukuk devleti anlayışının devlet yönetim geleneğine oturmasını sağlamıştır. Bu anlayış, zaman içinde geçirdiği evrim safhaları ile öncelikle kendi varlığını koruma yönünde bir vizyon edinecek ve sonrasında siyasal ve toplumsal dönüşümü dizayn edecek etkili bir sisteme evrilecektir. Türkiye Cumhuriyeti anayasalarına sirayet eden devlet nitelikleri ile ilgili vasıfların bu anlayış doğrultusunda şekillendiği söylenebilir. Değiştirilemeyen ve değiştirilmesi teklif edilemeyen devlet nitelikleri ile ilgili maddeler, geri dönüşü imkânsız kılan bağlayıcı hükümleri oluşturmaktadır. Konu, askerî perspektif ile ele alındığında, kazanılmış mevziilerin korunması yönündeki yoğun çabalar ve mevziilerin kaybedilme ihtimaline yönelik tahammülsüzlükler daha ne anlaşılabilmektedir. Bu perspektifin arkasında, yaşanmışlıklar, kayıplar ve fedakârlıklar, bir başka deyişle tarihsel bir derinlik bulunmaktadır.

İttihat ve Terakki'nin modernleşme konusundaki ilk adımı, Osmanlı'dan edinilen geleneksel reform yaklaşımı çerçevesinde orduya yönelik olmuştur. Edirne'nin geri alınmasında öne çıkan Enver Bey iki kez terfi ettirilerek Harbiye Nazırlığına yükseltilmiştir. Yaptığı ilk iş, orduyu gençleştirme amacıyla yaşlı subayları tasfiye etmek olmuştur. Ayrıca Almanlarla stratejik iş birliği yapmış, General Liman von Sanders başkanlığındaki 70 kişilik Alman ekibi ile orduyu ıslah çalışmaları başlatmıştır. Almanlarla olan iş birliği zaman içinde daha da büyümüş ve Osmanlı ordusundaki sayıları 700'e ulaşmıştır. Hatta, bu ekibin içinde yer alan General Bronsart von Schellendorf, ordunun emir komutasında etkili olabileceği stratejik bir mevkiye kadar yükseltilmiştir (Zürcher, 2000, s. 176).

Eğitim alanında kadınlara yönelik, fırsat eşitliği bağlamında atılımlar gerçekleştirmişlerdir. Bu adımın atılmasında, Birinci Dünya Savaşında yaşanan erkek nüfus kaybından mütevellit bazı meslek kollarında yaşanan iş gücü kaybının telafi edilmesi arzusu belirleyici olmuştur. Türk kadını, öğretmen, hemşire ve ebe gibi mesleklerin yanı sıra hukuk, tıp ve devlet memurluğu gibi sahalarda da görevler almaya başlamıştır (Çalık, 2021, s. 91). Kadınların çalışma hayatında aktif roller edinmeye başlaması çalışma hayatında ve aile hukukunda yeni düzenlemeler yapılmasını da gerektirmiş ve kadın haklarında iyileştirmeler yapılmıştır. Sanayide çalışacak kadın iş gücünü yaratmak maksadıyla oluşturulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti faaliyetleri bu kapsamda ele alınabilir. Ayrıca 1917 Aile Yasasına göre

kadının evlenme yaşının on altı üzeri olması gerekiyordu. Çok evlilik yasaklanmamıştı ama orta ve üst düzey kadınların yaşantılarındaki değişiklikler görülür olmaya başlamıştır. Eşleriyle tiyatro ve müzik gösterilerine katılıyorlar, Türk Ocaklarındaki toplantıları dinlemekle kalmayıp, konuşmacı olarak kürsüye çıkabiliyorlardır. Darülfünun Üniversitesi bünyesinde kadınlara yönelik pek çok geliştirici kurs da açılmıştır (Zürcher, 2000, s. 178).

Yönetim, yargı ve eğitim alanında, laiklik kapsamında düzenlemeler yapılmış ve dinin bu alanlardaki etkisi azaltılmıştır. Şeyhülislam makamı kabineden çıkarılmıştır. Böylece devlet yönetimi, dinin etkisinden kurtarılmıştır. Özel hukuk ve kamu hukuku davalarına bakmakla görevli Şer-i mahkemelerinin Şeyhülislam makamı ile kurumsal bağına son verilmiştir. Şeriat mahkemeleri Adliye Nezaretine bağlanmıştır. Böylece dini hükümlere göre yargılama usulüne son verilmiş ve yargının modernleşmesi için önemli bir adım atılmıştır. Medreselerin idaresi Maarif Nezaretine bağlanmıştır. Böylece okullar, merkezi yönetimin denetimi altına alınmış ve siyasi birliğin temin edilmesinde önemli bir aşama kaydedilmiştir. Evkaf Nezareti marifetiyle vakıfların faaliyetleri denetim altına alınmıştır. Böylece vakıfların mali ve idari yapılarının şeffaf olması, bu kurumlara yapılan yardımların doğru ve yerinde kullanılması ve vakıfların verdiği eğitim ve hizmetlerin merkezi yönetim gözetiminde yürütülmesi yönünde olumlu bir adım atılmıştır.

2.7. İttihat ve Terakki Döneminde Ordu Siyasallaşması ve Sonuçları

Cemiyetin askerî kolu, Selanik bürosudur. Selanik bürosunun yapısı, ekseriyetle üçüncü ordunun mektepli subaylarından teşkilidir. Bu durum, cemiyetin ağırlık merkezinin askerî cenaha kaymasına yol açmıştır. Ordunun siyaset ile ilişkisi, cemiyetin bu askerî kanadı üzerinden izlenebilir. Öne çıkan sorular, askerî kolun, cemiyetin politik amaçlarına nasıl katkıda bulunduğu, cemiyetin askerî kanadının, ordunun siyasetteki rolünü nasıl şekillendirdiğidir. Bu sorular, askerî siyaset ile iştigal etmesinin sonuçlarına ulaşmak için anahtar bir rol üstlenmektedir.

Kuruluş itibarı ile İttihat ve Terakki'nin iki temel amaç güttüğü söylenebilir. Bunlar; istibdat yönetimine son vermek ve devletin çöküşünü, Osmanlı kimliği çatısı altında sağlanacak siyasi birlik anlayışı ile engellemektir. Süreç incelendiğinde, II. Abdülhamit muhaliflerinin amaçlarına ulaşmak için orduyu kullanmaktan başka alternatiflerinin olmadığı ve askerler ile amaç birlikteliği yaptıkları görülmektedir. İstibdat yönetimine son vermek,

Abdülhamit'in baskıcı yönetim anlayışına karşı durarak, demokratik reformlar ve özgürlükler için mücadele etmek yönünde gelişmiş ve toplumun geniş kesimlerinden destek bulmayı ummuştur. Osmanlı kimliği çatısı altında siyasi birlik sağlamak ise devletin varlığını sürdürebilmesi için etnik ve dini farklılıkları bir arada tutarak, çöküşü durdurmaya yönelik bir yaklaşımdır. II. Abdülhamit muhalifleri için orduyu kullanmak, stratejik bir zorunluluktur. Cemiyetçi subaylar açısından da aynı zorunluluk söz konusudur. Bu durum, merkezi yönetime tabi ordunun, siyasi amaçlar güden oluşumlar tarafından rahatlıkla kullanılabilecek yapıda olup olmadığının sorgulanmasını gerektirmektedir.

Ramsaur (1972, s. 139)'a göre Türk eratinın sahip olduğu özellikler, cemiyetçi subayların işini kolaylaştırmıştır. Türk erati, bilhassa ilk amirine karşı çocuksu saflıkta güven duymaktadır. Bu cahilce itaat, orduyu siyasi alana sokmaya karar veren subayların işini kolaylaştırmıştır. Türk askerleri, cemiyet üyesi olmamalarına rağmen amirleri tarafından cemiyet çıkarları için kullanılmışlardır. Ortaya çıkan bu görüntünün kültürel bir temele dayandığı ifade edilebilir. Ordu kültüründe, baba-evlat ilişkisi çerçevesinde yürütülen ast-üst ilişkileri, kurumsal bir itaatten ziyade duygusal bağlılık şeklinde gelişmektedir. Bu hissiyatı kuvvetlendiren öge, vatan ve millet sevgisidir. Erat, aynı kültürden gelen amirinin, devlet aleyhine çalışacağına ihtimal vermemektedir. Üstelik devlet meseleleri hakkında bildiği her şey, dar bir kurumsal çevre ile sınırlıdır. Dolayısıyla ilk amirine karşı oluşan hürmet hissiyatının, sultana olan bağlılığından daha güçlü olabileceği kabul edilebilir. Cemiyetçi subaylar, bu kültürün katkısıyla Selanik'te konuşlu Üçüncü Ordu'nun neredeyse tamamının ve Edirne'de konuşlu İkinci Ordu'nun bir kısmının desteğini alarak, cemiyetin birinci amacını gerçekleştirmede başarıya ulaşmıştır.

Ama ikinci amaca giden yolda problemlerle karşılaşmışlardır. Bu problemlerin konumlandığı temel, yine toplumsal kültürün yansımasını ifadesi eden ordu yapısı üzerinden açıklanabilir. Perlmutter (1969, 397)'in, ulusal bilinç ve kimlik düzeyinin düşüklüğü konusunda, dönemin ordusuna yönelttiği eleştiri dikkat çekicidir. Bu eleştirisini Arap subaylar üzerinden yöneltmiştir. Perlmutter'in neyi kastettiği açık değildir, ancak Balkan milletlerinde görüldüğü üzere, blok şiddet şeklinde bir eyleme kalkışmamış olsalar da Arap camiasında da Arap milliyetçiliğinin yükseldiği ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin etrafında birleşen Arap kabilelerinin, İngiliz safında Osmanlı'ya karşı savaştığı bilinmektedir. "Hatta eğitim için Paris'e gönderilen Arap kökenli öğrenciler arasında fenomen olan Genç Araplar

Hareketi de Arapların bağımsızlığı için İngilizlerle iş birliği yapmışlardır” (Hut, 2016, s. 136).

Arap milliyetçiliğinin yükselişi konusundaki çalışmasıyla öne çıkan Antonius (1945, s. 101)’a göre, İttihat ve Terakki; Türklerin baskın olduğu, Yahudilerin ikinci sırada geldiği, diğer ırkların arka planda olduğu ve yurt dışındaki siyasi mültecilerin yer aldığı ırk ve inanç karışımı bir oluşumdur. II. Meşrutiyet tüm ırkların sevinçle karşıladığı bir Osmanlı demokrasi denemesidir. Amaç, anayasayı korumak ve tüm ırklara eşitlik sağlamaktır, ama uygulama safhası sorunludur. Bunlardan biri, Türkçe dilin, resmî dil olması yönündeki dayatmadır. İkincisi, ırkların mecliste temsil oranıdır. Toplam 245 seçilmiş temsilciden 150’si Türk, 60’ı Arap’tır. Sultan tarafından atanan kırk üyelik Senato’da ise sadece üç Arap vardır. Cemiyet içinden yükselen Turancılık düşünceleri de Arapları dışlamaktadır. Kısaca; İttihat ve Terakki, dil, gelenek ve kültür farklılıklarının gerçek gücünü oluşturduğu gerçeğinden gittikçe uzaklaşmıştır. Uyumsuz politikaları, uzlaşmacı Arap siyasi partilerinin ortaya çıkışına neden olmuştur. Bu partiler, Türk-Arap birlikteliğini, iki yapılı monarşi sistemi ile sürdürme yönünde faaliyet göstermişlerdir.

Dolayısıyla Osmanlı çatısı altında, ulusal bir kimlik krizi yaşandığı ve bu durumun orduya yansımış olduğu kabul edilebilir. Tabii ki bu kriz, Araplarla sınırlı değildir. Gayrimüslim boyutunda da derin bunalımlar bulunmaktadır. Konunun orduyu ilgilendiren kısmını, askere alınma mevzusu oluşturmaktadır. Gayrimüslimler, orduda görev yapma konusunda çok istekli değillerdir. “İstekli olup harp okullarına girmek isteyenler ise çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadırlar” (Gökbayır, 2012, s. 88). 30 milyon kadar tahmin olunan bütün Osmanlı Devleti nüfusunun 5 milyon kadarını Hristiyanlar oluşturmaktadır. Aslında konunun özünde, güven sorunu bulunmaktadır. Askere alınan Hristiyanlar, bulundukları görevde bir ihanetten diğerine atılarak yapmadıklarını bırakmamışlardır (Gnkur, 1996, s. 116). Zorunlu askerlik gibi zorlayıcı politikalar uygulanmaya başlandığında, pek çoğu dağa çıkıp çetecilik yapmaya başlamış ya da yurdu terk etmiştir. Ermeni ve Rum asıllı askerler başta olmak üzere birçok gayrimüslim savaştan kaçmıştır (Gülsoy, 2000, s. 183). Ayrıca, zorunlu askerlik uygulamaları nüfus ve maddi yönden Müslüman tebaayı çökertirken, gayrimüslim tebaa zenginleşmiştir. Savaşan nüfusun Müslüman erkeklerden oluşması, Anadolu’yu korumasız da bırakmıştır. Ermeni çeteleri, savunmasız bırakılan Anadolu köylerini, kolaylıkla yağmalamış ve katliamlar gerçekleştirmiştir (Gnkur, 2000).

Toplumsal dinamiklerinin orduya yansması olarak değerlendirilebilecek yapısal sorunlar sadece etnik ayrışma boyutunda değildir, ideolojik ayrışmalar da yaşanmaktadır. 31 Mart Vakası, alaylı subaylar ile mektepli subaylar arasındaki ayrımın belirginleştiği bir dönüm noktasıdır. Alaylı tabiri, mektepte değil kıtalarda yetişerek yükselenleri, mektepli tabiri ise askerî okullarda yetişerek kıta hayatına başlayanları ifade etmektedir. Alaylı subaylar gelenekselci, mektepli subaylar yenilikçidir. “31 Mart Olayı sonrasında idareyi ele alan devrimci subaylar, Tasfiye-i Rütup (Rütbe Tasfiyesi) Kanunu’nun çıkarılmasını sağlamışlar ve alaylıların bir kısmı zorunlu emekliye ayrılmış, diğer kısmı ihraç edilmiştir. İhraç edilenler, mutlakiyet devrinde hafiyelik yapmış, kötü ahlâk sahibi oldukları bilinen kimselerdir” (Gnkur, 1996, s. 105). Toplamda (7.500) alaylı subay emekliye sevk edilmiştir. 1908 Aralık ayında düzenlenen genel kuvvet özetine göre Jandarma ve Deniz Kuvvetleri hariç, Kara Ordusu’nda (26.310) subay bulunurken, 1911 yılı Ocak kuvvesinde bu miktar (16.121) subaya indirilmiştir. Diğer bir deyişle Kara Ordusu’ndan (10.189) subay çıkarılmıştır (Gnkur, 1996, s. 106).

Subayların siyasi roller üstlenme hevesi, ordu temayüllerinin çiğnenmesine, disiplin sorunlarına ve meslek kültürünün yozlaşmasına yol açmıştır. Özellikle küçük rütbeli subayların teşebbüsü ile meydana gelen inkılâp hareketi, daha ilk günlerinden başlayarak astlarla üstler arasında derin bir uçurum açmıştır. Birçok yerlerde üstlere karşı yapılan çirkin ve yakışsız davranışlar, ordunun düzenini bozmuştur. Bir ferik (tümgeneral)’in, bir kolağası (yüzbaşı) tarafından rütbelerinin sökölmesi, bir ordu komutanına subaylar topluluğu tarafından yemin ettirilmesi gibi olaylar çok çirkindir. Üstlerin emir vermesi bir yana, astın emrine girdiği dahi olmuştur. Ordu disiplini ile bağdaşmayan bu hâller, ordunun temeli olan insan ve ruh bünyesini temelinden baltalanmış ve bütün ıslahat gayretleri daha en baştan öldürölmüştür (Gnkur, 1996, s. 102).

Bu disiplin zafiyetinin yol açtığı sorunlar da büyük olmuştur. Profesyonellikten uzaklaşmanın ve siyasallaşmanın ilk bedeli Trablusgarp’tır. Millî gelirin neredeyse üçte birinin ordu savunma harcamalarına ayrılmasına rağmen Trablusgarp ve Bingazi’de ciddi savunma hattı oluşturulamamış olması, Bingazi mebuslarının itirazlarına rağmen Trablusgarp’taki ordunun Yemen’e ve bu ordu silahlarının da İstanbul’a nakledilmesi ve daha önemlisi, birtakım seviyesiz hamleler ile sorumluların hesap vermekten kurtarılması, ordu siyasallaşmasının yanı sıra meclis iradesinin zapt edildiğini de göstermekte ve idarenin

profesyonelliğinin yanı sıra sürdürülebilir bir Osmanlı çatısının ne derece samimiyet içerdiğinin sorgulanmasına neden olmuştur.

Selanik'in teslimi ise savaşmaktansa siyaset yapmayı tercih eden bir ordunun düşebileceği en uçuk örneği oluşturmaktadır. Kendini meşrutiyetin koruyucusu ilan ederek İstanbul'a kararlılıkla yürüyen ordu, aynı kararlılığı Selanik'i koruma konusunda göstermemiştir. Selanik'i korumakla görevli Hasan Tahsin Paşa komutasındaki Sekizinci Kolordu, savaşmamış ve teslim olmayı tercih etmiştir. Farklı kaynaklar tarafından, teslim olan personel sayısı hakkında değişen rakamlar telaffuz edilmektedir. Aydın'ın Osmanlı arşivlerinden faydalanarak oluşturduğu çalışmasına göre bu rakamlar, "erat sayısı (45.000), subay sayısı (1.200) ve hayvan sayısı (20.000) dolayındadır" (Aydın, 2018, s. 152). Döneme dair çekilen telgraflardan edinilen bilgiye göre teslim olan toplam asker sayısı (46.200) civarındadır (Aydın, 2018, s. 153). Ayrıca çok sayıda silah ve cephane Yunan güçlerine teslim edilmiştir. Çıkan münferit olaylarda ise biri Yahudi, elli ikisi Müslüman olmak üzere 53 Osmanlı vatandaşı, Yunan jandarması tarafından öldürülmüş ve otuzdan fazla tecavüz olayı yaşandığı yönünde rapor düzenlenmiştir (Aydın, 2018, s. 157).

Bir başka bedel, Balkan savaşlarında ödenmiştir. Sırp'ların Avrupa'dan ithal ettiği toplara müsaade edilmesi, Balkan topraklarında herhangi bir tehdit yoktur anlayışı ile askerlik hizmet süresinin düşürülmesi, bazı birliklerin terhis edilmesi, dolayısıyla bölgesel tehditlerin okunamaması sebebiyle savaşa hazırlıksız yakalanılması, altı asırlık emeğin dört aydan kısa bir süre zarfında çarçur edilmesiyle sonuçlanmıştır. Balkan savaşlarının sonuçları, sadece o döneme mahsus toprak kaybıyla sınırlı kalmamıştır. O coğrafyada yaşayan Müslüman halka uygulanan asimilasyon politikalarıyla Cumhuriyet dönemine kadar uzanmıştır. Henüz Birinci Dünya Savaşı'na girilmeden yaşanan bu kayıplar, "Uzmanlık başka bir şey, devlet yönetmek başka bir şeydir" diyen Dahl (2021, s. 83)'ın önermesini haklı çıkaracak cinstendir. Daha çarpıcı örneği, Osmanlı'nın, Birinci Dünya Savaşı'na giriş şekli oluşturmaktadır. Savaş kararı, meclis kararı ile alınmamıştır. Enver Paşa'nın başını çektiği birkaç maceraperest tarafından oldubittiye getirilmiştir. "Dünya savaşı'na girerken, Türk Ordusu'nun harbe hazır kuvvetleri ortalama bir milyon insandır. Bunun (477.000)'i asker olarak savaşa hazır seviyededir (Genkur, 1996, s. 163). Bu sayının, seferberlik uygulamalarıyla yükseltilmiş olduğu anlaşılıyor ise de iki milyonu aşan rakamlarla ifade edilen sayının, profesyonel askerden ziyade, savaşan asker sayısını belirttiği söylenebilir. Ordu yapısına yönelik sorunlar bir tarafa, ordunun savaş stratejisini eleştiren Cemal Paşa

(2010, s. 213-224)’ya göre en büyük hata, Aralık 1914’de yapılan Sarıkamış Harekâtıdır. Bu hata, Kafkas Cephesi’nin çöküşüyle sonuçlanmış ve Rusların Erzurum’a kadar ilerlemesine olanak tanımıştır.¹¹ Kendi içinde büyük bir handikap olan Sarıkamış Harekâtı, başı başına bir inceleme konusu olmakla beraber, lider kültürünün yaşatabileceği hayal kırıklıklarını göstermesi bakımından pas geçilemeyecek vahim bir örneği oluşturduğu ifade edilebilir. Cemal Paşa’ya göre ikinci büyük hata, Kut’ül Amare Muharebesinde İngiliz ordusunun esir alınmasını müteakip elde edilen avantajın, alınan yanlış kararlar kaybedilmesidir. Zafer kazanan ordunun İran’daki fetih işleriyle görevlendirilmesi, cephedeki gidişatı değiştirmiştir. Bağdat’ın kaybedilmesi, Filistin, Suriye ve Kudüs’ün de kaybedilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla birkaç ayda bitirileceği ve eski şaşalı günlere geri döneleceği ümidiyle girilen savaş, dört yıl sürmüş ve imparatorluğun sonu olmuştur. İmparatorluk topraklarında kurulan “yirmi altı yeni devlet”¹² içinse yeni bir başlangıç oluşturmuştur.

¹¹ Yapılan literatür taramasında; bu harekâtı gerçekleştirecek ana kuvvetin Üçüncü Ordu olduğu fark edildiğinde, durum biraz daha dramatize hâle gelmektedir. 3’üncü Ordu karargâhı, Selanik’tir. Selanik, Hasan Tahsin Paşa tarafından Yunanlılara teslim edildiğinde, İzmir Limanına getirilen bu ordunun neferleri, Erzincan tarafına kaydırılmıştır. Hasan Tahsin Paşa bir daha İstanbul’a dönmemiştir. Ama Üçüncü Ordu, Selanik’te kaybettiği onurunu geri kazanmak için Sarıkamış’a yürümüştür. Dönemin komutanlarının onay vermedikleri ama Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın ısrarla sürdürdüğü harekât, kışlık teçhizat ve donanım eksikliği nedeniyle büyük hezimetle sonuçlanmıştır.

¹² Arşiv Dairesi Başkanlığı kayıtlarına göre; Osmanlı Devleti toprakları üzerine kurulan toplam 26 ülkeye ait tapu kaydı bulunmaktadır. Bu devletler: Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Kosova, Macaristan, Makedonya, Moldova, Romanya, Sırbistan, Karadağ, Slovenya, Yunanistan, Polonya, Filistin, Gürcistan, Irak, İsrail, Lübnan, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün, Bahreyn, Kıbrıs R.K., K. Kıbrıs T.C. ve Libya’dır (Tapu ve Kadastro Arşiv Dairesi, 2024).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİ

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 5 Kasım 1918’de düzenlediği son kongre ile kendini feshetmiştir (Çalık, 2021, s. 101). Cemiyetin önde gelen isimleri, Enver, Talat ve Cemal paşalar, bir Alman denizaltısıyla yurt dışına kaçmıştır. Devlet idaresinde inisiyatif, Padişah Vahdettin’e geçmiştir (Ataay, 2022, s. 108). Olaylardan sorumlu tutulan cemiyet üyeleri hakkında yargılamalar, diğer bir ifadeyle “ittihatçı avı” başlamıştır (Korkmaz, 2015, s. 135).

Ama cemiyet de boş durmamıştır. “İşgalci güçlere karşı tam 164 direniş örgütü kurmuşlardır” (Çalık, 2021, s. 111). Osmanlı Hürriyet Perver Avam Fırkası, Teceddüt Fırkası, Karakol Cemiyeti ve Felah Grubu bu örgütlerden öne çıkan bazılarıdır. Mücadeleye destek veren bir başka oluşum ise Teşkilâtı Mahsusa isimli istihbarat yapılanmasıdır. Balkan savaşları esnasında ayrılıkçı hareketleri tespit etmek amacıyla, 1913 yılında, Enver Paşa tarafından Umûru Şarkiye Dairesi adıyla kurulmuştur. Bu örgüt, Birinci Dünya Savaşının kaybedilmesinin ardından müdafaa örgütlerinin kuruluşu, yapılanması ve silahlandırılması gibi sorumluluklar üstlenmiştir (İlter, 2002, s. 8).

Millî mücadeleye destek veren ama birbirinden bağımsız hareket eden ve yurt dışı bağlantılar kurmaktan da geri durmayan direniş örgütleri, zaman içinde mücadelenin seyrini İslamcılık, Turancılık ve Bolşevizm gibi farklı mecralara taşımaya, işgal güçlerine karşı yürütülen mücadelenin ritmini bozmaya başlamışlardır. Anadolu’nun kurtuluşunu riske eden bu durum, 1919 Sivas Kongresi ile kontrol altına alınmıştır. Tüm örgütler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir. Yurt çapına dağılmış bölük pörçük direniş grupları, böylece ciddiye alınması gereken etkili bir güce dönüştürülmüştür. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 1923’te Halk Fırkasının temelini oluşturmuş, 1924’de Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) adını almış, 1935’te Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adı altında faaliyetlerine devam etmiştir.

Çalışmanın bu bölümü, Cumhuriyet Halk Partisinin, Cumhuriyet'in inşa sürecindeki strateji ve politikalarını, devlet teşkilatı ile bütünleşerek rejime ideolojik nitelik kazandırmasını ve böylece pretoryan devlet inşasına yaptığı katkıları açıklamaktadır.

3.1. Elitlerin Siyasi Nüfuz Mücadelesi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Osmanlı'dan Cumhuriyete evrilen siyasi değişimden hoşnut olmayan gruplar, üç başlık altında sınıflandırılabilir. Birinci grupta yer alanlar, eski olanı koruma yönünde eğilim gösteren muhafazakarlardır. Kökleşmiş gelenekler ve inançlar etrafında birleşen ve eskiye özlem duyan zihni bir oluşumu ifade etmektedirler. Dini kisve altında, rahatça hareket etme imkânı bulan hurafe inançlar, bu kategori içinde, ayrı bir yere konumlandırılabilir. İkinci grupta yer alan kesim, Osmanlı siyasetinin kazandırmış olduğu kültür ile Batı karşıtı anlayış geliştiren, Cumhuriyet karşıtı olmamakla birlikte “modernleşme eşittir Batılılaşma” çizgisinden hoşlanmayanlardır. Bu grup, modernleşmeye karşı olmamakla birlikte İslami çizginin korunması gerektiğine inanmakta ve Kemalist modernleşmenin kültürel boyutuna tepki göstermektedir. Üçüncü gruptakiler, uluslaşma politikalarına tepkili olan kesimdir. Bu toplum kesimi, uluslaşma sürecinde yaşanan kültürel entegrasyondan rahatsız olan ve farklılıklarını öne çıkararak, tek tiplilikten ziyade çok tiplilik anlamındaki demokrasi kavramı etrafında şekillenmektedir.

Bu muhalif düşünceler, süreç içinde izlenilen politikaların ürünleri olarak ortaya çıkmış ve iktidar karşıtı oluşturulan çatıların altında kolaylıkla yerlerini almışlardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bu çatıların ilkidir. Tek Parti yönetimine karşı oluşan örgütlü ilk muhalif harekettir. Aynı zamanda, Cumhuriyet döneminin ilk demokrasi teşebbüsüdür. Ama sonunun hüsrana ile sonuçlanması, Duverger (1974, s. 362)'in tabiriyle talihsizliktir. “Kemalist rejim, faşist olmamakla birlikte demokratik de sayılmazdı”. Parti otoriterliğinin sonuçlarını İttihat ve Terakki ile tecrübe etmiş olan ittihatçılar, aynı senaryoyu yeniden yaşamak istemedikleri için güçlü bir muhalefet yaratmak istemişlerdir. Eski ittihatçı kadroyu, bu davranışa iten temel sebebin, Tek Parti yönetiminin meclis içi muhalif hareketlere olumsuz yaklaşımı olduğu ifade edilebilir. Bu durumun çarpıcı örneğini, meclisteki ikinci grubun tasfiye edilmesi oluşturmaktadır. Tek ortak noktaları, hâkim düşünceye muhalefet etmek olan; hilafet, saltanat ve sosyalizm gibi farklı düşünceleri temsil eden ikinci grup, Lozan Antlaşmasının imza edilmesinin öncesinde düzenlenen seçimlerle meclisten tasfiye edilmiştir. Bu bağlamda, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının, aynı

zamanda, mevcut siyasi süreçten haz etmeyen ve gelecek için endişelenenlerin ortaya çıkardığı bir ürün olduğu ifade edilebilir. Millî mücadelenin asker kadrosunun başını çektiği bir grubun partiden istifası ve yeni bir parti kurması ile ortaya çıkmıştır. (Oba, 2020, s. 21). Halk Fırkasından ayrılan, Kazım Paşa (Karabekir), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Rauf Bey (Orbay), Adnan Bey (Adıvar), Refet Bele Paşa ve İsmail Canbulat'ın da içinde bulunduğu bir grup vekil tarafından, 17 Kasım 1924 günü kurulmuştur (Karpas, 2021, s. 140). Gerilimi artıran sebeplerden biri, Cumhuriyet'in ilan ediliş şeklidir. Mustafa Kemal, bu kararı, halifenin konumunu destekleyen tanınmış üyeler kent dışındayken meclise aldirtmıştır. Cumhuriyet'in ilanı kararı alınırken, onlara ne danışılmış ne çağrılmış ne de haber edilmiştir (Zürcher, 2016, s. 53). Cumhuriyet'in ilan edilmesinin oldu bittiye getirilmesi İttihat ve Terakki dönemi politikalarını anımsatmış ve söz konusu isimlerde rahatsızlık yaratmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını özel yapan husus, sadece muhalif bir hareket olması değildir. Millî mücadelenin önde gelen isimleri arasındaki rekabeti de ifade etmektedir. Silah arkadaşlarının, siyasi alanda, Mustafa Kemal'e karşı birleşmesinin, İttihat ve Terakki deneyimi ışığında, muhalefetsiz bir idareye karşı oluşan tepkisel refleks olduğu ileri sürülebilir. Bu tepkiyi, parti kuruluş programında görmek mümkündür. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası liberal, demokrat ve laiktir. Reiscumhurun tarafsızlığını savunmaktadır. Bu makama, siyasi rekabete karışmayacağı partiler üstü bir konum önerilmektedir. Milletten vekalet almadıkça, inkılap yapılamayacağını, ama millet kabul ederse yapılan inkılapların hakkıyla yerine getirileceğini savunmaktadır" (Cebesoy, 2002, s. 119). Bu siyasi görüntü, Oligarşinin Tunç Kanunu ile anlam kazanmaktadır. Bu teorinin genel kaidelerinden biri; parti içi muhalif hareketlere izin vermemesidir. Muhalif akım kendini gösterdiğinde, liderler onu itibarsızlaştırmaya çalışmaktadır. Liderden hoşnut olmayanlar, kitlelere çağrı yaparsa, bu çağrı ne kadar yüce amaca sahip olursa olsun, uygunsuz bulunarak reddedilmekte, hatta partiyi parçalama niyeti taşıyan bir entrika olarak kınanmaktadır. İktidarın tüm mekanizmasını elinde tutan liderin, yasallık halesi takınabilme avantajına sahip olduğu, buna karşın isyan eden kitle veya alt düzey liderlerin her zaman kanunsuzluğun olumsuz ışığı altında yer aldığı unutulmamalıdır. Liderin sihirli cümlesi genel çıkardır (Michels, 2001, s. 137).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Mustafa Kemal'e göre en hain zihinlerin mahsulüdür (Atatürk, 2015, s. 660).

“Malum olduğu üzere Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası diye bir fırka teşkil ettiler. Bu fırkanın gizli eller tarafından çizilen programını da ortaya attılar. Cumhuriyet kelimesini telaffuzdan dahi kaçınanların, cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin, teşkil ettikleri fırkaya Cumhuriyet ve hem de Terakkiperver Cumhuriyet unvanını vermeleri, nasıl ciddi ve ne dereceye kadar samimi kabul olunabilir? Rauf Bey ve arkadaşlarının teşkil ettikleri fırka, muhafazakâr unvanı altında meydana çıksaydı, belki manası olurdu. Fakat, bizden daha ziyade cumhuriyetçi ve bizden daha ziyade terakkiperver olduklarını iddiaya kalkışmaları doğru değildir. Yeni fırka, dini fikirlere ve inançlara hürmetkârlık perdesi altında, ‘Biz hilafeti tekrar isteriz. Biz yeni kanunlar istemeyiz. Bizce Mecelle kâfidir. Medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler, biz sizi himaye edeceğiz, bizimle beraber olunuz. Çünkü Mustafa Kemal’in fırkası, hilafeti lağvetti. İslamiyet’e zarar veriyor. Sizi gavur yapacak, size şapka giydirecektir’, diye bağırıyor muydu?” (Atatürk, 2015, s. 661).

İttihat ve Terakki içinde, fikirsel bölünmenin ilk işareti, 1909 yılında Selanik’te düzenlenen kongrede ortaya çıkmıştır. Ordunun siyasete müdahil olmasını reddeden Mustafa Kemal’in, subayların, askerlik mesleği ya da politika konusunda seçim yapması gerektiği yönündeki ısrarlı görüşleri, ordudaki hâkimiyetlerinin sağlayacağı avantajla siyasette var olmak isteyen subaylar tarafından rağbet görmemiştir (Bayar, 1997, s. 118). İlerleyen süreçte, Halaskâr Zabitan isimli grup, ittihat karşıtı söylevlerle ortaya çıkmış ve askerlerin siyasetle ilişkilerinin kesilmesi konusu, bu sefer ittihatçılar tarafından dile getirilmiştir (Yakut, 1998, s. 16). İttihatçı kadroların desteklediği yasa tasası, birkaç ay gecikmeyle kanunlaşmıştır. Ama dönemin şartlarında yürütülememiştir. Mustafa Kemal’in, Teşkilatı Mahsusa tarafından kurulan Karakol Cemiyetinin lideri Kara Vasıf ile yaşadığı ihtilafın nedeni, yine aynı şekilde, Karakol Cemiyetinin orduyu politize etme çabasıdır. Anlaşmazlığın diğer yönü, Enver taraftarı Karakol Cemiyetinin, Sivas Kongre Kararlarını kabul ettiğini bildirmesine rağmen başına buyruk hareket etmesi ve Rus Bolşeviklerle görüşmeye devam etmesidir (Zürcher, 2016, s. 35). Nihayetinde, 1924 Anayasası ile asker-mebus uygulamasına son verilmiştir. “Mebusluk ile hükûmet memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez” (m.23). 1930 yılında yapılan bir düzenleme ile uygulamanın kapsamı genişletilmiş, askerî personelin siyasi partilere üye olması, siyasi amaçlı toplantılara ve gösterilere katılması, demeç verip telkinde bulunması, siyasi beyanname imzalaması, dağıtması veya yayınlaması yasaklamıştır (Askerî Ceza Kanunu, 1930, m.148).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası örneği, siyasi alanda başarılı olmak için orduya hükmetmek veya taraftar edinmek alışkanlığının, Anayasa’ya rağmen sürdürüldüğünü de göstermektedir. Bu alışkanlığın, monarşi ve cumhuriyet dönemlerini birbirine bağlayan bir

bağ olduğu ifade edilebilir. Tarihi anlatımlara “Paşalar Komplosu” (Zürcher, 2016, s. 176) olarak geçen olayda bu anlayışı görmek mümkündür: Terakkiperver Fırkasının kuruluş zamanının, İngiltere ile yaşanmakta olan Musul krizine denk gelmesi, Ali Fuat ve Karabekir paşaların, kriz anında ordudaki görevlerinden istifa ederek orduyu başsız bırakması ve akabinde muhalif vekillerin hükûmete gensoru vermesi, Mustafa Kemal’in siyasi bir tertip içinde olduğunu düşünmesine sebep olmuştur. Siyasi iktidarı düşürmeye yönelik bu komponun çalışmalarını bir yıl öncesine dayandırmaktadır. Rauf Bey, Ali Fuat, Kazım Karabekir ve Refet Bele paşalar, ordudan istifa etmeden önce görev yaptıkları birliklerde orduyu kendi görüşleri doğrultusunda şekillendirmeye çalışmışlar ve bazı kumandanları kazandıkları zannına kapılmışlardı. Harekete geçmelerinin nedeni, orduda ve siyasetteki örgütlenmelerini tamamlamış olduklarını sanmalarıdır. Komponun diğer ayağı basındır. Tanin başyazarı, manidar bir zamanlama ile bu grubu destekleyici sütunlar dolusu yazılar yazmaktadır. Rıza Nur Bey’in, Arnavutları kışkırtması, Şeyh Said İsyanı çıkaranların dini kurtaracak tek makamın Kazım Karabekir Paşa’nın teşkil ettiği fırka olduğunu söylemesi, tertip edilen komponun derinliğini gösteren emarelerdir. Siyasette muvaffak olamadıkları için son bir teşebbüs ile İzmir Suikasti planını yapmışlardır (Atatürk, 2015).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kitle partisi özelliği taşımaktadır (Özlaper, 2014, s. 132). Ancak, Takrirî Sükun Kanunu kapsamında faaliyet gösteren Ankara ve Diyarbakır İstiklal Mahkemelerinin soruşturma kararlarına istineaden “3 Haziran 1925 günü alınan Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır” (Babaoğlu, 2012, s. 100). Kapanma sebepleri arasında kişisel nedenler sürenler olduğu ileri sürmenin mantıki yönü yoktur (Özlaper, 2014, s. 121). Daha ziyade, parti programında bulunan dini inançlara saygılı olma ilkesinin bazı üyeleri tarafından suistimal edildiği, memleketi dinsizlerden kurtarmak yönünde telkinlerde bulundukları ve son irtica isyanında görüldüğü üzere irticai faaliyetlere zemin hazırladıkları yönünde yapılan tespit üzerine kapatılmıştır. Laiklik ilkesi işletilmiş ve dinin siyasete alet edilmemesi yönündeki kararlılık sergilenmiştir. Parti vekilleri, partinin kapatılmasını müteakip meclis içindeki görevlerine muhalif bir grup olarak devam etmiştir. Ancak gerilim bitmemiştir. 14 Haziran 1926’da ortaya çıkarılan İzmir Suikastı ile ilişkilendirilmişlerdir. Eski ittihatçıların entrikalarla dolu geçmişleri, böylesi bir ithamla suçlanmalarını kolaylaştırmıştır. Süreç esnasında, Oligarşi’nin Tunç Kanunu’na uygun düşen dikkat çekici başka bir ayrıntı, Cumhuriyet’in Mustafa Kemal’in şahsiyetinde özdeşleştirilmesidir. “Cumhuriyet mahkemelerinin kahredici pençesi, bu defa da Cumhuriyeti, suikastçıların elinden kurtarmaya muvaffak oldu” (Atatürk, 2015, s. 663). İstiklal Mahkemeleri

yargılamaları sonucunda, “yirmi yedi vekil tutuklanmış, altısı idam edilmiştir” (Akıncı ve Usta, 2015, s. 45).

Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası, devrimci anlayıştan ziyade gelenekler doğrultusunda evrimleşen reform çizgisi benimsemiştir (Ahmad, 2009, s. 72). Kemalist rejimin otoriter zamanında ortaya çıkmış ama dönemin koşullarında kendini ifade etme imkânı bulamamıştır. Güttüğü politikalar ise 1950’lerde ortaya çıkacak Demokrat Partiye ilham kaynağı olacaktır (Zürcher, 2016, s. 13). Parti kapatma geleneğinin ilk örneğini teşkil etmektedir (Turhan ve Çulha, 2022, s. 261). Kapatılma nedeni, Cumhuriyet politikalarına muhalif kesimlerin toplandığı bir çatıya dönüşmüş olmasıdır. Ama Osmanlı’nın çöküş döneminden, yeni Türk devletinin kuruluşuna kadar geçen her evrede, dayanışma içinde olan ittihatçıların, son evrede neden ayrıldıkları hususu, bir soru işareti olarak akıllarda yer edinmektedir. Cevabı, Nutuk’ta bulmak mümkündür.

“Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakalardan ve hadiselerden istifade ederek milletin hissiyat ve fikirlerini hazırlamak ve kademe kademe yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmak lazım geliyordu. Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz senelik faaliyet ve icraatımız bir mantık silsilesi ile incelenirse, ilk günden bugüne kadar takip ettiğimiz genel istikamet ilk kararın çizdiği hattan ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden ortaya çıkar” (Atatürk, 2015, s. 39).

Bu izahatın kilit noktasında bulunan zihinsel strateji, Cumhuriyeti kurma düşüncesidir. Ancak bu fikre ne halk ne de silah arkadaşları hazırdır. Dolayısıyla yüzyıllardır padişah ve dinin boyunduruğu altında yaşamış bir milletin, önce kendi kendini yönetebileceği fikrine alıştırılması gerekmektedir. Bu yüzden de devrimin her adımını önce kendi zihninde planlayan Mustafa Kemal, icra safhalarını adım adım uygulamaya koymuştur. Bu stratejisiyle topyekûn bir muhalefet ordusuyla uğraşmak zorunda kalmamış ve düşüncelerine karşı oluşacak direnç blokunu zamana yaymak suretiyle parçalara ayırmıştır. Her safha, kendi içinde, muhalif ve müttefik kavramlarını yeniden dizayn etmekte ve bugünün müttefiki yarının muhalifi olabilmektedir. Zamanı geldiğinde sadece ilgili kısmı karşısına alarak başarı şansını yükseltmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyimi, bu safhaların içinde belki de en önemlisidir. Zira bu seferki muhalifleri ne sultan ne halife ne de işgal güçleridir. Millî mücadeleyi beraber yürüttüğü silah arkadaşlarıdır. Mustafa Kemal’in otoriter bir rejim kuracağı yönündeki endişelerin temelinde bu stratejinin anlaşılabilmesi olduğu söylenebilir. Döneme dair kaleme alınan hatıratlarda, bir sonraki hamlesinin sezinlememesinden mütevellit oluşan kaygıları görmek mümkündür.

3.2. Egemenlik Kaynağının Meşruiyeti Bağlamında: Cumhuriyet Kültürü

Kültür, bir toplumun ortak değerlerini, inançlarını, geleneklerini, yaşam tarzlarını, sosyal normlarını ve diğer pek çok özelliğini kapsamaktadır. Toplum içinde yaşayan bireylerin düşünce biçimlerini, davranışlarını ve sosyal ilişkilerini şekillendirmektedir. Süreç içinde oluşmakta, zamanla gelişmekte ve geliştiği oranda değişmektedir. Kültüre etki eden faktörler arasında coğrafya, jeopolitik konum, iklim, yaşam tarzı, teknoloji, ekonomi, moda, eğitim ve yönetim gibi pek çok öge bulunmaktadır. Bireyler arası iletişim aracı olarak kullanılan dil, kültürel kimliği oluşturan araçlardan en önemlisidir. Din ve inanç bu süreci pekiştiren diğer etkenlerdir. Geçmişten günümüze aktarılan ortak değerler, süreci besleyen ve destekleyen bileşenlerdir. Hepsi birlikte sosyal yaşantının belli bir düzen içinde sürmesini sağlamaktadır. Her toplumun kendine özgü bir kültürü vardır. Bu da toplumlar arasındaki farklılıkları öne çıkarmaktadır. Tüm farklılıklar, kurucu karakter taşıy önermesi (Laclau 1996), kültürün inşa sürecinde karşılaşılan problemleri açıklayabilir. Şöyle ki: Her kimlik, kendini yaşatmak için eski öğelerini dışlayarak, yaşayabileceği bir alan yaratma çabasındadır. Bu çaba, yaşama iç güdüsünden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde eski kimliğin de yaşamak için farklılıklarını silikleştiren yeni kimliği dışlaması kaçınılmazdır. Bu tepki, yeni ve eski arasında geçen karşılıklı dışlama sorununun ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Sürecin, daha az ya da daha çok şiddette geçmesi, kimliklerin yaşam gücünü belirleyen yapısal derinliklere, bir diğer deyişle toplumda karşılık buldukları orana göre değişebilmektedir.

Bu perspektif, Cumhuriyet kültürü ile Osmanlıdan devralınan geleneksel kültür arasındaki etkileşimi açıklamak için bir model sunmaktadır. Pierre Bourdieu'nun "Kültürel Meşruiyet" kuramı da bu konuda ihtiyaç duyulan desteği sağlamaktadır. (Jourdain ve Naulin, 2016, s. 77). Bu teorinin temel kavramı olan habitus, maddi yahut manevi şeyler üzerine (kültürel) değer atfederek, öznelerine bir dünya görüşü aşılacak olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle baskın toplumsal ve kültürel koşulların kurulduğu ve yeniden üretildiği kolektif varlığı ifade etmektedir (Gillespie, 2019). Geçmiş deneyimler ve içinde bulunulan sosyo-kültürel koşullar etkisiyle bireylerin düşünce, davranış ve tercihleri üzerinde etki uyandıran bir şablonun imal edilmesi söz konusudur. Bu şablon içindeki koşulların sistematik etkisi ve görünmezliği, bireylerin sorgulamasını zorlaştırmaktadır. Hâkim öznenin nesnel hâle gelmesi ise şablonun sunduğu dünya görüşünün bireyler tarafından içselleştirildiğini göstermektedir. Dolayısıyla kavram, bireylerin çevre ile etkileşimini, kültürel bir şablon

çerçevesinde yorumlamaktadır. Sosyokültürel yapının bireyler üzerindeki etkilerini bir olgu olarak tanımlayan ve bu olgunun görünmezliği karşısında, dışsal gözleme izin veren bir öge olarak “sembol”ü kullanan Durkheim’in yaklaşımı (Lukes ve Schull, 1983, s. 23), sürecin görünürlüğünü ortaya çıkarmakta avantaj sağlamaktadır. Bu yaklaşıma göre görünür olan sembol, yasadır. Yasa, sosyal dayanışmanın maddi olmayan doğasını algılanabilir etkilerle ortaya çıkarmaktadır (Lukes ve Schull, 1983, s. 33).

Bu açıklamaların ışığında, belli bir siyasi elitin düşüncelerinde var olan Cumhuriyet’in, yaşamak için kendini destekleyen, benimseyen ve sahiplenen bir topluma gereksinim duyduğu ve bu gereksinimi doğrultusunda yaşaması için elzem olan Cumhuriyet kültürünü inşa etmesi gerektiği ifade edilebilir. Yaşam gücünün derinliği ve kuvveti, kendisini içselleştiren toplumun derinliği ve kuvveti kadar olacaktır. Toplum tarafından benimsendiği ölçüde yaşayacaktır. Geleneksel kimlik ile çatışacağı sahanın, din ve inanç gibi hassas alanlar olduğu göz önünde bulundurulduğunda, çatışmanın beklenenden daha sert ve şiddetli geçmesi sürpriz değildir. Bu sonucun nedeni; İslamiyet’in, insanların sadece kendi iç dünyalarında yaşayabilecekleri bir inanç sistemi olmaması, kendi kural ve kaideleri olan ve bu kural ve kaidelerle sosyal ve siyasi hayatı dizayn eden bir yönetim sisteminin de ifadesi olmasından kaynaklanmaktadır. Sahip olduğu bu nitelik, Cumhuriyet’in, din konusundaki özgürlük savunusu; her insanın kendi vicdanında gönül rahatlığı ile yaşayabileceği bir inanç meselesi olduğu yönündeki savı, havada bırakmaktadır. Sosyal ve siyasi alan, İslam ile Cumhuriyet’in kesişim alanında yer almaktadır. Osmanlı yönetim sisteminde olduğu üzere, İslam kural ve kaidelerini kendi örf yapısı içinde sentezleyerek özgün bir yönetim anlayışı geliştirmesi durumunda; “günümüz Orta Doğu devletleri bu yönetim geleneğinin mirasçıları olmuştur” (Armağan, 2011, s. 140), bir uzlaşıdan bahsetmek mümkündür. Ancak genç Türkiye’nin çizgisi, Orta Doğu toplumlarından farklılaşmaktadır. “Atatürk ve arkadaşları, toplumu ve kültürü laik-milliyetçi ve çağdaş inançlar doğrultusunda yeniden şekillendirmeye çalışmışlardır” (Hale, 2003, s. 49). Batı tarzı modernleşme tercih eden Cumhuriyet, kendi meşruiyetini, kendi kültürünü inşa etme çabası içine girmiştir. Sonu her ne kadar hüsrarla bitmiş olsa da Batı karşısında İslam’ın güçlü merkezi konumunda olan Osmanlı’nın şan ve şöhret dolu geçmişi, ona başka bir seçenek bırakmamıştır.

Cumhuriyet’in kültür politikaları üzerine çalışan Gençkaya ve Demirci, ulusal kalkınma amacıyla yeni nesilleri yetiştiren yeni rejimin geleneği tasfiye etme yönündeki politikalarını, farklı kriterlere göre tasniflemişlerdir (Gençkaya ve Demirci, 2018). Bu konudaki genel

eğilim, Atatürk ve İnönü'nün siyasal iktidar dönemlerini kapsayan 1923 ila 1950 yılları arasında geçen sürecin, erken Cumhuriyet dönemi (Yazar vd., 2022, s. xv) olarak kabul edildiğidir. Bu dönem, Cumhuriyet'in kuruluş ve kurumsallaşma aşamaları olarak ikiye ayrılmaktadır. 1931 yılında düzenlenen Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Kurultayı, kurumsallaşma döneminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

1931'e kadar olan zaman diliminde, Cumhuriyet'in temel yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Hilâfetin kaldırılması (1924), medreselerin kapatılması (1924), Anayasanın kabulü (1924), Şeriye ve Evkaf vekaletlerinin kaldırılması (1924), Köy Kanunu (1924), Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924), Takriri Sükun Kanunu (1925), tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması (1925), Uluslararası takvim, saat ve yeni rakamların kabulü (1925), Mecellenin kaldırılması (1926), Türk Medeni Kanunu'nun kabulü (1926), Türk Ceza Kanunu'nun kabulü (1926), Maarif Teşkilatının düzenlenmesi (1926), Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu (1927), Harf Devrimi (1928), Millet Mekteplerinin açılması (1929), Belediye Kanunu (1930) ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurulması (1931) gibi hayata geçirilen yasalar ve politikalar, yeni devletin iskeletini oluşturan ve gelecekteki istikametini belirleyen yapı taşlarından her biridir. Bu kanun ve uygulamalar, kültür üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Bu etki, sürecin başlarında, bireylerin algılayabileceği düzeyde olmasa bile ilerleyen zamanda toplumun içselleştirmesine bağlı olarak görünür hâle gelmektedir. Böylece, belli bir oranda benimsenen Cumhuriyet düşüncesi, zamanla zihinsel bir çembere dönüşmekte ve diğer bireylerin etrafını kuşatarak kendi kendini sürdürebilen bir vasıf kazanmaktadır. Diğer bir deyişle politikaların, kültür üzerindeki etkisinden faydalanılmakta ve tikel zihinler, kolektif çevre tarafından biçimlenmektedir. Yukarıdaki listede bulunan Cumhuriyet kanunları, bu sürece hizmet eden bileşenlerdir. Bu kanunların bir kısmı düzenleyici bir kısmı zorlayıcı niteliktedir. Örneğin, Takriri Sükûn Kanunu, diğer kanunların rahatça uygulanmasına imkân tanıyan ve oluşabilecek dirençleri bertaraf etmeyi amaçlayan ve bu hususta da başarılı olan bir uygulamadır.

“Efendiler, milletimizin başında, cehalet, gaflet ve taassubun ve ilerleme ve medeniyet düşmanlığının alameti farikası gibi kabul olunan fesi atarak, onun yerine, bütün medeni alemce başlık olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle Türk milletinin medeni toplumlardan zihniyet itibarıyla de hiçbir farkı olmadığını göstermek lüzumlu idi. Bunu, Takriri Sükûn Kanunu cari olduğu zamanda yaptık. Bu kanun cari olmasaydı yine yapacaktık. Fakat, bunda, kanunun yürürlükte olması da kolaylık sağladı denirse, bu çok doğrudur” (Atatürk, 2015, s. 664).

4 Mart 1925'te yürürlüğe giren 578 sayılı Takriri Sükûn Kanunu, Cumhuriyet karşıtı bazı olaylarla bağıntılı olarak iki yıllık süre için çıkarılmış ama görülen lüzum üzerine iki yıl daha yürürlükte kalmıştır. Toplamda üç maddeden oluşmaktadır (RC, R 8/3/1341, 87).

1) İrtica ve isyana ve memleketin toplumsal düzenini, huzur ve sükûnunu, güvenlik ve asayişini bozmaya neden olan her türlü teşkilat, tahrik, teşvik, girişim ve yayınları hükûmet, Cumhurbaşkanının onayıyla, doğrudan doğruya ve idari olarak yasaklamaya yetkilidir. Bu fiillerin sahiplerini hükûmet İstiklal Mahkemesine sevk edebilir.

2) Bu kanun, yayımlandığı tarihten itibaren iki yıl süreyle yürürlükte kalacaktır.

3) Bu kanunun uygulanmasından İcra Vekilleri Heyeti sorumludur.

Kurtuluş Savaşında faaliyet gösteren istiklal mahkemeleri, bu kanuna dayanarak yeniden hayata geçirilmiştir. Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Şark İstiklal Mahkemesi, idam kararlarını uygulama yetkisine sahipken, Ankara İstiklal Mahkemesinin vereceği idam kararları, Meclis'in onayından sonra infaz edilmektedir. Meclis tatilleri bu hükmün dışında bırakılmıştır (Neziroğlu, 2015, s. xii).

“İstiklal mahkemelerine gelince: İstiklal mahkemeleri isminin medlulü vechle, istiklal harplerimiz esnasında yapılmış ve yapılması lazım gelen bir mahkeme idi. Binaenaleyh bunların tarihe karıştırılması da Meclis-i Âliniz için tarihi bir şereftir. İsmet Paşa Hazretleri eğer istiklal mahkemelerini ıslahat aleti zannediyorlarsa pek ziyade yanılıyorlar” (Karabekir, H 1341).

İstiklâl Mahkemeleri, ulusal egemenliğin tekliği ilkesine göre kurulan ve özellikle hükûmetin ısrarı üzerine faaliyete geçirilen olağanüstü yetkilere sahip mahkemelerdir. Hukukî olmaktan çok, siyasidir. Tarihi zorunluluklara dayanmaktadırlar (Aybars, 1975, s. 225). İstiklal mahkemeleri bağımsızdı. Seyyar nitelikliydi. Olay bölgesine gidiyorlar, ordu ve yerel güvenlik kuvvetleri marifetiyle olaya el koyup yargılama faaliyeti icra ediyorlardı. Baktıkları bazı önemli olaylar, Şeyh Said İsyanı, İzmir suikastı, Menemen ayaklanması ve “Şapka Kanunu'nun çıkarılmasıyla hükûmete karşı oluşan tepki ve protestolardır” (Neziroğlu, 2015, s. xii).

Yapılan arşiv taramasında, bazı köy mekteplerine elbise ve şapka imali görevi verildiği, namaz esnasında şapka giyilmesinde mahzur olmayacağı, ilmiye sınıfının şapka giymekten muaf tutulduğu, cami cemaatinin namaz kılarken hep birlikte şapka giyerek yeknesaklığı sağlaması gerektiği gibi genelgelere rastlanmıştır (BCA, 17.11.1925, 1/6/7; BCA, 5.1.1926, 2/13/23; BCA, 29.12.1925, 5/44/7; BCA, 14.01.1926, 13/115/5). Ayrıca, memleketin şapka ihtiyacını karşılamak üzere İsviçre'den şapka ithal edilmiş, kasket imalatı için Karabük'te fabrika açılmış, İstanbul'da Şapka İmalat İstihlak Kooperatifi kurulmuş, şapka ve kıyafet

alımı için memurlara avans verilmiş, bu konudaki ihtiyaçları gidermek için hazineden ödenek ayrılmış, yapılan uyarılara aldırış etmeyenler hakkında inkılap kanunlarına karşı gelmekten soruşturma açılmıştır. Mevcut uygulamalardan; şapka konusunun, toplumsal dönüşümün önemli bir aşaması olarak kabul edildiği ve kayıtsızlığa yer verilmediği anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet politikaları kapsamında yapılan diğer bazı düzenlemeler şunlardır: Dini vakıf ve kurumları denetlemekle sorumlu Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak, yerine, daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı adını alacak olan Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur. Böylece dini nitelikli kurum ve kuruluşların temsili, bakanlık seviyesinden alınıp daha sınırlı bir yetkilendirmeye başkanlık seviyesine indirilmiştir. 442 sayılı Köy Kanunu ile idari teşkilatlanmanın en alt birimi olan köy işleri nizama sokulmuştur. Odalarla ahırları duvarla birbirinden ayırmak, atık su giderleri için kanalizasyonlar inşa etmek, okul yapmak, mescit yapmak gibi zorunluluklar getirilmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki tüm eğitim kurumları Maarif Vekâletine bağlanmış ve eğitimin millî bir nitelik kazanması sağlanmıştır. Eğitim alanındaki diğer önemli adım, 789 sayılı Maarif Teşkilatı Kanunu olmuştur. Bu kanun ile eğitimin talim ve terbiyesi ile iştigal etmek üzere bir daire oluşturulmuştur. 1928 harf inkılabından sonra okur yazar oranını yükseltmek içinse Millet Mektepleri açılmıştır. Medeni hukuk, borçlar hukuku, ticaret hukuku ve hukuk muhakemelerini düzenleyen İslam hukukuna dayalı Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye kaldırılmış, farklı ülkelerin kanunlarından uyarlanmış yeni kanunlar kabul edilmiştir. Belediye Kanunu ile kadınlar, ilk defa seçme ve seçilme hakkını elde ederek siyasal kültürün oluşumunda ciddi adım atılmıştır. Kadınlara yönelik haklar 1934’de genişletilmiş, milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Toplumsal yaşama ve kültüre tesir eden bu düzenlemeler, ülke genelinde düzenlenen mitingler, toplantılar ve söyleyişlerle desteklenerek Cumhuriyet konusunda halk aydınlatılmaya çalışılmıştır.

“Halka, Cumhuriyet’i, onun icabatını, yüksek sesle anlatınız; prensiplerini sevdiniz, onu kalplere yerleştirmek için hiçbir fırsatı ihmal etmeyiniz. Yolunda çalıştığımız büyük mefkûreyi bir fikir halinden bir his haline geçirmelisiniz” (Kemal, 19 Kânunuevvel 1930).

Ayrıca dil ve tarihin kültür oluşumundaki etkisi, kurumsal politikalarla vücut bulmuş, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (1929) ve Türk Dil Kurumu (1932) gibi iki önemli kurum oluşturulmuştur. Bu kurumlar, Osmanlı İmparatorluğu’nun mirasından bağımsız, yeni bir kültürel kimlik yaratma çabası içine girmişler ve Türk kimliğini şekillendirecek temel inşa etmeye çalışmışlardır. Öncesinde heyet, sonrasında cemiyet ve daha sonrasında kurumsal

olarak faaliyet gösteren Türk Tarihi Kurumu, geçmişi dizayn etme görevi üstlenmiştir. Türk Dil Kurumu ise Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yerine Türkçe kelimelerin kullanılmasını teşvik etmiş, Türkçenin standart bir forma kavuşmasını sağlamak için sözlükler hazırlayarak şive ve lehçe çeşitliliğini birleştirmeye çalışmış ve eğitim kurumları marifetiyle yeni nesillerin Türkçe ile daha iyi bir bağ kurmasına çalışarak uluslaşma sürecine katkı sağlamıştır.

1931 yılı, kültürel kimlik inşasından kültürel hegemonya sürecine geçişte bir eşik olarak kabul edilebilir. 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında yapılan CHF Üçüncü Kurultay toplantısında alınan ilkesel kararlar, böylesi bir çıkarım yapılmasına olanak tanımaktadır. Kongrenin ilk günleri, bir önceki dönem faaliyetlerinin değerlendirilmesi ile geçmiştir. 13 Mayıs günü başlayan ikinci oturumda, vatan ve millet kavramları tanımlanmış, devlet teşkilatı ve amme hukukunun esasları belirlenmiştir. Kongre kararına göre vatan: Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde, mevcudiyetlerini muhafaza eden eserleri ile yaşadığı bugünkü siyasi sınırlar içindeki yurttur. Millet ise dil, kültür ve mekure (ülkü) birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir. Devlet teşkilatı, vahdeti kuvva (kuvvetler birliği) esasına dayanmaktadır. Hâkimiyet birdir ve kayıtsız şartsız, milletindir. Ayrıca hürriyet, eşitlik ve mülkiyet hakkı, amme hukukunun esasını teşkil etmektedir (CHF, 1931, s. 26).

Fırkanın ana vasıfları; cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı olarak belirlenmiştir. Fırkanın görevi, Cumhuriyet'i her vasıta ile müdafaa etmektir. Din, tamamen vicdani bir konu olarak ele alınmış, dünya işlerinden ve bilhassa siyasetten uzak tutulması kararlaştırılmıştır. Halk ise ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, toplumsal hayatın gerektirdiği iş bölümü içinde muhtelif mesleklere ayrılmış bir camia olarak telakki edilmiştir (CHF, 1931, s. 29).

Fırkanın temel görüşlerini oluşturan altı vasıf, 1933'ten itibaren altı oklu parti amblemi olarak kullanılmıştır. 1935 Kurultayı'nda bu ilkeleri tanımlamak için Kemalizm kavramı kullanılmıştır (Ataay, 2022, s. 152). Bu ilkeler, 5 Şubat 1937'de kabul edilen 3115 sayılı Kanun ile Anayasa'ya dahil edilerek devlet ilkeleri hâline getirilmiştir (RG, 13/2/1937, 3533). Parti ilkelerinin, siyasi ve sosyal hayatı düzenleyen anayasal bir mekanizmaya dönüşmesi hususunda, devletçilik anlayışı etkili olmuştur. Devletçilik ilkesi, sadece iktisadi bir politika değil, aynı zamanda siyasi fikri nazımlık görevi de üstlenmektedir (Köker, 2007, s. 236). Siyasi fikri nazımlık, toplumsal yapıyı ve siyasi sistemi şekillendirme çabasını ifade

etmektedir. Sadece ekonomik prensipleri değil, devletin yapısını, siyasi süreçleri, kültürel normları ve toplumun genel değerlerini etkileme amacını içermektedir. Bu çerçevede devletçilik; toplumsal düzeni, amaçlar doğrultusunda yeniden kurmaya, sürdürmeye ve üretmeye çalışmakta ve bu ideal hiçbir zaman sona ermeyecek bir çabalama sürecine işaret etmektedir.

Bu çabalama sürecinin içinde yer alan yapılardan biri halkevleri olmuştur. 1932’de açılan halkevleri, inkılabı halka benimsetmek ve halkın maddi ihtiyaçlarını eldeki imkânlar dâhilinde karşılamak için Cumhuriyet Halk Partisinin kültür kolu olarak kurulmuştur (Kabagöz, 2024, s. 243). Aslında dernek statüsünde olan bu kurumların CHP teşvikiyle kurulması, CHP bina, yapı ve imkânlarından faydalanması, CHP’nin fikirlerini yayması, bu partinin uzantısı olarak kabul edilmelerine neden olmuştur. Derneğin amacı, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda halkı eğitmek, ulusal demokrasi çizgisinde aydınlanma düşüncesini hayata geçirmek ve bu suretle kültürün gelişimine hizmet etmektir. Cinsiyet ayrımı gözetmeksizin her yaştan kişilere verilen mesleki kurslar ve uygulamalı dersler ile Cumhuriyet’in kamusal alanlarını oluşturmuşlardır. Halk evleri, kendi içinde çeşitli faaliyet alanlarına ayrılmıştır. Devletin nitelikleri ve anayasal haklar, okuma yazma, çeşitli el sanatları, köy ve kent yaşamına dair temel bilgiler, okuma etkinlikleri, müzik ve folklor eğitimi, spor, dil, tarih ve edebiyatın gelişimi, beslenme ve çocuk hakları gibi pek alanda eğitim verilmekteydi. “1932 ila 1950 yılı arasında, toplam (478) halkevi ve (4322) halk odası açılmıştır” (Mete vd., 1989, s. 115). Sayıları yıldan yıla artış gösteren bu kurumlar, çok partili hayata geçiş sonrasında, Demokrat Parti tarafından Cumhuriyet Halk Partisinin uzantıları olarak algılanmış ve kapatılmıştır (Olgun, 2019).

17 Nisan 1940 günü kabul edilen 3803 sayılı Kanun ile kültür seferberliğinin kırsal kesiminin ifadesi olan Köy Enstitüleri hayata geçirilmiştir (RG, 22/4/1940, 4491) Bu kurumların öncelikli amacı öğretmen açığını karşılamaktır. Sağlık memuru ve diğer meslek erbaplarının yetiştirilmesine de katkı sağlamışlardır. Nüfusun ağırlık olarak kırsal kesimde bulunması ve köy hayatının şehir hayatından farklı olması nedeniyle köy öğretmenleri, ayrı bir branş olarak görülmüştür. Okullar, bir nevi işletme; iş, eğitim ve öğretimin iç içe geçtiği bir kompleks olarak benimsenmiştir. Öğretmenler tarafından, örnek fidanlıklar, bağlar, bahçeler ve tarlalar oluşturulmuş ve bilinçli tarım teşvik edilmiştir. Bu enstitülerinden mezun olan öğretmenler, yine kendi köylerinde devletin maaşlı memurları olarak çalışmıştır. Osmanlı Devleti’nden miras alınan dini-geleneksel yapının kırılması ve yerine Cumhuriyet

rejiminin öngördüğü toplumsal yapının inşa edilmesi ise kuruluş amacının ideolojik yönünü oluşturmuştur (Güler, 2015). Bu kurumların gelişimi zaman içinde yavaşlamıştır. Kız ve erkek öğrencilerin birlikte okunması hoşnutsuzluklara neden olmuş, oluşturduğu bilinçli köylü fikri ise feodal yapının elitleri tarafından tepki toplamıştır. Ekonomik sıkıntıların da etkisiyle etkinlikleri azalmaya başlamıştır. 27 Ocak 1954 günü kabul edilen, 6234 sayılı Kanun ile kapatılmışlardır. Enstitü çalışanları, ziraat ve sanat gibi diğer okullarda istihdam edilmiştir (RG, 4/2/1954, 8625).

Toplumsal dönüşüm sürecinde, önemli roller üstlenmiş bu iki temel kurumun, Cumhuriyet kültürünün oluşumundaki katkıları günümüzde dahi fark edilmekte ve konuyla ilgili çalışmalara referans olmaya devam etmektedirler. Geleneksel toplum tarafından hazmedilmeleri kolay olmamış, zaman içinde yıpratılmış ve nihayetinde yürürlükten kaldırılmışlardır. Kaldırılma nedenleri arasında, sosyalist uygulamaları andıran bu kurumsal faaliyetlerin, Batılılaşma vizyonu ile çakışması da sayılabilir. Yine de süreç bir bütün olarak ele alındığında, hayata geçirdiği kurumsal uygulamalar, yasal düzenlemeler, sosyal hayata yönelik düzenlendiği halkı aydınlatma miting ve toplantıları, eğitim, tarih ve dil konularındaki atılımları ile Cumhuriyet'in toplumsal dönüşüm projesi kapsamında, öncelikle kendi meşruiyetini inşa ettiği söylenebilir.

3.3. Güdümlü Demokrasi Denemesi: Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)

1930 Ağustos başlarında yeni bir fırkanın kurulacağı ve Paris sefiri Ali Fethi (Okyar) Bey'in bu fırkanın başına geçeceği medya haberlerinde yer almaya başlamıştır. “Fethi Bey, yeni bir fırka yapıyor” (Cumhuriyet, 9 Ağustos 1930). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasından sonra siyasi hayatta rakipsiz kalan Cumhuriyet Halk Fırkasına alternatif bir parti kurulacağı haberi heyecanla karşılanmıştır. Yeni partinin lideri, bilhassa iktisadi konulara çare arayışı içinde olduklarını ve hükûmeti açıkça tenkit etmekten geri durmayacaklarına dair beyanatlar vermektedir. Fırkanın ismi, Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır. Siyasi çizgisi, laik ve cumhuriyetçidir. “Başvekil İnönü, bu siyasi teşebbüsü olumlu karşılamakta, Mustafa Kemal ise iki fırkanın Cumhuriyet'i kuvvetlendirecek olan mücadelesini memnuniyetle müşahade edeceğini ifade etmektedir” (Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930).

Fırka kurucularından Onat, parti kuruluş sürecini şöyle anlatmaktadır: “Misafir olarak katıldığım bir sohbet esnasında; Gazi, Fethi Bey’e dönerek ‘Fethi Beyefendi, işte, sizinle çalışabilecek çok kıymetli bir arkadaş,’ dedi” (Onat, 2015, s. 20). Mustafa Kemal’in düşüncelerinde; demokrasi, millî hâkimiyet çerçevesi içinde, laik ve cumhuriyetçi bir çizgide yapılacak serbest münakaşalar anlamına gelmektedir. Vermiş olduğu beyanatlarda, serbest münakaşalı sisteme gençliğinden itibaren âşık ve taraftar olduğunu belirtiyor ve yeni parti lideri Fethi Bey ile olan mektuplaşmalarını haber ajansları vasıtasıyla medyaya taşıyarak halkı demokrasi fikrine alıştıırıyordu. Bu siyasi teşebbüs, Türk siyasetinde gerçek demokrasinin tesisi ve gelişimi açısından ümit verici bir adımdır. Böylece Tek Parti yönetimi görüntüsünün yarattığı olumsuz hava dağıtılacak ve İsmet Paşa kabinesinin davranışlarını kontrol edecek bir denetim mekanizması kurulmuş olacaktır. Bu sayede meclis, seviyeli bir tartışma alanına çevrilecek, tenkitler hükûmeti daha verimli hâle getirecek ve iktisadi buhran çözüme kavuşturulacaktır.

SCF, Halk Fırkasından transfer edilen on dört vekille kurulmuştur. Partinin Genel Sekreterliğine Nuri Conker getirilmiştir. Genel Yönetici kadrosunda ise Ahmet Ağaoğlu’nun da dahil olduğu on üç millet vekili daha bulunmaktadır (Aysal, 2009, s. 590). Fethi Bey, iktisadi konulardaki ilk tenkidini, 13 Ağustos’ta fırkanın tescili için müracaatı esnasında, vergiler konusunda yapmıştır. Adliyelerin bağımsız olduğunu, halkın işlerini süratle sürdürebilmeleri için denetim mekanizmaları oluşturulması gerektiğini, vergileri indirmek için en kısa yolun hükûmet masraflarını azaltmak olduğunu belirtmiştir. Ona göre, fazla vergi isteyip, halkı vergiden kaçırarak nedenler yaratmaktansa herkesin gelir durumuna uygun bir vergi sistemi kurmak en mantıklı yoldur.

Bazılarına göre Fethi Bey’in cesursa çıkışlarının ardında Mustafa Kemal bulunmaktadır. “Fethi Bey’i teşvik eden ve yüreklendiren Gazi’dir. Aslında her iki partinin başında da o vardı. Bu yüzden herhangi bir anlaşmazlık çıkması mümkün değildir” (Tarhan, 13 Ağustos 1930). Dolayısıyla iki parti arasındaki anlaşmazlıklar olsa da dostane bir muhalefet beklenmektedir. İlk şubelerini İstanbul ve Ankara’da açan SCF, bilhassa taşradan yoğun talep görmüştür. Mustafa Kemal, Cumhurbaşkanı sıfatının gerektirdiği üzere siyasi hayattaki olası anlaşmazlıklar konusunda tarafsız olduğunu ilan etmekle birlikte, kırmızı çizgisinin Cumhuriyet ve inkılap kanunları olduğunu da hatırlatmaktadır. Gazi’nin hassasiyetlerine dikkat eden Fethi Bey, demeçlerinde ve nutuklarında partisinin siyasi çizgisinin cumhuriyetçi ve laik olduğunu her daim vurgulamaktadır.

SCF, tek parti sisteminin yarattığı sıkıntıları aşmak için kürsü muhalefeti anlayışıyla oluşturulmuştur. Tartışma ortamının canlanması, çeşitli fikirlerin ve bakış açıların serbestçe ifade edilmesi, problemlerin çözümüne yönelik yaratıcı fikirlerin ve farklı bakış açılarının ortaya çıkması hedeflenmiştir. Böylece, meclisin daha dinamik bir yapıya kavuşması ve demokratik bir tartışma zemini oluşturması beklenmiştir. Diğer bir deyişle problemlerin çözümüne yönelik bir çeşit beyin fırtınası etkisi yaratması beklenmiştir. Ancak kuruluşundan kısa bir süre sonra düzenlediği mitinglerle kitle partisi gibi hareket etmeye başlamıştır. 6 Eylül 1930 yılında düzenlenen İzmir mitinginin olaylı geçmesi, siyasi gündemi bir anda değiştirmiştir. SCF taraftarları Anadolu matbaasını taşlamışlar, olaya müdahale eden güvenlik kuvvetlerine direniş göstermişler, bir komiseri dövüp, üç polisi denize atmışlardır. Göstericileri dağıtmak için havaya ateş açılmış ama göstericilerde aynı şekilde karşılık vermiştir. Atılan kurşunların isabet ettiği bir çocuk hayatını kaybetmiştir. Halk, ölen çocuğun cansız bedenini alarak Fethi Bey'in kaldığı İzmir Palas Otelinin önüne gelmiştir. “Fethi al emanetini!”¹³ diye bağırmaya başlamışlardır. Akabinde Halk Fırkası binasına yürümüşler, parti binasına zarar vermişlerdir. Çıkan olaylarda iki kişi ölmüş, on beş kişi yaralanmış ve 300 kişi gözaltına alınmıştır. (Vakit, 6 Eylül 1930; Cumhuriyet, 6 Eylül 1930). SCF, bir anda, Tek Parti yönetiminden hoşnut olmayan kesimlerin toplandığı bir çatıya dönüşmüştür. Olaylı miting, hükûmet tarafından dikkatle izlenmiş, meclis olağanüstü toplantıya çağırılmış ve olayların varacağı noktalar üzerinde görüşülmüştür.

05 Ekim 1930 günü başlayan yerel seçimler, 18 Ekim günü, saat 17:00 itibarı ile sonra ermiştir. SCF aleyhine olan seçmen defterlerindeki düzensizlik, oy pusulalarına yönelik hile iddiaları ve sandık başlarında meydana gelen münferit kavgalar gerilimi artırmıştır. İstanbul'da kullanılan (49.204) oyun dörtte üçünü CHF almıştır (Cumhuriyet, 20 Ekim 1930). SCF, yurt genelinde aldığı sınırlı başarısına rağmen memlekette ikilik çıkardığı gerekçesiyle CHF'nin tepkisini çekmektedir. SCF adının, seçmen tabanından kaynaklı mürteci kesimler ile beraber telaffuz edilmesi, TCF ile Şeyh Said ayaklanması arasında kurulan ilişkiyi akıllara getirmekte ve yine aynı senaryonun gündeme geleceği endişesiyle SCF kanadında endişelere yol açmaktadır. Nitekim, Reşit Galip Bey, olaylı İzmit Mitingini

¹³ Ahmet Ağaoğlu: “Kalabalığım ortasından ihtiyar bir adamcağz kucağında taşıdığı bir çocuğu birdenbire Fethi Bey'in ayaklarının dibine atarak, ‘İşte size bir kurban, başkalarını da veriniz. Yalnız sen bizi kurtar’ dedi ve ağlayarak kendisi de Fethi Bey'in ellerine sarıldı. Manzara müthiş tüyler ürpertici idi. Kanlara boyanmış körpe mektepli çocuk, Fethi Bey'in ayakları altında son nefesini veriyordu. Fethi Bey'in gözleri yaşarmış, bazıları hüngür hüngür ağlıyorlardı” (Aysal, 2009, s. 593).

gerekçe göstererek partiden istifa etmiştir. Partinin kendini feshinden bir ay kadar sonra, Menemen olayının patlak vermesi ise bu konudaki endişeleri haklı çıkaracak cinstendir. Netice de SCF kendini fesih kararı almıştır. Bu kararın alınmasında, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in aynı zamanda Cumhuriyet Halk Fırkasının Genel Başkanı oluşunun etkisi gözlenmektedir. Fethi Bey, İnönü ile rekabet edeceğini düşünürken, karşısında Mustafa Kemal'i bulmuş (Cumhuriyet, 18 Teşrinisani 1930) ve Gazi'nin izniyle partisini feshetmiştir. Kılıç Ali (2015, s. 86.)'ye göre SCF'nin yürütülememesinin nedeni, İsmet Paşa ve Fethi Bey arasındaki gizli rekabettir. "Fethi Bey ile İsmet Paşa arasında esasen bir çekememezlik, adeta gizli bir husumet hissi mevcuttu". Bayar (2015, s. 117)'a göre Tek partiden çok partiye geçiş denemesi, şahısların kaprisi yüzünden başarıya ulaşamamıştır. Mustafa Kemal'e göre ise SCF'nin fesih nedeni, kendi iç dinamiklerini yönetememiş olmasıdır.

Zürcher (2000, s. 259), SCF deneyimini bir vesayet demokrasisi girişimi olarak kabul etmektedir. Pek çok araştırmacı tarafından ise güdümlü demokrasi denemesi bağlamında ele alınmaktadır. Her ne şekilde değerlendirilirse değerlendirilsin, SCF deneyiminin, Türk siyasetinin erken bir evresinde ortaya çıktığı ve yukarıda sayılan nedenlerden dolayı kadük bir demokrasi denemesi olarak kaldığı ifade edilebilir.

3.4. Pretoryan Çerçeve: Kemalizm ve Siyasi Hayata Etkisi

İnsanların manevi ihtiyaçlarını karşılayan dinler, semavi ve ilahi kurallarla sınırlandırılmış belli bir düşünce kalıbı sunarak toplumların yaşamlarını biçimlendirmektedir. Üstlenmiş oldukları yönetsel işlev, klasik dönem iktidarlarının dayanak noktasını oluşturmaktadır. Modern çağın ürünleri olan ulus devletler ise yönetmek için dinin sunduğu düşünce kalıbına ihtiyaç duymamıştır. Kendi düşünce kalıplarını üretmişlerdir. Bu kalıplar, ulusal ideoloji olarak benimsenmektedir. "Ulusal ideoloji, teolojinin seküler hâlidir. Din gibi bütünsel bir dünya görüşü sunarak kitleleri kolayca harekete geçirebilmektedir" (Hovorun, 2016, s. 23).

Din ve ideolojinin işlevsel benzerliği hem birbirlerini tamamlamakta hem de birbirleriyle rekabet etmelerini gerektirecek koşulları ortaya çıkarmaktadır. Her ikisi de normlar ileri sürmekte, hedefler ortaya koymakta ve insanlara bir yaşam modeli sunmaktadır (Claval, 2014, s. 349). Diğer bir deyişle toplumların dinamikleri değiştikçe, yaşamlarını düzenleyen normlar da değişmekte ve dini ritüellerin yerini millî ritüeller almaktadır. Bu ritüeller,

toplumsal birliği pekiştirme, aidiyet duygusunu artırma ve kolektif psikolojiyi glendirme gibi işlevler üstlenmektedir. Milli bayramlar, anma günleri, geçit törenleri, ulusal marşlar ve benzeri etkinlikler, halkın duygularına hitap ederek geçmişin mirasını yaşatarak geleceğe dair ortak bir hayal oluşturma amacı taşımaktadır. Kısacası, bireylerin ruhsal ihtiyaçları bir dönüşüm evresi yaşamaktadır. Bu süreç, her toplumda farklı şekillerde gelişmekte ve doğal olarak çeşitli direnç noktalarıyla da karşılaşabilmektedir.

İdeoloji terimi, Fransız Devrimi sırasında Antonie Destutt Tracy tarafından icat edilmiş ve ilk kez 1796’da kullanılmıştır (Heywood, 2021, s. 25). “İdeo” (düşünce) ve “loji” (bilim) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Bu terim, düşüncelerin oluşumu ve şekillenmesi konusunda teorik bir çerçeveyi ifade etmektedir (Althusser, 2010, s. 75). Marksist teorisyenler, ideolojiyi “yanlış bilinçlilik” kavramı ile birlikte ele alır. Marx, Engels ve Lenin’in yorumları bu eksendedir. Bu noktada kapitalizmin, ekonomik olduğu kadar toplumsal ve politik bir anlamı olduğunu da hatırlamak gerekir (şaylan, 2016, s. 35). Bu bağlamda kavram, kapitalizme hizmet eden entelektüellerin temellendiği yanlış bir bilinçlilik hâlini ifade etmektedir (Eyerman, 1981, s. 44). Diğer bir deyişle, burjuvanın, yani hâkim görüşün, içinde bulundukları bir yanılısama hâlidir. Bu yanılısama, ideolojinin bir sorun olarak ele alınmasını da gerektirmektedir. Alt sınıflar, st sınıf tarafından dışlandıkları için böyle bir yanılısama içinde yer almamaktadır. Marksist ideoloji yorumunu doruk noktasına çıkaran Gramsci ise sadece st sınıfı ilgilendiren ideolojinin, kültürel bir hegemonya kurmadan ayakta kalamayacağını belirtmektedir (Heywood, 2021, s. 27). Devletin doğrudan hizmetinde bulunan sivil ve askerî bürokrasi, egemen sınıfa çok sıkı bir şekilde bağlı olmasından dolayı; bu süreçte, kültürün doğal gelişimindeki istikrarsızlık ögelerini oluşurmaktadırlar (Hoare ve Smith, 1992, s. 245).

Ulusal bir ideolojiden, şu koşulları yerine getirmesi beklenebilir: Birinci olarak, bir dünya görüşü biçiminde mevcut düzenin eleştirisini sunmalıdır. İkinci olarak, arzu edilen bir gelecek modeli vizyonu sağlamalıdır. nc olarak, siyasi değişimin nasıl olabileceğinin çerçevesini çizmelidir (Heywood, 2020, s. 137). Kemalizm bir ideoloji midir? Pek çok araştırmacı gibi Kışlalı (1999) da Kemalizm’in ideoloji olduğu konusunda hemfikirdir. Ama Kemalizm, değişen koşullara uyum sağlamayı gerektiren, sürekli ve akılcı bir yenilenmeyi içermektedir. Kemalizm’e atfedilen altı ilke, bu bağlamda ele alınmalıdır. Fransız devriminden esinlenen laiklik, milliyetçilik ve cumhuriyetçilik; Sovyet devriminden esinlenen halkçılık, devrimcilik ve devletçilik, esasında esnek kalıplardır, tartışılamaz

değillerdir. Bu bağlamda Kemalizm, bir ideolojinin sahip olduğu işlevsel özellikleri karşılamaktadır.

Zürcher (2000, s. 265) ise Kemalizm ve ideolojiyi yanyana getirme konusunda tereddütlüdür. Ona göre Kemalizm, ideoloji değildir. Tutum ve kanılar bütünüdür. Altı ilkesi eğitimde, basında ve orduda bir ideoloji aşısı olarak kullanılıyor olsa da aslında ideoloji tutarlılığından yoksundur. Bu yoksunluk, Mustafa Kemal'in şahsiyetinin yüceltilmesiyle doldurulmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla Kemalizm'in ayakta tutan şey, ilkeleri değildir. Liderin yüceltilmesine dayalı oluşturulmuş siyasi kültürdür. Recep Peker, bu eksikliğin farkına varmış, gidermek için çaba göstermiş ama başarısız olmuştur. "Benzer şekilde düşünen revizyonist tarihçiler, 1908 sonrası ortaya çıkan rejim ile cumhuriyetin kurucuları arasındaki devamlılığa, Zürcher gibi güçlü bir vurgu yapmaktadır" (Başkaya, 2008, s. 106). Bu bağlamda, Kemalizm'in sürekliliğini sağlayan faktörlerin; ilerlemecilik hedefi içermesi, sınırlarının net olmaması veya muğlaklık içermesi, dolayısıyla kapsayıcı olması ve Türk kültürüne uygun düşen bir yaklaşımla liderin yüceltilmesi anlayışı olduğu söylenebilir.

İlerlemecilik, (progressivizm) 20'inci yüzyıl başlarında, John Dewey'in Amerikan eğitim sistemini iyileştirmek üzere pragmatizm temelinde geliştirdiği felsefi bir görüştür (Hopkins, 2017, s. 59). Bu görüş, eğitim üzerinden kamu faydasının çoğaltılmasını ve toplumun ilerlemesini hedeflemektedir. Diğer bir deyişle bilim ve zihin arasındaki yakın ilişki, sürekli yeni amaçlar edinilmesine yol açmakta ve ulaşılan her amaç, bir sonrakine ulaşmak için basamak teşkil etmektedir (Dewey, 1996, s. 209). Bu bağlamda Kemalizm, hiçbir zaman bitmeyecek bir amaca ulaşmayı hedeflediği için güncel kalmaktadır. Muğlaklığı ile kastedilen husus ise bir ideolojinin sahip olduğu keskin sınırlara sahip olmaması, altı ilkesinin neyi ifade edip etmediğinin yoruma açık olması ve dolayısıyla farklı odaklar tarafından içinin doldurularak sunulmasıdır. Bu husus, Kemalizm'i güncel tutmakla birlikte dezenformasyona uğramasının da sebebini oluşturmaktadır. Kışlalı (1999), "ilkelere eleştiri yöneltenlerin, Kemalizm'i ancak General Evren kadar anlayabildiklerini belirtmektedir". Yavuz (2017, s. 62), ordunun Kemalizm'i anlama konusunda problemler yaşadığına dikkat çekmektedir. Dilipak (1988, s. 434), Atatürkçülüğün, ordunun marifetiyle 27 Mayıs ya da 12 Mart türünden bir cuntacılık anlayışına devşirildiğine vurgu yapmaktadır. Halbuki, Anadolu İhtilali'nde başrol orduda değildir. Tam tersine, en başından beri devrim, önce halk kongreleri sonra meclis tarafından yönetilmiştir. Ordu her daim, ulusal iradeye tabi kılınmıştır. Dolayısıyla ordu müdahalelerinin, muğlaklıktan doğan bir boşluk sebebiyle

oluştugu ve Kemalizm'i, bir zorlama aracı hâline dönüştürdüğü ifade edilebilir. Dewey (1996, s. 115), böylesi türden eylemleri, genel amaçların, özel amaca çevrilmesi ve bir kesim için ideal olanın, diğerleri üzerinde zorlama aracı hâline dönüşmesi bağlamında ele almaktadır. Bir diğer deyişle ordu, Atatürk ilke ve inkılaplarının yorumunu tekeline almış ve siyasi hayatı denetleyen, yön veren ve ilkeleri ihlal edenleri cezalandıran bir yapıya bürünmüştür. Ancak muğlaklık, ordu içinde yapısal sorunlara da yol açmıştır. 27 Mayıs müdahalesine bir grup albay karar vermiştir. "Siyasi iktidarı, Atatürk inkılaplarını yerine getirmemekle ve gerilemekle suçlamışlardır" (Şanlı, 2021, s. 19). Hatta ordu, bu müdahalesinde, kendi Genelkurmay Başkanını dahi yargılayıp idama mahkûm etmiştir. 1971 müdahalesinde, parlamento kürsüsünden okunan tehditkâr bildiri ile seçilmiş meclis, Atatürk'ün hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma amacından sapmakla, Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirmemekle ve Cumhuriyet'in geleceğini ağır bir tehlike içine düşürmekle itham edilmiştir (MMTD, C.12, B.70, O.1, 12 Mart 1971, 236). 1980 müdahale gerekçesinde, Atatürkçülük yerine üretilen irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler ile eğitimin, devlet teşkilatının ve diğer siyasi ve sosyal kurumların işlevlerinin kasıtlı olarak bozulduğu iddia edilmiştir (RG, 12/9/1980, 17103, s. 6). Üstelik, iktidarlara yöneltilen bu türdeki suçlamaların, nevi ve derecesi net değildir. Hangi ilkenin hangi derecede ve ne şekilde ihlal edildiği, ihlalin kamusal alana yansımaları ve politikalar ile olaylar arasındaki ilişkiler de muğlaktır. Daha ilginç olanı, tüm bunlara ordu ya da ordu içindeki cuntaların karar vermesidir.

Kemalizm-siyaset ilişkisinde, ordunun rolü etkilidir ama belirleyici değildir. Arka planda, ordunun da davranışlarını da dizayn eden sosyal bir denetim mekanizmanın varlığı söz konusudur. Yıldırım, bu olguyu, "koruyucu entelijansiya" kavramı ile açıklamaya çalışır (Yıldırım, 2023, s. 148). Sovyetler Birliği döneminde kullanılan bu terim, halkı bilinçlendirmek ve toplumsal değerleri yaymak amacıyla çalışan aydınları tanımlamaktadır. Siyasi sistemi savunan, koruyan ve yaygınlaştıran entelektüel kesimin, pretoryan devlet sistemine giden sürece yaptıkları katkıları ifade etmektedir. Bilgin'in konuya yaklaşımı ise Antonio Gramsci'nin hegemonyası eksenindedir. Kemalizm'in hegemonik bir güce dönüşmesini inşa eden araçlara dikkat çekmektedir. Bunlar, ordu, bürokrasi, aydınlar ve medyadır. Hepsi birden, militarist bir anlayış ile ele aldıkları Kemalizm'i, siyasi hayata hükmedici bir yapıya dönüştürmüşlerdir (Bilgin, 2018, s. 355). Tartışmaya katkı sağlayacak bir başka yaklaşım ise Janowitz (1975, s. 82)'in sosyal kontrol teorisi ile mümkün olabilir. Toplumsal düzen ve sosyal normların nasıl korunup sürdürüldüğüne dair genel bir çerçeve

sunan sosyal kontrol teorisi, bireylerin ve grupların davranışlarını yönlendiren sosyal bir baskıyı ifade etmektedir. Hoyratça bir zorlama söz konusu değildir. Tutuculuk derecesinde milliyetçi anlayıştan da uzaktır. Daha ziyade, zorlayıcı koşulları oluşturan nazik bir otoritenin varlığı söz konusudur. Bu otorite, “siyasi hayat içinde var olmak isteyen görüş ve akımları, kendi içlerinde az ya da çok Kemalist parçacıkları barındırmaya mecbur bırakmaktadır” (Zürcher, 2000, s. 286). Dolayısıyla muğlaklığında yarattığı boşluktan istifadeyle sağ veya sol fark etmeksizin herhangi bir görüş, kendini Kemalist olarak tanımlayabilmektedir. Bu sonuç, 2007 e-muhtırasında görüldüğü üzere özde veya sözde bağlılık kavramının öne çıkmasına neden olmuştur. Kemalizm’e bağlılık sadece kelimelerle değil, davranışlarla, politikalarla ve hatta giyim ve kuşam ile de gösterilmek zorundadır.

Tüm bu yaklaşımların ortak noktası, Kemalizm ile Cumhuriyet arasında kurulan özdeşlik olmuştur. Diğer bir deyişle Mustafa Kemal’in Cumhuriyeti’nde, Kemalizm’in kuralları geçerlidir. Devletlerin kurucuları isimleriyle anıldığı geleneksel bir anlayışı içeren bu yaklaşım, bazı çatışmaları beraberinde getirmiştir. Zürcher (2000, s. 272)’e göre, Kemalizm’in karşılaştığı en şiddetli çatışma, dinsel simgelerdir. Dinsel simgelere karşı hayata geçirilen bazı politikalar, Kemalizm’in yerleşik/geleneksel İslami değer ve uygulamalar açısından sorgulanmasına neden olmuştur. Ezanın Türkçe okunması, şapka inkılabı ve türban konusundaki uygulamalar, semboller üzerinden yürütülen çatışmanın görünen yüzlerini oluşturmuştur. Bu çatışma, Kemalizm’in kendine özgü simge, sembol ve değerlerini de kapsamaktadır. Nitekim bu değerler, 5816 sayılı Kanun ile koruma altına alınmak zorunda kalmıştır.

Aşağıdaki tabloda, Atatürk aleyhine işlenen cürümlere ait veriler yer almaktadır. Bu veriler, sembol ve değerler üzerinden yürütülen çatışmanın ulaştığı boyut hakkında fikir edinilmesini sağlamak için iki farklı suç türüyle mukayese edecek şekilde gösterilmiştir.

Tablo 8: T.C. Suç Türüne Göre Tasnif Çizelgesi (2022)

Kanun Adı ve Numarası		Toplam			Geçen yıldan devir			Yıl içinde açılan		
		Dosya	Şüpheli	Suç	Dosya	Şüpheli	Suç	Dosya	Şüpheli	Suç
Türk Ticaret Kanunu	6102	6277	8283	9460	1768	3216	3393	4509	5067	6067

Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun	5816	7406	7928	8839	4771	5597	5794	2635	2331	3045
Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu	3359	5956	7039	7759	889	1324	1385	5067	5715	6374

Kaynak: Adalet Bakanlığı (2022, s. 70).

Weiker (1967, s. 11)'e göre sorun, CHP'nin halk tabanına inememesi ve dolayısıyla inkılapların halk nezdinde nasıl algılandığının anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. “Halkın çıkarlarının ve ihtiyaçlarının neler olduğu araştırmak, Türk politikacıların yabancı oldukları bir şeydir”. Adalet Bakanlığı tarafından Cumhuriyet Başsavcılıkları verileri doğrultusunda yayınlanan yukarıdaki çizelgede, Atatürk aleyhine cürüm işlendiği iddiasıyla savcılığa sevk edilen dosya sayısının toplamda (7406) adet olduğu görülmektedir. Geçen seneden devreden dosya sayısı (4771)'dir. Bu dosyaların (2635) adedi, sadece 2022 yılında oluşmuştur. Bu veriler, belirli gruplar arasında meydana gelen gerilimlerin, kendilerini farklı şekilde ifade etmesi olarak yorumlanabilir. Semboller üzerinden bir gerilimin tırmandığını gösteren bu tablo, Kemalizm'in siyasal ve sosyal alanla etkileşiminin daha profesyonel bir anlayışla ele alınması gerektiğini ifade etmektedir.

3.5. Parti Devlet Bütünleşmesi ve Siyasi Hayata Etkisi

“Zigana Dağının üzerine portakal ağacı dikilmez” (CHP, 1935, s. 52) diyen Recep Peker'in demokrasi konusundaki sözleri, parti ilkelerinin belirlendiği 1931 Kurultayı'ndan dört yıl sonra düzenlenen Dördüncü Kurultay'da alkışlarla takdis edilmiştir. Peker'e göre demokrasi bir ayet değildir. Başka milletler öyle yapıyorlar diye aynısını yapma zorunluluğu yoktur.

CHP'nin Dördüncü Kurultayı, devletçi savunusunun parti içinde yükselişe geçtiği bir dönemi yansıtmaktadır. Partinin doğuşu ve devlet doğuşunun aynı zamana denk gelmesi, tesadüf değildir, kader birlikteliğidir. Dolayısıyla parti ilkeleri demek, devlet ilkeleri demektir. Ancak bu yaklaşıma muhalif sesler de yükselmektedir. Bunlardan biri ulusçuluk/milliyetçilik vasfının, devlet nitelikleri arasında yer almaması, parti vasfı olarak kalması yönündedir. Peker'in başını çektiği devletçiler, anarşist, faşist, komünizm ve hilafet taraftarları gibi pek çok akım tarafından yönelen tehditleri savuşturmanın, tek bir yumruk olunursa mümkün olabileceğini düşünmekteledir. Bu bağlamda devlet teşkilatlanması

demek, aslında ulus teşkilatlanması anlamına gelmektedir. Peker'in demokrasi isteyenlere karşı da bir cevabı vardır. Demokrasiyi seçim yapmak ile bir gören anlayış doğrultusunda yaptığı açıklamada, halkın kendini yönetmek için bir kurultay seçtiği, kurultayın bir Cumhurbaşkanı seçtiği, Cumhurbaşkanı'nın birlikte çalışacağı hükûmeti seçtiği ve kurultaya arz ettiği, hükûmet, kurultay tarafından beğenilmezse yenisinin seçildiği, ayrıca yerel yönetimler açısından da köy, vilayet, hususi idareler ve belediyelerde seçimle iş başına gelindiği, aslında demokrasi konusunda Fransa'dan bile ileri seviyede olduğunu dile getirmiştir (CHP, 1935, s. 50).

Neticede parti ilkelerinin devlet ilkeleri hâline getirilmesi, alkışlar eşliğinde kabul edilmiştir (CHP, 1935, s. 54). Alınan parti kararının Anayasa'ya dahil edilmesi ise 1937 yılını bulmuştur. 13 Şubat 1937'de, parti ilkeleri Anayasa'ya eklenmiş ve partinin nitelikleri devletin nitelikleri hâline dönüştürülmüştür (RG, 13/2/1937, 3553). Bu süreçte en çok tartışılan ilke, devletçilik olmuştur. Devletçiliğin sosyal hayatı kontrol eden oligarşik bir yöne kayma ihtimali üzerinde durulmuştur. Devletçilik ilkesi, dönemin koşullarında, kalkınmaya duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Liberal politikaların, bilhassa toprak konusunda çiftçiye yönelik hayata geçirilen iyileştirmelerin, sermayenin belli bir kesimin elinde toplanmasına neden olabileceği düşünülmüş, fakir milletin iktisadi konularda müteşebbis olması beklenmediği için endüstrileşme ve girişimciliğin devlet eliyle gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Üstelik, zaruri koşullar ortadan kalktığında, devletçiliğin kapsamının, millet tarafından yeniden gözden geçirilebileceği hususu ihmal edilmemiştir.

Parti vasıflarının Anayasal bir hüküm hâline getirilmesinde, tarihte yaşananlar belirleyici olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan işgal, Türk ulusunu yok etmeyi ve tarih sahnesinden silmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla ulusu yaşatmak için milliyetçi olmak, zaruri bir koşul olarak kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Milliyetçi şiar, kana bağlı dar çerçevede değil, refah ve dünya barışına hizmet edecek geniş perspektifle ele alınmıştır. Halkçılık ise başka rejimler görülen devlete karşı halk cepheleri şeklinde değil, milliyetçi çizgiyi destekleyen bir anlayış ile halka beraber anlamında yorumlanmıştır. Devlet ve halk el ele tarzı bir yaklaşım söz konusu olmuştur. Bu yaklaşım çerçevesinde, hayata geçirilen çiftçiye topraklandırma projeleri ile devlete olan aidiyet hissiyatı kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır.

Parti vasıflarının devlet ilkesi hâline gelmesi, Türk usulü bir Cumhuriyet'i ortaya çıkarmıştır. Bu vasıflar, Türkiye Cumhuriyeti'ni, diğer cumhuriyetlerden ayırt eden özelliklerdir. Parti

ilkelerinin devlet ilkesi hâline dönüştürülmesinin bir diğer anlamı ise tüm vatandaşların partili gibi kabul edilmesidir. Birlik anlayışına uyumlu olan bu yaklaşım, parti tüzüğüne de yansımıştır (CHP, 1935, s. 89). Henüz siyaset çağına girmemiş tüm gençler, partinin tabii namzedi sayılmıştır. Türkçe konuşabilmek ve Türk kültürünü benimsemek kaydıyla 18 yaşını bitirmiş, ulus aleyhine cürüm işlememiş, ağır bir suçtan hüküm giymemiş ve millî mücadele aleyhine tavır takınmamış herkes üyeliğe kabul edilmektedir. Parti mensupları, parti ilkelerini bilmekle, yaymakla ve her fırsatta halka anlatmakla sorumlu tutulmuşlardır. Örgütlenmenin ilk basamağı, şehir ve köylerde kurulan ocaklardır. Ocakların bir üst kurulda temsili, delege sistemine dayanmaktadır. Parti, kendi bağrından doğan hükûmet ile birbirini tamamlayan bir birlik oluşturmaktadır. Partinin finansı ise üyelerden alınacak aidatlar, bağışlar, örgütün taşınır taşınmaz mallarından elde edilen gelirler, parti yayınları, parti tarafından kurulan kültür ve spor kompleksi gibi faaliyetlerinin karşılığı olarak belediye bütçelerinden ayrılacak yardım paraları ile yapılmaktadır.

Sonraki süreç, Katz ve Mair (1995)'in rekabetsiz bir siyasi hayatı tanımlamak için kullandığı karter kavramına tarihsel perspektif kazandıran Corduwener (2019)'in dikkat çektiği parti-devlet bütünleşmesi bağlamında gelişmiştir. Parti ilkeleri doğrultusunda oluşturulan hükûmet politikaları, devlet politikası hâline dönüşmüştür. Bir diğer deyişle ulusal parti kimliğini öne çıkarmıştır. Eğitim, sanayi, tarım, ekonomi ve kültür gibi sosyal ve siyasi alanlardaki iyileştirmeler, millî bir anlayışla ve uluslaşma vizyonuna paralel bir stratejiyle yürütülmüştür. Bu durum, (Huckshorn vd., 1986)'un da ifade ettiği üzere, ulus-devlet-parti etkileşiminin neden olduğu potansiyeli açığa çıkarmış ve sistem düzeyinde sonuçlar doğurmuştur.

Türk kamu bürokrasisi, Osmanlı patrimonyal geleneğinin devamıdır (Heper, 1977, s. 58). Güçlü bürokrasi oluşturma gayretlerini, ulusalcı-cumhuriyetçi partilerin klasikleşmiş davranışları olarak görmek mümkündür. Toplumsal bir dönüşümü öngördükleri için siyasi ve sosyal hayatı kontrol etme ihtiyacından kaynaklanan yapılanma içine girmişlerdir. İmparatorluğun ağır ve hantal bürokrasisini devralan Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun, bu bürokraside yetişmiş kimselerden oluşması, bu alanda köklü bir yeniliği getirmiştir. Cumhuriyet bürokrasisi, iki sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar, askerî bürokrasi ve sivil bürokrasidir. Askerî bürokrasi, II. Meşrutiyet ilanı ile öne çıkmaya başlayan genç ordu subaylarını kapsamaktadır. Radikal değişim yanlısı olan bu kadro, Osmanlı'nın son savaşlarına iştirak etmiş, çöküş dönemine şahitlik etmiş, millî mücadeleye önderlik etmiş ve

nihayetinde kurucu bir rol üstlenmiştir. Geçirmiş oldukları evreler neticesinde, içinde bulundukları durumun ehemmiyetini idrak etmişler, çareyi Batı yanlısı modernleşmede görmüşler, Cumhuriyet sonrasında üniformalarını çıkarıp, fikir birliği içinde oldukları sivil elitlerle siyasetin merkezini oluşturmuşlardır. Merkezi oluşturan elitler, millî mücadeleye katılmayan memurları devlet teşkilatından ayıklamakla işe başlamışlardır. 25 Eylül 1923'te, Resmî Ceride'de yayımlanan 347 sayılı yasaya dayanarak (RC, R 25 Eylül 1339), Askerî Heyeti Mahsûsa ve Mülki Heyeti Mahsusa isimleriyle özel heyetler oluşturulmuş ve millî mücadeleye iştirak etmeyen asker-sivil tüm memurlar, mevkisine ve konumuna bakılmaksızın devlet ile ilişkileri kesilmiştir. “Askerî Heyeti Mahsusa tarafından hakkında idari soruşturma açılan personel sayısı net olmamakla birlikte (1.200) civarı olduğu varsayılmaktadır. Bunların (479)'u ordudan ihraç edilmiştir” (Özkan, 2011, s. 401-403). Mülki Heyeti Mahsusa ise (3.150) kişi hakkında soruşturma dosyası düzenlemiş ve bunlardan (1.250)'si devlet memurluğundan ihraç edilmiştir (Özkan, 2011, s. 455). Böylece millî bir çizgide yapılandırılan kamu bürokrasisi, Cumhuriyetin şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bürokrasi, bürokrat kökenli vekiller sayesinde hatırı sayılır bir meclis gücünü de elinde tutmuştur. 1923 yılında mecliste yer alan memur kökenli vekillerin oranı (% 43)'tür. Bu oran; 1923'te, (% 54), 1927'de (%54), 1931'de (%45) ve 1935'de (%58)'dir. Çok partili hayata geçiş sonrasında bu oran (% 22)'ye düşmüştür (Yılmaz vd., 2013, s. 277; Özbudun vd., 1995, s. 11).

Bürokratik kadroların değişimi konusunda bir diğer önemli adım, üniversite alanında atılmıştır. İstanbul Üniversitesi'nin öğretim kadrosuna yönelik yapılan tasfiyelerde, gelenekselci görüşçüler, inkılapçılarla yer değiştirmiştir. Üniversite ve bağlı fakültelerinde (157) öğretim elemanı kadro dışı bırakılmıştır (Akbaba, 2019, s. 32). Kadro dışı kalmalarının nedenleri olarak; ilmî kifayetsizlik, yaş haddini doldurmuş olma, görevini hakkıyla yerine getirmeme, öğretim metodu eksikliği veya yanlışlığı, yabancı dil yetersizliği ve inkılaplara kayıtsız kalma gibi gerekçeler ileri sürülmüştür (Demirtaş, 2018, s. 198). Bu süreçte, Philipp Schwartz gibi yabancı akademisyenlerden ve bilhassa Nazi Almanya'sının baskısından kaçmak zorunda kalan Yahudi kökenli bilim adamlarından faydalanılmıştır (Demirci, 2022, s. 100).

Yeni memur alımları, parti merkezinin kontrol ve denetimi altında gerçekleşmiştir. 1936 sonrası süreçte, memur-partili ayrımı yapmak güçleşmiştir. İçişleri Bakanı, partinin genel sekreteri olurken, valiler partinin il başkanı olarak görevlendirilmiştir. (Yazıcı ve Katılmış,

2023, s. 10). Parti eşittir devlet, devlet eşittir parti” denklemi ortaya çıkmış, bürokrat siyasetçi dönemi başlamıştır. Ama bu tablo, menfi etkilere yol açmıştır. İktidara geçme, devlet kademelerinde kadrolaşma olarak anlaşılmış, bu anlayış gelenekselleşmiş, her iktidar değişimi, yeni bir tasfiye dalgası ve yeni bir bürokratik yapılanmayı beraberinde getirmiştir. Örneğin Demokrat Parti, 1950 seçimlerini kazanmasını, CHP rejiminin çöküşü şeklinde algılamış ve kendisini devletle özdeş görmeye başlamıştır (Ahmad, 2010, s. 112). Gerginlik, yeni hükûmet programına yönelik tartışmalarla başlamıştır. Bugüne kadar yapılan siyasi, iktisadi ve mali faaliyetlerde plansız ve mesnetsiz hareket edildiğini ifade eden Menderes, CHP iktidarını dünyadan bihaber hareket etmekle, ülkeyi keyfi yönetmekle itham etmiştir (Menderes, 03 Haziran 1950). Demokrat Parti, bürokratların halka ilişkiler konusundaki davranışlarına yeni düzenlemeler getirmiş vatandaşın zihninde yer eden ciddi ve asık suratlı devlet imajının daha samimi ve güler yüzlü bir imaj ile yer değiştirmesi yönünde gayret sarf etmiştir (Ragıp, 07 Haziran 1950). Bürokrasi kadrolarında değişiklikler de yapmıştır. Haziran başlarında, Genelkurmay Başkanı, yardımcısı, kara, hava ve deniz kuvvetleri komutanları ile bütün ordu müfettişleri değiştirilmiştir (Posta, 07 Haziran 1950). (25) general ve (200) albay emekliye sevk edilmiştir (Son Posta, 08 Haziran 1950). Ayrıca particilik yaptığı belirlenen valiler emekliye sevk edilmiştir. İlk etapta, parti temsilcisi gibi davranan dokuz il valisi, Bakanlar Kurulu kararı ile emekliye sevk edilmiştir (Son Posta, 11 Haziran 1950)¹⁴. Yüksek memurların bazıları emekliye sevk edilmiş, Cumhurbaşkanlığı genel sekreteri, Etibank genel müdürü, İller Bankası genel müdürü, Anadolu Ajansı genel müdürü gibi kritik makamlara yeni isimler atanmıştır.

Demokrat Parti; tarım, sanayi, ticaret, ithal ve ihraç malları, hayvancılık ve orman emvali gibi sektörler üzerinde yapmış olduğu iyileştirmeler ile rejimin odak noktasını, bürokrasiden almış ve çevre olarak nitelendirilebilecek çiftçi ve girişimlere kaydırmıştır. Enflasyon, sabit gelirli memurlar üzerinde olumsuz etki bırakırken özel sektör güçlenmiştir. Demokrat Parti, özel bir dernek statüsünde bulunan halkevlerine yapılan hazine yardımlarını da tahsil etmeye çalışmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk Ocakları ve Halkevlerine ait mal varlıkları, hazineye devredilmiştir. Köy Enstitüleri, ilköğretim okulları ile birleştirilmiş ve kadrolu

¹⁴ Görevden alınan valiler: Şefik Soyer (Konya), İzzettin Çağpar (Samsun), Zühtü Durukan (Seyhan), Şinasi Tulga (Bilecik), Sami Güvenç (Çankırı), Abidin Özmen (Afyon), Ziya Tekeli (Balıkesir), Salih Kılıç (Ordu), Tevfik Sırrı Gür (Kastamonu).

olmayan öğretmenlerin işine son verilmiştir. CHP'nin sosyal ve siyasal alandaki nüfuzunun azaltılması isteği bu değişimde belirleyici olmuştur.

Demokrat Partinin uygulamaları, demokrasi uygulamalarındaki eksiklikleri göstermesi bakımından önemlidir. Kuvvetler birliği sisteminde fark edilmeyen eksiklikler, çok partili hayata geçişle birlikte gündeme alınmıştır. Mesela kuvvetler ayrılığı ilkesi, Temmuz 1950'de düzenlenen CHP grup toplantısında, parti prensibi olarak kabul edilmiştir. Hayata geçirilmesi ise ancak 27 Mayıs müdahalesi ile mümkün olabilmıştır. Eski amirlerin atadığı veya işe aldığı memurlarla hükûmet politikalarının yürütülemeyeceği bahsiyle başlayan kadrolaşma anlayışı ise siyasette yerleşik bir rahatsızlık olarak yer edinmeye devam etmiştir. Bürokratik vesayet veya bürokratik direnç gerekçe gösterilerek başlayan alışkanlık, zaman içinde çığırından çıkmış ve sadece politikaların uygulanması boyutunda değil, en alt kademelerden başlayarak iş bulma, yer edinme, devlet imkânlarından faydalanma şeklinde genişlemiştir. Devlet makamları ve devlet kontrolünde bulunan kamu teşebbüsleri, politikaların hayata geçirilmesinde birer araç olma vasıflarından sapmış ve farklı siyasi gruplar tarafından ele geçirilmesi veya paylaşılması gereken amaçlar hâline dönüşmüştür. Bu sapma, gereksiz kadroların açılmasına, ekonomik yükün artmasına, liyakat prensibinin göz ardı edilerek yandaşlığın öne çıkmasına ve kamu kurumlarının verimliliklerinin azalmasına neden olmuştur. Bu uygulamalar, demokrasinin eleştirel bir yönünü de oluşturmaktadır. İşe girme arzusu, siyasi alanda rasyonel seçimler yapması beklenen bireylerin tercihlerini etkilemekte ve yandaş olmadığı için devlet teşekküllerinde yer edinemeyen bireylerin siyasi birliğe olan aidiyetlerini zedeleyebilmektedir.

Tek Parti yönetimine yönelik eleştirilerin önemli bir bölümü, uluslaşma ve modernleşme bağlamında hayata geçirilen politikalar ile ilintilidir. Toplumsal dönüşüm, tarihsel bir zorunluluk olarak ortaya çıkmış, Birinci Dünya Savaşının getirdiği sonuçlar ile başlamıştır. Parti yöneticilerinin bu savaşı görmüş geçirmiş kimselerden oluşması, sonraki sürecin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Dolayısıyla demokratikleşme konusunda izlenilen temkinli siyaset hem geçmişin deneyimleri ışığında hem de diğer toplumlarla mukayese edildiğinde daha net anlaşılabilir. Diğer bazı toplumlarda, makro sosyal dönüşme süreçlerinin, belli bir kontrol mekanizması ile denetlenmesi gerekliliği daha geç fark edilmiştir. Bu durumun tipik örneklerini, Almanya-Weimar Cumhuriyeti ile İtalya oluşturmaktadır. Bu iki örnek, demokratikleşmeye niyet etmişken, bambaşka bir sonuçla karşılaşmayı göstermesi bakımından ilginçtir. “Bu durum, iki yüzlü madalyon gibidir”

(Corduener, 2019). Madalyonun iki yüzünden kasıt, parti-devlet kurumsallaşmasının bir yönden demokratikleşmeye katkı sağlayabileceği, öte yandan sağlıklı bir demokrasi inşa edilmesine engel olabileceğidir. Almanya ve İtalya, demokratikleşme amacıyla çıktıkları yolda otoriterleşerek madalyonun diğer yüzünü oluşturmuştur. Bu iki ülkede, ulusalcı söylevlerle öne çıkan nasyonalist ve faşist parti gruplarının kitle siyasetinde gösterdikleri başarılar, İkinci Dünya Savaşına giden süreci tetiklemiştir. Peki madalyonun bu yüzünde hangi örnek bulunur diye sorulacak olursa, cevap Türkiye'dir. Türkiye, Almanya ve İtalya gibi çok partili siyasi hayata hemen geçmemiş, tedbirli siyaseti benimsemiş ve bu siyaset sayesinde, İkinci Dünya Savaşı gibi yeni bir savaş girdabına kapılmaktan korunmuştur. Dolayısıyla parti-devlet bütünleşme süreçlerinin her toplum için aynı seviyede gerçekleşmeyeceği, farklı yönlerde evrilebileceği söylenebilir. Tek Parti yönetimine atfedilen totaliterlik ve diktatörlük tarzı eleştiriler, bu tarihi örneklerle kıyaslandığında, tebessüm ile karşılanabilir. Öte yandan, parti ilkelerinin, anayasaya konulmak üzere mecliste görüşülmesi talebinin bizzat Atatürk'ten geldiği göz önüne alınacak olunursa, iki farklı parti deneyimi ışığı altında, ilerleyen zamanlarda yapılacak yeni demokrasi denemelerinde ortaya çıkacak partilerin, ülkeyi mahvetmelerine engel olma gibi bir amaç güttüğü ifade edilebilir. Bu ilkeler, Türk istikbalinin sigortası olarak telakki edilmiş ve Kemalizm'i siyasi hayatın koruyucusu konumuna yükseltmiştir. Kemalizm'in bu statüye yükselmesi, yeni bir devlet anlayışı doğrultusunda gelişmiştir. Bu yönüyle Türkiye Cumhuriyeti, diğer ulus devlet yapılarından ayrılmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEM

Liste usulü çoğunluk sistemine göre, 14 Mayıs 1950 tarihinde düzenlenen genel seçime Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti ve Millet Partisi katılmıştır (TÜİK, 2012, s. 4). İktidarın demokratik koşullara uygun bir şekilde el değiştirdiği bu tarih, Cumhuriyet'in üçüncü demokrasi denemesidir. Sürecin sonu, ordu gözetiminde sürdürülen bir görünüme devşirmiştir. Bazı araştırmacılar, 1960 sonrası süreci, “vesayetçi demokrasi” kavramı ile açıklamaya çalışmışlardır (Güneş, 2011; Yahşi, 2023). Konuyu inceleyen çalışmaların, 1950 sonrası dönemi, ekseriyetle “çok partili siyasi hayat” olarak nitelendirmelerinin özünde, bu görüntü bulunmaktadır. Perlmutter, bu süreci “Kemalist geleneğin kurumsallaşması olarak tanımlamaktadır” (1969, s. 404)¹⁵.

Kuruluş aşamasından itibaren sosyal ve siyasi boyutlarda gelişim gösteren Kemalizm, çok partili siyasi hayatta, öngördüğü sistemi sürdürebilmek, diğer bir deyişle kurumsallaşma evresini tamamlamak için ihtiyaç duyduğu yapıları oluşturmuştur. “Kurumsallaşma, organizasyon süreç ve prosedürlerinin değer ve istikrar kazandığı bir durumu ifade etmektedir” (Huntington, 1968, s. 12). Kurumsallaşma, kurumların hayatta kalma gerekliliklerinin belirlendiği bir süreçtir (Scott, 1987, s. 500). Kurumsallaşma, belli bir amaç güden fikir ya da düşüncenin, sistematik bir şekilde örgütlenerek, yaşam alanlarını dizayn edebilecek güce ulaşma sürecidir. 27 Mayıs müdahalesi, bu ihtiyacın karşılanmasında bir dönüm noktası teşkil etmiştir. İnşa edilen kurumsal ağ ile siyasi hayatın seyredeceği koridor oluşturulmuş ve demokrasinin de sadece bu koridorun yan çeperlerine kadar genişlemesine izin verilmiştir. Dolayısıyla ihtiyatla ilerleyen ama genişlemesine pek de izin verilmeyen demokratik bir yol ortaya çıkmıştır. Sınırların dışına çıkılması, bir siyasi figür için siyasi

¹⁵ Perlmutter (1969)'a göre, Türkiye, sosyopolitik bağlamı değiştiren ve sivil siyasi örgütler yaratan pretoryan modele en çok uyan ülkedir. Türk subaylarının attığı adımlar başlangıçta sivil eylemlerden ilham almıştır. Ancak kısa sürede sivil gruplardan bağımsız hâle gelmişlerdir. Kemalist dönüşümde subayların rolü, şu beş aşamayı ifade etmektedir. (1) Ülke için hükûmet sistemi seçmede birincil rolü üstlendiler. (2) Müttefiklerini sivil politikacılardan seçtiler. (3) Devrimci değişimin kaynağı oldular. Devleti pretoryan yönetimden pretoryan olmayan yönetime aktarmak için çaba gösterdiler. (4) Kendi sivil siyasi partilerini kurdular. (5) Kemalist geleneği kurumsallaştırdılar.

hayatın dışına çıkarılması anlamı taşıyabilmekte ve bu yola geri dönüş her zaman mümkün olmayabilmektedir. Bu görüntünün oluşmasında edinilen koruyucu misyon ise konunun pretoryanizm boyutunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın bu bölümü, 27 Mayıs 1960 günü gerçekleştirdiği eylem ile siyasi hayatın aktif bir aktörü hâline dönüşen ordunun, Kemalizm'in kurumsallaşmasında üstlendiği rolü ele almakta ve böylece pretoryan devlet sisteminin inşasındaki önemli bir safha açıklığa kavuşturulmaktadır.

4.1. Egemenlik Kullanımında Yeni Paydaşlar: 27 Mayıs Askerî Müdahalesi

27 Mayıs'a kadar olan süreçte, ordu-siyaset ilişkisini irdeleyen çalışmaların üzerinde durduğu konular, 1924'te vuku bulan paşalar komplosu ve Tek Parti yönetiminin son dönemlerinde ortaya çıkan bir kısım hoşnutsuzluklardır. "Ordu ihmal edilmişti, subaylar İnönü'yü sevmiyorlardı, millet, açtı, sefildi, perişandı, karnı ve sırtı pek olan yalnız millî şef ve onun efradı idi" (Taylak, 1977, s. 7).

27 Mayıs'ın mimarlarından Albay Türkeş'in bu ifadesi, yönetime müdahale etme düşüncesi taşıyan askerlerin, dönemin siyasi tablosuna olan bakışlarını özetlemektedir. Ama Arcayürek (1982, s. 201)'e göre bu söylentiler asılsızdır. Kaynağı belli değildir. "Arap devlet başkanlarının hediye ettiği yarış atlarını yaverlerinin üzerine kayıt ettirip yarışlara soktuğundan tut, memlekette kahve yokken Çankaya'da yan gelip Brezilya kahvesini yudumladığına kadar bir sürü şey anlatılmaktadır. İnönü'nün bu söylentileri bilmesine imkân yoktur". Asıllı veya asılsız bu yöndeki söylentilere maruz kalan askerlerin, siyasi hayata dair memnuniyetsizlikleri sadece millî şef ve etrafındakilerin yaşantısı değildir. Memleketin fakir durumundan da şikayetçilerdir. Bir başka memnuniyetsiz oldukları konunun siyasi hayatta yok sayılmaları olduğu söylenebilir. Demokrasiye geçilmesine rağmen, seçme hakkı gibi önemli bir haktan mahrum bırakılmışlardır. 05 Haziran 1946'da kabul edilen 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu, subaylara, jandarmalara, polislere ve askerî yargıçlara, demokrasinin temel ilkelerinden biri olan seçme hakkı tanımamıştır.

Madde 8 - Silah altında bulunan erat, jandarmalar, subaylar, polisler, askerî memurlar ve askerî yargıçlar ve askerî okul öğrencileri seçmen olamazlar (RG, 6/6/1946, 6326).

1950 genel seçim sonuçları, durumdan hoşnutsuz askerler için ümit verici olmuştur. Kimi subaylar, Demokrat Parti ile yakınlaşmış ve siyasi alanda kendilerini gösterme olanağına

sahip olmuşlardır. Üst düzey askerlerin, siyasi partiler tarafından aday gösterilmesi, siyasi bir alışkanlığa dönüşecek ve asker-siyaset ilişkisinin şekillenmesine katkı sağlayacaktır. “Doğan Köymen, Hüseyin Ülkü, Mustafa Zeren ve Seyfi Kurtbek gibi isimler, Demokrat Parti saflarında siyasete giren pek çok askerden bazılarıdır” (Yarimoğlu, 2021, s. 234).

İktidarı devralan Demokrat Parti, Tek Parti yönetiminden miras kalan bürokrasiye güvenmemektedir (Zürcher, 2000, s. 322). 1950 yılında yapılan ordu terfi ve atamalarında, DP safında siyasete giren askerlerin etkili olduğu söylenebilir. DP kadrosundaki asker kökenli siyasetçilerin yön verdiği teşebbüslerden biri de yargıda iki başlılık yaratan askerî yargının kaldırılması konusudur. Bu reform, tepkilere neden olduğu için tamamlanamamıştır. Halka dönük ve halka yaslanan bir siyaseti tercih eden DP, vergiler konusunda yaptığı düzenlemeler ve tarıma yönelik iyileştirici hamleleri ile göz doldurarak, 1954 seçimleriyle meclisteki sandalye sayısını artırmıştır. Kore Savaşına asker gönderilmesi, NATO’ya girilmesi ve ABD’den teşvik yardımları alınması yıldızının parlamasına yardımcı olmuştur. “Uyguladığı ekonomi politikaları yeni sınıflar ortaya çıkarmış, askerî sosyal ve siyasi hayattaki rolü ise günden güne azalmaya başlamıştır” (Demir, 2020, s. 53). Ancak 1955’te itibaren ekonomide görülen yavaşlamaya bağlı olarak, parti gelişimi duraksamış ve sonrasında gerilemeye başlamıştır. DP’nin güç kaybetmesinde, kendi içinde yaşadığı problemlerin etkileri de bulunmaktadır. Demokrat Parti, bir antitezdir. Kendi varlığını, CHP’nin zaafı üzerine temellendirmiştir. Kitle partisi olarak birçok eğilimi içinde barındırmaktadır. CHP’nin baskısından kurtulan kitleler, kendi ütopyalarını ifade etmeye başlayınca problemler açığa çıkmaya başlamıştır (Dilipak, 1990, s. 194). 1957 yılında yapılan seçimleri kazanmasına rağmen oy sayısında düşme yaşandığı görülmektedir. 1958 devalüasyonu, ekonomiye ve partiye dönük hoşnutsuzlukları artırmıştır. Hoşnutsuzluklara karşı izlediği sert politikalar, gerilimi daha da tırmandırmıştır. İhtilal ve darbe seslerinin sıklıkla duyulduğu süreç, hükûmete karşı darbe hazırlığı içinde oldukları gerekçesiyle dokuz subayın tevkif edilmesiyle doruğa ulaşmıştır.¹⁶ Tutuklananlar arasında biri emekli üç albay, bir yarbay, dört binbaşı ve bir yüzbaşı bulunmaktadır (Cumhuriyet, 07 Ocak 1958). Askerî mahkemede yapılan yargılamada, olay örtbas edilmiştir.

¹⁶ 06 Ocak 1958’de, Bnb. Samet Kuşçu, ordu içindeki gizli bir yapının hükûmete darbe yapacağı ihbarında bulunmuştur. Yapılan yargılamada darbe planlarını ortaya çıkaran Bnb. Samet Kuşçu mahkûm olmuş, suçladığı subaylar ise berat etmiştir. Berat eden subaylar, 27 Mayıs İhtilalinde aktif rol üstlenmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Gürsoy, 2012).

27 Mayıs'ı oluşturan nedenlerin başında, partiler arası süregelen didişmenin, demokratik çerçevenin dışına taşmasının etkili olduğu söylenebilir. CHP, kuvayımillie mantığı ile siyaset yapmış, Ege mitinglerini Büyük Taarruz olarak adlandırmıştır (Demir, 2020, s. 56). İnönü'nün Uşak, İzmir ve Kayseri mitinglerinde şehir valileri tarafından şehre sokulmak istenmemesi ve şahsına yönelik yapılan saldırılar, süreci çirkinleştirmiştir. İşçi grevleri ve öğrenci olaylarına karşı politik çözümler üretmek yerine Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmiş, ordu devreye sokmuş ve sert tutumlar izlenerek olaylar bastırılmaya çalışılmıştır. Basına yasaklar getirerek, haber alma özgürlüğünü de kısıtlanmıştır. "Kızılay'da gösteri yapan gençlerin karşısına süvari alayının dikilmesi, siviller kadar askerî çevrelerin de tepkisini çekmiştir" (Taylak, 1977, s. 21). Darbe ihbarını araştırmak üzere oluşturulan tahkikat komisyonuna olağanüstü yetkiler tanınarak, Tek Parti yönetimine benzer davranışlar içine girilmiştir. Bazı şehir valilerinin partizanca davranışları, yine Tek Parti dönemi yönetimini aratmamıştır. "Uşak'ta İnönü'ye karşı girişilen taşlı saldırı olayının mahkemesinde, Uşak Jandarma Komutanı, Vali ve Belediye Reisini halkı kışkırtmakla suçlamıştır (Cumhuriyet, 26 Nisan 1960). DP'nin devlet bürokrasisine CHP'nin ardılları olarak bakması, sürece katkı sağlamıştır. Yargı memurlarının muhalefet ile yakınlığı ve akademik camianın parti politikalarına yönelik eleştirel tutumu, DP'yi rahatsız etmiş, bürokratların atamalarını, parti çıkarları doğrultusunda dizayn etmeye çalışmıştır (Demir, 2020, s. 63). Askerî bürokrasiyi kontrol etme düşüncesi, askerî temayülün bozulmasına da yol açmıştır. Orgeneral Erdelhun, 01 Ağustos 1958 tarihinde, Kara Kuvvetleri Komutanı olarak (KKK, 2024) görevlendirilmiş, bir ay bile geçmeden Genelkurmay Başkanı olarak atanmıştır (TSK, 2024). İlk sivil Cumhurbaşkanı olma sıfatını taşıyan Bayar, Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanması gereken daha kıdemli bir adayı veto ederek, tercihini Erdelhun'dan yana kullanmıştır. Ordu temayüllerinin dışına çıkılarak yapılan bu atama, DP'nin kendine yakın isimleri önemli mevkilere getirdiği algısına sebep olmuştur (Yarimoğlu, 2021, s. 220).

Erdelhun'un 27 Mayıs'ın hemen öncesinde subaylarını, demokrasiye sahip çıkmaya davet ettiği konuşması, ordu-siyaset ilişkisine dair manifesto niteliği taşımaktadır.

"1912 Balkan Harbi'nde, Silahlı Kuvvetler, İttihatçı ve İtilafçı diye ikiye bölündü. Emir komuta ve idarenin muhal olması neticesinde Osmanlı İmparatorluğu parçalandı. Bütün bu misaller askerlerin mesleklerinden gayri bilmedikleri ve rejimin kendilerine vermediği hakları zorla alarak ya aşırı milliyetperverlik ya da birden yüze çıkabilmek için yaptıkları hareketlerdir" (Elmas, 2018).

Ama Erdelhun, darbeyi önlemede başarılı olamamıştır. İsyancı askerler tarafından tutuklanmış, rütbesi sökülmüş, Yassıada'da yargılanmış, idam cezasına çarptırılmıştır. Sonrasında güya affedilmiş, cezası müebbet hapse çevrilerek Kayseri cezaevine nakledilmiş ve 1964 yılında çıkarılan genel af ile tahliye edilmiştir. Bu tablo, Genelkurmay Başkanının hükûmetle uyum içinde olmasının, ordunun da aynı çizgide olacağı anlamına gelmeyeceğini gösteren bir örnek olarak kabul edilebilir. Bu tür başkaldırılarıdaki hareket tarzı genelde birbirine benzemektedir. Genelkurmay Başkanı'na hareketin başına geçmesi teklifi yapılmakta, kabul etmemesi hâlinde derdest edilmektedir. Bu kural, Erdelhun için de geçerli olmuştur. “Benim radyoya giderek beyanat vermeme, ihtilalcilere iltihakımı ve bu işin başına geçmemi teklif ettiler” (Elmas, 2018). 27 Mayıs müdahalesine giden sürece şu hususların da katkı yaptığı söylenebilir: Ordu, memleketin kötü gidişatının temel sebebini ve bilhassa ekonomideki bozulmaları, inkılap kanunlarına sadık kalınmaması ile ilişkilendirmektedir. Siyasette din öğelerinin öne çıkarılması, askerlerde geriye dönüş kaygılarını tetiklemiştir. Ordu, İsmet İnönü'ye karşı tepkili olsa da millî mücadelenin sembol ismi olarak şahsiyetine hâlâ saygı duymaktadır. Maruz kaldığı siyasi şiddet, askerlerin siyasi ortamı eleştirmelerine yol açmaktadır. Genelkurmay Başkanlığı'nın Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanması, statü kaybı olarak yorumlanmıştır. Ekonomi politikaları nedeniyle sosyoekonomik durumlarındaki bozulma, itibarlarına yönelik saldırı olarak algılanmış ve siyasilere olan kinlerini artırmıştır. Toplumsal olaylarda ordunun halka karşı kullanılması, askerlerin siyasilere olan kinini perçinlemiştir.

27 Mayıs, bir grup subayın tepkisi olarak ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet tarihinin ilk askerî müdahalesi olarak kayıtlara geçmiş ve on yıllık DP iktidarına son verilmiştir. Oluşturulan Yüksek Adalet Divanı ile parti mensupları yargılanmış Başbakan dahil olmak üzere iki bakan asılarak idam edilmiştir. 27 Mayıs'ın bir tepki olarak nitelemek, müdahale düşüncesinde herkesin hem fikir olduğu ama müdahale sonrası ne yapacakları konusunda bir fikirlerinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, süreç içinde de görüldüğü üzere kontrolü kaybetmelerine neden olmuştur. Alpaslan Türkeş: “O günlerde itiraf ederim ki elimizde, yazılı olarak, Türkiye'nin yarısını hedefleyen, ihtilal sonrası bir program mevcut değildi” (Taylak, 1977, s. 19). İleriye dönük plansızlık, müdahale sonrası karışıklığa neden olmuştur. Bunların ilki, müdahalenin liderini belirleme konusunda yaşanmıştır.¹⁷ Emeklilik

¹⁷ Liderlik konusu, askerî hiyerarşi açısından önemlidir. Darbeciler içindeki en yüksek rütbeli, Korgeneral Cemal Madanoğlu'dur. 3. Ordu Komutanı Orgeneral Ragıp Gümüşpala, kendinden daha düşük rütbeli bir

iznine ayrılan Orgeneral Gürsel'in, MBK liderliğini kabul etmesiyle kriz çözülmüş ve askerî müdahale bir isyan görünümünden kurtarılmıştır. Aslında, "Gürsel bir lider değil, bir figür olarak görülmektedir" (Ahmad, 2010, s. 209). Gürsel'de bunun farkındadır ve lider olarak yükselmesi için evvela grup içindeki radikal subayları (on dörtler) tasfiye etmesi gerekecektir. İhtilalcilerin karşılaştığı ikinci problem, siyasi seyrin nasıl gelişeceği konusunda kendi içlerinde yaşadıkları görüş ayrılıkları olmuştur. İnönü taraftarları, iktidarı CHP'ye devretmeyi dillendirirken, diğerleri acilen seçimlere gidip kışlaya geri dönme arzusundadır. On dörtler adı verilen bir başka grup ise Millî Birlik Partisi adı altında partileşip, dört yıllık iktidar döneminden sonra seçim yapma niyeti taşımaktadır. Farklı görüş ayrılıkları nedeniyle ihtilalciler, sonraki süreci iyi yönetememiştir. Tarafsızlık düsturu ile çıktıkları yolda gerçekleştirdikleri başarılı ihtilal, muhalif cephesini oluşturan siyasetçiler, akademisyenler ve basın tarafından kolayca hazmedilmiş ama kendilerini DP karşıtı bir çevre tarafından kuşatılmış olarak bulmuşlardır. "Başgil, bazı akademisyenlerin ihtilaldeki rolünü, bir zamanlar yeniçerileri saraya karşı kışkırtan ulemayı rüsum sınıfına benzetmektedir" (Taylak, 1977, s. 77). Dönemin özelliğine mahsus ortaya atılan "ihtilal hukuku"¹⁸ kavramına sığınarak, askerlerin doğru olanı yaptıkları algısı oluşturulmuştur. Basın, yapmış olduğu asparagas haberlerle sürece destek vermiştir.¹⁹

Basınımızda neler çıkmıyordu ki. Büyük puntolarla işkence makinaları, insanların Et Balık Kurumu Kıyma makinalarında kıyıldığı, Celal Bayar'ın bankada 103 milyon lirası olduğu gibi haberler kafaları bulandırıyor. Ben de bir aralık bu haberlere inandım. Zamanla bunların yalan olduğu meydana çıkınca da hem bu haberi yayanlara ve hem de basınımıza itimadımı kaybettim ve kızdım (Evren, 1990, s. 125).

subayın emri altına girmeyeceğini söyler ve 3. Orduyu harekete geçirerek isyanı bastırmak ile tehdit eder. Muzaffer Özdağ, bir uçakla İzmir'e gider. Emeklilik öncesi izinde bulunan Gürsel'e durumu anlatarak darbenin liderliğini üstlenme teklifinde bulunur. Gürsel, zorunluluktan dolayı teklifi kabul eder ve Ankara'ya getirilir. Genelkurmay Başkanının hemen altında olan Gürsel'in liderliği ile hiyerarşi krizi çözülmüş olur (Beriş, 2022, s. 160).

¹⁸ "İhtilal hukuku", kavramını döneme özgü tartışmalarda, Bülent Ecevit kullanmıştır (Ecevit, 1960). Türkeş, tanınmış hukuk profesörlerinin, normal hukuk kurallarına itibar edilmeyip, ihtilalin kendine has hukukunun işlerliğini telkin edişlerinden bahsetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Taylak, 1977, s.75).

¹⁹ Medyada çıkan bazı haberler: 1) Buzhane ve çukurlarda bulunan cesetler: Bir Millî Birlik Komitesi üyesi, Fransız ajansı muhabirine verdiği malumatta, çukurlarda ve Et Balık Kurumu buzhanelerinde cesetler bulunduğunu açıkladı (Cumhuriyet, 02 Haziran 1960). 2) Şehit cesetleri kıyılıp hayvan yemi mi yapıldı? Millî Birlik Komitesi, bu ve bunun gibi ihbarlar üzerinde dikkatle durulduğunu, hakikatin mutlaka yakında ortaya çıkarılacağını bildirerek çocukları kayıp ailelerin müracaatlarını istedi (Cumhuriyet, 04 Haziran 1960).

1960 Ağustos başlarında, “(235) general ve amiral”²⁰ (Cumhuriyet, 04 Ağustos 1960) ve (5000)’e yakın albay, yarbay ve binbaşı rütbelerine haiz subay, emekliye sevk edilmiştir (Cumhuriyet, 05 Ağustos 1960). 27 Mayıs askerî müdahalesine en büyük desteği üniversiteler vermiştir (Demir, 2020, s. 95). Tasfiye furyasının ikinci ayağı da üniversitelere yönelik olmuştur. Şüphesiz ki yeni sürece ayak uyduramayacağı düşünülenler hedef seçilmiştir. “Kararı veren MBK’dır. Listeler, üniversitelerde hazırlanmıştır” (Demir, 2020, s. 96). 27 Ekim 1960 tarihinde kabul edilen 114 sayılı Kanun ile (147) öğretim görevlisinin işine son verilmiştir²¹ (RG, 28/10/1960, 10641). Öğretim görevlilerin tasfiyesinde somut gerekçe yoktur. Mesnetsiz ithamlar çoktur. 13 Kasım 1960’ta ise bu tasfiyeleri gerçekleştiren MBK, kendi içinde on dörtler adıyla bilinen radikalleri tasfiye etmiştir. Tüm bu keyfiyeti açıklayabilen kavram ise hukuksuzluğun hukuk olarak addedildiği ihtilal hukuku olmuştur. On dörtlerin tasfiyesi, ihtilal komitesinin kendi içindeki yapısal sorunlarına da işaret etmektedir. Generallerin de yer aldığı Silahlı Kuvvetler Birliği (SBK) isimli yeni cunta, ağustos ayında yapılan tasfiyeler nedeniyle MBK’ya güvenmemektedir. Ordudaki hiyerarşik yapıyı korumak, ihtilali hiyerarşi ölçüsüne yükseltmek ve süreci kontrol altına almak amacıyla kurulmuştur. İnisiyatifi ele geçirmesi, SBK mensubu bir subayın yurt dışı görevine gönderilmek istenmesine karşı sergilediği duruş ile gerçekleşmiştir (Demirer, 2012, s. 187)²².

SBK, devlet idaresinin sivil yönetime bırakılması konusunda belirleyici olmuştur. Ayrıca, ordu içindeki hiyerarşik yapının yeniden düzene girmesini sağlamış ve ordu içi hizipleşme faaliyetlerini işlevsiz hâle getirmiştir. Ancak SBK, asker-siyaset ilişkisine yeni bir boyut da kazandırmıştır. Ordunun kurumsal kimlikle siyasete müdahil olmasının ve meclise yönelik ultimatoom tarzı yaklaşımının öncülüğünü üstelenmiştir. Sonraki dönemlerde, ordu komuta kademesi tarafından benimsenecek olan bu yöndeki ilk tavrını, 15 Ekim 1961’de düzenlenen genel seçim sonuçlarına ilişkin göstermiştir.

²⁰ Kuvvetlere göre emekli sayısı: Kara kuvvetlerinden (5) orgeneral, (13) korgeneral, (54) tümgeneral, (108) tuğgeneral. Deniz kuvvetlerinden (1) oramiral, (2) koramiral, (3) tümamiral, (9) tuğamiral. Hava kuvvetlerinden (4) korgeneral, (7) tümgeneral, (14) tuğgeneral. Jandarmadan (5) tuğgeneralidir.

²¹ 147’lerin hak arama mücadelesi: İhtilal hukuku mağdurları olarak kayda geçen 147 öğretim görevlisi, mücadelelerini ısrarla sürdürmüşlerdir. 12 Nisan 1962 gün ve 43 sayılı Kanun ile haklarını büyük oranda yeniden elde etmişlerdir (RG, 18/4/1962, 11086).

²² Gürsel’in başında olduğu MBK, SBK yapısını dağıtmak üzere bir emeklilik listesi hazırlamıştır. Bu bağlamda SBK üyesi, HvKK. İrfan Tansel’i yurt dışı görevine atamıştır. SBK’nın kararlı duruşu üzerine tayin iptal edilmiş ve SBK’nın bilgisi dışında atama ve tayin yapılamayacağı garanti altına alınmıştır.

Tablo 9: 15 Ekim 1961 Genel Seçim Sonuçları

Kayıtlı Seçmen Sayısı	:	12.925.395	
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	:	10.522.716	
Katılım Oranı	:	81,4	
Milletvekili Sayısı	:	450	
Milletvekili Çıkaran Partiler	Aldığı Oy	Oy Oranı	Milletvekili sayısı
Cumhuriyet Halk Partisi	3.724.752	% 36,7	173
Adalet Partisi	3.527.435	% 34,8	158
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	1.415.390	% 14	54
Yeni Türkiye Partisi	1.391.934	% 13,7	65

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu (2024a).

1961 seçimlerinde, en yüksek oyu CHP almışsa da tek başına iktidar olacak oy oranına sahip değildir. Yeni kurulan Adalet Partisi ise aldığı oy oranı ile kapatılan DP'nin haleflliğini üstlendiğini belli etmiştir. CKMP ve YTP, Demokrat Parti tabanından beslenen diğer partiler olarak siyasi hayata giriş yapmışlardır. Koalisyon kaçınılmazdır. Sorun şudur ki; sağ partiler, CHP karşısında üstün durumdadır. Sağ partilerden oluşabilecek bir koalisyon ise gösterilen çabanın boşa gitmesi anlamına gelmektedir.

Dolayısıyla SBK'nın ikinci eylemi, seçim sonrasında gelmiştir. 21 Ekim Protokolü olarak kayıtlara geçen ve Zabıt Varakası adıyla bilinen bir bildiri yayınlamışlardır.

21 Ekim Protokolü (Zabıt Varakası)

1. Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları, aşağıda açık imzası bulunanlar, 21 Ekim 1961 günü saat 14.30'da toplanmışlar ve gündemlerinde mevcut olan konuları müştereken müzakere etmişler ve ittifakla aşağıdaki karara varmışlardır:

a. Türk Silahlı Kuvvetleri 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra, gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmadan evvel, duruma fiilen müdahale edecektir.

b. İktidarı, milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir.

c. Bütün siyasi partiler faaliyetten menedilecek, seçim neticeleri ile Milli Birlik Komitesi feshedilecektir.

d. Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne tehir edilmeyecektir.

2. İş bu zabıt varakası, üç nüsha olarak tanzim edilmiş ve bütün üyeler tarafından aynı anda imza edilmiştir (Aydemir, 2010, s. 77).

Kendilerine göre gerekçeleri vardır. Okuma yazma bilmeyenlerin oy kullandığı bir seçimin, ulus iradesini yansıtmaktan uzak olduğunu, yeni bir seçim yasası yapılması gerektiğini düşünmekteledir (Ergin, 2024). Devreye İsmet İnönü, Cemal Gürsel ve Cevdet Sunay girmiş, uzlaşmaya çalışılmıştır. Tarihi kayıtlara Çankaya Protokolü olarak geçen görüşmelerde;

- Cumhurbaşkanlığına MBK Başkanı Gürsel'in seçilmesi,
- İnönü'nün başkanlığında CHP-AP koalisyon hükûmeti kurulması,
- Siyasi yasaklı DP'lilere şimdilik af çıkarılmaması ve ordudan emekli edilen subayların geri dönmelerine izin verilmemesi konuları karara bağlanmıştır (Ataay, 2022, s. 196).

25 Ekim 1961 günü itibarıyla siyasiler ve askerler, bu hükümler doğrultusunda uzlaşma sağladıklarını ilan etmiş ve aynı gün meclis açılmıştır. 26 Ekim'de Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Gürsel, (607) oydan (437)'sini alarak yeni dönemin Cumhurbaşkanı seçilmiştir. "27 Mayıs'ın Anayasa ve Hürriyet Bayramı" olarak kutlanmasına karar verilmiştir. Bu uygulamaya 17 Mart 1981 tarihine kadar devam edilmiştir" (Başkaya, 2008, s. 11). Askerler ve siyasiler arasında mutabakata varılan Çankaya Protokolü'nün hayata geçirilmesinde yaşanan bir sıkıntı, Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanmıştır. Cumhurbaşkanlığına adaylığını koyan "Ali Fuat Başgil, cuntaya bağlı iki general tarafından ölümle tehdit edilerek adaylıktan çekilmiş ve alelacele ülkeyi terk etmiştir" (Demir, 2020, s. 126; Yılmaz, 2013, s. 53)²³. Albay Aydemir'e göre ise SKB'nin 21 Ekim protokolünden geri adım atması hatadır. Generaller, altına imza attıkları protokolden caymışlar ve kendilerine duyulan güveni boşa çıkarmışlardır (Aydemir, 2010, s. 83). Bu durum, 1962 ve 1963'te, Aydemir'in başını çektiği, sonu başarısızlıkla biten yeni ihtilal denemelerine yol açacaktır.

27 Mayıs, nedenleri ve sonuçlarıyla Türk siyasi tarihinde önemli bir kavşak noktasını oluşturmaktadır. Ordu, zulüm olduğundan bahisle millet adına harekete geçmiş ve meşruiyetini kaybettiğini ilan ettiği hükûmeti, millî bir ihtilal ile alaşağı etmiştir. 16 Aralık tarihli Resmî gazetede benzer ifadelerle yer bulan bu yöndeki açıklama, aynı zamanda ordunun ile siyasi hayat içindeki yeni konumunu da belirlemektedir. Müdahale ve yargılama süresince herhangi bir protesto ile karşılaşmamış olması, sonraki süreçte yapacağı müdahalelere imkân tanımıştır. Döneme özgü siyasi yapının zayıflığı, anayasa yargısının

²³ Sıtkı Ulay: "Hoca, Reiscumhur olacağını zannediyor. Ben dedim ki; Hoca şunu kes şimdi, sen Cumhurbaşkanı olursan cipin bile hazır. Koyacaklar seni, yukarda bir yere götürecekler. Akıbetin meçhul. Belki mezarını bile kazarlar. İstersen kal ve dene" (Ulay, 2021).

yokluğu ve demokratik kültürün eksikliği gibi yoksunlukların hazırladığı koşullar, Türk siyasetinin üçüncü demokrasi denemesinin hüsrarla sona ermesine neden olmuş ve orduyu da milletin haklarını koruyan bir vasi rolüne yükseltmiştir. Demokrat Partiye yönelttikleri eleştirilerle İkinci Meclis, Anayasa Mahkemesi, yargı düzenlemesi ve planlı kalkınma gibi birtakım kurumsal, siyasal ve hukuksal reformların fikir üreticiliğini yapan siyasi muhalefet ile bu fikirleri işleyerek etkili bir sistem hâline dönüştüren akademik camianın, bu süreçte önemli birer rol oynadıkları ifade edilebilir.

4.2. Pretoryan Sistemin İnşası: 1961 Anayasası

Millî Birlik Komitesi (MBK) tarafından 12 Haziran 1960 tarihinde çıkarılan 1 sayılı Kanun, her ne kadar toplum sözleşmesi niteliklerinden yoksun olsa da bazı çalışmalarda geçici anayasa olarak kabul edilmektedir. “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun” ismini taşıyan düzenleme (RG, 14/6/1960, 10525), MBK’nın faaliyetlerine meşruiyet sağlama amacıyla çıkarılmıştır (Yıldız vd., 2010, s. 113).

Bu Kanun’a göre ordu, Ordu Dahili Hizmet Kanunu’nun 34’üncü maddesinden aldığı yetkiyle harekete geçmiş ve vatandaşları birbirine düşürmek suretiyle millî varlığı tehlikeye sokmuş iktidara karşı yasal vazifesini yerine getirmiştir. Temsil vasfını kaybeden meclis dağıtılmış ve iktidar geçici olarak Millî Birlik Komitesine emanet edilmişti. Yeni düzen bu anlayış doğrultusunda şekillenmiştir.

13 Aralık 1960 günü kabul edilen 157 sayılı Kanun ile yeni anayasayı hazırlayacak Kurucu Meclis’in yapısı teşkil edilmiştir (RG, 16/12/ 1960, 10682). Bu düzenlemeye göre;

Madde 1 - Kurucu Meclis, Türk Milletinin zulme karşı direnme hakkını kullanmak suretiyle onun adına harekete geçen Türk Silahlı Kuvvetlerinin, meşruiyetini kaybetmiş olan idareyi 27 Mayıs 1960 Millî İhtilaliyle devirerek, meşru iktidarı emanet ettiği Millî Birlik Komitesi ile Demokratik Hukuk Devletinin kurulması yolunda ve mevcut şartlara uygun olarak milletin en geniş manasıyla temsili gayesini gözeterek ve bu kanun hükümlerine göre kurulacak olan Temsilciler Meclisinden teşekkül eder.

Kurucu Meclisin hazırlayacağı yeni anayasa, düzenlenecek referandumdan çıkacak sonucuna göre kesinlik kazanacaktır. Bu süreçte MBK, yeni meclis kuruluncaya kadar, millet adına hâkimiyet hakkını kullanacaktır. Dolayısı ile ordu, inisiyatif kullanarak halk adına kendiliğinden harekete geçmiş ve iktidarı geçici olarak MBK’ya vermiştir. 158 sayılı

Kanun, Temsilciler Meclisinin yapısını düzenlemektedir (RG, 16/12/ 1960, 10682). Üye dağılımı şu şekildedir:

- a) Devlet Başkanı ve Millî Birlik Komitesi tarafından seçilecek temsilciler:
 - 1. Devlet Başkanı (10),
 - 2. Millî Birlik Komitesi (18).
- b) Bakanlar Kurulu üyeleri.
- c) İller temsilcileri (75).
- d) Siyasi partiler temsilcileri:
 - 1. Cumhuriyet Halk Partisi (49),
 - 2. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (25).
- e) Diğer teşekküller ve kurumlar temsilcileri: Barolar temsilcileri (6), basın temsilcileri (12), Eski Muharıpler Birliğı temsilcileri (2), esnaf teşekkülleri temsilcileri (6), gençlik temsilcisi (1), işçi sendikaları temsilcileri (6), odalar temsilcileri (10), öğretmen teşekkülleri temsilcileri (6), tarım teşekkülleri temsilcileri (6), üniversite temsilcileri (12) ve yargı organları temsilcileri (12) olarak belirlenmiştir. Devlet Başkanı ve MBK tarafından seçilecek üyeler bilim, sanat, eğitim, askerlik, diplomasi, siyaset, iktisat ve ticaret gibi alanlarda başarı göstermiş kimselerdir. İl temsilcileri, her (500 000) nüfusa bir temsilci hesabı üzerinden seçilmektedir. Nüfusu (750 000)'e kadar olan illerden bir, (750 001)'den (1 250 000)'e kadar olan illerden iki, (1 250 001)'den (1 750 000)'e kadar olan illerden üç, (1 750 001)'den fazla nüfusu olan illerden dört il temsilcisi belirlenmektedir.

Kurucu Meclis, askerî ve sivil olmak üzere iki ayrı kanattan oluşmaktadır. Askerî kanadı oluşturan Millî Birlik Komitesi, (38) kişidir. Kendi içlerindeki güç çekişmesi nedeniyle on dördü, süreç içinde tasfiye edilmiştir. Kalan (24) kişiden “İrfan Baştuğ, 12 Eylül 1960 günü geçirdiğı trafik kazasında vefat etmiştir. Cemal Madanoğlu, 6 Haziran 1961 günü itibarıyla MBK'dan ve TSK'den istifa etmiştir” (Demirer, 2012, s. 21). Sivil kanadı oluşturan Temsilciler Meclisi (268) temsilciden oluşmaktadır (KMTD, C.8, B.25, O.1, 3 Eylül 1961, 341). Temsilciler Meclisi içinde meslek gruplarının bulunması, halkı, toplumsal hayatın gerektirdiğı iş bölümü içinde muhtelif meslek erbabına ayrılmış bir camia olarak telakki eden CHP'nin halk tanımına uygun düşmektedir. Demokrat Parti üyelerinin anayasa yapım sürecinden men edilmesi ise yeni sistemde, “CHP'nin ağırlığını artırarak anayasanın niteliğini ve içeriğini etkilemiştir” (Özbudun, 2012, s. 7). Bu yapının, hazırladığı anayasa, 9

Temmuz 1961 halk oylamasına sunulmuştur. Referandum sonucu, “evet” (% 61,7); “hayır” (% 38,3) olarak gerçekleşmiştir. Anayasa kabul edilmiştir (Demir, 2020, s. 115). Demokrat Parti seçmen tabanının (% 47) gibi önemli bir orana sahip olmasının hayır oylarına yansıdığı söylenebilir. “Hoşnutsuzluk kaynağı, darbeye ve askerî yönetime karşı oluşan tepkiden kaynaklıdır” (Tuğluoğlu, 2019, s. 135). Aynı hoşnutsuzluk, genel seçim sonuçlarına da yansımıştır. 15 Ekim 1961’de yapılan genel seçim sonuçlarına göre; Cumhuriyet Halk Partisi (% 36,7) oy oranı ile (173) milletvekili, Adalet Partisi (% 34,8) oy oranı ile (158) milletvekili, Yeni Türkiye Partisi (% 13,7) oy oranı ile (65) milletvekili, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (% 14) oy oranı ile (54) milletvekili çıkarmıştır (Yüksek Seçim Kurulu, 2024a). Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde ise Adalet Partisi (71) senatör, Cumhuriyet Halk Partisi (36) senatör, Yeni Türkiye Partisi (27) senatör, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (16) senatör çıkarmıştır (Ataay, 2022, s. 196).

Bu göstergeler, 1961 Anayasa’sının halk tarafından hangi oranda içselleştirildiğini göstermektedir. Göz ardı edilemeyecek bir oran olan yüzde kırklık kesimin anayasaya bakışı, Alkan (2023)’ın ifade ettiği üzere “kurucu iktidar sorunu taşıyan belgeler” ya da sürece tepki ve belki de esasa itiraz yönündedir. Değişmeyen husus, siyasetin ve demokrasinin askerî müdahale ile şekillendirildiği gerçeğidir.

Aslında kurucu meclis, anayasayı yapmak için halk tarafından seçilen özel bir meclis tipini ifade etmektedir. Amerikan tipi kurucu meclisler, bu mantıkta oluşturulmaktadır (Candan, 2022, s. 9). Avrupa’da ise bu sürecin ekseriyetle nizami parlamentolar tarafından yapılan anayasa değişiklikleriyle yürütüldüğü görülmektedir. Bu durum, 1948 Almanya, 1948 İtalya, 1946 ve 1958 Fransa anayasalarında görüldüğü üzere olağanüstü durumlarda bile geçerliliğini korumuştur (Parla, 1984, s. 208). Anayasa yapımının anahtar kelimesi katılımcılıktır. Katılımcılık, anayasaların meşruiyet kaynağını güçlendirmektedir (Hart, 2001, s. 153; Gülener, 2011, s. 201). Demokratik esaslara yaslanmayan meclisler, meşruiyet sorunları yaşamaktadır. “Uzlaşmacı müzakereler ise anayasanın geniş kesimlerce benimsenmesini sağlamakta ve ulusal birliği güçlendirmektedir” (Ghai, 2006, s. 2). Bu tespitler, 1961 Anayasası’na yöneltilen eleştirileri daha makul seviyelere çıkarmaktadır. Eleştirilerin odak noktası, anayasa savunucularının sıklıkla dile getirdiği özgürlükler konusunu değildir. Kurucu Meclis yapısı, katılımcılık konusunda DP’nin ötekileştirilmesi ve Anayasa’nın sahip olduğu birtakım vesayetçi özelliklerdir. Bu bağlamda önemli bir çıkışın, MBK’nın genç üyelerinden Muzaffer Özdağ tarafından yapılmış olması dikkat

çekicidir. Özdağ: “Türk ve dünya tarihinde tayinle teşekkül etmiş bir Kurucu Meclis hatırlamıyoruz”. Ecevit bu durumun olağanüstü şartlardan doğan “ihtilal hukuku” çerçevesinde yorumlanması gerektiğini ifade etmektedir (Ecevit, 1960). Tartışmalı bir kavram olan ihtilal hukuku, döneme haiz şartlar içinde olağan karşılanmışsa da böylesi bir hukukun sonraki dönemleri tahakküm altına almış olmasını makul gerekçelere sığdırmak zordur. Bu mantıkla inşa edilen Anayasa, 1971 ve 1973’te değişikliklere uğramışsa da yapılan değişikliklerde yine askerî elitlerin dayatmalarının da etkili olduğu düşünüldüğünde, bu ihtilal hukuku denilen kavramın, uzunca bir süre geçerliliğini korumuş olduğu söylenebilir. Konu bu bağlamda ele alındığında, 1961 Anayasası’nın, Cumhuriyet devriminin bir aşaması olduğunu ifade etmek mümkündür. Çok partili hayata geçiş ile birlikte değişen siyasi koşulların yarattığı zorunluluk hâlinde doğmuştur. Şöyle ki; Cumhuriyet’in erken dönemi, küçük bir elit grubun, modernleşme çabalarıyla geçmiştir. Seferberliklerle süreç güçlendirilmiş ama inkılap kanunları toplumun geneline yayılamamıştır. 1961 Anayasası, bunu genele yaymaya çalışmıştır. Demirer (2012, s. 11)’de aynı düşüncededir. Anayasalar da bu görüşü desteklemektedir. Nitekim devrim kanunları, 1961 ve 1982 anayasalarının 153 ve 174’üncü maddelerinde yer almıştır.

Askerî elitler açısından, ne şekilde yapılmış olurlarsa olsunlar, anayasalar halk tarafından kabul edildiklerinde, meşruiyet sorunlarının ortadan kalktığı inancının hasıl olduğu görülmektedir. Cumhuriyet’in kuruluşunda önemli bir rol üstlenen ordu, devlet yönetimindeki inisiyatifini kaybetmek istememekte, inkılap kanunlarının hayata geçirilmesini, millî mücadelenin devamı olarak görmekte ve aksi tavırları, aynen erken Cumhuriyet döneminde meydana gelen tehditler kapsamında değerlendirmektedir. Bu bağlamda, demokratikleşmeye, ancak millî bir çizgide olduğu sürece tahammül edilebilmektedir. Dolayısıyla 1961 Anayasası’nda var olan özgürlüklerin bu kapsamda ele alınması gerekmektedir. Nitekim Anayasa, özgürlükler konusunda gündeme geldiği kadar vesayetçi yapısıyla da gündemde kalmayı başarmaktadır. 1961 Anayasası’na atfedilen vesayetçi nitelik, bu Anayasa ile oluşturulan bazı kurumların siyasi hayata ilişkin etkilerini konu edinmektedir. Bu kurumlar, üniter devlet yapısı içinde, idari mekanizmanın işlerliğini sağlayan ana dişliler olarak kabul edilebilir. İdari konularda koordinasyonu sağlamak ve devlet işlerinin yeknesaklığını sürdürmek gibi işlevleri bulunmaktadır. Eleştirildikleri yön, idari müessese içindeki düzenleyici fonksiyonları değildir. Bu fonksiyonları yerine getirirken, egemenlik hakkının kullanımında neden oldukları aşındırmalardır. Varlıkları, “gölge iktidar” sorunu yaratmaktadır (Şarlak, 2022, s. 164). Sorunun hissedilebilirlik

derecesi, sorunsallaştırıldığı ölçüdedir. Bir başka açıdan bu kurumların, modernlik çizgisine bağlı olarak ortaya çıktıkları ileri sürülebilir. Şöyle ki: Modern devlet anlayışında, her biri birbirinden bağımsız olarak yapılandırılan yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirini dengelemesi sağlanarak devlet işleyişinde tarafsızlık amaçlanmaktadır. Ancak modern devletlerin gelişimi, çok sayıda küçük ve birbiriyle örtüşebilen güç odaklarının bir arada var olduğu parçalı bir düzene evrilmektedir. Bu perspektif, bu tür kurumların varlığını daha makul bir seviyeye getirmektedir. Örneğin, kuvvetler ayrılığı ilkesine göre, 1961 Anayasası'nın beş, altı ve yedinci maddelerin de belirtildiği üzere, yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir. Yürütme yetkisi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'nundur. Yargı yetkisi ise bağımsız mahkemeler tarafından kullanılmaktadır. Yargı erki için yetkilendirilen bağımsız mahkemeler, tek bir organdan ibaret değildir. “Organlar topluluğu”dur (Gözler, 2021, s. 354). Bu topluluk, kendi içinde sınıflandırılmaktadır. Her bir sınıf, kendi içinde, ilk derece, ara derece ve yüksek derece mahkemeleri olarak tasniflenmektedir. Yüksek mahkemeler, alt derecedeki mahkemeler açısından temyiz mahkemesi niteliğinde oldukları için yargı kollarının en üst noktalarıdır. En üst mahkemeler tarafından verilen kararlar, ara ve ilk derece mahkemeleri açısından emsal kabul edilmektedir. Dolayısıyla her yüksek mahkemenin kendi yargı kolu içinde düzenleyici işlevi bulunmaktadır. Yüksek Mahkemeler; anayasa yargısı için Anayasa Mahkemesi, idari yargı için Danıştay'dır. Bu kurumlar, vermiş oldukları bazı kararlar ile demokrasinin kalitesini yükseltmekten ziyade, Yahşi (2023, s. 68)'nin de değindiği üzere, çoğunluğun iradesini kısıtlayan etkiler yaratabilmektedir. Etkileri, siyasi seyrin belli bir çerçeve içinde kalması yönündedir. Bu yönleriyle bu kurumlar, rejimin bekçileri olarak görülmekte ve vesayet kurumu olarak nitelendirilmektedir. Güneş (2013, s. 349)'e göre vesayetçi demokrasinin bir anlayış olmaktan çıkıp fiilî rejime dönüşmesi, 27 Mayıs ile mümkün olmuştur.

1961 Anayasası günümüzde geçerli değildir. Ancak oluşturduğu kurumlar ve belirlediği esaslar hâlâ geçerlidir. Diğer bir deyişle günümüz siyasal alanın işleyişinin temelidir. Bu yüzden de popülerliğini korumaya devam etmektedir. Eleştirilerin odak noktasını Anayasa'nın dördüncü maddesi oluşturmaktadır: “Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır”. Aynı ifade, 1982 Anayasası'nın altıncı maddesinde yer almıştır. Dönemin Kurucu Meclis üyesi Oktay Ekşi, 1961 Anayasası'nın vesayetçi olmadığını, bilakis özgürlükçü olduğunu ve yöneltelen eleştirilerin haksız ithamlar içerdiğini belirtmektedir (Ekşi, 2022). Dönemin Danıştay Başkan Yardımcısı Nuri Alan, egemenliğin yetkili organlar eliyle kullanılmasından kastedilen

konunun, kuvvetler ayrılığı ilkesi olduğunu ve böylece denge unsurunun gözetilmesinin amaçlandığını, ayrıca aksayan hususların süreç içinde her zaman düzeltilebileceğini ifade etmektedir (Alan, 2022).

Konu hakkındaki tartışmalar, 1961 Anayasası'nın demokrasiyi kısıtlayan niteliklerine yapılan vurgularla hararetlenmektedir. Sorunun kaynağı, bu anayasa ile oluşturulan kurumsal ağıdır. Ağı teşkil eden kurumlar, ayrıcalıklarını doğrudan anayasadan almaları ve genel irade üzerinde yarattıkları kısıtlamalar nedeniyle kuvvetler erkinin dördüncü kuvveti oldukları yönünde algı uyandırmaktadır. Dolayısıyla demokrasinin eleştirel bir yönünü de oluşturmaktadırlar. Bu kurumların neden gerekli görüldüğü hususu, Nadi (1999, s. 15)'ye göre, mecliste çoğunluğu elde eden zümrenin keyfi davranışlarının frenlenmesi lüzumunun geç fark edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Şayet 1950 seçimleri nisbi temsil usulüne göre yapılsaydı, muhalefet daha kuvvetli olacak ve demokratik kontrol sağlanacaktır. Çoğunluk saltanatının önlenmesi ve millet iradesinin istismar edilmemesi için siyasi sistemin baştan yapılandırılması bir elzem olarak ortaya çıkmıştır. Soysal (1969, s. 113)'a göre, sistemde olmayan denge, 1961 Anayasası ile oluşturulan kurumlar yoluyla sağlanmaya çalışılmıştır. Bir başka görüşe göre, Tek Parti yönetiminin kurduğu bürokratik vesayet, çok partili döneme geçişte zayıflamış ve ortaya çıkan güç kaybı, 1961 Anayasası ile giderilmeye çalışılmıştır. Böylece sisteme müdahale etme imkânına yeniden kavuşulmuştur (Eser vd., 2012, s. 70).

İktidarın keyfi davranışlarının sınırlandırılması, demokratik kontrol sisteminin kurulması, kuvvetler dengesinin sağlanması ve bürokratik vesayet yapısının yeniden güçlendirilmesi gibi görüşlerin yanına, rejimin muhafızlığını yapmak işlevi de eklenebilir. Rejim, Cumhuriyet'tir. Ama herhangi bir cumhuriyet değil, Anayasa'da nitelikleri belirlenmiş olan Cumhuriyet'tir. Tarihi geçmişi açısından özgündür. Başka cumhuriyetlerin geçmişiyle örtüşmez. Geçmişinden edindiği tecrübelerin ışığında, gelecekteki hedeflerine ulaşma gayesiyle edinmiş olduğu düstur ile diğer cumhuriyetlerden farklılaşmaktadır. Başka cumhuriyetlere benzemez. Dolayısıyla "tüm farklılıklar, kurucu bir karakter taşır" (Laclau 1996) önermesini doğrulayan bir gelişim çizgisine sahiptir. Doğmuş, büyümüş ve süreç içindeki kazanımlarının şekillendirdiği karakteri ile diğer cumhuriyetlerin yaşadığı siyasal alanda kendine yer edinmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet, bu çalışmanın egemenlik başlığı altında değinildiği üzere "sovereignty", yani yaşayan bir varlığa tekabül etmektedir. Her varlık gibi kendine özgü bir karakteri ve her varlık gibi kendi yaşamının sürekliliğini

sağlayacak organları bulunmaktadır. 1961 Anayasası ile oluşturulan kurumlar/organlar, bu özgün perspektif ile ele alındığında, işlevleri daha makul bir seviyeye gelmektedir.

Rejimin amacı, Anayasa'nın başlangıç hükümlerinde belirtildiği üzere, insan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik bir hukuk devletini hukuki ve sosyal temelleriyle birlikte kurmaktır. Amaca giden yolda edindiği düstur, Atatürk ilke ve inkılapları ve düşünce sistemidir. Rejimin sahip olduğu organlar, bu düstur doğrultusunda sorumluluklarını yerine getirmeye çalışmaktadır. Ama bu kalıp, demokrasinin gelişmesini kısıtladığı gerekçesiyle eleştirilere neden olmaktadır. Eleştiriler, mevcut siyasal hayatı düzenleyen organların, bir vesayet sistemi yarattıkları noktasında birleşmektedir. Yahşi (2023)'ye göre bu etkiyi yaratan kurumlar; Cumhuriyet Senatosu, Cumhurbaşkanlığı, Anayasa Mahkemesi, Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Güvenlik Kurulu'dur. Bu kurumlara Danıştay, Devlet Planlama Teşkilatı, Hâkim ve Savcılar Kurulu ve Millî Talim ve Terbiye Kurulu ve ayrıca 1980 sonrası oluşturulan Yüksek Öğretim Kurulu ve Devlet Denetleme Kurulu dahil edilebilir. Yapıları, fonksiyonları ve işleyişleri birbirinden farklı olan bu kurumlar, idarenin bütünlüğü ilkesi kapsamında; idari yargıda yeknesaklığı temin etmek, devletin güvenliği tesis etmek, yargının bağımsız ve tarafsız görev yapmasını garanti altına almak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı dengeli ve istikrarlı bir şekilde gerçekleştirmek, eğitimi millî amaçlarına uygun hâle getirmek ve iyi vatandaşlar yetiştirmek gibi farklı alanlarda çeşitli fonksiyonları yerine getirmektedirler. Bazı konularda aldıkları kararlarla ya da uygulama safhasında, demokrasi ile problemlili bir ilişki geliştirebilmektedirler. Bu kurumların işlevlerinin, demokrasi ile hangi alanlarda çakıştığının tespit edilmesi ve tespit edilecek problemlerin, Cumhuriyet açısından ne anlama geldiğinin bir geri bildirim mantığı ile açığa çıkarılması gerekmektedir.

4.2.1. Cumhuriyet Senatosu

Çift meclisli sistemler, pek çok devlette yaygın olarak kullanılmaktadır. Cezayir (halk meclisi ve millet meclisi), Arjantin (temsilciler meclisi, senato), Avusturya (ulusal konsey, federal konsey), Bahreyn (temsilciler meclisi, şura meclisi) ve ABD (temsilciler meclisi, senato) gibi örnekler bunlardan bazılarıdır (IPU, 2024). Toplumlar, kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan ihtiyaç karşısında bu sistemi benimseyebilmekteledir. Örneğin, ABD, bir başkent ve (50) federe eyaletten oluşan birleşik yapısıyla, azınlıkların da haklarının mecliste

temsil edilmesi gerektiğini ifade eden çoğulcu demokrasi anlayışı çerçevesinde çift meclisli sistemi benimsemiştir. Buna göre her eyalet halkı, kendi yasama meclisini ve her eyalet meclisi de Birleşik Devletler Senatosu'nda kendilerini temsil edecek senatörleri seçmektedir. Eyalet meclisleri eyaletlerin nüfusuna göre, Senato ise her eyaletten seçilen iki senatör ile oluşturulmaktadır (Constitution of the United States, 1787, m.1-3). İngiltere gibi aristokrat geleneğini devam ettiren ülkelerin, çift meclis sistemi benimsemesi, farklı halk tabakalarının eşit düzeyde temsil edilmesi anlayışından kaynaklanmaktadır. Kısaca, her siyasi birlik, kendi tarihsel ve kültürel bağlamına uygun olarak bu sistemi benimseyebilmektedir.

Türk siyaseti, çift meclisli parlamenter sistemi, 1876 ve 1908 yıllarında tecrübe etmiştir. Bu deneyimler, halk ve padişah iradelerinin ayrı ayrı temsil esasına dayanmaktadır. “Cumhuriyet’in erken döneminde gündeme gelmiş ama hızlı kararlar alınması gereken bir dönemde işleri yavaşlatacağı düşünüldüğünden rağbet edilmemiştir” (Özgişi, 2011, s. 25). Çok partili hayata geçiş ile birlikte, Tek Parti yönetiminin politikalarına yönelik eleştiri mahiyetinde yeniden gündeme getirilmiştir. “1945’te kurulan Millî Kalkınma Partisi tüzüğünde kırk kişiden oluşacak, ‘Ayan Meclisi’ adında ikinci meclis kurulması önerisi yer almıştır” (Yahşi, 2023, s. 70). Aynı yönde bir başka talep, 1948’de kurulan Millet Partisi’nden gelmiştir.

Madde 35 - Parti, bazı fevri cereyanların kanunlaşması imkânını önlemek ve kanunların daha esaslı surette, incelenmesini sağlamak için halk tarafından seçilmiş bir ayan meclisinin kurulmasını zaruri görür.

Madde 36 - Her iki meclis üyelerinin adetleri, vazifeleri ve intihap usul ve şartlarının Millî ihtiyaca uygun şekilde yeniden tanzimini lüzumlu görüyoruz (Millet Partisi Tüzüğü, 1948, s. 9).

Bu talepler, dönemin iktidarı CHP tarafından dikkate alınmamıştır. 1950 seçimlerinde iktidarın değişmesi, çift meclis sistemi istemlerini durdurmamıştır. Çift meclis sistemi, 1954’de kapatılan Millet Partisi’nin yerine kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi programına girmiştir. “Kanun yapma ve devletin yüksek politikasını yürütme salâhiyetinin iki meclis tarafından kullanılmasını demokrasi hayatımız için yegâne selâmet yolu telâkki ediyoruz” (Kaynar ve Kalkan, 2022, s. 176). 1957 seçimlerinden önce Demokrat Parti’ye karşı oluşturulan Güç Birliği Cephesi’yle Hürriyet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi de bu kervana katılmıştır. “Meclis’te gerekli çoğunluk sağlanırsa 4 Eylül tarihli muhalefet cephesi tebliğindeki esaslar dairesinde Anayasa değişikliğini ele alacağız, iki meclis ve Anayasa Mahkemesi kuracağız” (Kaynar ve Kalkan, 2022, s. 187). Ancak iktidarda bulunan

Demokrat Parti, muhalif kesimden gelen bu taleplere kayıtsız kalmıştır. Muhaliflerin istekleri doğrultusunda olduğu görülen çift meclis istemi, 27 Mayıs askerî darbesinden istifadeyle hayata geçirilebilmiştir. Yapılan anayasa çalışmalarında, “İstanbul Komisyonu’nun hazırladığı tasarıda, bünyesinde seçimle gelmeyen üyelerin bulunduğu ikinci bir meclis öngörülmüştür. Ankara Komisyonu ise ikinci meclisin seçilmiş üyelerden oluşmasını tavsiye etmiştir” (Erdem ve Tunçkaşık, 2023, s. 167). Yapılan tartışmalarda, korporatif sistem önerisi gibi farklı seçenekler üzerinde durulmuş, farklı ülkelerin meclis sistemleri incelenmiş, meslek gruplarından teşkil bir sistemin amaca hizmet edemeyeceği, seçilmiş üyelerden oluşan bir meclisin ise birinci meclisten farklı olamayacağı, dolayısıyla meclisteki parti egemenliğini engelleyemeyeceği kanaatine varılarak, Cumhurbaşkanı tarafından atanacak üyelerin de bulunduğu bir model benimsenmiştir. Senato tabiri, aslında Roma Cumhuriyeti’nde halkın çıkarlarını temsil eden meclis için kullanmıştır. Yaşlılar Kurulu anlamına gelmektedir (Smith vd., t.y.). “Tartışmalar esnasında, millet meclisi ve cumhuriyet meclisi tabirleri öne çıkmışsa da netice itibarıyla senato tabiri kabul edilmiştir” (Özgişi, 2011, s. 47). İkinci meclis olarak senato tabirinin kullanılması, Batılılaşma eğilimiyle ilgili bir tercih olarak kabul edilebilir.

Cumhuriyet Senatosu’nun kurulmasıyla hayata geçirilen çift meclis sisteminin, şu aksaklıkları gidermesinin hedeflendiği ifade edilebilir: a) Meclis üzerindeki siyasi parti hegemonyasına son vermek: Mecliste çoğunluğu oluşturan partinin, muhalif parti ve gruplardan gelen talepleri dikkate almaması, çoğunluğun azınlık üzerindeki tahakkümü şeklinde bir yapının oluşmasına yol açmaktadır. b) Karar alma süreçlerini parti disiplini etkisinden kurtarmak: Karar alma süreçlerinin parti disiplini kapsamında yürütülmesi, temsilci-seçmen ilişkisini etkileyebilmekte ve yerel bazdaki istekler ikinci planda kalabilmektedir. Çift meclis sisteminin hayata geçirilmesiyle karar süreçlerinin daha açık ve tartışılmaya müsait bir alana taşınabileceği öngörülmüştür. c) Yasaların niteliğini artırmak ve ömrünü uzatmak: Güncel olaylara karşı heyecanlı yaklaşımlar sergilenecek alelacele çıkarılan kanunlar, meclis olgunluğunu yansıtmamakta ve kısa ömürlü olabilmektedir. Daha soğukkanlı ve ihtisaslaşmış nitelikteki ikinci bir meclis ile bu tür sorunların önüne geçilmesi düşünülmüştür. d) Cumhuriyet’in niteliklerini korumak: Farklı mizaçlara sahip temsilciler, Cumhuriyet’in hassasiyetlerine karşı gerekli özene sahip olamayabilmekte ve kendilerine

tanımlanan yetkilerin sınırlarını algılama güçlüğü yaşayabilmektedir. “Rejimin bekçisi”²⁴ konumundaki ikinci meclis ile meclis çalışmalarının anayasa çerçevesi içinde yürütülmesinin sağlanabileceği düşünülmüştür.

1980 başlarında, geçmişe dönük yapılan performans değerlendirmesinde, yasaların yapım sürecinin hantallaştırdığı, siyasi parti egemenliği, siyasi liderlerin egemenliği ve seçilmiş temsilcilerin sorunlara çözüm getiremediği gibi nedenlerle eleştiri konusu olan Cumhuriyet Senatosu (Yüce, 1980, s. 111), kendisinden beklenen işlevi yerine getiremediği gerekçesiyle 1982 Anayasası ile yürürlükten kaldırılmıştır.

4.2.1.1. Egemenlik Kullanımında Anayasal Statüsü

1961 Anayasası’nda belirtildiği üzere Cumhuriyet Senatosu, Millet Meclisi ile birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisini oluşturmaktadır. Görevleri; kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak, bütçe tasarılarını görüşmek, para basılmasına, genel ve özel af ilânına, mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermektir. Ayrıca milletlerarası antlaşmaların onaylanması ve yabancı ülkelere asker gönderilmesi kararlarında söz sahibidir (m.64-67).

Cumhuriyet Senatosu’nda üç tip üyelik bulunmaktadır. Birinci tipteki üyeler, (150) kişiden oluşmakta ve halk tarafından seçilmektedir. İkinci tip üyeler, (15) kişiden oluşmakta, kontenjan vekilleri olarak adlandırılmakta ve Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Üçüncü tip üyeler, tabii üyelerdir. Bunlar, eski cumhurbaşkanları ile Millî Birlik Komitesini oluşturan ihtilalci askerlerdir. Halk tarafından seçilen üyeler için otuz yaşını doldurmuş olmak, Türkçe okuyup yazma bilmek ve ayrıca askerlik hizmetin yapmış olma şartı bulunmaktadır. Ayrıca beş yıldan fazla hapis cezası alanlar ve yüz kızartıcı suçlardan hüküm giyenler milletvekili seçilemezdi. Senato üyeliği için alt yaş sınırı kırktı. Yüksek öğrenim yapmış olma koşulu da bulunmaktaydı (AY, 1961, m.68-72; Çoker, 1998; RG, 30/5/1961, 10815).

²⁴ Turan Feyzioğlu: “Şimdi, bizdeki fonksiyonu ne olacaktır bu meclisin? Bizdeki fonksiyonu tarihî gelişim içinde, vaktiyle geniş yetkilere sahip olan 2’nci meclislerin tarihî gelişimleri içinde bizim de bu müesseseyi yaratmamız icap etmektedir. Kâmil, olgun, seviyeli günlük parti mücadelelerinin üstünde kalmasını bilen Anayasa ve insan hak ve hürriyetlerinin bekçisi, milletin yüksek menfaatlerinin bekçisi vazifesini görmek olacaktır” (TMTD, C.4, B.55, O.1, 27 Nisan 1961, 345). Alp Kuran: Söylendiği gibi eğer Senato, Cumhuriyetin ve rejimin bekçisi olacaksa, bu bekçinin yetkileri de verilmelidir (TMTD, C.4, B.55, O.1, 27 Nisan 1961, 349).

Yasama organının bir parçasını oluşturan senatörler, kanun yapımında, Millet Meclisinin sahip olduğu tüm yetkilere haizlerdir. Kanun yapımı; tasarının hazırlanması, hazırlanan tasarının ilgili meclis komisyonunda savunulması, komisyon tarafından tasarı hakkında ön rapor hazırlanması, rapor eşliğinde hazırlanan tasarının öncelikle Millet Meclisinde görüşülüp kabul edilmesi, Millet Meclisi tarafından kabul edilen tasarının Cumhuriyet Senatosuna gönderilmesi, Cumhuriyet Senatosu tarafından onaylaması ve Cumhurbaşkanının onayına sunulması safhalarını kapsamaktadır. “Millet Meclisinde kabul edilen bir metnin kanunlaşması için Cumhuriyet Senatosu tarafından kabul edilmesi gerekliliği” (m.92), Cumhuriyet Senatosunu, statü olarak bir üst seviyeye taşımaktadır.

Şayet Cumhuriyet Senatosu, kendisine gelen metni değiştirerek kabul ederse, Millet Meclisinin bu değişikliği benimsemesi halinde metin kanunlaşmaktadır. Millet Meclisi ise Cumhuriyet Senatosundan gelen metni benimsemezse, her iki meclisin eşit sayıdaki üyelerinden teşkil edilmiş bir karma komisyon tarafından oluşturulan raporu veya Cumhuriyet Senatosunun değişiklik yaptığı metinlerden birini kabul etmek zorundadır.

4.2.1.2. Siyasal Vesayet Bağlamında Değerlendirilmesi

Cumhuriyet Senatosu, halk katmanlarının temsil edildiği çift meclis sistemlerinden farklılaşmaktadır. Birleşik Krallık Lordlar Kamarası ile arasındaki benzerlik, MBK üyelerinin, ömürleri boyunca senatonun doğal üyeleri sayılmasıdır. MBK üyeleri, doğal üyelik hakkını lordlar gibi ayrıcalıklı bir sınıfın mensubu olmalarından değil, meşru hükûmeti iktidardan zorla indirerek elde etmişlerdir. Roma pretoryan askerlerinin makam elde etmek için siyasete müdahil olmalarını andıran bu husus, meclisin kuruluş amacıyla çelişen bir istisnayı oluşturmaktadır. Bu ayrıcalığın, MBK’nın sorunsuz bir şekilde tasfiye edilmesi ile ilgili olduğu düşünülebilir. Böylece yurt dışı görevinde bulunan on dörtler de dahil olmak üzere darbeyi gerçekleştiren çekirdek kadronun orduyla temasları kesilmiş, süreci yönlendirmelerinin önüne geçilmiş ve kendilerine tanınan senatör olma ayrıcalığı ile hem devre dışı bırakılmışlar hem de bir nevi koruma altına alınmışlardır. Cumhurbaşkanı tarafından atanan kontenjan vekilleri ise demokrasiye ters düşen bir başka görüntüyü oluşturmaktadır. Atanan vekillerin meslek dağılımına göz atıldığında²⁵ ağırlıklı olarak

²⁵ Cumhuriyet Senatosu üyelerinin mesleklerine göre dağılımına bakıldığında, hukukçuların 201 kişiyle çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. 19 yıllık üye sayısının % 40,4’ü, yani üyelerin her 5’inden 2’si, hukuk

hukukçulardan seçilmiş olması, meclis çalışmalarında var olan boşluğu doldurma gayretiyle ilişkilendirilebilir. Senato'nun varlığı, kanun yapımında gözden kaçan kusurlara karşı teminat da sayılmıştır. “Bir inceleme merci olarak hareket ettiği için Anayasa Mahkemesinin yükünü de azalmaktadır” (CSTD, C.5, T.8, B.26, O.1, 29 Ocak 1969, 131-132). Temayüz etmiş özellikleriyle öne çıkan Senato, kanun yapımındaki öncelikli konumu ile her ne kadar halk iradesinin önünde yer almışsa da halk tarafından seçilen (150) üye düşünüldüğünde, demokratik bir nitelik de göstermektedir. Senato'ya gensoru yetkisi verilmemiş olması kuruluşundaki demokratik hassasiyeti desteklemektedir. Üstelik Millet Meclisinin (450) vekilinin karşısında, çoğunluk değillerdir. Ancak bu durum, etkisiz olduklarını göstermez. “1961 ve 1980 yılları arasında, (1151) sözlü, (2662) yazılı soru yöneltilmiş ve (151) adet yasa çıkarmıştır (Özgişi, 2011, s. 82, 89).

Meclis çalışmaları sayesinde siyasete giren askerler, 1961 Cumhurbaşkanı seçimlerinde görüldüğü üzere zorba davranışlar sergileyerek Cumhurbaşkanı adayının çekilmesine neden olmuşlardır. Sonraki cumhurbaşkanlarının da asker kökenli kişilerden oluşması göz önüne alındığında, seçim süreçlerinin hakkaniyetle yapıldığını iddia edebilmek, tereddütlü olmaktadır. Dolayısıyla yapısında demokratik olmayan unsurlar barındıran Senato'nun, kanun yapımındaki işlevi ile meşru iradeyi kısıtlayıcı etki yarattığı, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini rahatça kullanma konusunda çekingenlik yarattığı ve bu özellikleriyle demokrasinin eleştirel bir noktasında yer aldığı ifade edilebilir.

4.2.2. Cumhurbaşkanlığı

Cumhurbaşkanı makamı, askerlerin hep ilgisini çekmiştir. Bu durumun birkaç nedeni vardır. İlki, Mustafa Kemal Atatürk'ün bulunduğu makamda bulunmanın idealist bir amaç olarak öne çıkmasıdır. Meslek hiyerarşisinin yaratmış olduğu yükselme dürtüsü, ulaşılması gereken en üst basamağın, Cumhurbaşkanı makamı olduğu algısına yol açmaktadır. Klasik dönemin miraslarından biri olan ancak iyi bir asker'in devleti yüceltebileceği düşüncesi, bu süreci beslemektedir. Öte yandan modern Türkiye'nin oluşumunda yine askerlerin öne çıktığı görülmektedir. Askerler, 1908'den itibaren egemenliğin dönüşümü konusunda öncü rol üstlenmişler ama hevesle hayata geçirdikleri sosyal ve siyasal dönüşümü, kendi kurumsal

kökenlidir. İkinci sırada asker kökenli kişiler bulunmaktadır. Bu oran, Millet Meclisinde % 6 dolayındadır. Bunları, % 10,4'le tıp kökenliler, % 8,2 ile mühendisler ve % 6,4 ile eğitimciler takip etmektedir (Özgişi, 2011, s. 71).

kültürlerinin dışında gelişen bir süreç olarak algılamışlardır. Kendi kurumsal kültürlerini muhafaza etme eğilimi göstermişlerdir. Siyasal kültür ve askerî kültürün gelişiminde yaşanan bu ahenksizlik, sivil otoriteleri kabullenememe sorununu ortaya çıkarmıştır. Bir başka neden, Atatürk'ün emaneti olarak görülen Cumhuriyet'i korumak için bu makama sahip olmanın gerekliliğine inanılmasıdır. Bu düşünce, 27 Mayıs müdahalesi ile belirlenmiştir. Düşüncenin kapsamı, geleceğin şekillendirilmesini de içermektedir. Atatürk ilke inkılaplarının hayata geçirilmesinde ve sürdürülmesinde iyi bir fırsat sunan Cumhurbaşkanı makamı, idare bütünlüğünün korunması ve siyasal hayatın kontrol edilmesi bağlamında, stratejik öneme haiz bir merkez olarak kabul edilmektedir. Stratejik merkez, elde tutulması gereken bir müstahkem ya da Cumhuriyet'in kalesi olarak görülen bu makamın, askerlerin kontrolünde olması, orduya, rahat bir manevra imkânı sağlamakta ve siyasi süreci istedikleri gibi yönlendirme kabiliyeti kazandırmaktadır. Bu avantaj, hiç şüphesiz, bu makamın sahip olduğu kudret ile alakalıdır. Makamın kudreti, anayasa ile tanınmış yetki ve sorumlulukların yanı sıra halkta uyandırdığı saygınlık ve halk üzerinde yarattığı etki ile bağıntılıdır. Makamın kudretini, liderlik özellikleriyle birleştirebilecek kişinin gerek iç politikada gerekse dış politikada kısılanacak seviyede bir güce ulaşabileceğinin farkında olan askerler, makamı ellerinde tutma ya da hiç değilse kendi değer ve yargılarına uygun düşen kişilerin seçilmesine özen göstermektedir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı makamına sahip olma arzusu, askerler ve siviller açısından bir çekişme alanına dönüşmektedir. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden birini 1960 sonrası Cumhurbaşkanı seçimi oluşturmaktadır. Gürsel'in, asker baskısıyla Cumhurbaşkanı seçilmesi görüntüsü, 27 Mayıs müdahalesinin demokrasinin layıkıyla yürütülmesi bağlamında yapıldığı iddiaları ile tezat oluşturmaktadır. Çekişmeyi, çetin bir irade savaşına dönüştüren hususlardan biri de bu makama seçilecek kişinin aynı zamanda ordunun başkomutanı sıfatını taşıyacak olmasıdır. Politik görüş olarak Atatürkçülük çizgisinde yer alan ordunun, yine aynı çizgide olan biri tarafından temsil edilmesi gerektiği düşüncesi ağır basmaktadır.

Sürece katkı sağlayan diğer bir husus, ulusal güvenlik politikalarının belirlenmesinde yaşanan ihtisaslaşmış sivil kadroların eksikliğidir. Krizlerin yönetiminde yaşanan bocalamalar, danışman statüsündeki askerî bürokrasiyi karar vericiler hâline dönüştürebilmektedir. Bu pozisyon karmaşıklığı, sivil liderlerin yeteneklerinin sorgulanmasına neden olmakta, bağlılığı zayıflatmakta ve asker-lider anlayışını pekiştirerek sahnenin arkasındaki asıl figürün kendileri olduğu inancının yerleşmesine imkân

tanıyabilmektedir. Bir diğer deyişle, sivil iktidarın, yönetim konusundaki becerileri küçümsenmektedir.

4.2.2.1. Egemenlik Kullanımında Anayasal Yetkileri

Cumhurbaşkanlarının, partili olması veya parti genel başkanlığı görevini de yürütmesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren eleştiri konusu olmuştur. 1924 Paşalar Komplosu sonrası sineye çekilmiş, yeniden dile getirilmesi ise çok partili hayata geçişle mümkün olabilmektedir. “Cumhurbaşkanının tarafsızlığı, Demokrat Parti seçim programında yer almıştır. 14 Mayıs 1950 sonrası Cumhurbaşkanı seçimini kazanan DP Genel Başkanı Celal Bayar, seçim vaadine uygun hareket ederek, parti genel başkanlığı ve parti üyeliğinden istifa etmiştir” (Kaynar ve Kalkan, 2022, s. 45).

Tek Parti yönetimi uygulamalarından çok partili döneme sirayet eden bir başka husus, Cumhurbaşkanının art arda seçilebilmesidir. Bu husus, bazı sorunları beraberinde getirebilmektedir. Bir parti üzerinden yükselen adayların sürekli aynı makamda kalması, meclis ile Cumhurbaşkanı arasındaki etkileşimi değiştirerek kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıflamasına, sağlıklı bir muhalefetin oluşmasını zorlaştırarak Cumhurbaşkanı makamının sultanlık gibi algılanmasına ve dolayısıyla demokrasi ve hesap verebilirlik açısından olumsuz etkilerin doğmasına yol açabilmektedir. Bu eleştiriler, siyasal sistemin dinamikleri ve gücün dağılımı bakımından önemli tartışmaları beraberinde getirmektedir. 1950 sonrası siyasi gerilimi tırmandıran hususlardan birinin bu olduğu ifade edilebilir. Nitekim Bayar, partisi ile bağını şeklen koparmışsa da organik olarak sürdürmüştür. 1950, 1954 ve 1957 yıllarındaki seçimlerde, parti gücü sayesinde art arda Cumhurbaşkanı seçilmiştir. DP üyeleriyle birlikte yargılanmaktan da kurtulamamıştır. Cumhurbaşkanının partili olmasının faydalarını savunan ve partisiz olması hâlinde başka güçlerin etkisi altında kalabileceği düşüncesi taşıyan “CHP ise Cumhurbaşkanının tarafsızlık ilkesini, 1957 seçim beyannamesine almak zorunda kalmıştır (Kaynar ve Kalkan, 2022, s. 192).

Siyasal sistemde aksaklık olarak değerlendirilen bu hususlar, 1961 Anayasası ile giderilmiştir. Cumhurbaşkanının tarafsızlığı vurgulanmış ve bir defaya mahsus seçilmesi hükmü getirilmiştir. Bu uygulamaya, 2007 yılına kadar devam edilmiştir. 2007 yılında, Cumhurbaşkanının görev süresi yedi yıldan beş yıla indirilerek iki kez seçilebilme hakkı

getirilmiştir. 2017 Anayasa değişikliğiyle de üçüncü kez seçilmesi ve partili olması yeniden olanaklı hâle getirilmiştir.

Cumhurbaşkanı devletin başıdır. Cumhuriyet'in niteliklerini koruma sorumluluğu taşımaktadır. Siyasi birliğin görünen yüzü olması hasebiyle yabancı devlet temsilcilerini kabul ederek milletlerarası antlaşmaları onaylamaktadır. Yasama ile ilgili görevlerinin başında, kanunları onaylama ve yayımlama gelmektedir. Meclis tarafından kabul edilen kanunları, uygun bulmazsa bir daha görüşülmek üzere meclise iade etmektedir. Bütçe kanunları ile anayasa değişiklikleri bu hükmün dışındadır. Meclis, geri gönderilen kanunu yine kabul ederse onaylamak zorunda olmakla birlikte 1987'de yapılan değişiklikle halk oyuna sunma yetkisi edinmiştir. Bir diğer deyişle yasalar üzerinde denetim yetkisi vardır ve bu sürece halkı dahil edebilmektedir. Yürütme ile ilgili görevlerinin başında, Bakanlar Kuruluna başkanlık etmek gelmektedir. Alınan kararlarda siyasi sorumluluğu bulunmamaktadır. "Karşı-imza kuralı gereği"²⁶ tüm sorumluluk başbakana ve bakanlar kuralına aittir. Meclisin üçte ikisi tarafından yöneltilmesi gereken vatana ihanet suçu, bu kapsamın dışındadır. Böyle bir suçlama ile karşı karşıya kalması durumunda, Yüce Divan tarafından yargılanmaktadır. Diğer görevleri Başbakanı atamak, Başbakanın istemi üzerine bakanları atamak, olağanüstü durumlarda ordunun kullanılmasına karar vermek, Bakanlar Kurulunun teklifi ile Genel Kurmay Başkanını atamak, Millî Güvenlik Kurulu'na başkanlık etmek, meclisin manevi varlığına atfedilen başkomutanlığı temsil etmek, meclis ve senatonun tüzükleri onaylayıp yayımlamaktır. Ayrıca Genelkurmay Başkanının görev süresinin yaş haddi sınırını uzatmak, subayların rütbe bekleme sürelerinin uzatılmasına karar vermek, Şûra kararıyla TSK'dan ayrılmasına karar verilen teğmen-albay rütbesindeki subayların ilişik kesme belgelerini imzalamak, savaş hâllerinde ordu personelinin istifa işlemlerini tehir etmek, izinleri kaldırmak ve atamaya dair kanunların tatbikine ara vermek gibi askerî konuları da kapsayan yetkilere haizdir. 1982'de yetkileri daha da genişletilmiştir. Oluşturulan yeni kurumlara bağlı olarak Devlet Denetleme Kurulunun başkan ve üyelerini atamak, Devlet Denetleme Kuruluna inceleme yaptırtmak, Yükseköğretim Kurulu üyelerini seçmek ve üniversite rektörlerini seçmek görevleri tanımlanmıştır.

²⁶ Karşı-imza kuralı: Cumhurbaşkanının, tek başına yapabileceği işler dışındaki işlemler bakımından, Cumhurbaşkanının imzası karşısında bulunan Başbakan ve ilgili bakanın sorumluluğuna yol açan bir sistem mekanizmasıdır (Akgül, 2018, s. 42).

Cumhurbaşkanının yargı ile ilgili görevleri daha çok idari niteliktedir. Kişilerin cezalarını hafifletmek veya kaldırmak yönündeki af yetkisi, yargı denetimi dışında tutulduğu için yürütme ile ilgili görevleri arasında sayılmaktadır. Bu hususun haricinde Anayasa Mahkemesinin iki üyesini seçmekte, yasama, yürütme ve yargı organlarının (siyasi gruplar, partiler, yüksek hâkimler kurulu, yargıtay, danıştay, üniversiteler ve meclis) iç tüzüklerinin anayasaya uygunluğunu denetleme ve aykırı durumların tespiti hâlinde Anayasa Mahkemesine doğrudan dava açma hakkı bulunmaktadır. 1982 Anayasası ile yetkileri genişletilmiştir. Danıştay üyelerinin dörtte birini, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısını ve vekilini, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini seçmek görevleri tanımlanmıştır. (Özgürsoy vd., 2010, s. 71-72).

4.2.2.2. Siyasal Vesayet Bağlamında Değerlendirilmesi

Dünyada ve Türkiye’de partili cumhurbaşkanları sistemlerini inceleyen Kırışık ve Öztürk, Cumhurbaşkanının partili olmaması hâlinde, başbakan ile yaşayabileceği olası anlaşmazlıklara dikkat çekmektedirler (Kırışık ve Öztürk, 2022, s. 95). Akgül ise parlamenter bir sistemin, ancak tarafsız bir Cumhurbaşkanı ile sağlıklı uygulama alanı bulacağını ileri sürmektedir (Akgül, 2018, s. 45).

Bu konudaki tartışmalar 1924 yılına kadar uzanmaktadır. Kazım Karabekir, Mustafa Kemal’den mecliste grup reisi olmamasını, tarafsız kalmasını talep etmiş; ancak “Bütün hüviyetimle karışmış bulunduğum cemiyetten ayrılmaklığıma imkân olmadığı gibi, o cemiyetten doğmuş olan grup dahilinde bulunmaklığım da zaruridir”, şeklinde cevap almıştır (Atatürk, 2015, s. 446-448). Cumhurbaşkanının tarafsızlık meselesi, ikinci demokrasi denemesini başarısızlığa götüren sebeplerden birini de oluşturmuştur. SCF Başkanı Fethi Bey’in, İsmet İnönü ile siyasi rekabet yapacağını düşünürken, Mustafa Kemal’i karşısında bulması, partisini fesih sebeplerinden birini oluşturmuştur. İnönü’nün görüşleri de partili Cumhurbaşkanlığı sistemi doğrultusundadır. “Hulâsa, anayasamıza göre, devlet başının bir vazife ifa edebilmesi mecliste çokluğa dayanmasına bağlıdır. Böyle olunca, partisiyle seçime gittiği vakit kazanmağa çalışması her vatandaş gibi onun da tabii haklarındandır” (Kaynar ve Kalkan, 2022, s. 131-132). Ancak Demokrat Parti iktidarı döneminde yaşananlar İnönü’nün fikrini değiştirmiş, 1957’de, Cumhurbaşkanının tarafsızlığı ilkesini parti programına almıştır. 27 Mayıs ile başlayan asker-cumhurbaşkanları dönemi 1989 yılına değin sürmüştür. Cemal Gürsel, Cevdet Sunay, Fahri Korutürk ve Kenan Evren’in görev

yaptığı dönem, askerlerin herhangi bir siyasi parti ile ilişkilerinin olmaması sebebiyle tarafsızlık tartışmalarını rafa kaldırmıştır. Öte yandan Türk siyaseti, Kırıksık ve Öztürk (2022, s. 95)'ün de ifade ettiği üzere partisiz bir Cumhurbaşkanının Başbakan ile yaşayabileceği sorunları da test etmiştir. 19 Şubat 2001 günü düzenlenen MGK toplantısında Cumhurbaşkanı Sezer ile Başbakan Ecevit arasında yaşanan diyalog, derin bir siyasi ve ekonomik krize neden olmuştur (AA, 18 Şubat 2021)²⁷.

Cumhurbaşkanının tarafsızlığı konusunda süregelen tartışmalar, yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarındaki işlevlerini hakkaniyetle yerine getirememesi durumunda, dengenin bozulması ekseninde temerküz etmektedir. Dengenin bozulmasının yaratabileceği tahribatı tahmin etmek zor değildir. Dolayısıyla ile siyasi hayatta Cumhurbaşkanına yakıştırılan rol, “hakemlik”²⁸ fonksiyonunu yerine getirmesidir. Ama tarafsızlık ilkesi, (% 51,43) oy oranı ile 16 Nisan 2017 günü düzenlenen referandum ile sona ermiştir. “Cumhurbaşkanı seçilenin, varsa partisi ile ilişkisi kesilir ve TBMM üyeliği sona erer” hükmü, 21 Ocak 2017 gün ve 6771 sayılı Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. Değişikliğin gerekçesi ile ilgili yapılan açıklamalarda, Cumhurbaşkanının tarafsızlığının hukuki olabileceği, siyasi boyutta tarafsız olamayacağını ifade edilmiştir (Ünal, 2021). Bu görüş, Cumhurbaşkanı makamının bilfiil icra makamı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bir diğer deyişle, siyasal mantıkta, Tek Parti dönemine geri dönüş söz konusudur.

Sonuç olarak, idarenin bütünlüğü ilkesi bağlamında, idari vesayet makamının bizatihi ifadesi olan Cumhurbaşkanının sahip olduğu tüm bu yetkiler ve halk üzerinde uyandırdığı etkilerle, partili olsun ya da olmasın, siyasi hayatı doğrudan veya dolaylı yollarla etkileyebilecek güçte olduğu ve siyasi hayata yön verebilecek potansiyeli bünyesinde barındırdığı ifade edilebilir. Dolayısıyla, bu konum, siyasi hayatı şekillendirebilen bir güç dinamiği oluşturabilmektedir.

²⁷ Sezer: "Denetimin denetimi mi olur diyorsunuz. Anayasa'nın 108'inci maddesi ortada. Bal gibi olur. Anayasa'yı bilmiyorsunuz, bu sözleri söylüyorsunuz." dedi. Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan araya girdi. "O Anayasa'yı bir de biz görelim," diye konuştu. Sezer, elindeki Anayasa kitapçığını, Ecevit ve Özkan'ın bulunduğu yöne doğru fırlatarak, "Alın okuyun o zaman." diyerek sesini yükseltti (AA, 18 Şubat 2021). Olay duyulur duyulmaz, “Merkez Bankası’ndan 5,1 milyar dolar döviz çıkmış, gecelik faiz (% 760)’a fırlamış, Borsa (% 14,6) düşüş yaşamış ve sadece o günkü hazine ihalesinde, devlet 700 milyon zarara uğramıştır” (Milliyet, 20 Şubat 2001).

²⁸ Fransa eski Cumhurbaşkanı Gaulle, bu hususta şöyle demektedir: “Şurası bir gerçektir ki, demokrasinin özünde, farklı kanaatlerin kendilerini ifade etmeleri, anlayışları çerçevesinde oylarıyla kamusal eylemleri ve yasama işlerini yönlendirebilmeleri gerçeği yatar. Diğer taraftan, tüm ilkeler ve tüm yaşanmış deneyimler, yasama, yürütme ve yargıdan oluşan kamusal erklerin tartışmasız bir biçimde ayrılması ve her birinin diğerini dengelemesi gereğini işaret eder. Özellikle, sürekli değişen siyasal olayların ve terkiplerin ortasında, kamu işlerinin kalıcılığını sağlayan ulusal bir hakemliğe de yer olmalıdır” (Oktay, 2018, s. 81).

Sahip olduğu güç, bu makamı, siyaset üstü bir pozisyona taşıyabilmekte ve parlamenter sistemi kısıtlayıcı etkiler yaratabilmesi nedeniyle vesayet tartışmalarına konu olmasına yol açabilmektedir.

4.2.3. Anayasa Mahkemesi

Anayasa yargısında iki model öne çıkmaktadır. Bunlar Amerika ve Avrupa modelleridir (Kaboğlu, 1997, s. 14). Amerika modeli, Yüksek Mahkeme sistemidir. Avrupa modeli ise Anayasa Mahkemesi sistemidir. Türk siyasetinde, Anayasa denetiminin gerekli olduğu hususunu ilk defa Ziya Gökalp dile getirmiştir. Gökalp'ın yeni Türk devleti için önerdiği model, Amerika tipi örgütlenmedir. Ama eyaletlerin birbiriyle ve federal hükûmetle yaşadıkları anlaşmazlıkları karara bağlayan Yüce Mahkeme benzeri bir kurum, üniter devlet yapısını benimsemiş Türk siyasi sistemi için uygun bulunmamıştır (Erden, 2013, s. 52-57). O dönemlerdeki yönetim anlayışı, genel iradenin ifadesi olarak yorumlanmaktadır. 1924 Anayasası'nın, kanunların yargısal denetimine yer vermemiş olmasının altında bu düşünce yatmaktadır (Özbudun 2012, s. 5-7). Kanunların anayasaya uygunluğu konusu, 1961'e kadar, devlet başkanının veto yetkisi ile sürdürülmüştür (Öztürk, 2020, s. 235). Tek Parti döneminde Anayasa'nın ruhuna, manasına ve mantığına aykırı birçok kanun yapıldığına, vatandaş hak ve hürriyetlerinin teminatsız bırakıldığına inanan Başgil (Yılmaz, 2013, s. 85), seçim ihtilaflarını çözmek üzere yüksek seçim mahkemesi kurulmasını, bu mahkemeye Anayasa Mahkemesi adı, teşkilâtı ve salâhiyeti verilmesini ve kanunların anayasaya aykırılığı iddialarının bu mahkeme yoluyla giderilmesini önermiştir (Arslan, 2019). Konu hakkındaki ciddi çıkışlar, 1957 yılında belirginleşmeye başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Hürriyet Partisi ve Vatan Partisi, 1957 seçim beyannamelerinde, iktidara geldiklerinde bir Anayasa Mahkemesi kuracaklarını vadetmişlerdir (Kaynar ve Kalkan, 2022, s. 187, 200, 205, 215). 27 Mayıs sonrasında bu vaat yerine getirilmiştir. Model olarak, Avrupa'da geçerli bir yöntem olan karma sistem tercih edilmiştir. Karma sistem, meclis içinden ve atama yoluyla seçilerek oluşturulan üye yapısının söz konusu olduğu bir yapı şeklinde izah edilebilir. (Kaboğlu, 1997, s. 29-33).

Anayasa, devletin temel yapısını ve işleyişini belirlemekte ve aynı zamanda bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına almaktadır. Anayasa yargısı ise bu kuralların ihlal edilip edilmediğini denetleyerek, iktidarın keyfi uygulamalarını engellemektedir. Türk siyasi hayatında, böylesi türde denetime duyulan ihtiyaç, çok partili hayata geçiş sonrasında

belirginleşmiş ve çoğunluğun tahakkümünün sınırlandırılması bağlamında oluşturulan Anayasa Mahkemesi hayata geçirilmiştir. Anayasa Mahkemesi, diğer hukuk normlarının anayasaya uygunluğunu da denetleyerek, anayasa yargısı ile ilgili konularda yargısal bütünlüğü sağlamaktadır.

4.2.3.1. Egemenlik Kullanımında Anayasal Yetkileri

1961 Anayasası'nda, Anayasa Mahkemesi, on beş asıl üye ve beş yedek üyeden oluşturulmuştur. Asıl üyeler; Yargıtay'dan dört, Danıştay'dan üç, Sayıştay'dan bir, Millet Meclisi'nden üç, Cumhuriyet Senatosu'ndan iki ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilen iki üyeden teşkilidir. Üye seçimi bazı koşullara bağlanmıştır. Mesela, Cumhurbaşkanı, kendi seçtiği iki üyeden birini Askerî Yargıtay Genel Kurulunun belirlediği üç aday arasından seçmek zorundadır. Yasama meclislerince seçilecek üyelerden birer kişinin, üniversitelerin hukuk, iktisat ve siyasal bilimler öğretim üyelerinin gösterecekleri adaylar arasından olması gerekmektedir. Ayrıca Anayasa Mahkemesine asıl veya yedek üye olabilmek için, kırk yaşını doldurmuş bulunmak, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay ve Sayıştay'da başkanlık, üyelik, başsavcılık, başkanun sözcülüğü veya üniversitelerde hukuk, iktisat ve siyasal bilimler alanlarında en az beş yıl öğretim üyeliği veya on beş yıl avukatlık yapmış olma şartı bulunmaktadır (m.146).

Anayasa Mahkemesi, Anayasa'nın koruyucusudur. Kanunların ve meclis içtüzüklerinin Anayasaya uygunluğunu denetlemektedir. Ayrıca Yüce Divan sıfatıyla Cumhurbaşkanını, Bakanlar Kurulu üyelerini, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Yüksek Hâkimler Kurulu ve Sayıştay başkan ve üyelerini, Cumhuriyet Başsavcısını, Başkanun sözcüsünü ve kendi üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı yargılamaktadır (m.147). Yüce Divan sıfatıyla baktığı dâvalar dışındaki işleri dosya üzerinde incelemektedir. 1973 yılında yapılan değişiklikle siyasi parti kapatma davaları, yetki alanına dahil edilmiştir. Gerekli gördüğü hâllerde, sözlü açıklamalarını dinlemek üzere ilgilileri çağırabilmektedir (m.148). Anayasa Mahkemesinin ağırlıklı iş yükünü iptal davaları oluşturmaktadır. İptal davası açmaya yetkili makamlar, Cumhurbaşkanı, en az yüzde on oy oranı ile mecliste bulunan partiler, meclis ya da senatonun üye tamsayısının en az altıda biri tutarındaki üyeler, Yüksek Hâkimler Kurulu, Yargıtay, Askerî Yargıtay, Danıştay ve üniversitelerdir. Bu kurum ve organlar, kendi alanlarını ilgilendiren konularda, kanunların, içtüzüklerin veya bunların belirli maddelerinin, Anayasaya aykırılığı iddiasıyla doğrudan doğruya iptal davası açabilmektedir (m.149). Bir

davaya bakmakta olan mahkemeler de uygulanacak bir kanun hükmünün Anayasaya aykırı olduğu kanısına varırsa, konuyu Anayasa Mahkemesine intikal ettirebilmektedir (m.151).

1982 Anayasası ile bazı düzenlemeler yapılmıştır. Anayasa Mahkemesinin kadrosu, on bir asıl ve dört yedek üyeye düşürülmüştür. Üye seçimindeki kriterler değiştirilmiştir. Görev ve yetkilerindeki ifadeler netleştirilmiştir. Mesela Anayasa değişiklik tekliflerinin şekil bakımından denetimi, öngörülen çoğunlukla yapılıp yapılmadığı, ivedilikle görüşülüp görüşülemeyeceği, toplantı ve karar yeter sayısında kanun hükümlerine uyulup uyulmadığı, iptal başvurusunun süresi içinde yapılıp yapılmadığı hususları ile sınırlandırılmıştır. Kanunlar, kanun hükmünde kararnameler ve meclis içtüzüklerinin şekil ve esas bakımından, Anayasa değişikliklerinin ise sadece şekil bakımından incelemekle görevli olduğu hükme bağlanmıştır. Esas bakımından denetim, kanunun, konu, sebep, amaç ve sonuç bağlamında değerlendirilmesi işlemidir. Eğer kanun hükümleri, Anayasa hükümleri ile çakışıyorsa iptal edilmesi gerekmektedir Kanunun yayımlanmasından itibaren doksan gün olan zaman aşımı süresi altmış güne düşürülmüştür. (Gözler, 2021, s. 372-375; Özgürsoy vd., 2010, s. 100-106;).

Anayasa Mahkemesinin yargılama usulü, bu konuda çıkarılan kanuna göre yapılmaktadır En güncel hâliyle görevler (RG, 3/4 2011, 27894): Kanun, kanun hükmünde kararname, meclis iç tüzüğü ve Anayasa değişiklikleri ile ilgili açılan iptal davalarını karara bağlamaktır. Anayasa değişikliklerin uygunluğunu sadece şekil yönünden denetleme yetkisine haizdir. Ayrıca mahkemelerce intikal eden dosyalar ile temel hak ve hürriyetler konusunda yapılan “bireysel başvuruların”²⁹ Anayasa’ya uygunluğunu denetlemektedir. Siyasi partilerle ilgili kapatma, mal edinimlerini incelenme, devlet yardımından yoksun bırakma ve dağılma durumunun tespiti istemlerini karara bağlamakta ve gerektiğinde Yüce Divan görevini ifa etmektedir.

4.2.3.2. Siyasal Vesayet Bağlamında Değerlendirilmesi

Anayasa Mahkemesi hakkında süregelen tartışmalardan biri, anayasal düzenin koruyucusu olup olamayacağı ile ilgilidir. Schmitt ve Kelsen’in tartışması, bu konunun klasik bir

²⁹ 23 Eylül 2012 tarihinden itibaren, kamu gücünü kullanan kişi ve kurumların sebep olduğu hak ihlallerine karşı Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolu açılmıştır. Bu başvurunun uygulamaya geçirilmesiyle, bireylerin hak arama imkanları genişletilmiştir.

başlangıç noktası oluşturmaktadır. Schmitt'e göre anayasal düzenin koruyucusu tarafsız bir devlet başkanı olmalıdır. "Devleti hukuk ile özdeşiren Kelsen" (Neumann, 2012, s. 154) ise monarşiyi çağrıştırdığı düşüncesiyle devlet başkanına atfedilen koruyucu role karşı çıkmakta ve anayasal düzenin bağımsız bir mahkeme tarafından korunması gerektiğini ifade etmektedir (Türkeli, 2020, s. 998-999). Anayasal düzen, kısaca, bir devletin temel yapısını, işleyişini ve yönetim biçimini belirleyen anayasa ile oluşturulmuş bir sistem olarak tarif edilebilir. Devlet organları arasındaki ilişkileri, vatandaşların hak ve özgürlüklerini, yasaların üstünlüğünü ve demokratik ilkeleri içerdiği kadar devletin şekli ve cumhuriyetin niteliklerini de kapsamaktadır. Türk Ceza Kanunu, anayasal düzene karşı işlenen suçları beşinci bölüm başlığı altında listelemiştir (TCK, 26/9/2004, m.309-316). Bu suçlar, anayasa ile belirtilmiş düzeni ortadan kaldırmaktan, hükûmete karşı girişilen silahlı isyana kadar bir dizi eylemden oluşmaktadır. Anayasa, hukuki bir belge olduğu kadar siyasi hayatı koruyan bir işlevi de yerine getirmektedir.

Egemen güç tarafından yetkiler bahşedilen Anayasa Mahkemesi, kendine tevdi edilmiş sorumlulukları yerine getirirken siyasi hayatı etkileyebilmektedir. Diğer bir ifadeyle "siyaset, hukuk kıskacına alınabilmektedir" (Bidegaray ve Emeri'den aktaran Kaboğlu, 1997, s. 192). Anayasa Mahkemesinin, hukuk ve siyasetin kavşak noktasında yer aldığından belirten Yıldırım (2021, s. 575)'a göre sorun, anayasa yargısı ve siyaset arasındaki iç içe geçmiş ilişkiden kaynaklanmaktadır. Süreç, hukukun siyaset üzerindeki nüfuzu kadar, siyasetin de yargı üzerindeki nüfuzunu artırmaya yönelik eğilimleri ile daha karmaşık hâle gelmektedir. Kaboğlu (1997, s. 196-198)'na göre karmaşayı çözmenin ilk adımı, evvela devlet sisteminin anayasal demokrasi mi yoksa hukuk devleti olarak mı yapılandırılacağına karar vermektir. Arjomand (2013, s. 136)'ın İran karşılaştırmalı analiz çalışmasında, Türk Anayasa Mahkemesine biçtiği rol, aynen İran Anayasa Koruma Konseyi'nin yerine getirdiği işleve benzer şekilde, rejimin koruyucusu olduğu yönündedir. İran ve Türkiye'nin ortak noktası, ulusun dönüştürülmesi bağlamındadır. Ayrıldıkları nokta, ulusun hangi yönde evrileceği hususunda belirginleşmektedir. Türk elitler, çağdaş, uygarlık, laiklik ve Batılılaşma amacı güderken; İran elitleri, İslamlaşma ve teokrasi çizgisini benimsemişlerdir. Dolayısı ile siyasi hayatı da içine alan anayasal düzenin, bizzat koruyuculuğunu üstlenen Anayasa Mahkemesi, sadece hukuki bir kurum olarak nitelemek eksik bir yaklaşım olabilir. Örneğin Gözler (2019b), kanunların hukuki normlara uyup uymadığını ve gerektiğinde Yüce Divan görevini ifa edecek Anayasa Mahkemesinin azımsanmayacak orandaki hukuk fakültesi mezunu olmayan üyeleriyle aldığı kararların hukuki niteliğinin zayıflığını

vurgulamaktadır Benzer şekilde, meclis tarafından sadece üç üyesi seçilen Anayasa Mahkemesinin demokratik meşruiyeti de tartışmalıdır (Efe, 2023, s. 22-42). Bir başka boyuttaki eleştiri, Kurucu Meclis yapısı üzerinden yükselmektedir. CHP ağırlıklı meclis yapısının mahsulü olan Anayasa'yı korumakla mükellef Anayasa Mahkemesi, doğal olarak meclis iradesi üzerinde baskı kurmakta, yasama organı gibi hareket etmekte ve böylece meclise ait yasama yetkisini ihlal etmektedir (Kaynar ve Kalkan, 2022, s. 1120).

Anayasa Mahkemesinin kararlarını tetkik eden Yahşi, 20 Eylül 1971 tarihli Anayasa değişikliğine dikkat çekmektedir. Bu değişiklikte, 1488 sayılı Kanun'un birinci maddesinde yer alan, "kanunların ve TBMM İçtüzüklerinin Anayasa'ya uygunluğunu denetler" ifadesi, "kanunların ve TBMM İçtüzüklerinin Anayasa'ya, Anayasa değişikliklerinin de Anayasa'da gösterilen şekil şartlarına uygunluğunu denetler" biçiminde değiştirilmiştir. Böylece, Anayasa değişikliklerini, 1971 öncesi, esas yönünden inceleme hususunda beis görmeyen Anayasa Mahkemesi, değişiklikten sonraki dava dosyalarını sadece şekil yönünden incelemeye tabi tutmuştur. Ancak bu durum, Anayasa Mahkemesinin yasama organı gibi hareket ettiği yönündeki eleştirileri sona erdirmemiştir. Bunun nedeni, kanunların Anayasa'da gösterilen şekil şartlarına uygunluğu denetler, ifadesinin Anayasa Mahkemesi tarafından yorumlanma biçimidir. Konuyu örneklendirmek gerekirse; Anayasa Mahkemesi, 1188 sayılı Kanun'un iptali istemiyle açılan 1970/1 Esas sayılı dosyanın³⁰ şekil yönünden incelemesini Anayasa'nın 155'inci maddesinde yer alan usul ve şartlara göre; esas yönünden incelemesini ise Cumhuriyetin niteliklerine uygun olup olmadığı doğrultusunda yapmıştır. Cumhuriyet sözcüğü ile ifade edilenin devlet sistemi olduğunu, değişmezlik ilkesinin cumhuriyet sözcüğü değil Cumhuriyet rejimi olduğunu, sadece "Cumhuriyet" sözcüğünü saklı tutup niteliklerini değiştirmenin Anayasa ilkeleriyle bağdaşmayacağı, dolayısıyla bir başka rejimi meydana getirecek değişiklik tekliflerinin kabul edilmesinin Anayasa'ya aykırı düşeceği belirtilmiştir.

Esas yönünden inceleme: 9'uncu madde ile değişmezlik ilkesine bağlanan "Cumhuriyet" sözcüğü değil, Anayasa maddelerinde nitelikleri belirtilmiş olan Cumhuriyet rejimidir. Şu halde, sadece "Cumhuriyet" sözcüğünü saklı tutup, bütün bu nitelikleri, hangi istikamette olursa olsun, tamamen veya kısmen değiştirme veya kaldırmak suretiyle 1961 Anayasasının ilkeleriyle bağdaşması mümkün olmayan bir başka rejimi meydana getirecek bir Anayasa değişikliğinin

³⁰ İptal davası açan: Türkiye İşçi Partisi. İptal davasının konusu, Anayasa değişikliği gerektirmektedir.

teklif ve kabul edilmesinin Anayasa'ya aykırı düşeceğinin, tartışmayı gerektirmeyecek derecede açık olduğu ortadadır (AYM, 16/6/1970, E.1970/1, K.1970/31, s.3-4).

Anayasa Mahkemesinin, 1971'den sonra, aynı mantık içinde karar verdiği görülmektedir. 1973/19 Esas sayılı dosya³¹ üzerinde yaptığı incelemede, Anayasa değişikliği taleplerinin değişmezlik ilkeleriyle çatışmaması hâlinde usulünce yürütülmesi gerektiğine vurgu yaparak, 9'uncu maddenin de bir şekil şartı olduğundan bahisle dava konusunun evvela bu madde süzgecinden geçirilmesini, bu madde ile çakışmıyorsa diğer ilgili maddeler kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

“Özetlemek gerekirse: Anayasa, Anayasanın üstünlüğünü ve bağlayıcılığını sürdürmek ve Anayasaca saptanan şekil şartları ve yöntemi dışında değiştirilmesini önlemek amacıyla hükümler düzenlemiştir. Anayasanın değişik 147. maddesiyle ‘Anayasa değişikliklerinin Anayasada gösterilen şekil şartlarına uygunluğunu denetleme’ yetkisinin Anayasayı yargısal denetim yoluyla korumakla görevli Anayasa Mahkemesine tanımakla güdülen erek de budur. Yukarıda açıklandığı üzere 9. maddede yer alan yasak kuralı da bir şekil şartı olduğundan, 1699 sayılı Kanunun dava konusu maddeleri, diğer şekil şartları arasında bu yasak açısından da Anayasaya uygunluk denetiminden geçirilmelidir” (AYM, 15/4/1975, E.1973/19, K.1975/87, s.11).

Anayasanın devlet şeklini belirten hükmünün hem şekil hem de esas yönden bağlayıcı nitelikte olduğu görülmektedir. Anayasa Mahkemesinin bu yaklaşımının normlar hiyerarşisine uygun olduğu söylenebilir. Anayasa hükümlerinin kendi içindeki sıralaması, vereceği kararlarının ön koşullarını oluşturmaktadır. Ön koşullar, tarihsel bir perspektife dayanmaktadır. Bu perspektif, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş gerçeğidir. Farklı demokrasi yorumları, görüş, varsayım, yöntem ve ideolojileri, farklı cumhuriyet tipleri ve uygulamaları dikkate alınmamaktadır. Öznel bir tutum takınmaktadır. Bu yaklaşımı, Cumhuriyet niteliklerine bağlı “siyasi partilere güvence sağladığı kadar” (Turhan 2022, s. 131), aşırılıklara karşı siyasal hayatı koruyan bir muhafız işlevi üstlendiği anlamına da gelmektedir.

³¹ İptal davasını açan: Cumhuriyet Senatosunun üye tamsayısının altıda birini aşan sayıda üyeleri. İptal davasının konusu, Anayasa'nın 30, 57, 136, 138 ve 148'inci maddelerinin bazı fıkralarının değiştirilmesi ve 2 geçici madde eklenmesi hakkındadır.

4.2.4. Genelkurmay Başkanlığı

Genelkurmay Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin komuta kademesidir. Yurt savunmasıyla ilgili bütün şart ve olayları göz önünde tutarak, barışta ordunun eğitim ve donatımını, savaşta yüksek yönetimini düzenleyen makamdır (Akalın vd., 2015, s. 207). Genelkurmay Başkanlığı, TSK'nın tüm kuvvetlerini kontrol etmek, savaş ve barış zamanlarında stratejik planlar hazırlamak, ordu personelinin eğitim ve hazırlık faaliyetlerini koordine etmek, askerî istihbarat toplayıp analiz etmek, uluslararası askerî kuruluşlarla iş birliği yapmak ve millî savunma politikaları oluşturmak gibi fonksiyonlar üstlenmektedir.

4.2.4.1. Yürütme Erki İçindeki Statüsü

Genelkurmay Başkanlığının yürütme erki içindeki statüsü, tarihi akış içinde değişikliklere uğramıştır. Bazen bakanlık seviyesine yükseltilmiş, bazen Cumhurbaşkanlığı bazen Başbakanlık bazen Millî Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. Bazen de Millî Savunma Bakanlığına bağlı bir daireye dönüştürülmüştür. Bu süreç şu şekilde izah edilebilir:

a) 1920-1924 arası dönem: Yeni Türkiye'nin kuruluş mücadelesi döneminde, 1920 yılında kabul edilen 3 sayılı Kanun ile kurulan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) içinde yer almıştır. Millî Müdafaa Vekâleti, ordunun personel, seferberlik, ikmal ve idare hizmetlerini, Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekaleti ise ordunun harekât, eğitim ve istihbarat hizmetlerini yürütmüştür. İki organ arasındaki koordinasyon, başkumandanlık müessesesi tarafından sağlanmıştır (BKKTD, 17/1/1970, 71-958/431).

b) 1924-1944 arası dönem: 1924 Anayasası ile başkumandanlık, meclisin manevi şahsına atfedilmiş ve bu makamın temsil makamı olarak Cumhurbaşkanı belirlenmiştir. Ordunun emir ve komutası, barış zamanlarında Genelkurmay Başkanına, savaşta Bakanlar Kurulunun önerisi Cumhurbaşkanının oluru ile atanacak zata tevdi edilmesi hükme bağlanmıştır (m.40). 3 Mart 1340 (1924) tarih ve 429 sayılı Kanunla Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılmış yerine Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti kurulmuştur. Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyaseti, günümüz Türkçesi'nde, Genelkurmay Başkanlığının karşılığıdır. "Genelkurmay Başkanı unvanı, 1935'ten itibaren kullanılmaya başlanmıştır" (Gnkur, 2023). Bu devrede ordunun harekât, eğitim ve istihbarat konularını Genelkurmay Başkanlığı, personel, ikmal ve idare hizmetlerini Millî Savunma Bakanlığı yürütmüştür.

c) 1944-1949 arası dönem: 5 Haziran 1944 gün ve 4580 sayılı Genelkurmay Başkanlığının vazife ve salâhiyetleri hakkında kanun ile Genelkurmay Başkanlığının bağımsız statüsü değiştirilmiştir (RG, 13/6/1944, 5729). Barış zamanlarda ordunun en büyük makamının Genelkurmay Başkanlığı olduğu, Genelkurmay Başkanlığının Başbakana karşı sorumlu olduğu, Başbakanın ise ordunun barış zamanlarındaki işlerinden ve savaş zamanlarındaki emir komutasından meclise karşı sorumlu olduğu hükme bağlanmıştır (m.1). Genelkurmay Başkanının ataması, Başbakanın teklifi ve Bakanlar Kurulunun onayı ile yapılmaktadır (m.2). Genelkurmay Başkanı, vazifelerini ilgilendiren işlerde, Başbakan tarafından belirlenen usul ve şartlarda, bakanlar ile doğrudan temas kurabilmektedir (m.3). Ordu müfettişi gibi etkin mevkilere getirilecek kişiler ise Genelkurmay Başkanlığının görüşü alınarak, Başbakanın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından tayin edilmektedir (m.4). Bu dönemde, Genelkurmay Başkanlığı seferberlik hâllerini düzenleyen ve memleketin savaşa hazırlanmasından sorumlu teknik bir heyet olarak görülmüştür.

d) 1949-1961 arası dönem: Genelkurmay Başkanlığının statüsü, 30 Mayıs 1949 gün ve 5398 sayılı Millî Savunma Bakanlığının kuruluş ve görevlerine dair Kanun ile değiştirilmiştir (RG, 3/6/1949, 7223). Barışta ve savaşta Cumhuriyet Ordusunun hazırlanması ve idaresinden Millî Savunma Bakanlığı sorumlu tutulmuştur (m.1). Millî Savunma Bakanlığı, Cumhuriyet Ordusunun personel, haber alma, harekât, eğitim, seferberlik ve ikmal işlerini Genelkurmay Başkanlığı vasıtasıyla ve bunların dışındaki hizmetleri müsteşarlık vasıtasıyla yürütmektedir (m.2). Genelkurmay Başkanının ataması, Millî Savunma Bakanının teklifi ve Bakanlar Kurulu kararına tabi kılınmıştır. Ordu müfettişi gibi etkin mevkilere getirilecek isimler, Genelkurmay Başkanlığının görüşü alınarak, yine Millî Savunma Bakanının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından tayin edilmektedir (m.4).

e) 1961-1982 arası dönem: Genelkurmay Başkanının, silahlı kuvvetlerin komutanı olduğu, Bakanlar Kurulu teklifi ve Cumhurbaşkanı oluru ile atanacağı, Genelkurmay Başkanının görev ve yetkilerinin özel kanunla düzenleneceği ve bu görevlerinden ötürü Başbakana karşı sorumlu tutulacağı, millî güvenliğin sağlanmasından ve ordunun savaşa hazırlanmasından ise Bakanlar Kurulunun meclise karşı sorumlu olacağı hükme bağlanmıştır (m.110). Ancak belirtmek gerekmektedir ki; Genelkurmay Başkanlığının Başbakana karşı sorumluluğu, amir-memur ilişkisi bağlamında değildir. Teknik ihtisas heyeti niteliği taşıması sebebiyle diğer kurum ve kuruluşlarla koordine kurmasını sağlayıcı

sorumluluk şeklindedir. 31 Temmuz 1970 yılında kabul edilen 1324 sayılı Kanun ile bu görevler daha ayrıntılı ifade edilmiştir. (RG, 07/08/1970, 13572). Bu Kanun'a göre, Genelkurmay Başkanı, barışta ve savaşta Silahlı Kuvvetlerin komutanıdır. Ordunun savaşa hazırlanmasından sorumlu tutulmuştur. Personel, istihbarat, harekât, teşkilât, eğitim, öğretim ve lojistik hizmetlerine ait ilke ve önceliklerin ana ilkelerini tespit etmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca uluslararası antlaşmalarda, askerî yönden görüşlerini bildirmekte gerekirse toplantılara katılabilmektedir. Devletin diğer kurumları ile doğrudan yazışma yapma ve temasta bulunma ayrıcalığı da getirilmiştir. Genelkurmay Başkanı; kara, deniz veya hava kuvvetleri komutanlığını yapmış general ve amiraller arasından, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanınca atanmaktadır. Bu dönemde Millî Savunma Bakanlığının görevleri, Genelkurmay Başkanlığı tarafından tespit olunacak ilke, önceliklere göre personel temini ve lojistik hizmetlerini yürütmektir. Her iki kurumun, iş birliği esasları çerçevesinde, yaptıkları önemli ve ilgili yazışmalardan karşılıklı olarak birbirlerine bilgi vermeleri istenmiştir.

f) 1982 sonrası dönem; 1982 Anayasası ile Genelkurmay Başkanlığının statüsünde önemli bir değişiklik yapılmamıştır. Genelkurmay Başkanının, Silahlı Kuvvetlerin komutanı olduğu ve savaşta Başkomutanlık görevini Cumhurbaşkanlığı namına yerine getireceği belirtilmiştir (m.117). Genelkurmay Başkanının, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanınca atanacağı, görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumlu olduğu, Millî Savunma Bakanlığı ile görev ilişkisi ve yetki alanlarının özel kanunla düzenleneceği hususları yinelenmiştir. Genelkurmay Başkanının statüsü, 2017 yılı sonrasında yapılan düzenlemelerle köklü değişikliklere uğramıştır. Millî güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı Bakanlar Kurulu sorumludur hükmü, 21/1/2017 gün ve 6771 sayılı Kanunun 16'ncı maddesiyle Cumhurbaşkanı sorumludur şeklinde değiştirilmiştir. 15 Temmuz 2018'de yayınlanan (4) sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle hem Genelkurmay Başkanlığı hem de kuvvet komutanlıkları ayrı ayrı Millî Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanına, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlıklarına ve bunların bağlılarına doğrudan emir verme yetkisi verilmiştir. Bu kararname ile Genelkurmay Başkanlığı ve kuvvet komutanlıkları, Millî Savunma Bakanlığı teşkilat ve kadrolarında gösterilmeye başlanmıştır. Yeni düzenlemeye göre Genelkurmay Başkanı; personel, harekât, istihbarat ve eğitim ile ilgili planları Millî Savunma Bakanının onayına sunmaktadır.

4.2.4.2. Siyasal Vesayet Bağlamında Değerlendirilmesi

İttihat ve Terakki dönemine bakıldığında, Bahriye ve Harbiye Nazırlıklarına atanacak kişilerin belirlenmesi konusunda, saray ve cemiyet arasında kriz yaşandığı görülmektedir.³² Bu makamlar, meclis içi grupların rekabetine de konu olmuştur. Cumhuriyet sonrası dönemde, ordu müfettişliklerinin, siyasi alanda güç elde etmek isteyen kişiler arasında çekişme alanı oluşturduğu ve neticede bu mevkilerin özel atama kurallarına tabi tutulduğu görülmektedir.³³ Kısaca, orduya hükmetme veya orduda taraftar edinme konusu, siyasi alana hükmetmenin veya siyasi alanda nüfuz sahibi olabilmenin anahtarı olarak görülmüştür. Demokrasiden ziyade güç ve otorite anlayışına yaslanan bu yönetim geleneği, orduyu, siyasi hayatta etkin olmak isteyen aktörlerin aracı hâline ve aynı zamanda, orduyu da siyasallaştırarak, siyasi alanın etkili bir aktörüne dönüştürebilmektedir. Genelkurmay Başkanının siyaset ile ilişki bu bağlamda ele alındığında, daha objektif sonuçlara ulaşabilir. Genelkurmay Başkanlığı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, siyasi iktidarın emirleri doğrultusunda hareket etmiş ve üzerine düşen vazifeleri harfiyen yerine getirmiştir. İktidar ve ordu arasındaki bu ideal ilişki, ülke politikalarını yönlendiren kişilerin, asker kökenli olmalarının olumlu yansıması olarak kabul edilebilir. Tek Parti döneminin sonlarında, devletin iyi yönetilemediğinden bahisle ordu içinde hoşnutsuzlukların yükseldiği anlaşılmakta ise de siyasete etki edecek herhangi bir eyleme rastlanmaz. Ancak iktidar sivilleştikten sonra ordu içindeki hoşnutsuz grupların organize olduğu ve daha cesurca hareket ederek yönetimi ele geçirdiği görülmektedir. Cumhuriyet'in onuncu Genelkurmay Başkanı Orgeneral Mustafa Rüştü Erdelhun'un, sivil idarenin yanında yer almakla itham edilerek yargılanması dikkat çekicidir. Askerî literatürde isyan olarak değerlendirilebilecek bu eylem, müdahalenin başarıya ulaşması sebebiyle ihtilal olarak nitelendirilmiştir. Bu sonuç, sonraki sürece, başarısız ihtilalci ya da devrimci, başaramazsan hainsin, anlayışının yerleşmesine neden olmuştur.

27 Mayıs, Türk siyasi hayatında, asker-siyaset ilişkisinin yönünü tayin eden bir başlangıç noktasıdır. Bu tarihten sonra, siyasi sistem, askerî de içinde barınabileceği bir yapıya dönüştürülmüştür. Ordu, siyasette nüfuz sahibi olmak isteyen aktörlerin kendine biçtiği araç

³² Bkz. Pretoryan Düşüncelerden Vesayetçi Uygulamalara (1909-1913)

³³ Bkz. Elitlerin Siyasi Nüfuz Mücadelesi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Genelkurmay Başkanlığı/ Yürütme Erki İçindeki Statüsü.

olma rolünden çıkıp, siyaset üstü konuma yerleşmiştir. Orduyu bu konuma sürükleyen nedenlerin belki de en önemlisinin ordu içindeki tutkulu subaylar olduğu söylenebilir. Genelkurmay Başkanlığı, radikal subaylar ve hükûmet arasında tampon işlevi üstlenmekle birlikte daha çok radikal subayların istekleri doğrultusunda hareket eden, radikallerin hükûmet ve meclis üzerindeki baskı aracı hâline dönüşen ve sonrasında bu rolü benimseyerek sürdüren ve nihayetinde siyasetin aktif bir aktörü hâline dönüşerek yeni bir kimlik kazanmıştır. Bu süreç, 1961 Anayasası ile elde edilen mahfuz alanlar sayesinde kolaylaşmıştır. Mahfuz alanların korunması ile ordunun siyasette etkin bir güç oluşturması arasında yakın ilişki bulunmaktadır. AYM'nin 1966 ve 1968 yıllarında verdiği kararlar, bu durumu görünür hâle getirmektedir. Bu kararlar, Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı arasında hiyerarşik ilişki kurulmasını engellemiş ve ordunun sistem içindeki özerkliğini korumuştur.³⁴ Ordunun özerk konumunu güçlendiren bir başka husus, yargı sistemindeki düzenlemeler olmuştur. Askerî yargı sisteminin en üst basamağı olarak Askerî Yargıtay kurulmuştur. Askerî vasfa haiz olmayan makamlar tarafından askerleri ilgilendiren idari işlemlerin yargı denetimini yapan Askerî Yüksek İdari Mahkemesi (Askerî Danıştay) kurulmuştur. Askerî mahkemelerin yetkisi, güvenlik konularında askerleri olduğu kadar sivilleri de yargılayabilecek şekilde genişletilmiştir. Böylece asker ve sivil ayrımı netleşmiştir.³⁵ 15 Mart 1973 gün ve 1699 sayılı Kanun ile yürürlüğe giren Devlet Güvenlik Mahkemeleri (RG, 20/3/1973, 14482), askerînin etkinliğini artırmıştır. Cumhuriyet aleyhine işlenen suçlara doğrudan bakmakla yetkilendirilmiş bu özel hukuki yapılar,³⁶ devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevlendirilmiştir (m.136, Ek fıkra; 2-7). Ordunun özerk yapısına katkıda bulunan bir diğer unsur, TSK harcamalarının kamusal denetimiyle ilgilidir. 1961 Anayasası, genel ve katma bütçeli kuruluşları denetleme yetkisini Sayıştay'a vermiş (m.127), 1971'de yapılan Anayasa değişikliği ile ordu mallarının

³⁴ 1961 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemde, Anayasa Mahkemesi (AYM) verdiği kararlarda Silahlı Kuvvetlerin özerk konumunu pekiştirmiştir. 1966 yılında AYM, anayasa yürürlüğe girmeden önce 1949 yılında çıkarılan ve Genelkurmay Başkanlığını Millî Savunma Bakanlığına bağlayan 5398 sayılı kanunun ilgili maddesini iptal etmiştir. Mahkemeye göre anayasa koyucu, Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı arasında idari bir bağlantı kurulmasını kesin olarak önlemektedir (Yahşi, 2023, s. 87).

³⁵ Yargıda iki başlık olarak nitelendirilen uygulamaya, 16 Nisan 2017'de yapılan halkoylaması sonucunda kabul edilen 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına dair Kanun'un 17/E maddesi uyarınca son verilmiştir.

³⁶ Devlet Güvenlik Mahkemeleri, 16 Haziran 2004 gün ve 5190 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda Değişiklik Yapılması ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun ile kaldırılmıştır (RG, 30/6/ 2004, 25508)

denetlenmesi gizlilik prensipleri öne sürülerek özel hükümlere bağlanmıştır (RG, 22/9/1971, 13964, s. 520). Tüm bu hukuki düzenlemelerin hayata geçirilmesi, 27 Mayıs sonrası yükselen askerî etkinliği ile mümkün olabilmıştır. Başbakanın ve bakanların idam edilmesi, Demokrat Parti üyelerinin siyasi hayattan men edilmesi, Cumhurbaşkanı seçimlerine müdahale edilmesi, hükûmet oluşumlarında ve politikalarında ordunun belirleyici olması gibi faktörler seçim süreçlerini anlamsızlaştırmış ve orduyu siyasette karar verici konuma yükselmiştir. Ancak bu konum, siyasi istikrarsızlığı beraberinde getirmiştir. Toplumda Amerikan karşıtlığı yükselmiş, örgütsel eylemler tırmanışa geçmiştir. 16 Şubat 1969 günü, Taksim meydanında, sağ ve sol gençlik örgütleri arasında çıkan kavgada iki kişi ölmüş 114 kişi yaralanmıştır (Milliyet, 17 Şubat 1969). Sol görüşlü gençlik grupları tarafından dört ABD askerî kaçırmıştır. Malatya-Kürecik'te ABD üssüne saldırı girişiminde bulunulmuştur. Ordu-Ünye'de üç İngiliz askerî kaçırmıştır. ODTÜ'de sol görüşlü öğrenciler ile jandarma arasındaki silahlı çatışma çıkmıştır. Olayların kontrol altına alınamaması, orduyu biraz daha siyasetin içine çekmiştir. 9 Mart 1971 tarihinde belirginleşen yeni bir müdahale düşüncesi, Kara Kuvvetleri Komutanı Gürler ve Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın engeline takılarak hayata geçirilememiş (Demir, 2020, s. 199), ama önlem alınmazsa olayların tırmanacağı ve ideolojik ayrışmanın orduya sıçrayabileceği değerlendirilerek (Evren, 1990, s. 151-152), hükûmete uyarı yapılması gereği hissedilmiştir (Milliyet, 11 Mart 1971). Bu uyarı, alttan yükselen darbe dalgasını elemine etmiştir. Ülkedeki siyasi ve sosyal kaostan hükûmeti sorumlu tutan ve siyasi literatüre 12 Mart Muhtırası olarak geçen belge, toplamda üç maddeden oluşmaktadır (MMTD, C.12, B.70, O.1, 12 Mart 1971, 236).

Millet Meclisi Başkanlığına

Ankara

1. Parlamento ve hükûmet, süregelen tutum, görev ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği, ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.
2. Türk Milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükûmetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır. Bilgilerinize.

Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları tarafından imzalanan bu bildiri, Cumhurbaşkanına, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına ve Millet Meclisi Başkanlığına ayrı ayrı gönderilmiş, radyodan yayımlanmış ve meclis kürsüsünden vekillerin yüzüne karşı okunmuştur. Başbakan Demirel, istifa etmiş, ülke ara rejim dönemine girmiştir. Genelkurmay Başkanlığının sistem içindeki özerkliğini pekiştiren ve ordunun şekillenmesinde oldukça etkili olan Yüksek Askerî Şûra (YAŞ), bu dönemde kurulmuştur. Yüksek Askerî Şûra; Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı ve Millî Savunma Bakanı ile kuvvet komutanlarından oluşmakta, yılda bir kez toplanmakta ve çeşitli nedenlerle ordudan ihraç edilecekler ile üst düzey subayların yükselme veya emekli edilme işlemleri hakkında kararlar almaktadır (RG, 17/7/ 1972, 14257).

12 Mart 1971 ila 12 Eylül 1980 yılları arasında geçen dokuz yıl yedi aylık süre zarfında, (12) hükûmet değişmiştir. Sık değişen hükûmetlerin neden olduğu istikrarsızlık, ülke sorunlarını derinleştirmiştir. Ordu, kendi kurduğu sistemin işlerliğini sağlamaya yönelik çaba içine girmiştir. Bu amaçla hazırlanan bir uyarı mektubu, Aralık 1979'da devletin başı konumundaki Cumhurbaşkanı Korutürk'e sunulmuştur.

Ülkemizin içinde bulunduğu son derece önemli siyasi, ekonomik ve sosyal ortamda her geçen gün hızını biraz daha artıran anarşi, terör ve bölücülüğe karşı Millî birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için, Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke yönetiminde etkili ve sorumlu Anayasal kuruluşları ve özellikle siyasi partileri göreve davet etmek mecburiyetinde kalmıştır. Kahramanmaraş olaylarının yıldönümünde, henüz ilk ve orta öğretim çağındaki evlatlarımızın örgütlü eylemciler tarafından zorla sürüklendikleri anarşik olaylar ibretle müşahade edilmektedir. Anayasamızın getirdiği geniş hürriyetleri kötüye kullanarak, İstiklal Marşımız yerine komünist enternasyonal söyleyenlere, şeriat düzeni davetçilerine, demokratik rejim yerine her türlü faşizmi getirmek isteyenlere, anarşiye, yıkıcılığa ve bölücülüğe milletimizin tahammülü kalmamıştır. İktidar olan siyasi partilerin bütün devlet kademelerini kendi siyasi görüşleri doğrultusunda hareket edecek kişilerle doldurması, kamu görevlilerinin ve vatandaşların bölünmesini zorunlu hâle getirmektedir. Siyasi partilerce yaratılan bu bölünme giderek anarşi ve bölücülüğü destekleyen iç kaynakların şekillenmesine, himayesine, polis, öğretmen ve diğer birçok kuruluşun birbirine düşman kamplara ayrılmasına neden olmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkemizin siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarına bir çözüm getiremeyen, anarşi ve bölücülüğün ülke bütünlüğünü tehdit eden boyutlara varmasını

önleyemeyen, bölücü ve yıkıcı gruplara tavizler veren ve kısır siyasi çekişmeler nedeni ile uzlaşmaz tutumlarını sürdüren siyasi partileri uyarmaya karar vermiştir. Bölgemizdeki gelişmeler Orta Doğu'da her an sıcak bir çatışmaya dönüşebilecek durumdadır. İşte anarşist ve bölücüler yun sathında genel bir ayaklanmanın provalarını yapmaktadırlar. Ülkede birlik ve beraberliğin, vatandaşın can ve mal güvenliğinin süratle sağlanabilmesi için gerekli /asa ve uzun vadeli tedbirlerin yüce meclislerimizde en kısa zamanda kararlaştırılması bugünkü ortam içinde hayati bir önem taşımaktadır. Diğer yandan meclislerin açılışından bir buçuk ay sonra komisyonların ancak teşkil edilebilmesi ve ülkenin acilen çözüm bekleyen konularını müzakere için bugüne kadar müşterek bir gündemin saptanamaması üzüntü ile izlenmektedir. Atatürk Milliyetçiliğinden alınan ilham ve hızla vatandaşlarımızı kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün hâlinde Millî şuur ve ilkeler etrafında toplamanın, iç barış ve huzurun sağlanmasında temel unsur olduğu apaçık bir gerçektir. Ülkenin içinde bulunduğu bu durumdan bir an evvel kurtulması hükûmetler kadar diğer siyasi partilerimizin de görevleri arasındadır. Türk Silahlı Kuvvetleri iç hizmet yasası ve kendisine verilen görev ve sorumluluğunun idraki içinde ülkemizin bugünkü hayati sorunları karşısında siyasi partilerimizin, bir an önce Millî menfaatlerimizi ön plana alarak, Anayasamızın ilkeleri doğrultusunda ve Atatürkçü bir görüşle bir araya gelerek anarşi, terör ve bölücülük gibi devleti çökertmeye yönelik her türlü hareketlere karşı bütün önlemleri müştereken almalarını ve diğer Anayasal kuruluşların da bu yönde yardımcı olmalarını ısrarla istemektedir (Evren, 1990, s. 331-332).

Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları imzalı mektupta, memleketteki karışıklığı gidermek için anayasal kuruluşlar ve siyasi partiler arasında iş birliği kurulması talep edilmektedir. Normalde, MGK toplantılarında dile getirilmesi gereken bu yöndeki düşüncelerin mektupla iletilmesi, dönemin bürokrat ve siyasetçilerin ilişkisini göstermesi bakımından ilginçtir. Söz konusu mektup, görev süresinin bitmesine yaklaşık üç ay kalan Cumhurbaşkanı aracılığı ile dönemin iktidar ve muhalefet parti liderlerine verilmiştir. 12 Eylül müdahalesi ise bu uyarının yeterince dikkate alınmamasının bir sonucu olarak, bizzat Genelkurmay Başkanının emir komutasında gerçekleşmiştir.

Genelkurmay Başkanının, siyasi hayatla iştigalinin bir başka örneği, 2007 Cumhurbaşkanı seçimi olmuştur. Seçim tartışmaları, görev süresi dolmakta olan Sezer'in yerine seçilecek kişinin kim olacağı sorusu ile başlamış ve Genelkurmay Başkanının tartışmalara dahil olmasıyla derinleşmiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Büyükanıt, basına verdiği demeçte; “Cumhuriyetin laik, demokratik niteliklerine sözde değil, özde bağlı bir Cumhurbaşkanı umuyoruz,” (Milliyet, 13 Nisan 2007) şeklinde sözler sarf etmiştir. Bu sözler, kampanyalarla desteklenmiş ve “Tehlikenin farkında mısınız?” başlıklarıyla yayımlanan medya haberlerinin etkisiyle Cumhuriyet mitinglerine dönüştürülmüştür

(Cumhuriyet, 14 Nisan 2007). Büyükanıt'ın bizzat kaleme aldığı ve kamuoyuna 27 Nisan e-muhırası olarak yansıyan basın açıklaması süreci krize çevirmiştir. Genelkurmay Başkanının dikkat çektiğı hususlar şunlardır: Ankara'da, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ile aynı günde, Kuran okuma yarışması düzenlenmiştir. Şanlıurfa'da, çağ dışı kıyafetler giydirilmiş küçük kız çocuklarından oluşan bir koroya ilahiler okutulmuş, Atatürk resimleri ile Türk bayraklarının indirilmesine teşebbüs edilmiştir. Ankara Altındağ ilçesinde düzenlenen Kutlu Doğum Şöleni için ilçedeki tüm okul müdürlerine katılım emri verilmiştir. Denizli'nin Tavas ilçesine bağı Nikfer Beldesi'nde, dört cami bulunmasına rağmen kadınlara yönelik vaaz ve dini söyleşi yapılması için Atatürk İlköğretim Okulu seçilmiştir (Gnkur, 2007). Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tartışmalarda taraf olduğı ve laikliğin savunuculuğunu üstlendiğini hatırlatan Büyükanıt, gerektiğinde ordunun bu yöndeki tavrını açık ve net bir şekilde ortaya koymaya hazır olduğunu da bildirmiştir.

Süreç bir bütün olarak ele alındığında şu çıkarımlarda bulunulabilir: Genelkurmay Başkanının, siyasetteki statüsü, 27 Mayıs sonrası kurulan Silahlı Kuvvetler Birliğı cuntası ile yükselişe geçmiştir. Kurumsal kimlik ile siyasete müdahil olmak, siyasetteki etkinliğı artırdığı kadar, ordu içindeki tutkulu subayları dizginlemenin bir yolu olarak da görülmüştür. Dolayısı ile ordu içindeki hiyerarşik pürüzler, asker-siyaset ilişkisini etkileyen yapısal sorunlar olarak öne çıkmıştır. 27 Mayıs'ın on dörtler grubu ve 9 Eylül'ün radikal subaylarının tasfiyesi, bu hiyerarşinin yeniden düzenlenmesi ihtiyacının bir yansımasıdır. Ayrıca, Genelkurmay Başkanı Erdelhun'un, darbeci askerler tarafından tutuklanması ve yargılanması, askerî hiyerarşi açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu olay, askerî düzenin ve kontrol mekanizmasının sarsılması sonucunu doğurarak, Türkiye'deki askerî darbe kültürü ve siyasetteki askerî etkinin nasıl şekillendiğine dair önemli bir örnek sunmaktadır.

Ordunun, Millî Savunma Bakanlığına entegre sorunu ise mesleki profesyonellik ve sosyal-psikoloji boyutlarıyla ele alınabilir. Millî Savunma Bakanı makamına, askerlik işlerinden anladıkları bahsiyle rütbe ve kıdemce Genelkurmay Başkanlarından küçük emekli asker şahısların getirilmesi veyahut güvenlik stratejilerinden anlamayan kişilerin atanması, Türkiye gibi askerî geleneğe sahip ülkelerde sorun hâline dönüşebilmektedir. Sorunun birinci boyutunda, ordunun, kendi içindeki profesyonellik ve uzmanlık kazanımlarının, zayıf bir otorite altında zayıflayacağına dair yaşanan endişe bulunmaktadır. Güçlü lider-güçlü ordu şeklinde formüle edilebilecek bu anlayış, tarihsel bir derinliğe sahiptir. Lider, gerçek

ya da tüzel kişi olmasından ziyade, mesleki profesyonellik bağlamında değerlendirilmekte ve zayıf lider, ordu saygınlığını zedeleyen bir problem olarak görülmektedir. Sorunun ikinci boyutunda, bu anlayışın sosyopsikolojik etkisi bulunmaktadır. Cumhuriyet'in kurucu aktörü ordu, yetki ve sorumluluklarındaki kayıpları kimlik ve değer kaybı olarak algılayabilmektedir. Ordunun sahip olduğu kurumsal ve kültürel değerlerin, sivil otorite tarafından yeterince anlaşılamaması veya gerektiği gibi dikkate alınamaması, asker-sivil ilişkisine olumsuz yansımakta ve ordunun, siyaset ile etkileşimini artırıcı bir katkı sağlamaktadır.

Genelkurmay Başkanının, siyasal alanla etkileşimini artıran bir başka husus, millî güvenlik siyaseti anlayışıdır. Millî güvenlik siyaseti, Genelkurmay Başkanının siyasi işlevini öne çıkarmaktadır. Bu anlayış, askerlerin siyasete müdahil olmamaları gerektiğini kabul etmekle birlikte, Genelkurmay Başkanının özel bir statüye sahip olduğunu ve gerektiğinde siyasi gündeme müdahale etme sorumluluğu altında hareket etmesi gerektiğini savunmaktadır. Evren'in 1979'da kaleme aldığı mektup, Büyükanıt'ın 2007'de Cumhurbaşkanı seçimine dair yaptığı çıkış, bu anlayışın ürünleridir. Nitekim ilgili kişiler, bu eylemlerini, millî güvenlik siyaseti ile açıklamaktadır (Büyükanıt, 2019). Ancak 2007 yılı, Genelkurmay Başkanının siyaset üzerindeki etkisinin zayıfladığı bir milat olmuştur. Buraya kadar olan zaman diliminde, askerî nitelikli her türlü siyasi hamleden sonuç alındığı görülürken, seçimleri manipüle etmekle itham edilen e-muhtıranın amaçladığı sonuca ulaşamadığı, Adalet ve Kalkınma Partisi adayının seçimi kazandığı görülmektedir.

4.2.5. Millî Güvenlik Kurulu (MGK)

Güvenliğin geniş kapsamından dolayı bazı uzmanlar, devlet güvenliği kavramı yerine millî güvenlik kavramı kullanmayı tercih etmektedir. Millî güvenlik kavramı, iç ve dış tehditleri birlikte kavramakta ve bu tehditlerin savuşturulması yönünde çözüm politikaları üretilmesini ifade etmektedir (Urhal, 2009, s. 103). Kavramın siyasi terim olarak literatüre yerleşmesi, Birinci Dünya Savaşına uzanmaktadır. 1914'te, ABD'de, küçük zengin bir grup tarafından dernek şeklinde kurulan bir örgütün toplum için öngördüğü milliyetçi ve ideolojik çıkarlar,

millî güvenlik ilkeleri olarak benimsenmiştir. Bu ilkeler, ilerleyen süreçte, devlet politikası hâline dönüştürülmüştür (Şarlak, 2022, s. 24).³⁷

Teknoloji alanında yaşanan gelişmelerin İkinci Dünya Savaşında kullanılması, millî devlet politikalarını değiştirmiştir. Politika değişikliği savaştan elde edilen şu deneyimlerle ilişkilendirilebilir: a) Büyük orduların seferber edildiği uzun soluklu kütle savaşlarında, savaşı besleyen kaynakların sürekliliğinin sağlanmasının ne denli önemli olduğu anlaşılmıştır. b) Hava kuvvetleri saldırıları, stratejik bombardımanlar ve nükleer silah kullanımı, sivil kütlelerin savaş dışında kalamayacağını göstermiştir. c) Yerel milis gibi zayıf güçlerin, konvansiyonel güçlerin işgaline karşı asimetrik savaş taktikleri kullanması ve elde edilen başarılar, bu taktiklerin savaş sonrasında radikal gruplarca benimsenmesine neden olmuştur. d) Savaş sonrası dönemde uluslararası düzeyde öne çıkan insan haklarını koruma amaçlı antlaşmalar, savaşın bir başka boyutunu oluşturmuştur.

İkinci Dünya Savaşında edinilen tecrübeler, komünizm ve kapitalizm eksenlerinde kutuplaşan yeni dünya siyasetinde, pek çok devleti yeni önlemler aramaya itmiştir. Bölgesel ve devletler arası alanlarda müşterek güvenlik stratejileri oluşturulmuştur. Bu bağlamda oluşan millî güvenlik anlayışı; bir devletin varlığını, bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve ulusal çıkarlarını korumak amacıyla üretilen önleyici, düzenleyici ve geliştirici politikaları ifade etmiştir. Dış tehditlere karşı olduğu kadar, iç tehditlere karşı da üretilen bu politikalar, iç güvenlikten uluslararası tehdit algılarına, halk sağlığından teknolojiye, siber güvenlikten şehirleşmeye kadar uzanan ve ekonomi, doğal kaynaklar, ulaşım, altyapı ve kritik tesisler gibi kavramları da içine alan geniş bir yorum gerektirmiştir. Bu amaçlarla oluşturulan ulusal güvenlik yapıları, bir devletin güvenlik stratejilerinin üretildiği merkezler olarak devlet teşkilatları içindeki yerlerini almışlardır.

Millî güvenlik anlayışından millî güvenlik devletine dönüşüm işleminin Türkiye için 12 Eylül Rejimi ile başladığı ifade edilebilir. Bu dönüşüm, birçok Latin Amerika ülkesinde (1973 Şili darbesi, 1964 Brezilya darbesi, 1961 Güney Kore darbesi) Amerikan mühendisliğinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Şarlak, 2022, s. 113). Millî güvenlik devleti stratejisi uygulayan aktörler, bu yapının sürekliliğini sağlamak için siyasi hayata güvensizlik

³⁷ National Security League (NSL-Millî Güvenlik Derneği): Amerika'yı yurt içi ve yurt dışı düşmanlarından korunmak amacı güden dernek, 1916 yılından sonra ülke genelinde 250'ye yakın şube açmıştır. Düşüncelerine muhalif olanları Amerika'nın düşmanları olarak ilan etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şarlak, Z. (2022). Türkiye'nin Millî Güvenlik Devleti: Kökeni, gelişimi, dönüşümü. İletişim Yayınları.

duygusu pompalamaktadır. Böylece güvensizlik paranoyası yaratılmakta ve toplum, belirli bir çerçeve içinde tutulmaktadır. Ancak bu süreç, iç düşman kavramıyla toplumsal ayrışmaya da neden olmaktadır. Birlik ve beraberlik ülküsü üzerine inşa edilmiş ulus devletler açısından olumsuz etkiler uyandıran bu strateji, siyasi yaşam alanını siyasi olmayan kurumlarla doldurarak, siyasi sistemi felce uğratabilmektedir. Güvensizlik duygusunun toplumsal birlikteliği zedelemesi ve siyasi alanı daraltması, çağdaş siyasal tartışmalarda dikkat çekici bir yer tutmaktadır.

4.2.6.1. Yürütme Erki İçindeki Statüsü

Ülkemizde, millî güvenliğin belirlenmesinden sorumlu organlar, Bakanlar Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu (MGK) dur (Urhal, 2009, s. 105). MGK, Türk devlet teşkilatlanmasının gelişimine paralel olarak çeşitli safhalardan geçmiş ve bugünkü seviyesine ulaşmıştır. Kurumun gelişimi dört safhada ele alınabilir.

a) Yüksek Müdafaa Meclisi ve Umumi Kâtipliği dönemi (1933-1949): 4 Nisan 1933 gün ve 14443 sayılı Kararname ile kurulmuştur. Cumhurbaşkanı ya da Başbakanın başkanlığında, Bakanlar Kurulu üyeleri ve Genelkurmay Başkanından oluşmaktadır. Seferberlik zamanlarında vekillere verilecek vazife esaslarını belirlemekle görevlidir. Sekreteryaya işleri Umumi Katiplik tarafından yürütülmektedir (MGKGS, 2024).

b) Millî Savunma Yüksek Kurulu ve Genel Sekreterliği dönemi (1949-1961): 3 Haziran 1949 gün ve 5399 sayılı Kanun ile kurulmuştur. Cumhurbaşkanı ya da Başbakanın başkanlığında Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri, Maliye, Bayındırlık, Ekonomi, Ticaret, Ulaştırma, Tarım ve İşletmeler bakanlıklarından ve Genelkurmay Başkanından oluşmaktadır. Görevi; hükûmetçe takip edilecek millî savunma politikasının esaslarını hazırlamak, her türlü özel müessese ve teşekküllere ve vatandaşlara düşecek millî savunma görevlerini tespit etmek, millî seferberlik planlarını hazırlamak, yurt savunmasıyla ilgili mütalaa bildirmektir. Sekreteryaya işleri Genel Sekreterlik tarafından yürütülmektedir (MGKGS, 2024).

c) MGK ve MGK Genel Sekreterliği dönemi (1961-1982): 1961 Anayasası ile kurulmuştur. Kanunda gösterilen bakanlar, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet temsilcilerinden kuruludur. Cumhurbaşkanı ya da Başbakanın başkanlığında toplanmaktadır. Millî güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun

sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirmektedir (m.111). 20/9/1971 gün ve 1488 sayılı Kanun ile millî güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna “tavsiye eder”, şeklinde değiştirilmiştir. 11 Aralık 1962 gün ve 129 sayılı Millî Güvenlik Kurulu Kanunu ile kuruluşu ve görevleri ayrıca düzenlenmiştir. Bu kanuna göre, Cumhurbaşkanı ya da Başbakanın başkanlığında, Devlet Bakanı, Başbakan yardımcıları, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri, Maliye, Ulaştırma ve Çalışma Bakanları, Genelkurmay Başkanı ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlarından oluşmaktadır. Millî güvenlikle ilgili temel görüşlerini, Bakanlar Kuruluna bildirmekle görevlidir (m.1). Millî güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında Bakanlar Kuruluna yardımcı olmak üzere kurulmuştur. Millî plan ve programların hazırlanmasından, kurumlar arası koordinasyonun sağlanmasından, seferlik ilanlarında sorumluluklarının belirlenmesinden sorumludur (m.2). Sekretarya işleri MGK Genel Sekreterliği tarafından yürütülmektedir (RG, 19/12/1962, 11286).

d) MGK ve MGK Genel Sekreterliği dönemi (1982-2003): Kurulun yapısı ve işlevi, 1982 Anayasası’nın 118’inci maddesi ile güncellenmiştir. Buna göre MGK; Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından kurulur. Millî Güvenlik Kurulu, devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirmektedir. Kurulun kararları, Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınmaktadır. Orijinal Anayasa’nın bu fıkrasında bulunan; “öncelikle dikkate alınır” ibaresi, 3 Ekim 2001 gün ve 4709 sayılı Kanun’un 32’nci maddesiyle “değerlendirilir” şeklinde değiştirilmiştir.

e) MGK ve MGK Genel Sekreterliği dönemi (2003-2017): 15 Ekim 2003 yılında yapılan değişiklikle kurul yapısı; Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan yardımcıları, Adalet, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri bakanları, kara, deniz ve hava kuvvetleri komutanları ve Jandarma Genel Komutanından oluşur, şeklinde değiştirilmiştir. 30 Temmuz 2003 günü yapılan değişiklikle kurul kararlarının ne anlama geldiği konusunda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre, MGK, ilgili konularda tavsiye kararları almakta, Başbakan MGK’nın tavsiye kararlarını ve görüşlerini değerlendirmek üzere Bakanlar Kuruluna sunmakta ve Bakanlar Kurulunun onayı

doğrultusunda tavsiye kararlarının uygulanması, koordinasyonu ve izlenmesi için bir Başbakan yardımcısını görevlendirmektedir.

f) MGK ve MGK Genel Sekreterliği dönemi (2017-): 16 Nisan Referandumu ile geçilen Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ile MGK tarafından alınmakta olan tavsiye kararları “Cumhurbaşkanı tarafından değerlendirilir” şeklinde düzenlenmiştir. MGK’nın üye yapısı ise şu şekilde değiştirilmiştir. Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı yardımcıları, Adalet Bakanı, Millî Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı, Dışişleri Bakanı, Genelkurmay Başkanı, Kara Kuvvetleri Komutanı, Deniz Kuvvetleri Komutanı, Hava Kuvvetleri Komutanı. Jandarma Genel Komutanı üyelikten çıkarılmıştır.

MGK ile hükûmet arasındaki ilişkilerin karmaşıklığı, Türkiye'deki siyasi ve bürokratik yapıların dinamiklerini yansıtan bir durumdur. MGK'nın kararları, genel olarak tavsiye niteliğinde olup, bu kararların Bakanlar Kurulu açısından nasıl algılandığı ve uygulandığı konusundaki belirsizlikler sürekli olarak tartışma yaratmaktadır. Bu durum, MGK'nın kararlarının hukuki statüsünün ve etkisinin net olarak tanımlanmamasıyla ilgilidir. Zaman içinde yapılan yasa değişiklikleri, bu durumu daha belirgin hâle getirirken, bürokraside var olan klasik sorunları da alevlendirmektedir. Dolayısıyla, MGK'nın devlet içindeki yerinin ve işlevinin tam olarak tanımlanamamış olmasının hem bürokratik işleyişte hem de siyasal karar alma süreçlerinde sorunlara yol açtığı ifade edilebilir.

4.2.6.2. Siyasal Vesayet Bağlamında Değerlendirilmesi

Askerî elitlerin, demokratik karar alma süreçlerinde kullandıkları anahtar kavram, “millî güvenlik” terimidir. Askerî teknokratların, neyin millî olup olmadığı hususunda belirleyici olması, demokratik karar alma süreçlerinde, baskı unsuru olarak değerlendirilebilmektedir.

Brand (2003)’a göre sorun, millî güvenlik konularında yetişmiş sivil kadroların yokluğudur. Millî güvenlik konusundaki görev ve sorumlukların ağırlıklı olarak askerlere yüklendiği bir ortamda, demokratik yönetim biçiminin nasıl uygulanacağı konusu belirsizdir. Bir diğer deyişle, teknokratların üstünlüğü, demokrasiyi etkileyebilmektedir. Bu yöndeki problemler, yönetim süreçlerinde teknik ve uzmanlık bilgisine dayanan konuların artmasıyla ortaya çıkmaktadır. Belirli alanlarda uzmanlık sahibi olan ve teknik bilgiye dayalı kararlar alabilen bireyler olarak tanımlanabilecek teknokratlar, siyasi süreçlerin dışında olmaları sebebiyle hesap verme sorumluluğundan uzaktadırlar. Dolayısıyla sunmuş oldukları çözüm önerileri de

halk tarafından soğuk ve duygusuz olarak algılanabilmektedir. Problemin çözümüne yönelik teknik ve alternatifsiz yaklaşımları ise politikacılar üzerinde baskı yaratabilmekte ve her zaman halkın beklentileri ile uyumlu olmayabilmektedir. Hâlbuki politikacılar, seçmenlerine karşı sorumlu olduklarından, alınacak kararların duygusal ve toplumsal boyutlarını göz önünde bulundurmamak zorundadır. Teknokratların sunduğu çözümleri, süzgeçten geçirip, toplumun hazmedebileceği şekilde sunmaları ve böylelikle teknokratların çözüm önerilerinin belirli bir denge gözeterek politikaya dönüştürülmesi gerekmektedir.

Şarlak (2022, s. 152)’a göre 1982 Anayasası ile Cumhurbaşkanı ve hükûmetten oluşan yürütme erkine MGK vasıtasıyla ordu da eklenmiştir. Ordu, iktidar olmanın sorumluluğunu taşımadan, önemseydiği konuları tekeline alan ikinci iktidar rolünü üstlenmiştir. Bu rol, “millî güvenlik siyaseti” adı verilen kavram ile meşruiyet kazanmıştır. “Bu kavram, anayasal bir görev ve amaç olduğu için millî hedefler olarak da ifade edilebilir” (Urhal, 2009, s. 106). 1980 sonrası, MGK Genel Sekreterliği, 9 Kasım 1983 gün ve 2945 sayılı Kanun’dan aldığı yetkiyle “gölge hükûmet” (Şarlak, 2022, s. 165) ya da rejimin gideceği istikameti belirleyen ve seçilmişlerin de buna uygun kararlar almasını sağlayan vesayetçi bir role bürünmüştür. Yapı sivil görünümde ama asker üyelerinin baskınlığı sebebiyle bu görünüm aldatıcıdır. Görev muhteviyatının, millî güvenlik kavramı etrafında şekillenmesi ve bu görevlerin MGK Genel Sekreterliği tarafından takip ve kontrol edilmesi, kurul kimliğinin askerî yönünü öne çıkarmaktadır. Kararlarının gizli niteliğe haiz olması ve bu gizliliğin askerî teknokratlar eliyle yürütülmesi ise sivil siyasetçileri, idarecileri ve bürokrasiyi süreçten dışlamaktadır. Bir diğer deyişle, mühim memleket meseleleri üniforma ile özdeşleşmekte ve memleketin hayrına olan güç işlerin ancak asker eliyle gerçekleştirilebileceği inancının yerleşmesine neden olmaktadır. Süreç içinde sağlanan bu üstünlük, “asker bilir” anlayışını beslemektedir. Dolayısıyla askerî teknokratların, seçilmişler karşısındaki statüsü, yasal olarak olmasa bile pratik uygulamalar açısından yükseltmektedir.

MGK’nın çalışma esaslarını düzenleyen 9 Kasım 1983 gün ve 2945 sayılı Kanun’a göre Millî Güvenlik: Devletin anayasal düzeninin, millî varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanmasıdır. Devletin Millî Güvenlik Siyaseti ise; millî güvenliğin sağlanması ve millî hedeflere ulaşılması amacı ile Millî Güvenlik Kurulunun belirlediği görüşler dahilinde, Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen

iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan bir siyaseti ifade etmektedir (RG, 11/11/1983, 18218). MGK'nın görevleri; millî güvenlik siyasetinin tayini, millî hedeflerin hazırlanması, millî güvenlik siyasetini etkileyecek gelişmelerin takip edilmesi, devletin varlığı, toplumun huzuru, Anayasal düzeni korunması ve bunların Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda yapılması gibi hususlardır. Kurul ayda bir, 2003 yılından sonra, iki ayda bir defa toplanmaktadır.

MGK'nın siyasi hayatta belirgin bir güç olduğunu apaçık göstermesi, 28 Haziran 1996'da Refah ve Doğru Yol Partisinin bir koalisyon hükûmeti kurmasıyla başlamıştır. Millî Görüş Cephesinin önemli ismi Başbakan Erbakan'ın Libya gezisi, tarikat liderleri ve şeyhlere resmi konutunda iftar yemeği vermesi, 30 Ocak 1997'de Sincan'da Kudüs Gecesi düzenlenmesi ve üniversitelerde başörtüsünü serbest bırakan kararname hazırlaması, “rejim nereye gidiyor?”, sorularının sorulmasına sebep olmuştur. 2 Şubat 1997'de Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı ve Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcılığı “Kudüs Gecesi” için ayrı ayrı soruşturma başlatmıştır. 4 Şubat 1997'de orduya bağlı bir zırhlı birlik konvoyu, Kudüs gecesinin yapıldığı Sincan'da geçit yürüyüşü düzenlemiştir. Olay, medyada, ordudan hükûmete uyarı haberleriyle yankılanmıştır.³⁸ 28 Şubat 1997 günü yapılan MGK toplantısında ise Atatürk milliyetçiliğine bağlı devlet düzenini yıkarak, şeriat hukukuna dayalı İslam Cumhuriyeti kurmayı hedefleyen tehditlere karşı bir dizi önlem alınması kararlaştırılmıştır. Bu önlemler şunlardır:

- a. İmam Hatip Okullarının sayısı azaltılmalıdır.
- b. Yüksek Askerî Şûra kararlarıyla ordudan atılan subay ve astsubayların devlet memuru olması engellenmelidir.
- c. Kuran kurslarının cemaat denetiminden alınıp, doğrudan Millî Eğitim Bakanlığına ve Diyanet İşleri Başkanlığının denetimine devredilmeli.
- d. Kılık kıyafet kanunu, tavizsiz uygulanmalı.

³⁸ 5 Şubat 1997 tarihli medya manşetleri: Sabah Gazetesi, “tanklar Sincan'da, tanklar Sincan'dan geçti, tank sesi ile uyandık”. Hürriyet Gazetesi, “tank sesleri, olay ilçe Sincan'da heyecanlı sabah, sabahın erken saatlerinde tankları gören Sincanlılar darbe olduğunu sanarak büyük şaşkınlık yaşadılar”. Posta Gazetesi, “yüreğimiz ağzımızda, Türkiye sarsılıyor, ordu ilk kez açıkça gözdağı verdi, ordu geçerken Sincan'a uğradı”. Radikal Gazetesi, “sivil darbe baskısı, ordu, Cumhurbaşkanı, muhalefet ve sivil toplum kuruluşları hükûmeti düşürmek ve yeni hükûmet kurmak için devrede, tanklar Sincan'da, başkan firarda, Sincan'da gövde gösterisi”. Yeniüzyıl Gazetesi, “Sincan'da tanklı uyarı, paniğe kapılan Sincanlılar gazete ve televizyonları arayarak tanklar geldi ne oluyor, darbe mi yapıldı diye sordular”. Cumhuriyet Gazetesi “ordudan dört uyarı, Sincan'da tanklı protesto, hükûmeti düşürme çağrısı”. Milliyet Gazetesi, “Sincan manevrası iktidarı sarstı, Refahyol dağılıyor mu?”. Akşam Gazetesi, “tanklar resmi geçit yaptı, tanklar caddede, Sincan'da tatbikat, Sincan'da tank sesleri”.

- e. İBDA-C, Hizbullah, İslami Cihat gibi dini terör örgütlerinin Türkiye sınırları içindeki faaliyetleri denetlenmeli.
- f. Belediye ve devlet dairelerindeki kökten dinci kadrolaşmanın önüne geçilmeli.
- g. İran'ın Türkiye iç işlerine karışması önlenmeli.
- h. TSK mensuplarının hedef alan medya haberlerine karşı önlemler alınmalı.
- i. Millî Görüş Teşkilatının bazı belediyelere yaptığı para transferleri durdurulmalı.
- j. Siyasi partilerin, sol örgütlere olduğu gibi sağ terör örgütlere yönelik cesaret verici destekleri önlenmeli.
- k. Dini cemaatlerin kurduğu dev holdinglerin hesapları denetlenmeli, bunlara bağış adı altında ve bilhassa yurt dışı kaynaklı para transferleri önlenmeli.
- l. Yasaları ihlal eden dergahlar kapatılmalı.
- m. Sekiz yıllık kesintisiz eğitim bir an önce hayata geçirilmeli.
- n. Camilerde siyaset yapılması engellenmeli
- o. Devrim yasaları harfiyen uygulanmalıdır (Milliyet, 3 Mart 1997; Cumhuriyet, 2 Mart 1997).

Kamuoyuna 28 Şubat kararları olarak yansıyan 406 sayılı MGK kararları, hukuken tavsiye statüsündedir. Ama basına “muhtıra gibi tavsiye,” manşetleriyle taşınmıştır. Bu olaya “postmodern darbe” denmesinin nedeni, bilindik müdahalelerin aksine, askerlerin iktidar için doğrudan tehdit oluşturmamasıdır. Baskı kurularak, Erbakan istifaya zorlanmıştır (Güler, 2022, s. 416). Sivil toplum örgütleri, siyasi gruplar ve medya gibi sivil unsurlar, baskı sürecine destek vermiştir. İrticaya karşı demokratik tepkiler görüntüsüyle ortaya çıkan olaylar, “bu defa işi silahsız kuvvetler halletsin” tarzında gelişmiş ve medya araçlarıyla siyasi hayat dizayn edilmiştir.

MGK toplantılarındaki kararlar, çoğunluk usulüne göre alınmaktadır. Eşitlik halinde Cumhurbaşkanı'nın bulunduğu taraf çoğunluğu sağlamış sayılmaktadır. Konu bu açıdan ele alındığında, MGK üyelerinin sivil veya asker olması önem kazanmaktadır. 1982 Anayasası ile asker ve sivil üye sayılarının beşer üyedir. Ancak Cumhurbaşkanı'nın da asker kökenli olmasından mütevellit, seçilmişlerin karar alma sürecinde şansı olmadığı söylenebilir. Bu oran, diğer ülkelerle kıyaslanarak asker ağırlıklı üye sayısının demokratik bir yönetim tarzı ile uyumlu olmadığı yönünde eleştirileri doğurmuştur. Bir başka eleştiri konusu ise asker ve sivil üyelerin karşılıklı oturma düzeninin sivil-asker karşıtlığı olarak görülmesidir. Bu yöndeki sorunlar, 2003 sonrası yapılan düzenlemeler ile giderilmiştir.

4.2.6. Diğer Denetim Mekanizmaları

1961 Anayasası ile demokrasinin sunduğu siyasi hakların, kasten veya öngörülemeyen bir şekilde istismar edilmesini engelleyen otonom kontrol sistemi geliştirmeye çalışılmıştır. Sistemin inşa sürecinde, askerî elitlerin yanı sıra il temsilcileri, siyasi parti temsilcileri, meslek odaları temsilcileri, dernek, birlik ve sendika temsilcileri, öğretmenler, üniversiteler ve yargı organları temsilcileri rol almışlardır. Demokrat Parti mensuplarının dışlandığı bu temsil havuzu, her ne kadar demokratik bir katılım için yeterli olmasa da pretoryan eğilimleri göstermesi bakımından yeterlidir. Anayasa yapım sürecinde öne çıkan pretoryan eğilim, sistemi ayakta tutan Cumhuriyet Senatosu, Cumhurbaşkanı, Anayasa Mahkemesi, Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Güvenlik Kurulu kurumlarının yanı sıra sistemin ayakta kalmasına dolaylı yollardan katkı sağlayan diğer kurumların işlev ve fonksiyonlarını da ifade etmektedir. Bu kurumlar, devlet teşkilatlanması içinde yer almalarından mütevellit idari vesayet mekanizmasının doğal organları arasında sayılmaktadır. Ancak vermiş oldukları bazı kararlarla demokratik gelişimin eleştirel bir yönünü de oluşturmaktadırlar.

4.2.6.1. Danıştay

Bağımsız nitelikte yüksek idare mahkemesi statüsünde bulunan Danıştay, 1868 yılında kurulan Şurayı Devlet isimli kurumun devamıdır. Tanzimat döneminde yapılan reformlar çerçevesinde, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye iki bölüme ayrılmıştır. Böylece idari ve adli teşkilatlanmada yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu yapının idari teşkilat merkezini Şurayı Devlet ya da “Devlet Şurası” (DŞKM, 1937), 1961 sonrası telaffuzuyla Danıştay oluşturmuştur (Danıştay, 2023).

Danıştay, Osmanlı’dan devralınan idari teşkilatlanma merkezinin modernize edilmiş hâlidir. Görev tanımında, çok fazla bir değişiklik olmamış, daha ziyade Cumhuriyet yönetim şekline uyarlanmıştır. Kurumlar arasında yaşanan ihtilaflı konuları karara bağlayan bir çözüm merkezi, yasaların uygulanması safhasında karşılaşılan problemleri gideren bir danışma merci, kanunların ve yasal mevzuatların taslaklarını inceleyen bir düzeltici, idare ve bireyler arasındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturan bir arabulucu ve memurların yargılamalarını yürüten yargılayıcı fonksiyonlarını yerine getirmektedir. “Osmanlı dönemi Şurayı Devlet

kurumuna yöneltilen bazı eleştirilerin”³⁹, bu kurumun hakkaniyetle görev yaptığı inancına gölge düşürdüğü söylenebilir. Hâkimlerin atanma biçimleri, gündemlerinin belirlenmesi ve memur atamalarında görülen saray tahakkümü, Şurayı Devlet üzerinde saray vesayeti olarak adlandırılabilir eleştirilerin ortaya çıkmasına ve monarşik bir yapıda hukukun üstünlüğü ilkesinin ne kadar sağlanabileceğinin tartışılmasına neden olmaktadır. Benzer yönde eleştirilere Cumhuriyet döneminde de rastlanmaktadır. Danıştay, vermiş olduğu bazı kararlarla sarayın olmasa bile rejimin demokrasi üzerindeki vesayet aracı olarak algılanmasına sebep olabilmektedir. Bu benzerlik, Osmanlı’dan devralınan kurumun, sahip olduğu olumsuzluklarıyla birlikte devralındığını da göstermesi bakımından ilginçtir.

1961 Anayasası’nın 140’ıncı maddesinde yer alan Danıştay, kanunların başka idari yargı mercilerine bırakmadığı konularda üst derece mahkemesidir. İdari uyuşmazlıkları ve davaları çözümlmek, Bakanlar Kurulunca gönderilen kanun tasarıları hakkında düşüncesini bildirmek, tüzük tasarılarını incelemek ve kanunla gösterilen diğer işleri yapmakla görevlendirilmiştir. Danıştay Başkan ve üyelerinin seçimi, kanunda gösterilen niteliklere sahip kimseler arasından, Anayasa Mahkemesinin asıl ve yedek üyelerinden meydana gelen kurulca gizli oyla ve üçte iki çoğunlukla seçilmektedir. 1964’de kabul edilen 521 sayılı Danıştay Kanunu’na göre üye seçiminde aranan koşullar şunlardır: Yüksek öğrenimlerini tamamladıktan sonra en az 15 yıl devlet memuriyetinde çalışmış olmaları, bakanlık, müsteşarlık, elçilik, valilik, yargıtay başkanlığı, daire başkanlığı veya üyeliği, cumhuriyet başsavcılığı, hukuk, siyasal bilgiler, iktisat fakülteleri veya iktisadi ve ticari ilimler akademilerinde profesörlük, tuğgeneral, tuğamiral veya daha yüksek rütbelerde generallik veya amirallik, genel veya katma bütçeli dairelerde genel müdürlük veya eşdeğer görevler, bakanlıkların başhukuk müşavirliği veya birinci hukuk müşavirliği, vergiler temyiz komisyonu başkanlığı, daire başkanlığı veya üyeliği, danıştay başyardımcılığı veya bu derecedeki kanunsözcülüğü veya en az 15 yıl fiilen avukatlık yapmış olmaktır (DK, 1964, m. 8).

Danıştay’ın yapısı, daireler şeklindedir. Dokuzu idari davalara ve üçü idari işlere bakan on iki daireye ayrılmıştır. 2011’de yapılan değişiklikte daire sayısı dokuzu dava, biri idari daire olmak üzere on daireye düşürülmüştür. 2016 tarihinde yürürlüğe giren 6723 sayılı Kanun

³⁹ Sultan Abdülhamid’in idare anlayışı, kuvvetler ayrılığının esnek tanımlanmasına izin vermeyecek kadar katıydı. Ayrıca mebusların verdikleri soru üzerine açıklama yapmak zorunda kalan Şura-yı Devlet Reisi Hasan Fehmi Paşa, yapılan atamalarda liyakat ilkesi yerine damat ve mahdumların ilk sırada yer almasını insan doğası ile açıklamıştır (Tural, 2006, s. 80, 83).

uyarınca on biri dava, biri idari olmak üzere on iki daire şeklinde yeniden yapılandırılmıştır. Her daire bir başkan ve en az dört üyeden oluşmaktadır. Kararlar çoğunluk usulüne göre alınmaktadır. Dairelerin her birinin fonksiyonu farklıdır. Örneğin Altıncı Daire; imar, kamulaştırma ve yıkma işleri ile bunlara bağlı işleri çözümlemektedir. Zaman içinde yapılan düzenlemelerle dairelerin görev alanları değişikliğe uğramıştır. 16 Nisan Referandum sonrası kapatılan Askerî Yüksek İdare Mahkemesinin görev ve yetkileri de Danıştay'a verilmiştir.

1982 Anayasası, Danıştay'a üye seçimi konusunda Cumhurbaşkanı'na geniş yetki tanımıştır. Danıştay üyelerinin dörtte üçü, belirli özellikleri temayüz etmiş hâkim ve savcılar arasından Hâkimler ve Savcılar (Yüksek) Kurulu'na; dörtte biri ise nitelikleri kanunda belirtilen görevliler arasından Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir (m.155). Evren, bu değişikliğin gerekçesini şöyle açıklamaktadır:

Örgütlerin el atmadıkları yer kalmamış. Yavaş yavaş bütün yurt çapında her kuruluşa sızmışlardı. Silahlı Kuvvetler içerisine de sızdıkları haberlerini alıyorduk. Özellikle Askerî Liseler ve Harp Okulundan bu yüzden birçok öğrencinin okulla ilişkisini kesiyor, fakat bir süre sonra Askerî Yüksek İdare Mahkemesi bu kararları iptal ediyor ve öğrenciler bu sefer birer kahraman olarak tekrar okula dönüyorlardı. Aynı durum diğer sivil teşkilatlerde de fazlasıyla mevcuttu. Orada verilen kararları da Danıştay iptal ediyordu (Evren, 1990, s. 275).

Evren (1990, s. 337)'e göre devlet çarkının çalışmamasının nedenlerinden biri, sistemin ana kurumlarının partizanca kararlar vermesidir. Yapılması gereken şey, Danıştay'ın, devlet yönetimini menfi yönde etkilemeyecek şekilde yeniden dizayn edilmesidir. Bu düşünce ile Danıştay üyelerinin seçiminde ve dairelere dağıtımında, Cumhurbaşkanı'na geniş imtiyazlar verilmiştir. Danıştay, bir vesayet kurumu olarak, 1982 sonrasında yükselmeye ve kendisini yeniden yapılandıran düşünceye hizmet etmeye başlamıştır. Evren'in ifade ettiği gibi, önüne gelen dava dosyalarında, devlet yönetimini menfi yönde etkilemeyecek kararlara imza atmaya başlamışlardır.

Danıştay'ın yürütme erki üzerinde, farklı konularla ilgili etkileri olabilmektedir. Bu tür dosyalar, daha çok idari konulardır. Örneğin, Yumurtalık Lagünü'nün tabiatı koruma alanı statüsünün kaldırılmasına ve yeni statüsünün Millî park olarak belirlenmesine ilişkin 06.8.2008 tarih ve 2008/14355 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, Danıştay tarafından iptal edilmiştir. Çevre koruma dernekleri lehine sonuçlanan iptal kararının gerekçesinde, uyumsuzluğa konu alanın, kamu yararı bahanesiyle koruma statüsünün düşürülmesinin ilerde yapılaşmaya söz konusu olabileceği vurgulanmıştır (Danıştay 10. D., 2014/895K). Bir başka

örnekte, Kullanımı Destekleme Fonu ile ilgili anlaşmazlık içeren bir dosyada, Halkalı Gümrük Müdürlüğü'nün temyiz istemini, davalı dış ticaret firması lehine reddetmiştir (Danıştay 7. D., 2014/1617K). Bir başka örnekte, Esenboğa Gümrük Müdürlüğü'nün hak sahibi kişilere limit üstü eşya satışı yapılmasından mütevellit karşı karşıya kalınan vergi cezası konusunda, Ankara Üçüncü Vergi Mahkemesinin kararını bozarak seyahat firması lehine temyiz kararı vermiştir (Danıştay 7. D., 2014/1982K).

Görüldüğü üzere Danıştay, yasaların kendine tanımladığı görev ve sorumluluklar çerçevesinde, kamu kuruluşlarının hem birbirleriyle hem de gerçek ve tüzel kişilerle olan davalarında hukuki düzeni sağlamaktadır. Danıştay'ı eleştiri konusu olmasındaki sebep, bu türdeki dosyalar değildir, daha ziyade siyasi hayatı etkileyen, toplumsal yaşıntıyı baskılayan kararlarıdır. Bu yöndeki kararlar, Danıştay'ın vesayetçi bir yapıya dönüşmesi ve dolayısıyla pretoryan devlet algısı yaratmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu nedenle, Danıştay'ın verdiği kararların sadece hukuki boyutuyla değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi yansımalarıyla da değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Örneğin, YÖK Başkanlığının, üniversitelere başörtülü girişi engelleyen, 20.12.1982 günlü genelgesinin iptal istemi ile açılan bir davada:

Bazı kişiler için başörtüsünün masum bir başörtüsü olmaktan çıktığı, kadın özgürlüğüne ve Cumhuriyet'in temel ilkelerine karşı dünya görüşünün simgesi hâline geldiği, eğitim kurumlarının kılık kıyafet uygulamalarının normal olduğunu, yüksek öğrenim görmek üzere geldiği okulda, başörtüsünü çıkarmamakta direnecek kadar laik devlet ilkelerine karşı tutum içinde bulunan davacının okula alınmamasında yasalara aykırı durum olmadığına karar verilmiştir (Danıştay, 8. D., 1984/330K).

Bir başka örnek, Danıştay 2. Dairesi'nin yine türban ile verdiği karardır. Kamuda başörtüsü kullanımını yasaklayan kararı, tepkilere neden olmuş ve A.A., isimli avukat, söz konusu karara imza atan Danıştay 2'inci daire hâkimlerine, "laikliğe kurşun" manşetiyle medyada yer alan silahlı saldırıyı gerçekleştirmiştir (Yeni Şafak, 15 Nisan 2010; Danıştay 2. D., 2005/3366K; Milliyet, 18 Mayıs 2006). Danıştay'ın kararlarındaki yönün, siyasi konjonktürün değişmesiyle değiştiği görülür. 2010 Anayasa değişikliği sonrasında aldığı kararlarda bu değişimi görmek mümkündür. Millî Savunma Bakanlığı, 15 Şubat 2017 tarihinde TSK Kıyafet Yönetmeliği'nde değişiklik yapmış ve kadın askerlerin başörtüsü takmasına izin vermiştir. Halkın Kurtuluş Partisi avukatları söz konusu yönetmelik maddesinin iptali talebiyle Danıştay'da dava açmış ve düzenlemenin TSK'de türbanlı-türbansız ayrımı yaratacağı, uygulamanın laiklik ilkesiyle bağdaşmayacağı, hukuksal düzenlemelerin dini kurala dayandırılmayacağı bahsiyle yürütmeyi durdurma kararı talep

etmişti. Davalı MSB, belirli meslek gruplarının kurum içi özel düzenlemelerin hukuken yapılabileceğini savunmuştur. Danıştay 2'inci Dairesi 2020/3436 sayılı kararında, laikliğin, bireyin ya da toplumun değil, devletin niteliği olduğunu, bireylerin dini inançlarını serbestçe yaşayabileceklerini, din ve vicdan özgürlüğünün demokrasiden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini, inancın korunmamasının temel hak ve özgürlüklere aykırılık teşkil edeceğini ileri sürerek TSK'da türban kullanımı serbestliğine karşı yapılan itirazı reddetmiştir (Danıştay 2. D., 2020/3436K).

Gül (2014 s. 549)'e göre Danıştay kararları çoğu zaman kamu yararını gözetmektedir. Bu durum, bireylerin özel çıkarlarının, devletin ve topluluğun yararı adına göz ardı edilmesine yol açabilmektedir. Bu kararlar, bireyin hak ve özgürlüklerinin kısıtlandığı ya da ihlal edildiği algısına yol açmakta ve toplumun genel çıkarları için bireysel hakların feda edilmesi anlamına gelmektedir. Ancak Danıştay kararlarının rejim lehine olduğu görülmekle birlikte siyasi alandaki güç çekişmesine bağlı olarak şekillendiği de ifade edilebilir. Bu niteliği, yargıyı hukuki zeminden siyasi zemine taşıyarak, yargının siyasallaşması olarak tanımlanabilecek bir problemi açığa çıkarmaktadır.

4.2.6.2. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)

CHP, hürriyete (bağımsızlığa) kavuşabilmek için kalkınmanın belirli bir plan ve program dahilinde yapılması gerektiğine inanmaktadır. İzmir İktisat Kongresi ile başlayan bu düşünce, devletçilik anlayışı ekseninde şekillenmiştir. 1934 yılında, “birinci beş yıllık sanayileşme planı uygulamaya konmuştur. İkinci beş yıllık sanayileşme planı 1938’de kabul edilmiş, ancak İkinci Dünya Savaşının çıkmasıyla uygulanamamıştır” (Özyurt, 1981, s. 128). CHP’nin planlı kalkınma yönündeki tecrübesi, iktidara yönelttiği eleştirilere de yansımıştır. 1961 seçim beyannamesinde, nüfus artışı ile kişi başına düşen millî gelir arasındaki farka dikkat çekerek planlı kalkınmanın gerekliliğini vurgulamış ve 1953-1960 yıllarında arasında (% 3,6) olan millî gelir yıllık artış oranının üstüne çıkmayı taahhüt etmiştir (Kaynar ve Kalkan, 2022, s. 228).

Planlı kalkınma düşüncesi askerlere de hâkimdir. Darbenin akabinde, 30 Eylül 1960 günü kabul edilen 91 sayılı Kanun ile Başbakana bağlı Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur (RG, 5/10/1960, 10621). Daha sonra da Anayasal bir kuruma dönüştürülmüştür. DPT’nin görevleri: Ülkenin doğal, beşerî ve iktisadi kaynaklarını tespit etmek, ekonomik ve

sosyal politikaları belirlemede hükûmete yardımcı olmak, bakanlıkların ekonomik politikaları ilgilendiren faaliyetlerinde danışmanlık yapmak, hükûmet tarafından kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli planlar hazırlamak, planların başarıyla uygulanabilmesi için ilgili kurumlara, dairelere ve yerel yönetimlere iyileştirme konusunda tavsiyelerde bulunmak, kalkınma planlarının uygulanmasını takip etmek, değerlendirmek ve gerektiğinde değişiklikler yapmak, özel sektörün faaliyetlerini kalkınma planlarının amaçlarına uygun bir şekilde düzenleyecek tedbirleri tavsiye etmektir.

DPT'nin yapısı: Yüksek Planlama Kurulu ve Planlama Merkez Teşkilatı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yüksek Planlama Kurulu; Başbakan, üç bakan ve ilgili daire başkanlarından oluşmaktadır. Kurulun görevi, hazırlanan planları incelemek, iktisadi ve sosyal politika hedeflerin belirlenmesinde Bakanlar Kuruluna yardımcı olmaktır. Planlama Merkez Teşkilatı; İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığı, Sosyal Planlama Dairesi Başkanlığı ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığından oluşmaktadır. Her daire, kendi alanları ile ilgili konularda kısa ve uzun vadeli planlar hazırlamakla görevlidir. Koordinasyon Dairesi Başkanlığı ise planların hayata geçirilmesi safhasında, kurumlar arası iş birliğini sağlamakla ve uygulama sonuç raporları hazırlamakla görevlidir. Uygulama sonuç raporlarının hazırlanmasında, yerli ve yabancı uzmanlardan istifade edilmekte, üniversite kadrolarından faydalanılmakta ve ayrıca bilgi, görgü ve ihtisaslarını artırmak amacıyla yurt dışı kurslarına personel gönderilmektedir.

DPT, teknik bir ihtisas kurumudur. Kalkınma yapılacak alanlarda kurulan özel ihtisas komisyonları vasıtasıyla katılımcılığı ön plana çıkaran, bu niteliği ile demokratik bir özellik de taşıyan ve yürütme erkine klavuzluk yapmak üzerine tasarlanan bir danışma kurumudur. Kalkınma ile ilgili hazırladığı çok seçenekli planlar, siyasal bir organ olan Yüksek Planlama Kurulu süzgecinden geçirilerek, Bakanlar Kurulunda görüşülmekte ve nihayetinde, meclis onayına sunularak uygulama safhasına geçilmektedir. Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, bu aşamada devreye girerek, her ilde bulunan İl Koordinasyon kuruları aracılığı ile süreci izlemekte, topladığı verilerle aksayan hususları tespit etmekte ve başarıya ulaşılması için hükûmete öneriler sunmaktadır. Başarıdan bahsedebilmek için sürecin, meclis ve devlet denetleme kurullarının yanı sıra, basın-yayın organları, sivil toplum kuruluşları ve halk tarafından denetlenmesi gerektiğini ifade etmekte fayda vardır. Demokratik kontrol ve şeffaflık, DPT'nin kalkınma sürecindeki başarısını artırmak için kritik öneme sahiptir. Halk

denetimindeki zayıflık, diğ er bir deyişle kurumsallaşamamış demokratik düzen, sürecin başarıya ulaşmasında zafiyet olarak kabul edilebilir.

Kalkınma, ilk başta, ekonomik kalkınma hedefleri doğrultusunda düşünülmüştür. Zaman içinde, sosyal ve kültürel alanlardaki önemi anlaşılmış ve bu alanlar, kalkınma sürecine dahil edilmiştir. Bu değişim, iktisadi kalkınma stratejisinin daha kapsamlı bir anlayışla ele alınmasını sağlamış ve ekonomik büyümenin ötesinde, toplumsal refah, eğitim, sağlık ve kültürel gelişim gibi unsurlarının göz önünde bulundurulmasına vesile olmuştur. Böylece, sürdürülebilir kalkınma, daha bütünsel bir gelişim anlayışı ile ele alınmıştır. Kalkınmanın sanayileşme ile olan yakın ilişkisi, DPT'nin kalkınmadaki ana stratejisinin sanayileşme üzerine olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda genel amacın; Osmanlı'dan devralınan geleneksel sosyal yapıyı, modern bir sanayi toplum yapısına dönüştürmek olduğu ifade edilebilir. Nitekim, bu yüzden kalkınma, iktisadi bir olgu olarak ele alınmakta, sosyal ve kültürel boyutlarına da değinilmektedir. Kalkınmanın sosyal boyutu, h k met ile toplum kesimleri arasında kurulacak bir uzlaşı alanı ihtiyacını ortaya çıkarmış ve bu ihtiyaç doğrultusunda kurulan Ekonomik ve Sosyal Konsey vasıtasıyla çeşitli mesleklerden müteşekkil çalışma gruplarının sürece katılımı sağlanmıştır. Kalkınmanın sosyal boyutu, aynı zamanda gelişen ve modernleşen bir insan modeli üzerinden toplumu şekillendirmeye çalışan çabayı da ifade etmekte ve doğal olarak kültürün de biçimlendirilmesi anlamına gelmektedir. Diğ er bir deyişle DPT, devletçilik anlayışının bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlayış, DPT'nin kuruluş tartışmalarında görülebilmektedir. "Bunun (Devlet Planlama Teşkilatının) ruhu; Bakanlar Kurulu üstünde çalışan bir teşkilât olmasıdır" (Orhan, 1960, s.16).

DPT, kalkınma planlarının oluşturulmasında önemli bir rol oynamış fakat bu süreçte çeşitli zorluklar ve eleştirilerle karşılaşmıştır. Bakanlar Kurulu'nun üzerinde resmi bir statüsü olmamakla birlikte, DPT'nin h k met programlarına yönlendirme etkisi, sıkl a eleştirilen bir nokta olmuştur. Kaya (2012, s. 222), DPT tarafından 1962'de hazırlanan kalkınma planının h k met tarafından büyük ölçüde değiştirilerek kabul edilmesine ve sonrasındaki gelişmelere dikkat çekmektedir. H k metlerin DPT planlarına mesafeli duruşu ve yurt dışı kaynaklı borç alma konusundaki anlaşmazlıklar, bürokrat-siyasetçi çekişmesinin büyümesine yol açmıştır. Bu durum, özellikle siyasi istikrarsızlık dönemlerinde DPT m teşarlarının istifalarını ya da görevden alınmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu

bağlamda, DPT-hükûmet çekişmelerinin, Türkiye'nin ekonomik kalkınma stratejileri üzerinde olumsuz bir etki yarattığı ifade edilebilir.

Pirler (1994, s. 41) tarafından incelenen DPT'nin yerel yönetimlerle ilişkisi, merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki etkisinin ve kontrol mekanizmalarının belirgin bir şekilde öne çıktığını göstermektedir. DPT, yerel yönetimlere danışma ve yönlendirme işlevi dışında, merkezi yönetimin bir uzantısı olarak hareket ederek, yerel yönetimlerin proje geliştirme süreçlerinde sınırlayıcı rol oynamaktadır. Özellikle, belirli bir bütçenin üzerindeki projeler için DPT'den onay alınması zorunluluğu, yerel yönetimlerin bağımsızlıklarını önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Hayata geçirilen projelerin gelişim aşamalarının düzenli olarak DPT'ye bildirilmesi ise yerel yönetimlerin hesap verebilirliğini artırırken, aynı zamanda merkezi otoritenin yerel süreçler üzerindeki denetimini de pekiştirmektedir. Dış kaynaklı kredi kullanımında, kullanılmayan kredilerin başka bir kuruma aktarılması isteklerinde veya yeni teşkilatlanma süreçlerinde DPT'nin görüşünün alınması gerekliliği, bürokrasinin yerel yöneticiler üzerindeki vesayetini artıran diğer örneklerdir. Bu durum, yerel yönetimlerin etkinliğini ve esnekliğini olumsuz etkileyerek, merkezi yönetimin yerel alanlardaki etkisini güçlendirmektedir. Böylece, DPT'nin rolü, sadece destekleyici değil, aynı zamanda kısıtlayıcı bir işlevle de şekillenmektedir.

DPT, 1982 Anayasası'nda yer almayarak anayasal vasfını yitirmiştir. Anayasa'nın 166'ncı maddesi ile ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın, devlet görevi olduğu belirtilmiş ve bu görev için gerekli teşkilatın oluşturulması ile yetinilmiştir. Böylece Anayasa ile sınırları tayin edilmiş kalkınma stratejisinden sakınılmış ve kalkınma, DPT gibi belli bir yapının tekeline çıkarılmıştır. Bu durumu, bir strateji değişikliği ile açıklamak makul görünmektedir. Nitekim, 1980 sonrası, 24 Ocak kararlarıyla neo-liberal ekonomi politikalarının hayata geçirildiği, ulusal ekonominin, uluslararası ekonomiye entegre edildiği ve dolayısıyla daha esnek planlara ihtiyaç duyulduğu bir süreç olmuştur.

DPT, bürokratik vesayet gerekçe gösterilerek 2011 yılında kapatılmıştır. 3 Haziran 2011'de, kabul edilen 641 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile bu kurumun üstlendiği fonksiyonlar, personel yapısı ile birlikte, yeni oluşturulan Kalkınma Bakanlığına devredilmiştir (RG, 8/6/2011, 27958). Ama DPT'nin günümüzde tekrar önem kazanmaya

başladığı görülmektedir.⁴⁰ Vesayetçi nitelikleriyle anılan bu kurumun geri dönüş olasılığı zayıf görünse de bu durum, ilkesiz hükûmet politikalarının yarattığı karmaşalar karşısında, stabil devlet politikalarının yeniden önem kazanması ve planlı kalkınmanın verebileceği kazanımların yeniden fark edilmesinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

4.2.6.3. Hâkim ve Savcılar (Yüksek)⁴¹ Kurulu (HSK)

Kuvvetler ayrılığı ilkesinde, bir devletin egemenlik yetkisinin üçe bölünmesi ve her bir parçanın birbirinden bağımsız organlar tarafından kullanılması, böylece bu üç eşit gücün birbirini dengelemesi öngörülmektedir. Bu organlar yasama, yürütme ve yargı erkleridir.

Yargı erkinin sistem içindeki temel işlevi; yasaların anayasaya uygun olup olmadığını değerlendirmek, adil ve tarafsız yargılama süreci sağlamak, bireyler ve kurumlar arasındaki hukuki uyuşmazlıkları çözmek ve anayasal hakları korumaktır. Yargının bu işlevini yerine getirebilmesi için iki önemli niteliğe haiz olması gerekmektedir. Bu nitelikler, yargının bağımsızlığı ve yargının tarafsızlığıdır. Bu iki hususun varlığından gerçek anlamda bahsedebilmek için öne çıkan anahtar kavram ise hâkimlik teminatıdır. Hâkimlik teminatı, bir hâkimin görev ve sorumluluklarını yerine getirirken azledilemeyeceği, kendisi istemedikçe, emekliye zorlanamayacağı, herhangi bir sebeple aylıklarından yoksun bırakılamayacağı gibi verilen güvencelerdir.

Bu yönde yükselen taleplere, 1950 yılından itibaren CHP'nin seçim beyannamelerinde rastlanmaktadır (Kaynar ve Kalkan, 2022, s. 145). İlk ciddi adım, 1961 Anayasası ile atılmıştır. Üçüncü bölümde yer alan yargı başlığı altında, hâkimlerin bağımsızlığına atıfta bulunulmuş (m.132), hâkimlik mesleği teminat altına alınmış (m.133), hâkimlerin herhangi bir siyasi etki altında kalmaması için özlük işleri Yüksek Hâkimler Yüksek Kurulu'na tevdi edilmiş ve bir hâkimin mesleğe kabul edilmesi, atanması, meslekten çıkarılması ve denetlenmesi gibi hususların bu kurul marifetiyle yerine getirileceği belirtilmiştir (m.144).

⁴⁰ Yeniden Refah Partisi basın açıklaması: Devlet Planlama Teşkilatı, anlaşılabilir bir şekilde “bürokratik vesayet” bahane edilerek, bir kararname ile lağvedilmiştir. Bu teşkilat, daha güçlendirilmiş olarak yeniden kurulmalıdır (Aydal, 2021).

⁴¹ 2/7/2018 gün ve 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 208'inci maddesiyle, “Yüksek” ibaresi kaldırılmıştır.

Kurulun asli üye sayısı (18) olarak belirlenmiştir. Bu üyelerin altısı, Yargıtay genel kurulunca, altısı birinci sınıfa ayrılmış hâkimlerce ve üçer üye de Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu tarafından, yüksek mahkemelerde hâkimlik etmiş veya bunlara üye olma şartlarını kazanmış kimseler arasından seçilmektedir. Adalet Bakanının toplantılara katılabilmekte ama oylamalara katılamamaktadır (m.143). Kurulun yapısı ve işleyişi ile ilgili diğer esaslar, 22 Nisan 1962 gün ve 45 sayılı Yüksek Hâkimler Kurulu Kanunu ile ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. (RG, 25/04/1962, 11091).

1971 Anayasa değişiklikleri, Türkiye'deki yargı sistemini önemli ölçüde etkileyen düzenlemeleri içermektedir. Bu değişikliklerle, birinci sınıf yargıçların ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) Yüksek Hakimler Kurulu'na üye seçme yetkisi kaldırılmış ve tüm üyelerin Yargıtay tarafından seçilmesi esas alınmıştır. Böylece, Yüksek Hakimler Kurulu'nun üyeleri daha bağımsız bir şekilde belirlenmeye başlamıştır. Aynı zamanda, Adalet Bakanı'nın, Kurul üzerindeki etkisi artırılmıştır. 1961 Anayasası'nda toplantılara katılma hakkı bulunurken, oylamaya katılamayan Adalet Bakanı, 1971 değişiklikleriyle gerekli gördüğü hallerde Yüksek Hakimler Kurulu toplantılarına başkanlık edecek, şeklinde bir yetki ile donatılmıştır. Ayrıca, 23 Haziran 1972 tarihinde yürürlüğe giren 1597 sayılı yasayla Adalet Bakanı'nın, Kurul toplantılarında oy kullanma hakkı da tanınmıştır. Bu durum, Adalet Bakanı'nın yargı sürecindeki rolünü güçlendirmiş ve yargı bağımsızlığı konusunda çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir (RG, 28/6/1972, 14229).

1982 Anayasası ile Yüksek Hâkimler Kurulu ve 1961 Anayasası ile oluşturulan Savcılar Yüksek Kurulu birleştirilmiştir. Yeni oluşumun ismi, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu olarak değiştirilmiştir. Adalet Bakanı, kurulun başkanı, Adalet Bakanlığı müsteşarı, kurulun tabii üyesi sayılmıştır. Kurulun üç asıl ve üç yedek üyesi Yargıtay Genel Kurulunun, iki asıl ve iki yedek üyesi Danıştay Genel Kurulunun kendi üyeleri arasından, her üyelik için gösterecekleri üçer aday içinden Cumhurbaşkanınca, dört yıl için seçilmesi hükme bağlanmıştır (m.159). Ayrıca gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde, Adalet Bakanına hâkim ve savcılar geçici görevlendirme yetkisi tanınmıştır. Evren (1990, s. 474)'e göre bu değişiklikler, Anayasa'nın tabiatında var olan tabii hâkimlik özelliği ile ilgilidir. Mahkemelerin bağımsızlığının kurumsal yollarla sağlanması ve hâkimlerin seçiminde siyasi gücün eksik olması, Anayasa'nın tabii hâkimlik ilkesini zedelemektedir.

Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, 2010 yılı değişiklikleriyle Adalet Bakanlığından ayrı bir bütçeye sahip olmuş ve özerk bir mali yapıya kavuşmuştur. Üye sayısı (22)'ye

çıkarılmıştır (Bakırcı, 2022, s. 26). 2017 sonrası yapılan değişikliklerle ismindeki “yüksek” ibaresi kaldırılmıştır (KHK, 02.07.2018/703, m.208/a). Üye yapısındaki asıl-yedek ayrımı uygulamasından vazgeçilmiştir. En güncel hâliyle üye yapısı şu şekildedir: Tabii üye statüsündeki Adalet Bakanı ve Adalet Bakanı yardımcısı da dahil olmak üzere toplam (13) üyeden oluşmaktadır. Dört üyesi Cumhurbaşkanı, yedi üyesi TBMM tarafından dört yıllığına seçilmektedir. Cumhurbaşkanı, birinci sınıf adli yargı hâkim ve savcıları arasından üç, birinci sınıf idari yargı hâkim ve savcıları arasından bir üye seçmektedir. TBMM, Yargıtay üyeleri arasından üç, Danıştay üyeleri arasından bir, avukat veya öğretim üyeleri arasından üç üye seçmektedir.

Yukarıdaki yapısal fraksiyonlar, bu kurumun önemini ve paylaşılamazlığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Üye seçimi konusunda, yasama, yürütme ve yargı organları arasında süregelen gelgitler, oluşturulan kombinasyonlar, bu kurumun yapısında bir denge sağlama çabası olarak da yorumlanabilir. HSK’nın bir işlevi de yasama ve yürütme organlarının yargı üzerindeki etkisini azaltmak ve böylece yargı organlarının tarafsızlığını ve bağımsızlığını korumaktır. Üyelerinin belirli bir yargı kariyerine sahip olması ve çeşitli meslek gruplarından temsilcilerle desteklenmesi, kurumun işleyişine şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlamaktadır. Bu çerçevede, üye seçimi sürecinin karmaşık doğası, ilgili organlar arasındaki etkileşimlerin ve güç dengesinin önemini de ortaya koymaktadır. Bu kurumu bu kadar özel yapan husus, adaleti sağlamanın yanı sıra Yargıtay ve Danıştay’a üye seçmesidir. Ayrıca, adli ve idari yargı hâkim ve savcıları mesleğe kabul etme, atama ve nakletme, geçici yetki verme, yükseltme, birinci sınıfa ayırma, kadro dağıtma, meslekte kalmaları uygun görülmeyenler hakkında karar verme, disiplin cezası verme, görevden uzaklaştırma gibi mesleki sorumlulukları yerine getirmektedir.

Dolayısı ile bu kurumun tarafsızlığına ve bağımsızlığına gölge düşürecek etkiler, kurumun bir vesayet kurumu olarak addedilmesinin sebebini oluşturmaktadır. Örneğin, Kurul Başkanı Adalet Bakanının bir hükûmet üyesi olması, yürütmenin yargı içindeki eli olarak kabul edilmektedir. Bu kabul, yürütmenin kurul içindeki temsilcisi vasfıyla makul karşılanırsa bile Adalet Bakanı yardımcısının kurulun tabii üyesi sayılmasının mantıki bir açıklaması bulunamamaktadır. Öte yandan dört üyenin Cumhurbaşkanı tarafından seçiliyor oluşu, bu durumu daha pekiştirmekte ve kurumu neredeyse yürütmenin bir uzantısı hâline dönüştürmektedir. Bu hususlar, kuvvetler ayrılığı ilkesinden ziyade, yasama ve yürütme

erklerinin, yargı erkinde temsil edilmesi esasına dayanan bir görüntünün ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Pek çokları gibi konuyu bu bağlamda ele alan Bakırcı (2022, s. 28) da bu hususlara ek olarak, Adalet Bakanlığına bağlı bürokratlarının Kurul içinde görev almasını, yargıç ve savcılarının disiplin işlemlerinin bakanlık müfettişlerince yerine getirilmesini, Kurul kararlarına karşı yargı yolunun açık olmamasını vurgulamaktadır. Hâkimler ve Savcılar Kurulunun yargıyı kontrol etmek için dizayn edilebileceği yönünde dile getirilen bu yöndeki kaygılar, üye seçimi konusunu ciddi bir mesele hâline dönüştürmektedir. Hâkimler ve Savcılar Kurulunun 1982’de görüldüğü üzere hâkim görüşü tarafından veya 2017 sonrasında görüldüğü üzere siyasi parti ilişkili kanallar vasıtasıyla oluşturulması, tarafsızlık ve bağımsızlık ilkelerine yönelik eleştirilerin artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla kendi bağımsızlık ve tarafsızlığını sağlayamamış bir kurulun, yargı bağımsızlığına nasıl katkıda bulunabileceği, cevaplanması gereken bir soru olarak öne çıkmaktadır. Yasama ve yürütme erklerinin halk tarafından doğrudan seçildiği göz önüne alındığında, yargının, millî iradeyi temsil yönünün zayıf kaldığı ve bu durumun kuvvetlerin kuvvet derecesinde bir ahenksizliğe yol açtığı ifade edilebilir. Gerçek anlamda bir kuvvetler ayrılığı ilkesinden bahsedebilmek için öncelikle yargının, yürütme ve yasama karşısındaki konumunun eşitlenmesi ve egemenlik bütününden kendi kullanımına ayrılan üçte birlik kısmının hakkaniyetle kullanabilmesinin sağlanması, bir ön koşul olarak ortaya çıkmaktadır.

4.2.6.4. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı

Çöküş döneminde, birbiri ardına yaşanan yenilgiler, millet ve ulus kavramlarının öne çıkarılmasına ve kurtuluşun, bu kavramlara sıkı sıkıya sarılmakla mümkün olabileceği düşüncesine yol açmıştır. İttihat ve Terakki döneminde belirginleşen bu anlayış, Osmanlı’dan devralınan toplum yapısının kültürel dönüşümü ile alakalı olduğuna kadar, modernleşme yönünde ilerlenilen çizgide Batı kültürünün etkilerinden korunmayı da amaçlamaktadır. Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti, bu bağlamda kurulmuş bir teşebbüstür.

Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti, eğitimde birliği sağlamak, Türklük bilincini uyandırmak ve Türklerin kendilerine güven duygularını yeniden canlandırmak amacıyla bir grup elit tarafından 1915’te bir dernek statüsünde kurulmuştur (Gündüz ve Bayrak, 2010, s. 1935). Cemiyetin faaliyetleri, İttihat ve Terakki görüşleri doğrultusunda gelişmiş ve Cumhuriyet

politikalarına sirayet etmiştir. 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kapatılmış, Cumhuriyet sınırları içinde yer alan tüm okullar, Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır (RC, R 6/3/1340, 63). 1926'da çıkarılan 789 sayılı Maarif Teşkilâtı Hakkındaki Kanun ile ilk ve ortaöğretim okullarının müfredatları belirlenmiş, eğitim hizmeti modernize edilmeye çalışılmıştır. Bu Kanun'un ikinci maddesi ile talim ve terbiye işleriyle iştigal etmek üzere bir daire de kurulmuştur.

Münhasıran talim ve terbiye işleriyle iştigal etmek üzere Maarif Vekâletinde bir talim ve terbiye dairesi ihdas olunmuştur. Bu daire bir reisin idaresi altındadır. Dairenin şubeleriyle teşkilâtını idare etmek üzere reisten başka azamî on mütahassis bulunacaktır. Daireye lüzumu kadar memur tayin olunur. Dairenin teşkilâtı ve vazifesinin hududu İcra Vekilleri Heyetince yapılacak bir talimatname ile tesbit ve tayin edilir (RC, 3/4/1926, 338).

Aynı yıl düzenlenen Heyet-i İlmiye toplantısında alınan kararlar ile 1921'den itibaren faaliyette bulunan Telif ve Tercüme Heyeti'nin işleri, Talim ve Terbiye Dairesine bırakmıştır. Bu işler; eser yazılmasını teşvik etmek, uzman personel temin etmek, ilkokul ve ortaokullar için eser yazmak, okutulacak ders kitaplarını belirlemek, ilkokulların yaygınlaşmasını sağlamak, halka İslam inancını, benliğini ve menşeyini öğretmek ve yüksek ilim çalışmaları yapmaktır (Heyeti İlmiye Kararları, 1926).

Eğitim sisteminde bilgi; maddi dünyaya hükmetmek amacıyla kullanılacak bir araç olarak kabul edilmiş ve bilginin doğru bir şekilde kullanımıyla cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaşların yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Talim ve Terbiye Kurulu da her türlü hurafe ve fikirlerin eğitim alanından temizlenmesini ve cehaletin yok edilmesi görevini üstlenmiştir. Talim ve Terbiye Kurulu'nun bir diğer amacı ise Türk dilini, millî dil olarak hâkim kılmak olmuştur (CHF, 1931, s. 79).

Talim ve Terbiye Kurulu, anayasalarda belirtilmiş bir kuruluş değildir. Anayasalarda belirtilen eğitim esaslarının hayata geçirilmesinde etkin rol üstlenen inceleme ve danışma organıdır. Millî Eğitim Bakanlığına bağlı faaliyet göstermektedir. Teşkilat hiyerarşisinde, Millî Eğitim Bakanından sonra Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı gelmektedir. Kurulun vasi işlevi; eğitim ve öğretim işlerinin süreklilik arz eden teknik bir ihtisas alanı olması, eğitim ve öğretim işlerinin devlet sorumluluğu altında olması ve dolayısıyla bürokratik politikanın, geçici hükûmetlerin siyasi politikalarının uzun vadeli etkilere yol açmasının önüne geçmesinden kaynaklanmaktadır. Bu doğal sonuç, Talim ve Terbiye Kurulunu, siyasi karar alma mekanizmalarının bir adım önüne çıkarmaktadır. Erdoğan (2011)'in ifadesiyle Talim ve Terbiye Kurulu, eğitim alanının yasama organı işlevini yerine getirmektedir.

Eğitim konusundaki genel kanı, eğitim meselesinin, siyasetçilere bırakılamayacak kadar önemli olduğudur. Bu yüzden eğitim ve öğretim hizmetlerinin sorumluluk ve denetimi Anayasa ile Devlet'in bizzat kendine tevdi edilmiştir. Talim ve Terbiye Kurulu da Anayasa'da belirtilen hükümler ve Millî Eğitim Temel Kanunu kapsamında faaliyet göstermektedir. 1983'de, eğitim yönetimi ile ilgili faaliyetler, Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı adı altında birleştirilmiştir. Talim ve Terbiye Kurulu, bu çatı altında faaliyetlerine devam etmiştir. 1984'de çıkarılan yönetmeliğe göre temel görevi, bakanın en yakın ilmi danışma ve karar organı olarak çağdaş metotlarla topyekün millî eğitimi gerçekleştirmek olarak belirlenmiştir (m.5/a). Diğer görevleri, eğitim ile ilgili plan ve programlarının araştırılması, eğitim standartlarının geliştirilmesi, yurt içi ve yurt dışı eğitim hareketlerinin takip edilmesi, ders kitapları ve yardımcı materyallerin hazırlanması, ar-ge çalışmalarının yürütülmesi, denetleme sonuç raporlarının düzenlenmesi, öğretmenlik ve eğitim idareciliğinin gelişimini sağlayacak tedbirlerin alınması gibi konulardır (RG, 1/12/ 1984, 18592). Süreç içinde farklı aşamalardan geçen kurul, 2022'de yayınlanan 6512 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile günümüzdeki şeklini almıştır. (RG, 10/12/2022, 32039). Bu yönetmelikte ideoloji vurgusundan vazgeçildiği evrensel değer ve standartlara vurgu yapıldığı görülmektedir (m.7). Dolayısıyla eğitim sisteminin daha katılımcı ve farklı görüşleri içeren bir yapıya doğru yönelmekte olduğu ifade edilebilir.

Eğitim sistemini inceleyen nitelikli çalışmalar, eğitimin belli bir ideoloji ile çerçevelenemeyeceği konusunda hemfikirdir. Ancak Çelik (2014, s.7)'in de değindiği üzere, müzik ve spor dersleri de dahil olmak üzere eğitimde yoğun bir şekilde Atatürkçülüğün endoktrine edilmesi tek yönlü bir eğitim sisteminin oluşmasına yol açmaktadır. Bu süreçte öğretmenler, sadece ilim öğretmekle görevli olmayıp, ideolojinin propaganda araçları hâline dönüşmektedir. Vatan ve millet kavramlarının, yurda yönelen tehdit, tehlike ve savaş kavramları etrafında inşa edilmesi hem toplum içinde hem de diğer toplumlara karşı güvensizliği körüklemekte, vatandaşlık kavramının Türkçülük merkezli bir eksende yorumlanması ötekileştirmeyi tetiklemekte ve eğitimi, militarist çizgiye yakınlaştırmaktadır. Pedagojik açıdan uygun bulunmayan bu türde bir eğitimin, 27 Mayıs sonrası siyasette etkin bir güce dönüşen elitlerin perspektifi doğrultusunda şekillendiği ifade edilebilir. Bu politikalar, eğitim işlerinden mesul Talim ve Terbiye Kurulunu, pretoryan ağın bir parçası hâline dönüştürmektedir.

4.3. Pretoryan Sistemde Sorunlar ve Revizyon Süreci: 1982 Anayasası

1971 ve 1973 yılları arasında hüküm süren ara rejim hükûmetleri siyasi istikrarı sağlama konusunda başarısız olmuştur. Uyguladıkları yasaklayıcı ve cezalandırıcı yöntemler, durumu daha da karmaşık hâle getirmiştir. 1973'ten sonra kurulan koalisyon hükûmetleri de yetersiz kalmıştır. Süreç, siyasi bir çözüm üretmekten ziyade, Ecevit ve Demirel arasında süregiden horoz dövüşü misali kısır döngüye girmiştir.

Bu dönemin politik özeti şudur: Demirel Ecevit'i yıkmak için uğraşır; yıkar, iktidar olur. Sonra Ecevit Demirel'i yıkmak için uğraşır; yıkar, iktidar olur. Yani Ecevit gelir, Demirel gider. Demirel gelir, Ecevit gider. Koltuğu ele geçirmek için bin bir türlü dolap çevrilir. Uzlaşmak yerine kavga etmek tercih edilir (Bilici, 2016, s. 3311).

1977 yılı, 12 Eylül müdahalesine giden sürecin eşik noktası olarak kabul edilebilir. Sağ ve sol grupların çatışmaları, siyasi suikastlar, faili meçhul cinayetler, etnik çatışmalar ve ideolojik ayrışmalar gittikçe hızlanan bir ivmelenmeyle bu yıldan itibaren artış göstermiştir. 1 Mayıs 1977 İşçi Bayramı, bu sürecin başlangıç noktasıdır. İstanbul'da düzenlenen törene, DİSK'e bağlı tüm işçilerin yanı sıra Petrol-İş, Yol-İş, YSE-İş, Maden-İş, Türk-İş'e bağlı işçiler, demokratik kuruluşlar, meslek odaları, Dev-Genç, öğrenci dernekleri, öğretmen birliğini temsil eden TÖB-DER, Tabipler Odası, Yazarlar Sendikası, İN-DER, DDKO, Köy-Koop, Görsel Sanatlar Derneği gibi pek çok sivil toplum örgütü katılmıştır. Gösterilerin ana teması, "işçiyiz, güçlüyüz, devrimlerde öncüyüz" sloganları etrafında birleşen Milliyetçi Cephe karşıtlığıdır. Kimliği belirlenemeyen kişilerce kalabalığa açılan ateş, çıkan izdiham ve emniyetin hatalı müdahalesi sonucunda (33) kişi olay yerinde hayatını kaybetmiştir. (Cumhuriyet, 2 Mayıs 1977). Olay, muhalefet lideri Ecevit tarafından, demokrasi karşıtlarının tertibi olarak, SDP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar tarafından, CİA'nın bir oyunu, TİP Genel Başkanı Behice Boran tarafından, büyük sermayenin operasyonu, Cumhuriyetçi Güven Partisi tarafından, Türkiye'yi parçalamak ve bölmek isteyenlerin eylemi olarak, Disk Genel Başkanı Kemal Türker tarafından, Milliyetçi Cephe ve CİA'nın hizmetindeki faşistlerin demokratik güçlere karşı gerçekleştirdikleri bir saldırı şeklinde yorumlamıştır. MHP, olaylara sebebiyet veren DİSK ve CHP'nin kapatılması gerektiğini söylemiş, Başbakan Demirel, hükûmetin üstüne düşen her şeyi yaptığını ifade etmekle yetinmiş, Adalet Partisi Genel Sekreteri Nahit Menteşe ise komünizm tehlikesine karşı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulmasını gündeme getirmiştir (Milliyet, 3 Mayıs 1977)

Erzincan, Malatya, Sivas, Tunceli, Maraş ve Çorum’da meydana gelen etnik temelli şiddet olayları, vahameti artırmıştır. 19 Aralık 1978’den 26 Aralık 1978’e kadar olan süren Kahramanmaraş olaylarında (120) kişi yaşamını yitirmiştir (Güler, 2022, s. 357). Ermeni terör örgütü ASALA’nın yurt dışındaki diplomatlara yönelik suikastları bir türlü önlenememektedir. Siyasi cinayetler doruğa ulaşmıştır. 1979 senesi içerisinde toplam (7384) anarşik olay cereyan etmiştir. Bu olaylarda (1.252) kişi ölmüş, (5400) kişi yaralanmıştır (Evren, 1990, s. 336). İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dekan Yardımcısı Prof. Dr. Ümit Doğanay, Fedai Dergisi sahibi Kemal Fedai Coşkun, MHP İl Yönetim Kurulu üyesi ve gazeteci İlhan Darendelioğlu, İÜ İktisat Fakültesi öğretim üyesi ve Cumhuriyet Gazetesi’nin eski yönetim kurulu üyesi Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil, TRT Prodüktörü Ümit Kaftancıoğlu, MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak, CHP Nevşehir İl Başkanı Mehmet Tekiner, MHP Gaziosmanpaşa İlçe Başkanı Ali Rıza Altınok, CHP İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu, eski Başbakan Nihat Erim, Maden İş Genel Başkanı Kemal Türkler cinayetleri bunlardan bazılarıdır. Uzun süre Türkiye gündemini meşgul edecek PKK terör örgütünün tohumları yine bu dönemde atılmıştır. Yasa dışı örgütler tarafından İstanbul’un bazı semtlerinde ve Fatsa’da kurtarılmış bölgeler ilan edilmiştir.

Ataay (2022, s. 230)’a göre 12 Eylül’ün görünen gerekçesi siyasi kutuplaşma ve şiddet olayları olsa da altta yatan asıl büyük neden ekonomik krizdir. Orta Doğu’da yaşanan savaşlar nedeniyle petrol fiyatlarında yaşanan artışlar, ithal mal fiyatlarının yükselmesine ve enflasyonun artmasına neden olmuştur. Döviz sıkıntısı ve artan borç yükünden kaynaklı ekonomik sıkıntılar, halkın günlük yaşamını ciddi şekilde etkilemekte ve temel ihtiyaçların karşılanmasında güçlükler yaşanmaktadır.

Meclis ise ülke gündemi ile ilgili sorunları çözmek bir yana, temel işlevini dahi yerine getirmekte acze düşmüştür. 22 Mart 1980 ile başlayan Cumhurbaşkanlığı seçimi giderek laçkalaşmış ve 115’inci tur gelmesine rağmen mevcut adayların içinden biri seçilememiştir⁴² Cumhurbaşkanının bir türlü seçilememesi siyasi sistemi kilitlemiştir. Çözumsuzlük, siyasi bir alışkanlık hâline gelmiştir. Tüm bu gelişmeler, devletin bekası kaygısının yeniden gün

⁴² 11 Eylül 1980 günü Meclis, 115’inci tur için toplandı ancak çoğunluk yoktu. Vekiller, “Yarın devam ederiz” diyerek binadan ayrıldılar, fakat Meclis’in tam karşısındaki Genelkurmay’ın ışıkları hâlen yanıyordu (Kızılkaya, 2014).

yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Ecevit, “Böyle giderse biri düdüğü çalar ve demokrasi biter,” demektedir (Milliyet, 7 Eylül 1980).

TSK, Bayrak Harekâtı adını verdiği bir darbe ile 12 Eylül 1980 günü yönetime el koymuştur. Zürcher (2000, s. 405)’in tabiriyle “Üçüncü Cumhuriyet” başlamıştır. Darbeyi gerçekleştiren Genelkurmay Başkanı Evren’e göre bu bir ihtilal değildir. Koruma ve kollama harekâtıdır (MGKTD, 1980, s. 4). Siyasilere yönelik inancın tamamen yitirilmiş olmasının sonucudur. Yapmış olduğu açıklamalarda, ülkenin içinde bulunduğu sosyal, siyasi ve ekonomik açmazların çözümsüzlüğünü vurgulamaktadır. Bu harekât ile amaçlanan; vatan ve milletin bütünlüğünü muhafaza etmek, refah ve mutluluğu sağlamak, etkisi azaltılmaya çalışılan Atatürk ilkelerine yeniden güç ve işlerlik kazandırmak, kendi kendini kontrol edemeyen demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmak ve kaybolan devlet otoritesini yeniden tesis etmektir. Sürece katkı sağlayan uluslararası gelişmeler de bulunmaktadır. ABD-Sovyet karşıtlığının yükseldiği bir dönemde, mevcut iktidarların ABD politikaları ile uyumsuzluğu, böylesi bir müdahalenin koşullarını hazırlayan dış etmendir. “8 Ocak 1980’de ABD Dış İşlerinden Matthew Nimetz, Türk-Amerikan Savunma ve İş Birliği Antlaşmasını sonuçlandırmak için Türkiye’ye gelmiş ama Demirel’in bölgedeki durumu ciddiye almadığını görmüştür. Üstelik, NATO’nun askerî kanadına girmek isteyen Yunanistan’ın talebini, veto eden bir Türkiye, ABD çıkarları ile uyumlu değildir. Türk generalleri ise Yunanistan’a ödün vermeyi kabul etmektedir” (Ahmad, 2010, s. 455).

1980 müdahalesi öncesinde veya esnasında ordu içi kamplaşma hareketlerine rastlanmaz. Bu yönüyle 1960 müdahalesinden farklılaşmaktadır. 1960 müdahalesi, ast konumdaki subaylar tarafından Genelkurmay Başkanının alaşağı edilmesi suretiyle gerçekleşirken, 1980 müdahalesi bizzat Genelkurmay Başkanı tarafından planlanıp yönetilmiştir. 1960 müdahalesi, Demokrat Parti iktidarına karşı yapılırken, 1980 müdahalesi tüm partilere tavır almıştır. 1960 müdahalesi Demokrat Partinin istibdat yönetimini hedef almış, 1980 müdahalesi siyasi partilerin birbirleriyle uzlaşmaz tutumunun yarattığı yönetim zafiyetinin yarattığı sonuçlar üzerine yoğunlaşmıştır. 1960 müdahalesi, oluşturduğu anayasal kurumlarla yeni bir sistem inşa etmiş ve sistemin işlevsizliği 1980 müdahalesini yaratmıştır. Diğer bir deyişle, anayasal sistemin yarattığı sorunları çözemeyen siyasiler nedeniyle sistemin revize edilme işlevini bizzat ordu üstlenmiştir. Bu çıkarımı Anayasa yapım sürecinde görmek mümkündür. 27 Mayıs sonrasında, demokratik yönü her ne kadar tartışmalı olsa da belli bir kesimin görüşlerinin dikkate alındığı bir Anayasa yapım

sürecinden bahsetmek mümkün iken, 12 Eylül sonrasında böylesi bir çabaya dahi rastlanmamaktadır. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun tarafından oluşturulan Millî Güvenlik Konseyi, sadece bir danışma meclisine ihtiyaç duyarak yasama çalışmalarına başlamıştır.

Millî Güvenlik Konsey Başkanı Evren'in açılış konuşması: Konseyimiz yasama çalışmalarına başlarken, görüşeceği işlerin, çıkaracağı kanunların yurdumuz ve milletimiz için hayırlı, uğurlu ve isabetli olması için çalışmalarımızın başarılı ve verimli olmasını diliyorum (MGKTD, 1980, s. 2).

29 Haziran 1981 gün ve 2485 sayılı Kanun'a göre Kurucu Meclis; Millî Güvenlik Konseyi ile Danışma Meclisi'nden oluşmaktadır. (160) kişilik Danışma Meclisinin tamamı, Millî Güvenlik Konseyi tarafından seçilmektedir. Bunların (40)'ı doğrudan Konsey tarafından, geriye kalan (120)'si illere yapılan müracaatlar doğrultusunda il valilerince gösterilen adaylar arasından yine Konsey tarafından seçilmektedir. Aday olma şartları; Türk vatandaşı olmak, otuz yaşını bitirmiş bulunmak, yükseköğrenim yapmış olmak, kısıtlı veya kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak, askerlik hizmetini yapmış olmak, yüz kızartıcı suçlardan hüküm giymemiş olmak ve 11 Eylül 1980 tarihi itibarı ile herhangi bir siyasi partinin üyesi olmamaktır. Konsey tarafından doğrudan seçilecek üyeler, yükseköğrenim şartından muaf tutulmuştur. İllerin göstereceği adaylarda belli bir süre bulundukları illerde ikamet etme şartı aranmıştır. Bu koşullarda oluşturulan Danışma Meclisi, (15) üyeden oluşan bir alt komisyon belirlemiş ve bu komisyonun hazırladığı taslak, 17 Temmuz 1982 tarihinde Danışma Meclisi'nde görüşülerek, 23 Eylül 1982 günü kabul edilmiştir (Gözler, 2021, s. 191). Söz konusu tasarı, Millî Güvenlik Konseyi tarafından incelenmiş ve eklenen geçici bir madde ile Cumhurbaşkanı seçimi, Anayasa oylamasına dahil edilmiştir. 7 Kasım 1982 Pazar günü, düzenlenen referandum sonuçları şu şekildedir: Kayıtlı seçmen sayısı (20.690.914), halk oylamasına katılanların sayısı (10.605.466), katılma oranı (% 91.27), geçerli oy sayısı (10.041.990), kabul oyu verenlerin sayısı (17.215.559), ret oyu verenlerin sayısı (1.626.431), kabul oyu verenlerin oy oranı (% 91.37)'dir (RG, 20/11/1982, 17874). Böylece Evren, halk tarafından doğrudan seçilen ilk Cumhurbaşkanı unvanını elde etmiştir. Yeni Anayasa'nın kabulü ile Danışma Meclisi'nin varlığı sona ermiştir. Millî Güvenlik Konseyi ise Anayasa'nın geçici 2'inci maddesi gereği, altı yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı

Konseyine dönüştürülmüştür. Eski kuvvet komutanlarından oluşan Konsey, bu süre zarfında, Cumhurbaşkanının danışmanlık heyeti rolünü üstlenmiştir.

1982 Anayasası'nda, devletin temel nitelikleri aynen muhafaza edilmiş, mevcut siyasi hayatın işleyişinde tecrübe edilen aksaklıklar giderilmeye çalışılmıştır. Diğer bir deyişle, 1961 Anayasası revize edilmiştir. Gözler, 1982 Anayasası'nın sahip olduğu nitelikleri "kazuistik yöntem"⁴³, katılık, güçlü yürütme, daha az katılımcı demokrasi modeli sunması ve tikanıkları giderici çözüm yolları sunması başlıkları altında incelemektedir (Gözler, 2021, s. 192). Bu bağlamda, 1982 Anayasası'nın 1961 Anayasası'na oranla Cumhurbaşkanını daha da güçlendiren bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Devlet otoritesi güçlendirilmiş, birey özgürlük alanlarını kısıtlanmış ve demokrasinin gelişimi kontrol altına alınmıştır. Bu süreçte, tüm siyasi parti faaliyetlerini yasaklanmış ve siyasi partilerin uzantıları feshedilmiştir. Feshedilen siyasi partilerin ve her türlü uzantılarının tüm mal varlıkları hazineye devredilmiştir. Kamu düzeni ve asayiş gerekçe gösterilerek DİSK, MİSK ve bunlara bağlı işçi sendikalarının faaliyetleri durdurulmuş, parti ve sendika yöneticileri gözlem altına alınmıştır. CHP'nin, Atatürk'ün mal varlığının üzerindeki tasarrufları, Devlet Genel Sekreterliğine tevdi edilmiştir. Anayasa'nın halk tarafından kabul edilmesiyle Evren Cumhurbaşkanı seçilmiş ve siyasi parti faaliyetleri de kademeli ve kontrollü bir şekilde serbest bırakılmıştır. TSK'nın, 12 Eylül 1980 ile Evren'in Cumhurbaşkanı görev süresinin bitimi olan 9 Kasım 1989 arasındaki dönemde, yönetici tipi pretoryan ordu davranışlarını tümüyle sergilediği söylenebilir.

4.8.1. Yükseköğretim Kurulu (YÖK)

Yükseköğretim, bireylerin akademik ve mesleki gelişimlerine katkıda bulunarak toplumun ihtiyaçlarına yönelik nitelikli iş gücünün yetişmesini amaçlayan önemli bir eğitim aşamasıdır. Yükseköğretim sistemi, 1981 öncesinde karmaşık bir yapıya sahiptir. Merkezi planlama eksiklikleri ve kurumsal koordinasyonsuzluk gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Bu durum, hem yükseköğretim kurumları arasındaki iş birliğini zayıflatmış, hem de eğitim kalitesinde düşüşe yol açmıştır.

⁴³ Kazuistik yöntem: Gelecekte, sistemin işlerliğini etkileyebilecek olası problemleri, öncesinde hesap ederek, her bir olası sorun için ayrı ayrı ve ayrıntılı çözüm stratejileri geliştirmek.

1961 Anayasası, üniversitelerin, akademik özgürlük ve özerklik açısından önemli kazanımlar elde etmesini sağlamıştır. Anayasa'nın 120'inci maddesi, üniversiteleri, bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişileri olarak tanımlamıştır. Devlet tarafından kurulabilmekte ve özgür bir akademik ortam sunulmaktadır. Aynı madde, üniversite yönetimlerinin öğretim üyeleri tarafından seçilen organlarca yürütüleceğini ve öğretim üyelerinin görevlerinden keyfi olarak uzaklaştırılmayacağını açıkça ifade etmektedir. Ayrıca, üniversitelerde serbest araştırma ve yayın yapma hakkı tanınması, akademik gelişim açısından önemli bir adım olmuştur. Öğretim üyeleri ve yardımcılarının siyasi partilere üye olma hakkından muaf tutulmaları da üniversitelerin bağımsızlığının korunmasına yönelik bir düzenlemedir. Ancak, partilerin genel merkezleri dışında yönetim görevlerine girmemeleri gerektiği hükmü, üniversitelerin siyasetle olan ilişkisini düzenleme çabasını göstermektedir.

1968 yılından itibaren Türkiye'de artış gösteren öğrenci olayları, üniversitelerin özerkliği üzerinde olumsuz etkiler yaratmış ve bu duruma karşı çeşitli önlemlerin alınmasını zorunlu hâle getirmiştir. 20 Eylül 1971 tarihinde kabul edilen 1488 sayılı Kanun ile üniversitelere yönelik yeni düzenlemeler getirmiştir. Üniversite bütçelerinin, genel ve katma bütçelerin bağlı olduğu esaslara uygun olarak denetleneceği belirtilmiştir. Üniversitelerin, suç ve suçluların kovuşturulmasına engel olamayacağı vurgulanmıştır. Bu yöndeki aksaklıkların giderilmesi için üniversitelerin kendi organları tarafından yönetilmesi hususu, devletin gözetim ve denetimi altına alınmıştır. Ayrıca, bu önleme ek olarak fakülte, kurum ve kuruluşlarda öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi durumunda, Bakanlar Kurulu kararı ile bu kuruluşların idarelerine el konulabilmesi olanağı da getirilmiştir. Ancak bu işlemin uygulanabilmesi için meclis onayı zorunlu kılınmıştır. Bu düzenlemeler, üniversitelerdeki özerkliğin ciddi bir şekilde kısıtlandığını ve devletin eğitim sistemi üzerindeki etkisinin arttığını göstermektedir.

Evren (1990) yükseköğretim kurumlarının yönetiminde özerklik konusunu ele alırken, ilmi özerklikler dışında kalan tüm özerkliklerin kaldırılması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, üniversitelerin disiplin yönetmeliklerinin standartlaşması ve böylelikle her üniversitenin aynı kurallar çerçevesinde yönetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Evren'e göre, üniversitelerdeki rektörlerin, özerkliği bahane ederek güvenlik güçlerini kampüse almama kararları, olayların önlenememesine yol açmakta ve bu durum, güvenliği zedeleyebilmektedir. 1971 düzenlemeleri, bu sorunları çözmeyi amaçlasalar da Evren'in belirttiği üzere, yeterli olmamıştır. Bu bağlamda, tüm üniversitelerin tek bir çatı altında

birleştirilmesi gerektiği fikri, daha merkezi ve düzenli bir yönetim yapısının oluşturulmasını hedeflemektedir. Böyle bir yapının, üniversitelerdeki disiplin açısından tutarlılığı artırabileceği ve güvenlik sorunlarına daha etkin bir şekilde yanıt verebileceği düşünülmüştür. Bu öneri, yükseköğretim sisteminin daha sağlam bir çerçevede işleyebilmesi için yapılan bir çağrı niteliğindedir.

Bu anlayış doğrultusunda, Yükseköğretim Kurulu oluşturulmuştur. Ayrıca, geçmişte yaşanan bazı aksaklıklarla ilgili hususlara netlik getirilmiştir. 1982 Anayasası hükümlerine göre öğretim üyeleri her türlü bilimsel araştırma ve yayında bulunabilirlerdi; ancak bu yayınlar, devletin varlığını ve milletin bölünmezliği aleyhine olamazdı (m.130). Rektörler, Cumhurbaşkanı tarafından seçilecekti. 131'inci madde ile Yükseköğretim Kurulu'na anayasal bir vasıf kazandırılmıştır. "Böylece yirmi yedi üniversite ile bunlara bağlı fakülte, enstitü, yüksekokul, konservatuvar ve yüksekokul, birleşik bir yapıya dönüştürülmüştür (YÖK, 2024)⁴⁴. Milli Güvenlik Konseyi tarafından 4 Kasım 1981 günü kabul edilen ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile yükseköğretimin amaç ve temel ilkeleri belirlenmiştir. Ana ilkeler, yükseköğretim gerekliliklerinin yanı sıra Atatürk ilke inkılapları ile Türk milliyetçiliği ekseninde şekillenmektedir (m.4).

Yükseköğretim Kurulu, üniversiteler, Bakanlar Kurulu ve Genelkurmay Başkanlığınca seçilen ve sayıları, nitelikleri ve seçilme usulleri kanunla belirlenen adaylar arasından, rektörlük ve öğretim üyeliğinde başarılı hizmet yapmış profesörlere öncelik vermek sureti ile Cumhurbaşkanınca atanan üyeler ve Cumhurbaşkanınca doğrudan doğruya seçilen üyelerden kurulur (m.131). Bu kurul, 12 Eylül süresince, askerî cuntanın alt bir sistemi gibi hareket ederek, üniversitelerdeki tasfiyelerde önemli rol oynamıştır. Sıkıyönetim komutanlıkları hem YÖK'ün gönderdiği listedekileri hem de kendilerinin tespit ettiği öğretim elemanlarının işine son vermiştir. Üniversiteler, bu süre içinde, öğretim elemanlarının yaklaşık (% 10)'nu kaybetmiştir. Bu oran, Türkiye gibi kaynakları sınırlı bir ülke için hiç de azımsanamayacak bir kayıptır. (Kılıç, 2023, s. 349).

⁴⁴ Güncel istatistiklere göre; 2022-2023 öğretim yılı itibarıyla (208) yükseköğretim kurumunda (6.950.142) öğrenci, (184.566) öğretim elemanı bulunmaktadır. (6.950.142) öğrencinin (6.204.078)'i devlet üniversitelerinde, (735.433)'ü vakıf üniversitelerinde, (10.631)'i vakıf meslek yüksekokullarında öğrenim görmektedir. Toplam (184.566) öğretim elemanının (154.981)'i devlet üniversitelerinde, (29.338)'i vakıf üniversitelerinde, (247)'si vakıf meslek yüksekokullarında bulunmaktadır. Öğretim elemanlarının (34.280)'i profesör, (22.462)'si doçent, (44.216)'sı doktor öğretim üyesi, (37.039)'u öğretim görevlisi ve (46.569)'u araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır (YÖK, 2024).

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun ilk hâlinde, Kurul yapısı, başkan dahil (25) üyeden oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı tarafından seçilen (8) üye, rektörlük görevinde bulunmuş kişiler arasından tercih edilmektedir. Üniversitelerarası Kurul (ÜAK) tarafından seçilen (8) üye, 25 yıl öğretim üyeliği yapmış ve ÜAK üyesi olmayan akademisyenler arasından seçilmektedir. Bakanlar Kurulu tarafından seçilen (6) üye, üniversite dışında görev yapmış üst düzey devlet görevlileri arasından belirlenmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) kendi personeli içinden (2) üye seçmektedir. Genelkurmay Başkanlığı kendi personeli içinden (1) üye seçmektedir. Diğer organların seçtikleri adayların üyelikleri, Cumhurbaşkanı tarafından onaylandığında kesinleşmektedir. 1987 yılında yapılan değişiklik ile üye sayısı (24)'e düşürülmüştür (Yavuz, 2012, s. 128). 1997'de MEB'in üye seçme yetkisi iptal edilmiştir. 2004 yılında ise Genelkurmay Başkanının üye seçme yetkisine son verilmiştir. YÖK, günümüzde 21 üyeden oluşmaktadır. Bu üyelerin (14)'ü Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Cumhurbaşkanı, rektörlük ve öğretim üyeliğinde hizmet yapmış profesörlere öncelik vermek suretiyle yedi, devlet görevlileri veya emeklileri arasından yedi üye seçmektedir. Diğer yedi üye, ÜAK tarafından ve ÜAK üyesi olmayan profesörler öğretim üyelerinden seçilip, Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmaktadır. Cumhurbaşkanının, üye yapısındaki etkin rolü, üniversiteleri, yürütmenin bir uzantısı hâline getirmektedir. Diğer bir deyişle darbeyle kazanılmış özgürlükler, yine darbeyle kaybedilmiş ve üniversiteler üzerinde aşırı merkeziyetçilik hissedilir olmaya başlamıştır. Üniversite yönetimleri ise merkezi yönetimin kararlarını, YÖK'ün denetim ve gözetiminde uygulayan birer icra makamına dönüştürülmüştür. Bu yönetim modelinin, ulusal çıkarlar ve millî hedefler gibi alanları konu edinen çalışmaları hassaslaştırdığı ve hâkim düşüncenin bakış açılarının dikkate alınmasını gerektirdiği söylenebilir. Bu hassaslığın aynı zamanda üniversitelerin üretim kabiliyetlerini zayıflattığı ve bilimsel objektifliği menfi yönde etkileyebileceği de ifade edilebilir.

4.8.2. Devlet Denetleme Kurulu (DDK)

Devlet Denetleme Kurulu (DDK), idarenin, düzenli ve verimli bir şekilde yürütülmesi amacıyla, Cumhurbaşkanına bağlı olarak kurulmuştur. Görevi: Cumhurbaşkanının isteği üzerine, tüm kamu kurum ve kuruluşlarında ve sermayesinin yarısından fazlasına kamu kurum ve kuruluşlarının katıldığı her türlü işbirlikte, inceleme ve denetleme yapmaktadır (AY, 1982, m.108).

Geniş bir yelpazede faaliyet gösteren DDK, önemli bir iç kontrol mekanizmasıdır. Denetim alanının, sadece kamu kurumlarıyla sınırlı kalmayıp, dernekler ve vakıflar gibi sivil toplum kuruluşlarını da kapsaması, bu kurumların hizmet kalitesini ve etkinliğini artırmaya yönelik bir çaba olarak yorumlanabilir. Ancak DDK'nın sahip olduğu denetim gücünün, Cumhurbaşkanının tarafsızlığı ve sivil toplum kuruluşlarının demokratik bağımsızlıkları ile doğrudan ilişkili olduğu, kurulacak siyasi bağların, denetim süreçlerinin objektifliğini tehdit edebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle şeffaflık, DDK'nın işletilmesinde önemli bir kriter olarak öne çıkmaktadır.

Silahlı kuvvetler ve yargı organları, DDK'nın denetiminden muaftır. Ancak, 21 Ocak 2017 gün ve 6771 sayılı Anayasa değişikliği ile silahlı kuvvetler denetim kapsamına alınmıştır (Perdecioğlu ve Yılmazoğlu, 2021, s. 667). DDK'nın üyeleri ve başkanı, Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Kurul, sadece Cumhurbaşkanına tahsis edilmiş bir vesayet organı olarak tasarlanmıştır. Böylesi bir kurula neden ihtiyaç duyulduğu, 12 Eylül nedenlerinde aranabilir. Müdahale gerekçelerinde, anayasal kuruluşların görevlerini gerektiği gibi yerine getirmemekle itham edilmesi, sadece tarafsız bir Cumhurbaşkanı kontrolünde faaliyet gösteren bir denetim kuruluna olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Gerekçeli Anayasa da bu perspektifte bir gerekçe ileri sürülmektedir.

Merkezi idarenin önemli bir görevi olan denetim fonksiyonunun bugüne kadar, çeşitli nedenlerle, gereğince yerine getirilemediği bir gerçektir. Siyasi etkilerin dışında kalabilecek tarafsız ve etkin bir denetim organı olarak, Cumhurbaşkanlığına bağlı bir Devlet Denetleme Kurulu kurulmuştur. Hizmetin taşıdığı özellikler dolayısıyla TSK ve yargı organları dışında kalan tüm kamu kurum ve kuruluşlarının hukuka uygun, düzenli ve verimli işlemlerini sağlayacak denetim mekanizması bu şekilde oluşturulmuş olmaktadır (Perdecioğlu ve Yılmazoğlu, 2021, s. 666).

15 Temmuz 2018 gün ve 5 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile askerî okullar da denetim kapsamına alınmıştır. Ayrıca kurula, kamu personelinin işten çıkarılması yönünde öneride bulunma yetkisi getirilmiştir. Cumhurbaşkanı dışında kimse tarafından harekete geçirilememesi ve doğal olarak Cumhurbaşkanının iradesini yansıtan bir kurul olması hasebiyle Karakılçık ve Bayrak (2021, s. 348)'ın da değindiği üzere, Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunan hâkim düşüncenin geniş bir etkisinden bahsetmek mümkündür. Bir diğer ifadeyle DDK, her ne kadar idari vesayet kapsamında faaliyet gösteriyorsa da Cumhurbaşkanının siyasi kişiliği ile ilintili olarak, kamusal alanı etkileyebileceği bir potansiyeli içinde barındırmaktadır.

4.4. Pretoryan Sistemde Rol Değişimi (2002-2017)

12 Eylül sonrası yürürlüğe giren 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile genel seçimlerde geçerli oyların yüzde onunu geçmeyen siyasi partilerin milletvekili çıkaramayacakları, dolayısıyla mecliste temsil olunamayacakları 33'üncü madde ile hükme bağlanmıştır (RG, 13/6/1983, 18076). Sonraki sürecin şekillenmesinde önemli bir eşik teşkil eden bu kriter, meclisin işlevselliğini artırmayı amaçlamaktadır. Böylece meclisin karar alma sürecinde çok sesliliğin yaratacağı olumsuzluklar elemine edilmek istenmiştir. Ancak bu sistem, küçük partilerin mecliste temsil edilmesini imkansızlaştırmakta ve çeşitliliği kısıtlamaktadır. Farklı görüşler, kendilerini ifade etme imkanını bulamamaktadır. Dolayısıyla temsilde gerçeklik sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu sorun, seçmen davranışlarını da kapsamaktadır. Doğaçlama ya da stratejik oy kullanma olarak tanımlanabilecek bu sorun, destekledikleri partinin barajı aşamayacağını düşünen seçmenlerin, oy vermekten vazgeçmesi veya barajı açacaklarını düşündükleri bir başka partiye oy vermesi anlamına gelmektedir. Ayrıca meclise giremeyeceğini bilen küçük partiler, kendi seçmenlerini, anlaştıkları daha büyük büyük partilere yönlendirme eğilimi taşıyabilmektedir. Bu durum, büyük partilerin, gerçekte olduklarından daha da büyük görünmelerine yol açmakta, küçük partilerin temsil ettiği azınlığın görüşlerinin dikkate alınmaması sorununu doğurmakta ve siyasi hayat, ana kutuplara bölünmüş bir yapıya bürünmektedir. Dolayısıyla koalisyon hükûmetleri kurma şansı azalırken, tek partili hükûmet kurma olasılığı artmaktadır. Bu olasılık, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde gerçeğe dönüşmüştür. Seçimlere (18) siyasi parti katılmış, baraj uygulaması sebebiyle, sadece iki parti meclise girebilmiş ve netice de tek partili hükûmet sistemi hayata geçmiştir.

3 Kasım 2002 genel seçimlerinde, kayıtlı seçmen sayısı (41.407.027)'dir. Toplam oy kullanan seçmen sayısı (32.768.161)'dir. Geçerli oy sayısı (31.528.783) ve seçime katılma oranı (% 79,14)'dir. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), geçerli oyların (10.808.229)'unu, yani (% 34,28) dilimlik kısmı; Cumhuriyet Halk Partisi, geçerli oyların (6.113.352)'sini, yani (% 19,39) dilimlik kısmı almıştır (YSK, 2002)⁴⁵. Bu duruma göre, (550) vekil

⁴⁵ “3 Kasım 2002’de gerçekleştirilen Türkiye Geneli Seçim Sonuçlarına göre meclise giremeyen partiler ve oy oranları: Demokratik Sol Parti 384.009 (% 1,22), Demokratik Halk Partisi 1.960.660 (% 6,22), Yurt Partisi 294.909 (% 0,94), Milliyetçi Hareket Partisi 2.635.787 (% 8,36), Doğru Yol Partisi 3.008.942 (% 9,54), Millet Partisi 68.271 (% 0,22), Büyük Birlik Partisi 322.093 (% 1,02), Anavatan Partisi 1.618.465 (% 5,13), Liberal Demokrat Parti 89.331 (% 0,28), Saadet Partisi 785.489 (% 2,49), Bağımsız Türkiye Partisi 150.482 (% 0,48), Özgürlük ve Dayanışma Partisi 106.023 (% 0,34), Türkiye Komünist Partisi 59.180 (% 0,19), Genç Parti

sandalyesinin (363)'üne Adalet ve Kalkınma Partisi; (178)'ine Cumhuriyet Halk Partisi sahip olmuştur. AKP, bu seçim sistemi sayesinde, ülke genelinde, (% 34,28) oy dilimine sahip olmasına rağmen, mecliste (% 66) oranla temsil hakkına sahip olabilmektedir.

Millî görüş geleneğinden gelen parti kurucuları, 2002 seçim beyannamesinde maliyeden ekonomiye, tarımdan sanayiye ve nitelikli eğitimden ucuz enerjiye kadar uzanan pek çok alanda reform yapmayı, merkezîyetçi ve katı hiyerarşik yapılara son vermeyi ve devlet yönetiminin yeniden yapılandırılacaklarını taahhüt etmişlerdir (AKP, 2015, s. 23). AKP Genel Başkanı Erdoğan, bürokratik devletçi yönetim olarak ifade ettiği hâkim düşünce tarafından görmezden gelinen, dışlanan ve marjinalleştirilen milyonlarca karakterden biridir. Bu yüzden de halk tarafından çabucak benimsenmiştir (Yavuz, 2005, s. 350). Avrupa Birliği konusundaki yaklaşımı ise İslami kesimin çoğunluğunda yaşanan dönüşümün göstergesidir. Bu dönüşüm, takiye ile açıklanamayacak kadar belirgindir (Zariç, 2016, s. 236).

AKP'nin siyasi çizgisi, millî görüşün ana ekseninden tam anlamıyla bir kopuş olmasa da sapma olarak değerlendirilebilir. Erdoğan'ın millî görüş gömleğini çıkardığını beyan etmesi; hatta dincilik, ırkçılık ve bölgeciliği partisinin kırmızı çizgileri olarak sıralaması, şahsi tecrübelerinden kaynaklanmaktadır. 1960'ların sonlarından itibaren oluşmaya başlayan "millî görüş düşüncesi"⁴⁶, ilerleme ve kalkınmanın İslami bir çizgide gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu düşünce, 26 Ocak 1970'de kurulan Millî Nizam Partisi ile siyasal alanda belirgin bir güç oluşturmaya başlamıştır. Hareketin kurucusu Prof. Dr. Necmettin Erbakan'dır. Ancak parti, uzun ömürlü olmamıştır. "Din eksenli siyasi söylevlerinin, laiklik ilkesini ihlal ettiği gerekçesiyle Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından açılan 1971/1 Esas sayılı dava sonucunda, Anayasa Mahkemesi tarafından 20 Mayıs 1971 günü alınan 1971/1 sayılı Karar ile kapatılmıştır (AYM, 1991, s. 3). Millî görüş siyasetinin devamı olarak, 11 Ekim 1972'de Millî Selamet Partisi kurulmuş ama 12 Eylül'de diğer tüm partilerle birlikte kapatılmıştır. 19 Temmuz 1983'te Refah Partisi kurulmuş ama laiklik ilkesini ihlal ettiği gerekçesiyle 16 Ocak 1998'de kapatılmıştır. Refah Partisinin kapatılma ihtimali belirdiğinde, 17 Ocak 1997'de Fazilet Partisi kurulmuş ama o da aynı gerekçeyle 22 Haziran 2001'de kapatılmıştır. Aynı yıl, birer ay arayla Saadet Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi kurulmuştur. Saadet Partisi, millî görüşün klasik siyasetini devam ettirmiştir. AKP

2.285.598 (% 7,25), İşçi Partisi 159.843 (% 0,51), Yeni Türkiye Partisi 363.869 (% 1,15), Bağımsızlar 314.251 (%1)" (YSK, 2002).

⁴⁶ Daha geniş bilgi için bkz. (Akın vd., 2020) Türk siyasi hayatında Millî Görüş Hareketi ve Necmettin Erbakan, Konya. Neü Yayınları.

ise yenilikçi ve çağdaş kimliğini öne çıkararak, muhafazakâr demokrasi çizgisinde ilerlemeyi tercih etmiştir. AKP, Avrupa Birliği'ne tam üyelik konusunu, modernleşme sürecinin doğal bir sonucu olarak görmektedir (AKP, 2015, s. 13).

Kemalizm'in, Batı tipi modernleşme hedefine uyumlu görünen bu siyasi kavrayış; bürokratik devletçi yönetim anlayışına imkân veren millî egemenlik, millî güvenlik, millî çıkar ve millî kültür gibi ideolojik yaklaşımların, modernleşme hedefi önünde engel teşkil ettiklerini ileri sürmekte ve bu yüzden de bu kavramların yeniden dizayn edilmesi gerekliliği üzerinden yükselmektedir. Bu stratejinin başarıya ulaşabilmesi, Kopenhag Kriterlerinin hayata geçirilmesine bağlanmıştır. Daha da net ifadeyle "AB üyeliği, otoriter devletçi ideolojiyi değiştirmek için tek umuttur" (Yavuz, 2005, s. 26). Bürokratların hâkim olduğu siyasal sistemde ayakta kalabilmek için AKP'nin sahip olduğu iki avantajdan biri, meclisin çoğunluğunu elinde tutuyor olmasıdır. Bu güç, seçim beyannamesindeki taahhütlerinin halk nezdindeki karşılığı olarak telakki edilebilir. Bürokratik vesayetin, çoğunluk tarafından artık istenmediği yönünde yapılacak bir değerlendirme, iki noktada kendini doğrulamaktadır. Birincisi, 2010 Referandumu ile halkın Anayasa değişikliğini kabul etmesi ve 12 Eylül mimarlarının yargılanmasına izin vermesidir. İkincisi, 2016 yılında vuku bulan yeni bir darbe girişimi karşısında halkın takındığı tavidir. AKP'nin bürokrasi karşısındaki bir diğer avantajı, AB'ye katılım vizyonudur. Ancak her ne kadar yenilikçi ve çağdaş olduğunu belirtmiş olsa da kimi uygulamalarıyla gerçek niyetinin farklı olduğu algısına da sebep olmuştur. Bu yüzden de daha ilk anlardan itibaren devletçi elitlerle arası bozulmuştur. Bu durumun tipik örneklerinden birini, 2003 yılı Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı nedeniyle düzenlediği resepsiyon krizi oluşturmaktadır. Cumhurbaşkanı Sezer ve CHP siyasetçileri, türbanı devlet protokolüne sokan AKP'nin düzenlediği resepsiyona katılmamışlardır. TSK'nın komuta kademesi de bu karara iştirak etmiştir. Katılmama nedenleri arasında, AKP'nin, millî görüş ve Gülen okullarına destek vermesi de bulunmaktadır. AKP'nin gerçek niyetinin farklı olduğu algısına yol açan bu süreç, Dışişleri Bakanı Gül'ün yayınladığı bir genelgeyle başlamıştır. Genelkurmay Başkanı Özkök, gazeteyle verdiği demeçte, süreci takip ettiklerini belirtmiştir. (Cumhuriyet, 23 Nisan 2003). Türban konusundaki hassasiyetleriyle bilinen bazı yüksek yargı temsilcileri de aynı yönde tavır takınarak resepsiyona katılmamışlardır. (Cumhuriyet, 24 Nisan 2003). Ancak, siyasetçi hanımlarının başörtüleri üzerinden yükselen devletçi elitlerin tepkisi, Anadolu'nun, AKP'yi daha da çok sahiplenmesine vesile olmuştur.

AKP, meclis çoğunluğu ve AB'ye üyelik vizyonunun sağladığı avantajı, o zamana değin süregelen ve sistemin ayrılmaz bir parçası hâline dönüşen millî güvenlik siyaseti yerine, “demokratik güvenlik siyaseti”⁴⁷ olarak adlandırılabilen yeni bir strateji ile desteklemiştir. Bu bağlamda hayata geçirdiği ilk icraatı, “1987’den itibaren tam (46) kez uzatılan olağanüstü hâl uygulamasının kaldırılması olmuştur” (Çaylak, 2019, s. 159). AKP’nin demokratik güvenlik siyaseti, iki alanda, güçlü beklentilerle hayata geçirilmiştir. Birinci alan, terörle mücadele konusudur. Kucaklayıcı, affedici ve müzakereci bir yaklaşım içermektedir. 2009 yılında, Oslo görüşmeleriyle başlayan süreç, 10 Temmuz 2014 gün ve 6551 sayılı Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun ile devlet politikası hâline getirilmiştir (RG, 16/7/2014, 29062). Türk siyasetinin alışık olmadığı bu yaklaşım, devlet terörle pazarlık etmez, yönünde yöneltilen eleştiriler altında kararlılıkla sürdürülmüş ama başarısız olunmuştur. Sürecin başarısızlığa uğramasının altında yatan sebep, “devreye sokulan açılım politikaları, hukuki reformlar ve rehabilitasyon projelerinin, terör örgütleri üzerinde etkin olan global aktörlerin yönlendirmesiyle istismar edilip sabote edilmesidir” (Türkiye’de Milli Birlik ve Kardeşlik Süreci Raporu, 2017, s. 17). Süreç boyunca ülkenin farklı yerlerinde çok sayıda terör eylemi gerçekleştirilmiştir. Öne çıkan bazı olaylar şunlardır: a) Kobani olayları: 6-8 Ekim 2014 tarihlerinde, terör örgütleri tarafından organize edilen bir dizi şiddet olayıdır. Halk, terör örgütleri ve bu örgütlerin siyasi uzantıları tarafından kışkırtılmış, şiddet olaylarının büyümesi yönünde çaba sarf edilmiştir. 35 ilde yollar kesilmiş, barikatlar kurulmuş, kamu binaları, araçlar, işyerleri ve vatandaşların evlerine zarar verilmiştir. Olaylar sırasında (37) vatandaş hayatını kaybetmiş, (326) güvenlik görevlisi ve (435) vatandaş yaralanmıştır (Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, 2020). b) Ankara Garı Saldırısı: 10 Ekim 2015’te, Barış Mitingi için Ankara Garı önünde toplanan kalabalığa düzenlenen terör saldırısında (95) kişi olay yerinde hayatını kaybetmiştir (Cumhuriyet, 11 Ekim 2015). c) Hendek Olayları: Halk, terör örgütleri ve bu örgütlerin siyasi uzantıları tarafından kışkırtılmış ve Temmuz 2015’den itibaren Güneydoğu ve Doğu Anadolu’nun pek çok yerleşim yerinde, öz yönetim adı altında silahlı ayaklanmalar

⁴⁷ Demokratik güvenlik siyaseti: 2000’li yılların başlarında, Kolombiya yönetimi tarafından hayata geçirilen bir yönetim stratejisidir. Uribe hükûmeti, siyasi hayatı yeniden dizayn etmek için ABD destekli "Demokratik Güvenlik ve Savunma Politikası" geliştirdi. Stratejinin temel amacı; halkı koruma amacının sadece askerî bir mesele olmadığıdır. Stratejik hedefler; hukukun üstünlüğünü tesis etmek, kalıcı bir barış için müzakereci çözümü zorlamak ve çeşitli araçlarla (siyasi, ekonomik, sosyal, askerî) yasadışı narko-terörist grupları zayıflatmaktır. Bir diğer amacı, silahlı kuvvetleri yeni güvenlik anlayışına entegre etmek için devleti yeniden yapılandırmaktır (Marcella, 2009; Pardo, 2020).

başlatılmıştır. Resmî olmayan sonuçlara göre (793) güvenlik görevlisi ve (378) sivil, bu olaylarda hayatını kaybetmiştir (Yenişafak, 6 Haziran 2018).

Demokratik güvenlik siyasetinin görece daha etkili olduğu alan, bürokratik devletçi yönetime karşı giriştiği mücadeledir. Kopenhag Kriterleri doğrultusunda kanun değişikliklerine gidilmiş, icap ettiği durumlarda Anayasa değişikliği için halk oylamasına başvurulmuştur. 21 Ekim 2007, 12 Eylül 2010 ve 16 Nisan 2017 tarihlerinde düzenlediği referandumlarda sunduğu öneriler, sırasıyla (% 68,95), (%57,88) ve (% 51,41) oy oranı ile kabul edilmiştir” (YSK, 2024b). Anayasa değişiklikleri her ne kadar çoğunluk tarafından kabul edilmiş olsa da halkın onay oranındaki kademeli azalış, AKP politikalarına verilen desteğinin zamana bağlı olarak zayıfladığını da göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

AKP, Türk siyasi hayatını Kopenhag kriterlerine uyarlamak için süreci aşamalar hâlinde planlamış ve her bir aşamayı, AB uyum paketi denilen blok düzenlemelerle meclise taşımıştır.

Ak Parti Grubu adına Yaşar Yakış (Düzce Milletvekili): Yedinci Uyum Paketi, Avrupa Birliği müktesebatına uyum sürecimizin bir aşamasından ibarettir. Bundan sonra da çok sayıda yasa tasarıları gelecektir. İngilizce metni 83.000 sayfadan ibaret olan Avrupa Birliğinin o büyük müktesebatına uyum için adım adım ilerleyeceğiz. Yedinci Uyum Paketi, bir aşamadan ibarettir. Herhangi bir sürecin ne başlangıcıdır ne de sonudur (TBMM Genel Kurul Tutanağı, 2003, s. 15).

30 Temmuz 2003 günü, 113’üncü birleşimde görüşülen yedinci uyum paketi içinde, Millî Güvenlik Konseyi yapısının değiştirilmesi konusu da bulunmaktadır. CHP, tereddütlüdür. Ulusal güvenliği öne sürmekte, AKP’yi konuyu aceleye getirmekle itham etmekte ve kendi kişisel hesaplaşmasını demokratikleşme kisvesi altında sürdürmekle suçlamaktadır.⁴⁸ Ama sonuç beklendiği gibi neticelenmiş ve 4963 sayılı Kanun, mecliste kabul edilmiştir. Bu Kanun (RG, 7/8/2003, 25192)’a göre; MGK, millî güvenlik siyaseti kapsamında tavsiye kararları almaya devam edecekti. Kararların değerlendirmeye alınıp alınmaması ise Bakanlar Kurulunun tasarrufuna bırakılmıştı. Millî Güvenlik Sekreterliğinin görevi ise sadece iki madde ile tanımlanmıştır. Dikkat çeken değişikliklerden biri de MGK Genel Sekreterinin, Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanı’nın onayı ile sivil şahıslar arasından atanabilmesidir (m.27). Bu durum, MGK’nın sivilleştiği yorumlarına neden olmuştur.

⁴⁸ CHP Grubu adına Onur Öymen (İstanbul Milletvekili): Şimdi, kanunla verilen görevleri tamamen kaldırmışsınız. Yani, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanununda bir tek yetki bırakmamışsınız (TBMM Genel Kurul Tutanağı, 2003, s. 14).

Yedinci uyum paketi ile kabul edilen bir başka husus, ordu elinde bulunan devlet mallarının denetlenmesine yönelik hazırlanacak yönetmelikte, Sayıştay'ın görüşüne ve Bakanlar Kurulu'nun olurlarına yer verilmiş olmasıdır. 1982 Anayasası'nın özerklik atfettiği bu konu, böylece daha şeffaf ve denetlenebilir hâle getirilmiştir. Ayrıca, 353 sayılı Askerî Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu'nun 11'inci maddesinde değişiklik yapılmış ve Askerî Ceza Kanunu'nun 58'inci maddesinde⁴⁹ yazılı suçların, barış zamanında asker olmayan kişiler tarafından işlenmesi hâlinde, bu suçlara ilişkin davalar askerî mahkemelerde görülmez, hükmü getirilmiştir. Yani yapılan değişiklikle asker olmayan sivilin, askerî mahkemelerde yargılanması uygulamasına son verilmiştir. Yedinci uyum paketi, başka reformları da içermektedir. Bunlar; dernek kurma ve toplantı yapma haklarının genişletilmesi, vatandaşların örgütlenme özgürlüğünün artırılması, aile mahkemelerinin kurulması, cemaat vakıflarının mülk edinmesinin kolaylaştırılması, dini ve kültürel toplulukların haklarının genişletmesi ve insan hakları kurullarında bulunan kolluk temsilcilerinin üyeliklerinin sona erdirilmesi gibi temel hak ve hürriyetlerin temini yönündeki düzenlemelerdir. Ayrıca meclis bünyesinde bir komisyon kurulması uyum politikalarının bu komisyon tarafından takip edilmesi sağlanmıştır.

AB uyum paketlerinin her aşaması, Türkiye'yi Batı'ya ve dolayısıyla demokrasiye bir adım daha yaklaştırmaktadır. Yaklaştırdığı ölçüde de vesayetçi odakların sistem üzerindeki baskısını azalmaktadır. 2004 yılında yürürlüğe konan sekizinci uyum paketi ile bu konuda biraz daha mesafe katedilmiştir. 5218 sayılı Kanun ile Yükseköğretim Kurulu'na Genelkurmay Başkanlığı tarafından bir üye seçilmesine ilişkin hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. 6 Haziran 2004 gün ve 5190 sayılı Kanun ile Devlet Güvenlik Mahkemeleri yürürlükten kaldırılmıştır. Çeşitli kurulların ve komisyonların yapısında ve işleyişinde yapılan güncellemeler kapsamında, MGK Genel Sekreteri, Haberleşme Yüksek Kurulu üyeliğinden çıkarılmıştır. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) üyeliğine MGK Genel Sekreterliği tarafından aday gösterilmesine dair hüküm yürürlükten kaldırılmıştır.

21 Ekim 2007 Anayasa değişikliği referandumu, askerler ve sivilin arasında süregelen Cumhurbaşkanlığı seçimi çekişmesini çözüme kavuşturmakla birlikte mevcut siyasi sistemin dönüşümünde önemli bir eşik noktasını da oluşturmuştur. Genelkurmay Başkanı'nın 27

⁴⁹ Milli mukavemeti kırmak: Her kim, TCK'nın 153 (Askerî kanunlara karşı itaatsizlik suçu) ve 161'inci (Harp esnasında halkın maneviyatını kırma suçu) yazılı suçlardan birini ve 155'inci maddede yazılı halkı askerlikten soğutma fiillerini işleyecek olursa milli mukavemeti kırmak cürmünden dolayı mezkûr maddelerde gösterilen cezalarla cezalandırılır (As.C.K, 22/5/1930, m. 58).

Nisan e-muhtırasının ardından düzenlenen bu referandum ile 1982 Anayasası'nın (beş) maddesinde değişiklik yapılması ve (iki) adet geçici madde eklenmesi hususu halka sorulmuştur. Halk, sunulan öneriyi, (% 68,95) oy oranı ile kabul etmiştir. Böylece 5678 sayılı Kanun ile Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, görev süresinin yedi yıldan beş yıla indirilmesi ve ikinci kere seçilme hakkı tanınması, halk tarafından onaylanmıştır.

2010 yılında, yeni bir Anayasa değişikliği gündeme gelmiştir. 1982 Anayasası'nın bazı hükümlerinin değiştirilmesini öngören 07 Mayıs 2010 gün ve 5982 sayılı Kanun hakkında Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu 2010/49 Esas sayılı kısmi iptal kararından dolayı, yapılması istenilen değişiklikleri halk oyuna sunmuştur. Bu değişikliğin askerî vesayeti ilgilendiren yönü, geçici 15'inci maddenin yürürlükten kaldırılması konusudur. Bu madde, Milli Güvenlik Konseyi, Danışma Meclisi ve dönemin hükümetlerinin kararlarına yönelik herhangi bir hukuki sorumluluk ileri sürülemeyeceği hakkındadır. Askerî müdahaleler sonucunda anayasalara konulan bu tür geçici maddeler, literatürde (exit guarantees) olarak bilinmektedir. Çıkış garantileri olarak isimlendirilen bu kavram; sistemi gayrimeşru yollardan ele geçiren aktörlerin, sistem üzerindeki tasarruflarını devrederlerken, eylemlerini meşrulaştıran ve müsebbibi olduğu olaylardan dolayı yargılanmasını engellemeyi amaçlayan, hukuki nitelikleri tartışmalı yasal düzenlemelerdir. 1982 Anayasası'nın geçici 15'inci maddesi, 12 Eylül 2010 günü düzenlenen referandum sonucuna bağlı olarak, 7 Mayıs 2010 gün ve 5982 sayılı Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır (RG, 13/5/2010, 27580). Bu düzenleme, darbelerin klasik uygulamalarından biri olan “eylemlerden dolayı yargılanamaz” anlayışının sona ermesi anlamına gelmektedir.

2010 yılı Anayasa değişikliğinde öne çıkan diğer düzenlemeler şunlardır: Kamu Denetçiliği Kurumu, anayasal dayanağa kavuşturulmuştur. Siyasi partilerin kapatılması durumunda milletvekillerinin vekilliklerinin düşürülmesine ilişkin hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. Anayasa Mahkemesinin üye sayısı (17)'ye çıkarılmış, siyasi parti kapatma ve diğer mali yaptırımlar için yapılan karar oylamasında üçte iki çoğunluk şartı getirilmiş ve TBMM Başkanı, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarını Yüce Divan sıfatıyla yargılama yetkisi tanınmıştır. Yüksek Askerî Şûra (YAŞ) kararları ile ordudan uzaklaştırılanlara yargı yolu açılmıştır. Hâkim ve savcılara yönelik meslekten çıkarma kararları yargı denetimine açılmıştır. Ayrıca Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkı getirilmiştir (Çaylak, 2019, s. 170).

12 Eylül müsebbiplerinin yargılanması için bir başka 12 Eylül gününün referandum günü olarak belirlenmesi, siyasi hesaplaşma arzusunun gün yüzüne çıkışı olarak ifade edilebilir. Financial Times'a göre AKP, kurulu düzene karşı verdiği mücadelenin en zorlu kısmına gelmiştir. Daily Telegraph gazetesi, referandumda evet çıkması durumunda muhaliflerde oluşan İslamileşme kaygılarına yer vermektedir. Başbakan Erdoğan'ı bir generalin altındaki halıyı çekerken resmeden bir karikatür ile sunan Economist dergisi, "Erdoğan bu işin üstesinden gelebilecek mi?" diye sormaktadır (BBC, 9 Eylül 2010). 12 Eylül 2010 Referandumu'nun (% 57,88) oranında evet ile sonuçlanması, ulusal basında, "demokrasi kazandı, milletin darbesi, halk yönetime el koydu ve Türkiye değişecek" gibi manşetlerle yankılanmıştır. 10 Ağustos 2014 günü düzenlenen Cumhurbaşkanlığı seçiminde, diğer iki rakibine fark atan Erdoğan, halk tarafından doğrudan seçilen ikinci Cumhurbaşkanı olma unvanını elde etmiştir.⁵⁰ Böylece vesayet odakları karşısında önemli bir avantaj elde etmiştir.

Güler, sürece dair yaptığı değerlendirmede Fethullahçılar adıyla bilinen dini cemaat yapılanmasının katkılarına dikkat çekmektedir. "Kamu içinde güçlü örgütlenmesiyle bilinen fetöcülerle iş birliği yapmış ve mücadele ortaklaştırılmıştır" (Güler M. , 2022, s. 462). Amaca giden yolda her şey mübahtır, mantığına sahip olan bu cemaat, kumpas davaları olarak bilinen 2005 ila 2012 yılları arasındaki süreçte, AKP'nin önünü açmıştır. Ancak sonrasında, AKP tarafından tasfiye edilmişlerdir. 15 Temmuz 2016 günü gerçekleştirilen darbe girişimini, diğerlerinden ayıran en önemli özellik, bir kısım askerî de içinde yer aldığı daha geniş bir organizasyon tarafından gerçekleştirilmesidir. Fethullahçı terör örgütü ve paralel devlet yapılanması (Fetö/Pdy) olarak belirtilen bu organizasyon, kendi ahlaki değerlerini empoze ederek yarattığı kimlik üzerinden faaliyetlerde bulunan, bir diğer deyişle kültür inşasına dayalı strateji izleyen ve bu sayede sosyal ve siyasi hayatta söz sahibi olmayı hedefleyen siyasi bir örgüttür. Ekonomik yönden zayıf ailelerin, çocuklarını gönül rahatlığı ile teslim edebilecekleri ahlaki normlar üzerinden hareket etmesi, yayılımına kolaylık sağlamıştır. "Çocuklar, devşirilerek örgütün askerleri hâline getiriliyordu" (Mutlu, 2022). Darbe girişiminden bir hafta kadar sonra, 23 Temmuz 2016 günü yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile bu örgütle aidiyeti, iltisakı veya irtibatı bulunan (35) özel sağlık kuruluşu, (934) özel öğretim kurumu, öğrenci yurtları ve pansiyonları, (109) vakıf ve dernek

⁵⁰ 12'inci Cumhurbaşkanı seçimi kesin sonuçlar: Kayıtlı seçmen sayısı (55.692.841), Oy kullanan seçmen sayısı (41.283.627), Geçerli oy sayısı (40.545.911), Geçersiz oy sayısı (737.716), Katılma Oranı (% 74,13). R.C. Erdoğan 21.000.143 (% 51,79), S. Demirtaş 3.958.048 (% 9,76), E.M. İhsanoğlu 15.587.720 (% 38,44) (YSK, 2024b).

ve bunların işlettiği öğrenci yurtları, (104) yükseköğretim statülü kültür ve eğitim vakfı, (1125) sendika, federasyon ve yardımlaşma kurulu ve (15) üniversite kapatılmıştır (RG, 23/7/2016, 29779). Ayrıca, 2018 yılı aralık ayı itibarıyla (134.043) kamu çalışanı ihraç edilmiştir. İhraç edilenlerin (129.400)'ü OHAL kararnameleriyle, (4.279)'u Hâkim ve Savcılar Yüksek Kurulu kararlarıyla, (344)'ü kendi kurumlarının yetkilendirilmiş organları vasıtasıyla ihraç edilmiştir. İhraç listesinin (5.896)'sı üniversitelerin akademik kadrolarından, (1.427)'si üniversite idari kadrolarından, (4113)'ü hâkim ve savcı kadrolarından, (33.707)'si Millî Eğitim Bakanlığı kadrolarından oluşmaktadır (Ohal Raporu, 2020, s. 53-54). Devam eden davalar ve soruşturmalar neticesinde 2021 yılı itibarıyla ordudan ihraç edilen personel sayısı ise toplamda (10.528)'e ulaşmıştır. Bu sayının (150)'si generaldir (Özer, 2021). Emniyet Genel Müdürlüğünden ihraç edilen personel sayısı 2022 yılı itibarıyla (34.636)'e ulaşmıştır (EGM, 2022). Bu darbe girişimi ile ilan edilen ve birbiri ardına uzatılarak 24 ay süren OHAL uygulamaları sayesinde gerçekleştirilen tasfiyeler, vesayet odaklarına karşı girişilen mücadelenin son safhasını oluşturmuştur. Bu süreçte, ordunun demokratik kontrolü yönündeki çalışmalara hız kazandırılmıştır. Yapılan düzenlemeler özetle şunlardır:

a) Kuvvet komutanlıkları, Millî Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. Öncesinde Genelkurmay Başkanlığına bağlı olan kuvvet komutanlarının doğrudan Millî Savunma Bakanlığına bağlanması, askerî kuvvetlerin sivil otoriteye tabii kılınması anlamına gelmektedir. Bu düzenleme ile Genelkurmay Başkanlığı, sembolik bir makama dönüştürülmüştür. Millî Savunma Bakanlığı kuruluş teşkilatı içinde yer alan Genelkurmay Başkanlığının, kuvvetler üzerindeki tasarrufu azaltılmış ve koordinasyon görevine odaklanmasını öngörülmüştür.

b) Yüksek Askerî Şura'ya (YAŞ) sivil bakanlar dahil edilmiştir. 8 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Yüksek Askerî Şûra'nın üyeleri; Cumhurbaşkanı yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı, Milli Eğitim Bakanı, Millî Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarından oluşmaktadır (RG, 15/7/2018, 30479). Bu düzenleme ile askerî konulardaki karar alımlarına sivil katılım artırılmıştır.

c) Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı, İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Bu düzenleme ile ordunun, iç güvenliğe dönük sorumluluklarına ve ilişkisine son verilmiştir.

d) Askerî terfi ve atama sistemi değiştirilmiş ve onay makamı olarak MSB şartı getirilmiştir. Bu düzenleme ile sivil otoritelerin, askerî liderlik yapılarını daha yakından izleyebilmesi ve bu süreçleri denetleyebilmesine olanak tanınmıştır. Ancak bu düzenlemenin hassasiyet içerdiği ifade edilebilir. Olası siyasi müdahaleler, terfi ve atama süreçlerini etkileyebilmekte, bu da liyakate dayalı sistemin zayıflaması anlamına gelmektedir. Bu durum, ordu yapısına özgü disiplin, hiyerarşi, itaat ve bağlılık gibi konuları hassaslaştırmakta ve dolayısıyla ordunun profesyonel yapısının zayıflaması ve siyasallaşması riski ortaya çıkmaktadır.

e) Askerî liseler ve Harp Akademisi'nin kapatılması: 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında, askerî liseler ve Harp Akademisi kapatılmıştır. Bu okulların öğrencileri, uygun sivil okullara yerleştirilmiştir.

f) Millî Savunma Üniversitesi'nin (MSÜ) kurulması: 31 Temmuz 2016 tarihli Kanun Hükmünde Kararname ile Millî Savunma Üniversitesi kurulmuştur. Bu üniversite, lisans ve yüksek lisans seviyesinde askerî eğitim vermek üzere tasarlanmış olup, daha sivil bir müfredatla eğitim vermektedir.

g) Askerî yargı sisteminin kaldırılması: Bu değişiklikle birlikte, askerî personelin yargılanması sivil mahkemeler tarafından yapılmaktadır. Bu reform, askerî personelin yargı süreçlerinde sivil denetimin artırılmasını ve adaletin daha şeffaf bir şekilde sağlanmasını hedeflemektedir.

h) Askerî hastanelerin yönetimi, 26 Ağustos 2016 tarihinde yapılan bir düzenleme ile Sağlık Bakanlığı'na devredilmiştir. Bu kapsamda, 26 ilde toplam 32 hastane ve 1 Rehabilitasyon ve Bakım Merkezi Başkanlığı Sağlık Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu değişiklikle birlikte askerî hastaneler, Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu'na bağlı olarak hizmet vermeye başlamıştır. Bu reform, askerî hastanelerin daha geniş bir kitleye hizmet vermesini sağlamayı amaçlamaktadır.

i) Ordunun yönetimindeki bazı ekonomik işletmeler, Millî Savunma Bakanlığı'na devredilmiştir. Bu işletmeler arasında tekstil tesisleri, bakım üniteleri ve bazı fabrikalar bulunmaktadır. Bu reformla askerî işletmelerin sivil bir yönetim altında faaliyet göstermesi amaçlanmıştır.

j) 2017 yılında Millî Savunma Bakanlığı tarafından yayımlanan bir genelge ile kadın subayların ve subay adaylarının başörtüsü takma yasağı kaldırılmıştır. Bu reform ile ordu ile

toplum arasındaki kopukluğun azaltılması, ordunun daha kapsayıcı hâle getirilmesi ve toplumsal uyumun artırması hedeflenmiştir.

Bu reformların bir kısmının hayata geçirilmesi Anayasa değişikliği ile mümkün olabilmiştir. 16 Nisan 2017’de gerçekleştirilen referandum, hayır (% 48,59), evet (% 51,41) oy oranı ile AKP lehine sonuçlanmıştır. On sekiz maddelik değişiklik paketi kısaca şu hususları içermektedir: Yargı yetkisini kullanan mahkemelerin bağımsız niteliklerinin yanına tarafsızlık ilkesi eklenmiştir (m.9). Meclisteki (550) vekil sayısı (600)’e çıkarılmıştır (m.75). Milletvekili seçilme yeterliliği 25’ten 18’e indirilmiştir (m.76). Meclis genel seçimi dört yıldan beş yıla çıkarılmıştır. Beş yılda bir yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerinin meclis genel seçimi ile birlikte yapılması hükme bağlanmıştır (m.77). Meclisin, Bakanlar Kurulunu denetleme ve Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verme yetkisi kaldırılmıştır (m 87). Yasa yapımı ile ilgili olarak meclisin, geri gönderilen kanunu üye tam sayısının salt çoğunluğu ile aynen kabul etmesi hâlinde, kanunun Cumhurbaşkanı tarafından yayınlanacağı hükme bağlanmıştır (m.89). Meclisin yıl içinde yapmış olduğu üç aylık tatil zamanında, Bakanlar Kurulunca toplantıya çağırılabilme hükmü kaldırılmış ve bu yetki sadece Cumhurbaşkanıya tanımlanmıştır (m.93). Türkiye Büyük Millet Meclisinin bilgi edinme ve denetim yolları tümüyle değiştirilmiş ve meclisin yürütme üzerindeki gensoru yetkisi kaldırılmıştır (m.98). Cumhurbaşkanının tarafsızlığı ilkesi kaldırılmış ve en fazla iki defa Cumhurbaşkanı seçilebilmesi hükme bağlanmıştır (m.101). Cumhurbaşkanı kararname çıkarma yetkisi tanımlanmış ve sistem içindeki konumu güçlendirilmiştir (m.104). Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğu konusunda, kişisel suç ve görev suçu ayrımı kaldırılmış, yargılanma süreci yeniden düzenlenmiştir (m.105). Cumhurbaşkanının birden fazla yardımcı atayabileceği belirtilmiş ve Cumhurbaşkanı vekalet etmeleri belirli şartlara bağlanmıştır (m.106). Olağanüstü hâl ilanı yetkisi sadece Cumhurbaşkanı tanımlanmıştır (m.119). Askerî mahkemeler savaş hâli dışında kaldırılmıştır (m.142). Askerî Yargıtay ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesi kaldırılmıştır (m.146). Hâkim ve Savcılar Kurulunun yirmi iki asıl ve on iki yedek üyeden oluşan yapısı on üç asıl olarak belirlenmiştir (m.159). Mali hükümler ve bütçe ile ilgili düzenlemeler yapılmış, bütçe kanun teklifinin Cumhurbaşkanı tarafından hazırlanacağı hükme bağlanmıştır (m.161).

Bu değişiklikler kapsamında hayata geçirilen Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi, 1982 Anayasası ile güçlendirilmiş Cumhurbaşkanı, meclis karşısında daha da güçlü hâle

getirmiştir. Bu sebeple muhalif partiler tarafından tek adam yönetimi, saray vesayeti, seçilmiş diktatör (Akkuş t.y.; Öznur, 2024; İnsel, 2013) gibi yakıştırmalarla eleştirilere uğramış olsa da Erdoğan ve ortağı MHP'ye göre bu değişiklik, halk iradesi üzerindeki vesayetleri etkisiz kılmak için atılması gereken zorunlu bir adım olarak lanse edilmiştir (Erdoğan, 2020). Oldukça hengâmeli geçen tüm bu sürece, AKP'nin verdiği isim ise “Sessiz Devrim” olmuştur (Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2013). Sessiz devrim, sadece vesayet odaklarının, siyasi sistem üzerinden kazınması anlamına gelmemekte, Cumhuriyet'in temel amacı olan Batılılaşma, modernleşme ve ilerleme hedeflerindeki yeni lokomotifinin artık AKP olduğunu da ilan etmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

PRETORYAN DEVLET ANLAYIŞININ ETKİLERİ

Pretoryan devlet sisteminin inşa süreci, pretoryan bir ordunun siyasete müdahil olması ile başlamaktadır. Askerî elitlerin politikaya müdahil olmasının hoş karşılandığı, çeşitli sebeplerle teşvik edildiği ve askerlerin de böylesi bir fırsatı hevesle bekledikleri bir toplumda, vesayet sistemini peşinen kabullenışten bahsetmek mümkündür. Beklentinin sonucunda, hükûmeti iktidardan indiren askerîn, hiçbir şey olmamış gibi kışlasına döneceğini zannına kapılmak ve siyasi hayatın güllük gülistanlık olacağını sanmak, zayıf bir siyasi kültürün sonucudur.

Siyaset, bürokrasi, yargı, eğitim, iş dünyası, toplumsal örgütler, medya ve ordu gibi çeşitli araçları birlikte kullanma becerisine pretoryan devlet sistemi, istikrar ve güvenliği sağlama amacıyla ortaya çıkmakta ve ciddi sorunlara yol açabilmektedir. Bu sorunlar; eğitim, kültür, demokrasinin gelişimi, yargı, toplumsal travmalar ve sosyoekonomik gelişim boyutlarında ele alınabilir. Böylece pretoryan sistemin amaç ve sonuç ilişkisi bağlamında bir çıktı elde edilerek, problemleri gidermeye yönelik yeni stratejik yaklaşımlar geliştirilebilir.

5.1. Eğitim ve Kültür Alanındaki Etkileri

Eğitim ile kültür, bir bütünün iki yarısıdır. Eğitimin etkili yönetilmesi, toplum geleceğinin şekillenmesi ile yakından alakalıdır. Bu önemin farkında olan Osmanlı aydınları, Batı'daki değişimleri eserlerine yansıtarak halkı aydınlatmaya çalışmışlardır. Onların düşüncelerini eyleme dönüştüren ittihatçılar, eğitimi millî bir politikaya dönüştürmüşlerdir. Cumhuriyet sonrası bu çizgi değişmemiştir. Hatta bir adım daha ileriye taşınarak millî eğitime ideolojik nitelik kazandırılmış ve belirlenen ideolojik kalıpta, ulusal bir kimlik üretilmek istenmiştir.

5.1.1. Askerlerin Eğitim Hayatındaki Rolü

Askerlerin eğitim hayatındaki etkisi üç boyutta ele alınabilir. Birinci boyutunda geleneksel ordu-millet anlayışının izleri bulunmaktadır. Küresel siyasette yaşanan bazı gelişmeler, bu anlayışın canlı tutulmasına katkı sağlamıştır. İkinci boyutu, ordunun sahip olduğu ideolojinin, eğitim hayatına yansımaları oluşturmaktadır. Bu boyut, Atatürkçülük anlayışı doğrultusunda geliştirilen modernleşme ve ilerleme doktrinlerinin, eğitim ve öğretim hayatında yarattığı etkileri kapsamaktadır. Üçüncü boyutta, ordunun özel amaçları bulunmaktadır. 27 Mayıs'a meşruiyet kazandırmak için eğitim ve öğretim alanında girilen bazı propaganda faaliyetleri ve ordudan tasfiye edilen askerlerin eğitim alanında istihdam edilmesi gibi politikalar bu duruma örnek gösterilebilir.

Askerlerin eğitim ve öğretim ile ilişkileri, erken Cumhuriyet dönemine dayanmaktadır. 1926'da liselerin erkek kısımlarına askerlik dersi verilmesi gündeme gelmiş, 1927'de uygulamaya geçilmiştir. Millî Talim ve Terbiye Dairesi ile Genelkurmay Başkanlığı tarafından müşterek hazırlanan eğitim ve öğretim programı, zabıtların öğretmenliğinde, liselerin son iki sınıfına vermeye başlanmıştır (Gündüz, 2017, s. 75). Ordu kurumu, ordu teşkilatı, askerlik kanunu, askerî terbiye, silah bilgisi, atış, topografya, muharebe usulleri ve harp tarihi gibi uzmanlık bilgisi içeren teorik ve uygulamalı dersler müfredata alınmıştır (Ayca vd., 2018, s. 228). 1937'de, ortaokul iki ve üçüncü sınıflar, uygulamaya dahil edilmiştir. Bu yıl, lise seviyesindeki kız öğrenciler de askerlik dersi programına alınmış ve bir saatlik ders vermeye başlanmıştır. (Kırpık, 2014, s. 29). Süreç içinde Askerlik Dersinin muhteviyatı ve adı değişikliğe uğramıştır. 1957'de, Millî Savunma Dersi adını almıştır (Kırpık, 2014, s. 33). 28 Aralık 1979 gün ve 8/37 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Millî Güvenlik Dersi adı altında, eğitim ve öğretim hizmetinin genel bir çerçevesi çizilmiştir (Millî Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği, 1979, 8/37).

Bu süreç, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın toplumda bıraktığı derin izlerin, askerlik ile eğitim-öğretim hizmetleri arasındaki ilişkiyi nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Savaşların yarattığı travma, devlet politikalarına yansımıştır. Bu süreçte, askerlik mesleği millî bir görev olarak algılanmış, tüm nüfus savaşan nüfus olarak değerlendirilmiş ve askerlik geleneğinin, toplumsal dayanışma duygusunu pekiştirme amacına hizmet etmesi sağlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı, bu yöndeki kavrayışı pekiştirmiştir. Eğitim ve askerlik arasındaki ilişki, günümüzde oldukça sert eleştirilere maruz kalmaktaysa da; konu, savaşların toplum ve devlet politikaları üzerindeki etkisi

bağlamında ele alındığında, dönemin eğitim ve öğretim politikalarını anlamlı bir çerçeveye oturtmak mümkündür. Eğitim ve öğretim hizmetlerine, devleti savaşa hazırlayan ve savaş sonrası toplumun yeniden yapılandırılmasına katkı sağlayan bir işlev yüklenmiştir. Bu işlev doğrultusunda askerlik, milli birlik ve bütünlük duygusunu pekiştirme yönünde araçsallaştırılmıştır. Bireylerin, askerlik konusundaki bilgi ve becerilerini artırmak, toplumu modern çağ savaşlarına hazırlamak, kurtuluşun ve varlığı sürdürmenin tek yolunun harp sanatını bilmek ve iyi uygulamak olduğuna inandırmak, seferberlik anlayışını benimsetmek ve savaşın farklı alanlardaki etkileri konusunda halkı aydınlatmak yönünde amaçlar güdülmüştür.

Güçlü bir devlet olmanın güçlü bir orduya sahip olmakla eş tutulan anlayışta, askerlik mesleği, ordu ve toplum arasında bir bağ kurmaktadır. Bu bağ, orduyu ve milleti birbirine sıkıca bağlamaktadır. Ordu-millet kültürünün, millî güvenlik devleti anlayışının da katkısıyla modern döneme yansımaları olarak ele alınabilecek bu yöndeki politikalar, 1980 sonrasında daha da belirginleşmiştir. 28 Aralık 1979 gün ve 8/37 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile millî güvenlik eğitiminin ilk ve ortaokul seviyesinde ne şekilde yapılacağı anlatılmıştır (m.5). Resmî ya da özel fark etmeksizin tüm ilkokullarda, kendi öğretmenleri tarafından öğrencilere, askerliğe özendirici oyunlar oynatılması, askerî yürüyüşler yaptırılması ve marşlar söylettirilmesi istenmiştir. Ayrıca vatan, sancak, bayrak ve silahlı kuvvetlere sevgi ve saygı aşılması talimatı verilmiştir. Ortaokul seviyesindeki beden eğitimi, müzik ve izcilik dersleri ise milli güvenlik bilinci çerçevesinde işlenmiş, öğrencilerin, bulundukları bölgelerdeki askerî birliklerin özel törenlerine seyirci olarak katılması sağlanmış, kışlalara, askerî havaalanlarına ve harp gemilerine ziyaretler düzenlenerek askerliğe olan ilgilerinin artması amaçlanmıştır.

Askerlerin eğitim ve öğretim hizmeti ile ilgilerinin ikinci boyutunda, Atatürk ilke ve inkılâplarına ve Türk milliyetçiliğine bağlı yurttaşlar yetişmesini sağlamak ve bu minvalde modernleşme amacı bulunmaktadır. Askerlerin bu konudaki endişeleri, Demokrat Parti zamanında yükselmiştir. Plansız ve programsız bir şekilde okullar açılması, öğretmen, bina ve ders malzemesi eksikliğinin göz ardı edilmesi, öğretmen tayinlerinde keyfi muamelelerde bulunulması, oy kaygısı ile eğitim ilkelerinden sapılması, zorunlu eğitimin öneminin kavranamamış olması ve 1952’de alınan Milli Eğitim Şûrası tavsiyelerine rağmen İlköğretim Kanunu tasarısının hâlen kanunlaştırılmamış olmasının ahlaki çözülme getirdiğine inanılmaktadır (Kılıç, 2023, s. 34). İlköğretim ve Eğitim Kanunu, askerler yönetime el

koyduktan sonra, 05 Ocak 1961 günü kabul edilmiş ve 12 Ocak'ta Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (İlköğretim ve Eğitim Kanunu, 5/1/1961, 222). Bu kanuna göre ilköğretim çağı, altı ila on dört yaş grubundaki kız ve erkek çocuklarına mecbur tutulmuştur. Çocuklarını okula göndermeyen velilere idari para cezaları öngörülmüştür.

27 Mayıs'ta devlet yönetimine el koyan cunta, 16 Eylül 1960 günü yayınladığı direktif ile fikirlerini ilan etmiştir. “Ana fikir; günümüzün kısa vadeli meselelerini halletmek, uzun vadeli meselelerin esaslarını tespit ederek imkân ve zaman nispetinde tatbikatına girişmek ve idareyi yeni iktidara devretmektir” (MBK Direktifi, 16/9/1960, s. 2141). Askerî yönetimin bu düşüncesi, aslında tüm kamu işlerini kapsamaktadır. Ama “baş dava, eğitim konusudur” (Seyitdanlıoğlu, 2017, s. 7). Eğitime yönelik iyileştirmeler, dört adımdan oluşmaktadır. Birinci adım halkı ve ilköğretimi de kapsayan eğitim seferberliğidir. Bu iki alanda yapılacak faaliyetlerde aydınlar, yetişmiş gençler ve ordudan faydalanılmıştır. İkinci adım, meslekî ve teknik okulların memleket ihtiyaçlarına göre ıslah edilmesidir. Üçüncü adım, üniversiteler ve yüksek okullara yönelik sosyal ve ekonomik iyileştirmelerdir. Dördüncü ve son adım, öğretmenlerin toplum nezdindeki statülerinin yükseltilmesidir. Bu faaliyetlerin bir amacının da bütünlüğü zedeleyici her türlü faaliyetle mücadele etmek olduğu söylenebilir. Ayrıca Demokrat Parti zamanında kapatılan halkevleri benzeri bir yapı, Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü adı altında yeniden kurulmuştur. Askerlerin eğitim alanına girmesi ile birlikte, asker öğretmenler projesi de hayata geçirilmiştir. 1076 sayılı Kanun ile hayata geçirilen “yedek subay öğretmen” uygulaması, 15 Ekim 1960 tarihinden önce, lise ve dengi okulları bitiren gençleri kapsamaktadır. Dönemin şartlarında, öğretmen eksikliğinden kaynaklanan boşluğu doldurmak üzere düzenlenmiştir. Bu yönde görev alacak askerlik yükümlüleri, disiplin ve özlük hakları yönünden Türk Silahlı Kuvvetlerine, görev yönünden Millî Eğitim Bakanlığı emrine verilmiştir. Dönemin meclis tutanaklarına yansıyan verilere göre, 1961-1962 öğretim yılında (21.000) kadar yedek subay öğretmen, bu kapsamda görev yapmıştır (CSTD, C.13, T.2, B.96, O.1, 18 Temmuz 1963, s. 715).

Asker öğretmenler konusunun ikinci safhasını, 1960 sonrası tasfiye edilen subaylar oluşturmaktadır. Haksızlığa uğradığını düşünen bu grup, Emekli Subaylar Derneği (EMİNSU) çatısı altında birleşerek, medyanın yardımı ile güçlü bir baskı grubu oluşturmuştur. MBK, tepkiyi azaltmak için bu subayların devletin çeşitli kurumlarında istihdam edilmesi yönünde özel kanunlar çıkarmak zorunda kalmıştır. Bu subayların maddi durumlarını iyileştirici tedbirler alınmış ve sivil hayatta almak istedikleri vazifeler

sorulmuştur (Cumhuriyet, 22 Ağustos 1960). Orduyu gençleştirmek adına yapıldığı söylenen tasfiyede, binbaşı rütbesinin bulunması, aslında durumun tam olarak öyle olmadığını, bu subayların, bir devrin icabı olarak emekliye sevk edildikleri ve hukuken hak arama yolları kapalı olduğu için de yapılan düzenlemelerle mağduriyetlerinin giderilmesinin amaçlandığı söylenebilir. “Bu subayların yaklaşık (1200)’ü, Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmen olmak için müracaatta bulunmuştur” (Kılıç, 2023, s. 48).

Askerlerin eğitim ile ilgili bir diğer münasebetini, 27 Mayıs müdahalesini meşrulaştırmak için giriştikleri çabalar oluşturmaktadır. “İkinci Cumhuriyet, Düşüklerin İç Yüzü ve Türk’ün Mucizesi” isimli filmler çekilmiş ve halk sinemalarındaki gösterimlerin yanı sıra okullarda öğrencilere de izlettirilmiştir. Ayrıca, 27 Mayıs İnkılabı, 27 Mayıs Marşları, Okulda 27 Mayıs isimli kitapçıklar basılmış ve 27 Mayıs Okul Piyesi isimli gösteri ile eğitim alanına yönelik propaganda faaliyetlerinde bulunulmuştur” (Pınar, 2023, s. 102).

Askerlerin eğitim ve öğretim hayatı üzerindeki etkinliklerine 2012 yılı itibarıyla son verilmiştir. Bu tarihten sonra, öğrencileri alakadar eden bölümler, Vatandaşlık Bilgisi Dersi içinde sivil öğretmenler tarafından verilmeye başlanmışsa da vesayetin izlerinin tam olarak silindiğini söylemek zordur. Her sabah, kıta nizamıyla sıraya geçen minikler, rahat ve hazır ol komutlarıyla hayata hazırlanmakta ve ideolojik figür ve görsellerle yetiştirilmeye devam edilmektedir. Çocukların bu fikirleri ne kadar anlayabileceği veya ne derece yorumlayabileceği tartışmalıdır. Bu tartışma, eğitimin içeriği ve yönetiminin, bireylerin düşünce yapıları ve toplumsal algı üzerinde etkileri ekseninde şekillenmektedir.

5.1.2. İdeolojik Yaklaşımın Eğitim ve Öğretim Hayatı Üzerindeki Etkisi

1924’de, Türkiye’ye davet edilerek, eğitim raporu hazırlaması istenen John Dewey’in tabiriyle eğitim; aslında, bir öğretmen meselesidir (Ata, 2001, s. 203). Cumhuriyet tarihi boyunca, ders müfredatının dışında çıkarak siyasi görüşlerini öğrencilere empoze eden öğretmenlere rastlandığı gibi, Kemalist ideolojinin temel felsefesini kavrayamamış kimi öğretmenlerin garip uygulamalarına da tesadüf edilmektedir. Bilhassa Atatürk’ü anma törenlerinde ortaya çıkan ve Atatürkçülüğe karşı dezenformasyon içeren bu yöndeki görüntülere karşı, Millî Eğitim Bakanlığı mücadele etmektedir.⁵¹

⁵¹ Atatürk posterini önünde secde ettirilmesi olayı ile ilgili Millî Eğitim Bakanlığının basın açıklaması: “10 Kasım Atatürk’ü anma programını anlamından uzaklaştırarak, pedagojik açıdan kabul edilemez bir algıya

1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'na göre eğitim sürecinin amacı: bireylerin Atatürk ilkelerine ve Türk milliyetçiliğine bağlı olarak yetiştirilmesi; milli, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerleri benimsemesi ve bu değerleri koruyup geliştirmesidir. Ayrıca, öğrencilere vatan, millet ve aile sevgisi aşılamak, insan haklarına saygılı ve sorumluluklarını bilen yurttaşlar olmalarını sağlamak hedeflenmektedir (RG, 24/6/1973, 1739). Bu doğrultuda, Türk gençliğinin hem bireysel hem de toplumsal sorumluluklarını kavrayabilen, demokratik bir ortamda kendini ifade edebilen bireyler olarak yetiştirilmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla söz konusu uygulamaların eğitimin amacı ile bağdaşmadığı gayet açık iken bu uygulamaların neden yapıldığı sorusu, “eğitim, daha çok öğretmen meselesidir,” diyen Dewey’i haklı çıkartacak cinstendir. Bu yöndeki örnekler, ideolojik bir eğitimin ne hâle gelebileceğini göstermektedir. Halbuki mutlakiyet prensiplerinin veya ataerkil bir düzenin, demokrasiye dönüşümü için eğitimden beklenen, öncelikle yaşları küçük öğrencilerin kendi kendilerini yönetecek seviyeye getirilmesidir. Bunun için de bu değer farkında olan eğitimcilere ihtiyaç vardır. Dewey (1996, s. 78)’e göre “eğitim hem geçmişe hem de geleceği yönelik boyutlara sahiptir”. Bu durum, geçmişle geleceğe uydurma olarak anlaşılabileceği gibi geleceği tasarlamak için geçmişin bir kaynak olarak alınması şeklinde de yorumlanabilir. Her halükârda toplumsal bir gelişimden bahsetmek mümkündür. Ancak ideolojik yaklaşımın söz konusu olduğu bir gelişim modeli, doğal gelişim sürecinden ziyade, toplumu şekillendirme sürecinin ifadesi olan mühendislik çabasını öne çıkarabilmektedir. Eğitim, belli bir düşünce kalıbı doğrultusunda biçimlendirilmekte ve öngörülen düşünce kalıpları bireylere aşılarmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla tek bir ideolojik bakış açısı benimsendiği için bilginin çeşitliliği azalmakta ve farklı görüşlerin eğitim sistemi içinde yer bulması zorlaşmaktadır. Kıyaslama, mukayese etme ve karşılaştırma gibi özelliklerden yoksun bir eğitim sistemi, eleştirel düşünme yeteneğini köreltmekte ezberciliği körüklemektedir. Tarihi başarılar ile böbürlenme alışkanlığı, geçmişte yapılan hataların eleştirilememesine, aynı hataların tekrar edilmesine sebebiyet verebilmektedir. Dar bakış açısıyla dünyayı anlama ve yorumlama; diğer görüş ve düşünceleri anlamayı zorlaştırmakta, olayları ideolojik bakış açısıyla yorumlamayı zihinsel bir alışkanlık hâline getirebilmektedir. Bu yöndeki görünür örneklerden birini, Millî Talim ve Terbiye Heyetinin, 10/05/1933 tarih ve 101 sayılı Kararı ile uygulamaya giren Öğrenci Andı uygulaması oluşturmaktadır. Bu ant,

sebebiyet veren söz konusu etkinlikle ilgili inceleme/soruşturma başlatılmıştır. Kamuoyunun bilgisine saygıyla sunulur” (MEB, <https://www.meb.gov.tr/basin-aciklamasi/haber/19687/tr>, 13 Kasım 2019).

öğrenim görmek için aileleri tarafından okula gönderilen küçüklere, her günün başlangıcında toplu olarak okutulmuş ve millî bir ritüel hâline dönüştürülmüştür.

Öğrenci Andı

Türk'üm, doğruyum, çalışkanım.

Yasam, küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi özümnden çok sevmektir.

Ülküm yükselmek, ileri gitmektir.

Varlığım Türk varlığına armağan olsun.

Ey bu günümüzü sağlayan, Ulu Atatürk: açtığın yolda, kurduğun ülküde, gösterdiğin amaçta hiç durmadan yürüyeceğime ant içerim.

Ne mutlu Türk'üm diyene!

Bu uygulamanın kaldırılması yönünde yapılan talepte, öğrencilere empoze edilecek içerik yerine, aktif şekilde araştıracağı konulara yönlendirilmesi, öğrencilerin, çalışkanım diyerek değil, çalışarak çalışkan olabileceklerinin anlatılması, her sabah öğrencilerin sıraya sokulup bu andın tekrarlatılmasının söz konusu değerleri kazandıramayacağı ve bu metodun eğitim bilimi yaklaşımlarına uygun olmadığı,” (Danıştay 8. D., 2018/3533E, s. 10) yönünde gerekçeler gösterilmiştir. Öğrenci Andı uygulaması, AKP hükûmeti tarafından 8 Ekim 2013 günü yapılan yönetmelik değişikliği ile yürürlükten kaldırılmaya çalışılmışsa da Türk Eğitim-Sen, yürürlükten kaldırma kararının iptali istemiyle Danıştay'a dava açmıştır. İlk karar beş yıl sonra çıkmıştır. Danıştay 8. Dairesi, oy çokluğu ile aldığı kararla, ant metninde, Anayasa'da anlamını bulan kavram ve ilkeler olduğunu belirterek yönetmelik düzenlemesini iptal etmiştir. Millî Eğitim Bakanlığının karara ilişkin yaptığı itiraz, Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu tarafından 2021 yılı itibarı ile karara bağlanmış ve andın okutulması iptal edilmiştir.

Eğitimde ideolojik yaklaşıma yöneltlen eleştiriler bir hayli fazladır. Günümüz eğitim sistemi ve politikalarına yönelen eleştirilerin son dönemde artmasının nedeninin, toplumsal gelişim ile ilintili olduğu ifade edilebilir. Bir diğer deyişle toplum, sığdırılmak istenilen kaba artık sığamamaktadır. Bu yönde yapılan iyileştirmelere rağmen, eğitimdeki temel sorunların ve katı yapıların devam ettiği ve bilhassa demokratik düşüncüyü ve bireysel özgürlükleri teşvik eden yapının hâlâ eksik kaldığı ifade edilebilir. Örneğin, Atatürk ilkelerine ve inkılaplara dayandırılan eğitim anlayışı, öz düşünme ve sorgulama yetisi kazandırmak yerine, daha çok bir öğretim kalıbı içerisinde sıkışıp kalınmasına yol açabilmektedir. Belirli konuların tekrar eden biçimde farklı derslerde işlenmesi, reproduksiyondan çok bir mekanik öğrenme süreci yaratmaktadır. Bu da motivasyon düşüklüğü, eğitimin araştırma boyutunun eksik kalması ve öğrenme etkinliğinin azalması gibi nedenlere yol açabilmektedir. Aynı

konunun defalarca işlenmesi, öğrencilere sunulan bilgi çeşitliliğini kısıtlamakta ve uluslararası standartlarda başarı için gerekli bilgiye ulaşmalarını engelleyebilmektedir. Ayrıca, Osmanlı dönemi gibi geniş bir tarihin, müfredatta hak ettiği şekilde yer almasının ihmal edilmesi, tarihsel bağlamda, alınacak önemli derslerin göz ardı edilmesine ve zihinsel bir mirasın yeterince anlaşılamamasına neden olabilmektedir. Özellikle, darbe uygulamalarının eğitim müfredatındaki yokluğu, demokratik bir toplum yaratma hedefiyle çelişmekte ve tarihsel deneyimlerin aktarılmasını engellemektedir. Dolayısıyla eğitim sisteminin daha demokrasi odaklı, eleştirel düşünmeye teşvik eden ve tarihsel perspektife dayandırılan bir yapıya ihtiyacı olduğu ileri sürülebilir. Nitekim, eğitimin evrensel bir amacı da bireyleri bir ideolojiye tabi kılmak değil, onların özgür düşüncelerini ve topluma katkıda bulunmalarını sağlayacak yetkinlikler kazandırmaktır. Bu bağlamda, eğitimdeki reform ihtiyaçlarının, sadece müfredat değişikliklerle değil, köklü bir anlayış kavranması gerektiği ifade edilebilir.

Her kurucu karakter, kendi karışıklığını doğurur, önermesini doğrulayan bir sonuç, eğitimde ideolojik yaklaşımın bir başka boyutunu oluşturmaktadır. “Laik ve bilimsel eğitimden uzak, sadece tek tip insan yetiştirmeye yönelik bir eğitim sistemi ile karşı karşıyayız” diyen CHP Genel Başkan Yardımcısı Ağbaba (2018), İmam Hatip okullarını kastetmektedir. İmam Hatip okulları, 1912’de, Medresetü-l Vâizîn, 1913’te Medresetü-l Eimme ve’l Hutebâ isimleriyle imam ve hatip yetiştirmek üzere kurulmuş olan medreselerin devamı niteliğindedir. 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile dinî eğitim veren ilmiye okulları, Maarif Vekaletine (MEB) bağlanmış ve İmam ve Hatip mektepleri adıyla faaliyetlerine devam etmişlerdir. “Maarif Vekâletinin (Eğitim Bakanlığı) dini uzmanlık alanında yüksek öğrenim sağlamak amacıyla bir İlahiyat Fakültesi kuracağı ve imamlık ve vaaz gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi için ayrı okullar açılacağı hükme bağlanmıştır” (Tevhidi Tedrisat Kanunu, m. 4). 1929-1930 eğitim yılında yeterli ilgi olmayışı nedeniyle bu mektepler kapatılmıştır (Çakır vd., 2004, s. 58). Din dersleri, 1931 yılında, ilköğretim okulları müfredat programlarından çıkarılmış, ilahiyat fakülteleri kapatılmıştır. Bu durum, din eğitiminin yetkisiz kişilerin eline geçmesine neden olmuştur. Çok partili hayata geçişle din dersleri yeniden müfredata dahil edilmiş ve 1951’de İmam Hatip okulları yeniden açılmıştır (Aydın, 2015, s. 2; TİMAV, 2024). 1958’de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1959’da İstanbul’da Yüksek İslam Enstitüsü ve Erzurum Atatürk Üniversitesi bünyesinde İslam İlimleri Fakültesi açılmıştır (Çakır vd., 2004, s. 66). 1998 yılında, 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu’nun 45’inci maddesi çerçevesinde yapılan taban katsayısı düzenlemesi ile

İmam Hatip mezunlarının İlahiyat Fakültesi dışındaki yükseköğretim kurumlarına girmesi güçleştirilmiştir. Bu düzenleme, bu okulların mevcutlarını ciddi bir şekilde azaltmıştır. 1996-1997 eğitim yılında (247.376) olan öğrenci sayısı (toplam öğrenci sayısının % 11'i civarı), 2001-2002 eğitim yılında (71.583)'e, toplam öğrenci sayısının % 2'si civarına düşmüştür (Karaman, 2022).

İmam Hatip okulları mezunlarının askerî okullara kabul edilmemesi, kurumsal bir ön yargının yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu durum, din ağırlıklı eğitim almış bireylerin ulusal savunma mekanizmasından dışlanması sonucunu doğurmaktadır. İttihat ve Terakki dönemine kadar uzanan bu ön yargı, askerî eğitim kurumları ile dinî eğitim veren kurumlar arasında bir uçurum yaratmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin aşırı sağcı görüşlerle mücadele ederken, dinî eğitim kurumlarına yönelik ayrımcı tutumu, toplumsal kutuplaşmayı derinleştirirken, siyasi birliğin eğitim sistemindeki iki başlılığı da ortaya çıkarmaktadır. Devlet kurumları arasındaki güvensizliğin yansıması olarak ele alınabilecek bu tutum, ulusal yetenek havuzunun yeteri kadar değerlendirilememesi ve aynı zamanda ulusal birlik ve beraberliği tehdit edebilecek toplumsal bir uyumsuzluk sorununun varlığına da işaret etmektedir.

Bu uygulamaya 2017 yılında son verilmiştir. TSK personel temini yetkisi, kurumlardan alınıp, Millî Savunma Bakanlığına devredilmiştir. Böylece İmam Hatip Lisesi mezunlarının askerî okullara girişindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Ancak sorun, her ne kadar çözülmüş ise de çözümün kalıcılığı konusunda hüküm vermenin, siyasetin değişken doğası içinde tereddütlü bir ifade olabileceği söylenebilir. Sonuç olarak ideolojik otoriteler tarafından biçimlenen eğitim sisteminin, kültürel mirasın korunması hususunda farklı yaklaşımlar getirerek, gelecek nesillerin değer yargılarını değiştirdiği ve dünya görüşlerini etkilediği söylenebilir.

5.2. Halk İradesi Üzerindeki Etkisi

Pretoryan yapının inşa süreci, toplumsal, kültürel ve siyasi dinamiklerin etkileşimiyle ve genellikle militarist ve otoriter yönetim anlayışın güç kazanma süreci ile şekillenmektedir. Pretoryan iktidarın sağlamlaştırılması için kritik olan unsur, güçlü sınırların oluşturulmasıdır. Sınırların toplum tarafından kabulü, otoriter rejimlerin sürdürülebilirliği açısından hayati öneme sahiptir. Kenarları belirgin bir yapının varlığı hem yönetenler hem

de yönetilenler arasında bir güç ve otorite algısı oluşturmaktadır. Toplum tarafından kabul edilen ya da içselleştirdiği sınırlar, bu yapının meşruiyet kazanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Sistemin inşasında, sert ve katı yöntemlerin en uç noktasını ise halk iradesini temsil eden sembollerin yok edilmesi oluşturmaktadır. Bu, tarihsel süreçlerde görülen bir davranış biçimidir. Halkın kimliğini ve iradesini temsil eden unsurların ortadan kaldırılması, pretoryan yapının güçlenmesine katkı sağlamakta ve olası muhalif eylemleri kısıtlamaktadır. Böylece, otoriter yönetimler, kendilerinden başka bir alternatifin varlığını belirsizleştirmekte ve aynı zamanda toplumsal bağları zayıflatmaktadırlar. Bu sürecin uzun vadeli sonuçları, toplumların demokratikleşme süreçlerine, kolektif hafızalarına ve tarihsel kimliklerine ciddi etkiler yapabilmektedir. Nitekim, pretoryan yapının inşası, sadece politik bir mekanizma değildir. Aynı zamanda bir toplumsal dönüşüm sürecidir. Bu sürecin, Türk siyasi hayatı açısından 27 Mayıs müdahalesi ile başladığı söylenebilir.

“Anayasa’yı ihlalden, sanık Sakıt Reisicumhur Celal Bayar, Sakıt Başvekil Adnan Menderes, Yüksek Soruşturma Kurulunun 26/9/1960 tarih ve Esas 5 ve Karar 1 sayılı kararının ekli listesinde bulunan isimler, Divan’ın 1 Esas sayısına kayıt edilip, 14/10/1960 Cuma günü, saat 9:30’da, duruşmada hazır edilmeleri yönünde tebliğlerin yapılması tensip edilmiştir” (Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 1960, s. 1).

Salim Başol
Yüksek Adalet Divanı Başkanı

Devlet idaresine el koyan MBK’nın yaptığı ilk iş, geçici bir kanun çıkarmak olmuştur. 1924 Anayasası’nda yapılan değişiklikler 12 Haziran 1960’da kabul edilerek Resmî Gazete’de yayınlanmıştır (RG, 14/6/ 1960, 10525). Bu Kanunu’na göre, eski iktidar mebuslarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılamak üzere Yüksek Adalet Divanı kurulacaktır (m.6). Aynı madde uyarınca, toplamda dokuz üyeden oluşacak olan divanın başkanı, MBK tarafından seçilecektir. Ayrıca kimlerin yargılanacağını belirlemek üzere Yüksek Soruşturma Kurulu adı altında, başkan ve otuz üyeden müteşekkil, bir ön soruşturma kurulu oluşturulacaktır. Yargılama sonunda, Yüksek Adalet Divanı’nın kararları kesindi, ancak idam kararları MBK’nın tasdikine bağlanmıştı.

Güneş (2013, s. 327)’e göre otokrasi ve merkezileşme eğilimi gösteren ve merkezden çevreye doğru gelişen eski reformcu geleneğin devamıdır. Bu bağlamda vesayeti olumlayan bir çizgiye sahiptir. Bu yüzden de demokrasi, Cumhuriyet’in gölgesinde kalmaktadır. Bu görüş, bu çalışmanın ileri sürdüğü; Cumhuriyet’in kurucu ögesi olan millî egemenlik kavramının, halk egemenliği üzerinde güç oluşturduğu, demokrasinin ancak millî

egemenliğin izin verdiği ölçüde gelişebileceği, ama millî egemenliğin dış çeperinin stabil olmadığı, uluslaşma sürecine bağlı olarak genişleyebileceği iddiası ile uyumludur. Bu bağlamda, demokrasinin gelişim serüveni için şu öznel değerlendirmede bulunulabilir: Koruma ve kollama misyonunun birincil önceliği Cumhuriyet'tir ve cumhuriyeti Cumhuriyet yapan, sahip olduğu niteliklerdir. Kemalizm'in altı ilkesi içinde yer almayan ama halkçılık içinde açıklanmaya çalışılan demokrasi vazgeçilmez bir öge olmakla birlikte, Cumhuriyet'in sahip olduğu niteliklerden sadece biridir. Demokrasiden ne anlaşıldığı veya ne kadar demokrasi olması gerektiği hususu, elitlerin etkileri ile şekillenmektedir. Elitlerin baz aldığı ölçüt ise erken Cumhuriyet dönemi plüralist parti denemelerinden edinilen tecrübeler ile Atatürk ilke ve inkılaplarının öznel yorumlarıdır. Bu yaklaşımı, Yüksek Adalet Divanı'nın 15 Eylül 1961'da verdiği kararda görmek mümkündür.

“Sanık Celal Bayar, Adnan Menderes ve kendilerine tabi olan zümrenin, güdülen iktisadi politikanın memleketi badireye götürdüğünü anlayan aydın zümreye arka çevirdikleri, gericiyle bir oldukları ve bu suretle memleketi ayakta tutacak Atatürk ilkelerinden ayrıldıkları, ayrıca Atatürk'ün Türkçe konusunda ne kadar hassas olduğunun bilinmesine rağmen Türkçe ezan uygulamasının kaldırıldığı ve Osmanlıca'ya dönüldüğü” (Yüksek Adalet Divanı Kararları, 1960-1961) belirtilmektedir.

Yassıada yargılamaları, Atatürk'ün izinden gitme anlayışı içinde şekillenmiştir. Ama yine de darbecilerinin aklında bir soru işareti kalmıştır. “Bayar ve Menderes'in, ilk celsede, ‘Biz bu mahkemeyi tanımıyor ve kabul etmiyoruz. Milletin oylarıyla iktidara gelmiş bir partiyi, yargılayamazsınız, dediklerini farz edelim. Durum ne olurdu?’” (Demirer, 2012, s. 37). Süreç, darbecilerin korktuğu gibi gelişmemiştir. Darbecilerin yönelttiği ithamlar peşinen kabul edilmiştir. Dolayısıyla Atatürkçülük, sonraki müdahalelerin temel gerekçesini oluşturmuştur. Bu husus, Atatürk'ün ülkesinde, Atatürk'ün kurallarının geçerli olduğu inancının yerleşmesi şeklinde formüle edilebilir. 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat müdahalelerinde, askerî elitler tarafından birbiri ardına devrilen hükûmetlerin, kendilerine yöneltilen ithamları peşinen kabullenışı bu inancı doğrulamaktadır. Dikkat çeken nokta, Atatürk ilke ve inkılaplarından hangisinin ve hangi oranda ihlal edildiğinin hiçbir zaman sorgulanmamış ve bunu sorgulayacak makamın ordu olamayacağının da dile getirilmemiş olmasıdır. Bu boyun eğiş, çaresizce kabulleniş ya da koşulsuz itaat görüntüsünün ardında yatan sebepler, mutlakiyetçi gelenek, yüzyıllara yaslanan biat kültürü ve askerî toplumdaki saygınlığı gibi faktörlerle ilişkilendirilebilir. Bu türdeki faktörler, kurucu iradenin yorumlanmasını tekeline alan askerî elitleri, yeni düzenin efendileri hâline getirmiştir.

Düzenin sürekliliğine hizmet eden millî güvenlik siyasetinin hukuki anlamda ortaya çıkışı ise 12 Mart'ı bulmuştur. “Millî güvenlik kaygısı, hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamaların nedenleri arasına, 1971 müdahalesinin ardından kurulan ara rejim döneminde girmiştir. 20 Eylül 1971 gün ve 1488 sayılı Anayasa değişikliği ile milli güvenliğin korunması hususu, temel hak ve hürriyetlerin kanunla sınırlanabileceği tasarruflar arasında sayılmıştır” (Şarlak, 2022, s. 178). Bu sınırlandırmalar, tarihi akış içinde izlenebilir. 27 Mayıs'ta, demokratik hak ve özgürlükler konusundaki yapılan iyileştirmelerin, 1971 Anayasa değişiklikleriyle bozulmuş gösterdiği, 12 Eylül müdahalesi ile bu bozulmanın doruk noktasına ulaştığı görülmektedir. MGK, yedi numaralı bildirisi ile DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuş, bu kuruluşların yöneticileri gözaltına; dönemin ifadesiyle güvence altına alınmıştır. Ayrıca, Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç diğer bütün derneklerin faaliyetleri durdurulmuştur. Dokuz numaralı bildiri ile siyasi partilerle bağlantılı derneklerin banka hesaplarına bloke koyulmuştur 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun üçüncü maddesinin (g) bendinde yapılan değişiklikle de kapalı veya açık yerlerde her türlü toplantı ve gösteri yasaklanmış ve izinli yapılan toplantılar izlenmiştir (MGKTD, 1980).

Böylesi türden bir yapı, Althusser (2010, s. 13)⁵²'in perspektifinden “burjuva demokrasisi” kavramıyla az çok ilintili görünmektedir. Toplumun geneli tarafından kanıksanan “halk demokrasisi” ise elitlerin demokrasi anlayışının gölgesinde kalmaktadır. Bu yaklaşımda öne çıkan devletin ideolojik aygıtları, sürecin devamlılığına katkı sağlamaktadır. İdeolojik aygıtlar içinde farklı bir işleve sahip basın ve yayın organları, toplumsal algıyı yönlendirerek demokrasi üzerinde tahakküm kurulmasına uygun koşulları hazırlayabilmekte, “medya, şişkin bütçeli arpalığını verenlere ve reklam tekellerini üstlendiği güçlere hizmet ederek bir vesayet kurumu” (Keane, 2021, s. 66); daha net ifadeyle vesayetin hizmetkârı hâline

⁵² **Marksist perspektif:** Bu bakış açısında demokrasi, içinde bulunulan toplumsal yapı ve sınıf ilişkileri bağlamında değerlendirilmektedir. Üç ana demokrasi anlayışı öne sürülür. **Burjuva Demokrasisi:** Bu tür bir demokrasi, kapitalist sistemin ihtiyaçlarına hizmet etmektedir. Bireysel özgürlükleri, mülkiyet hakkını ve ekonomik liberalizmi savunmakla birlikte sınıf temelli eşitsizlikleri gizleyerek, aslında yalnızca belirli bir sınıfın (burjuvazinin) çıkarlarını korumaktadır. Seçimle iş başına gelen temsilciler de burjuva sınıfının menfaatlerini gözetmek durumunda kalmaktadır. **Küçük Burjuva Demokrasisi:** Hem burjuva hem de proletarya ile ilişkili olan bir sınıf olarak, sosyal ve politik taleplerinde kendi çıkarlarını ön planda tutar. İstemiş olduğu sosyal reformlarla halk sınıflarının taleplerine yanıt vermeye çalışabilir fakat çoğunlukla küçük burjuvazinin iktidarını koruma eğilimindedir. **Halk Demokrasisi:** Halk demokrasisi, doğrudan halkın iktidarını ve toplumsal eşitliği savunur. Bu üç model, demokrasinin işleyişi ve toplum üzerindeki etkilerini anlama bakımından farklı bir açı sunmaktadır. Marksist bakış açısı, demokratik sistemlerin arka planında, sınıf ilişkileri ve ekonomik yapının etkisinden bahseder. Dolayısıyla, demokrasinin bir kılıf olarak kullanılabileceği gerçeği, Marksist eleştirinin merkezi unsurudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Althusser, L. (2010).

dönüşebilmektedir. İktidara karşı yönelttiği kaynağı belirsiz ve sonradan asılsız olduğu anlaşılan haberlerle 27 Mayıs'ın meşrulaştırılmasına hizmet etmiş olan medya, 28 Şubat'ta iktidarının devrilmesinde de benzer bir fonksiyon üstlenmiştir. 28 Şubat medyası, Yüksel (2005, s. iv)'in deyiimiyle “Medya Güvenlik Kurulu” gibi hareket etmiş ve Lippmann (2020)'in medyaya atfettiği rolü, (gündemi belirleme, algıyı yönlendirme ve bu suretle süreci istenildiği gibi yönetme safhalarını), kendisinden beklendiği şekilde yerine getirmiştir. Hâlbuki Madison (1822, s. 103)'un da dediği gibi, halkın bilgili olmadığı ya da doğru bilgiyi edinecek kaynaklara sahip olmadığı bir düzende, halk, olsa olsa bir komedinin ya da trajedinin, belki de ikisinin birden önsözü olabilir. Dolayısıyla demokratikleşmenin emekleme safhasında bulunan bir halk için en büyük şanssızlık, doğru bilgiyi halka sağlayacak tarafsız haber kanallarının yokluğu, daha kötüsü bu kanallar vasıtasıyla halkın güveninin istismar edilmesidir. Bu şartlar altında, koruyucu ve kollayıcı bir rolden ziyade halkın güveninin kötüye kullanılmasından bahsetmek daha yerinde görünmektedir. Nitekim demokrasi, birkaç yasal düzenlemeyle bir anda hayata geçirilebilecek bir uygulama değildir. Siyasi kültürle beslenmesi gereken, belli bir olgunluk seviyesine ulaşması beklenen ve bu olgunluğun ürettiği mekanizmalar sayesinde hem gelişebilen hem de gelişim sürecini kontrol edebilen ve böylece kendine yönelen türlü dezenformasyonlardan korunabilen bir süreci ifade etmektedir. İngiltere'nin hâlen tartışmalı öğeler barındıran demokrasisinin, 1215 ile başladığı düşünüldüğünde, demokrasinin oluşumundaki uzun soluklu zorlu süreç daha net anlaşılabilir. Türk demokrasi hayatında, halkın katılımıyla yapılmış sivil nitelikli bir anayasaya henüz sahip olunmadığı, bir vesayet anayasası rehberliğinde yola devam edildiği hususları göz önünde bulundurulduğunda, tüm sürecin, demokrasinin daha sağlam temeller üzerine oturmasını sağlayacak deneyimler biriktirilmesi anlamında ele alınması mantıklı görünmektedir.

27 Mayıs'ı, olaydan nice yıl sonra, “vahşet” olarak nitelendirme cesaretini bulan 9'uncu Cumhurbaşkanı Demirel (2012), 12 Mart muhtırası dolayısıyla iktidardan çekilmesini 27 Mayıs'ın verdiği tedirginlik ile açıklamaktadır. Tedirginlik, sadece Demirel'e mahsus değildir. Tüm meclis aynı psikolojiyi yaşamıştır. 12 Mart günü saat 15:00'da, meclis oturumunu açan Meclis Başkan Vekili Fikret Turhan, komutanların ilettikleri muhtırayı okutacağını söyledi. Mecliste buz gibi bir sessizlik oldu. Meclis tarihinde ilk kez bir askerî muhtıra, başkanlık kürsüsünden okunacaktı. Herkes başını öne eğdi. Sadece bir tek milletvekili ayağa kalktı, itiraz etti. Eski Demokrat Parti Grup Başkan Vekili Hasan Korkmazcan'dı. Demirel'e göre meclis tüzüğüne açıkça aykırılık teşkil eden bu hukuk dışı

zorlama karşısında tüm meclisin ayağa kalkması gerekirdi. Ama öyle olmamıştı (Birand, 2019). Demirel'in istifası sonrasında kurulan Erim hükûmetinin ilk icraatı Genelkurmay Başkanının protokol sırasını yükseltmektir. İkinci icraatı, Amerika'nın yıllardır Demirel'e yaptırtmadığı haşhaş ekim yasağını uygulamaktır. Böylece 12 Mart'ın dış destekçileri de ortaya çıkmıştır (Demir, 2020, s. 204). Askerlerin, halk iradesine yönelik müdahalelerinin etkisini milletvekili genel seçimlerine katılım oranlarından izlemek de mümkündür. YSK verilerine (2024a) göre, 15 Ekim 1961 tarihli seçime katılım oranı (% 81,4)'dür. Bu tarihten sonra düzenlenen seçimlere katılım oranında, görece düşüş görülmektedir. 10 Ekim 1965 tarihli seçime katılım oranı (% 71,3), 12 Ekim 1969 tarihli seçime katılım oranı Cumhuriyet tarihinin en düşük katılım oranı olarak (% 64,3), 14/10/1973 tarihli seçime katılım oranı (% 66,8)'dir. Seçimler anlamsızlaşmış, halkın demokrasiye inancı azalmıştır. Katılım oranlarındaki düşüş, bir tedbir alınmasını da gerektirmiştir. 1982 Anayasası ile oy kullanma bir hak olarak tanımlanmışsa da katılım oranını artıracak zorlayıcı hüküm getirilmiştir. “Anayasa'nın halk oylamasına ilişkin oy verme kütüğünde ve sandık listesinde kaydı ve oy kullanma yeterliği bulunduğu hâlde hukuki veya fiilî herhangi bir mazereti olmaksızın halk oylamasına katılmayanlar, Anayasa'nın halk oylamasını takip eden beş yıl içinde yapılacak genel ve ara seçimleri ile mahalli seçimlere ve diğer halk oylamalarına katılamazlar” (AY, 1982, Geçici Madde 16). Ayrıca, 10 Haziran 1983'te çıkarılan 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile oy kullanmayan vatandaşlara, idari para cezası yaptırımları uygulanmaya başlanmıştır. “Seçmen kütüğünde kaydı ve sandık listesinde oy kullanma yeterliği bulunduğu halde, milletvekilliği genel ve ara seçimlerinde meşru mazeretleri olmaksızın katılmayanlar, ilçe seçim kurulu başkanı tarafından on bin lira para cezasıyla cezalandırılırlar. Bu karar kesindir” (Milletvekili Seçim Kanunu, m. 63). Dolayısıyla demokrasi görünümündeki bir rejim, zorlama ve baskıyla herhangi bir anlamı olmaksızın sürdürülmeye çalışılmıştır.

Tüm bu süreç, Huntington (1965, s. 82, 97, 100)'un “siyasi çürüme” kavramı ile anlaşılır olmaktadır. Bu kavram, modernleşmenin siyasal boyutunun ihmal edilmesi hâlinde çıkabilecek sorunlara dikkat çekmektedir. Siyasetin kurumsallaşması ya da kurumsallaşamaması, bir ülkenin siyasi sisteminin istikrarı ile yakından ilgilidir. Türkiye örneğinde, Demokrat Parti ile başlayan kitlesel siyaset, siyasi hayatı ayakta tutacak kurumsal yapıların yetersizliği ya da işlevsizliği nedeniyle eksik kalmış ve siyasi katılım, kurumsal yapılarla desteklenemediği için boşluklar ortaya çıkmıştır. Bu boşluk, ordu tarafından doldurulmuştur.

5.3. Yargı Üzerindeki Etkisi

1924 Anayasası'na göre, görevlerinden doğan hususlarda, İcra Vekilleri (Bakanlar Kurulu) ve diğer devlet büyüklerini yargılamak üzere bir Divanı Âli kurulması gerektiği (m.61). Divanı Âli üyeliği için on biri Temyiz Mahkemesi, onu Şûrayı Devlet başkan ve üyeleri arasından ve kendi genel kurulları tarafından yirmi bir kişi seçileceği (m.62) hükme bağlanmışken, MBK'nın, bir numaralı bildirisiyle Yüksek Adalet Divanı adı altında özel bir yargılama birimi kurulmuştur. İdamların onayı için halk tarafından seçilmiş bir meclis onayına ihtiyaç duyulmamış ve infazlar oldubittiye getirilmiştir.

Yassıada yargılamaların günümüzde hâlâ konuşuluyor olması, geçmişle yüzleşme sürecinin bir parçasıdır. Bu yüzleşme, insan hakları, adil yargılanma hakkı ve hukukun üstünlüğü gibi konuların ciddi bir şekilde sorgulanmasına yol açmaktadır. Mahkeme Başkanı Başol'un Cumhurbaşkanı Bayar'a yönelik "Sizi buraya tıkan güç böyle istiyor" (Özkaya, 17 Haziran 2020, s. 6) sözü, bu süreçteki güç dinamiklerini ve siyasi baskıları yansıtmaktadır.

Konuyla ilgili sorgulanan bir diğer husus, Divan'ın hâkim ve savcılarının meslek kariyerlerindeki yükselişleridir. "Yassıada'nın dört hâkimi ve üç savcısı Anayasa Mahkemesi üyesi yapılmıştır" (Özkaya, 2020, s. 6). Yassıada Mahkemesi'nde görev yapan hâkim ve savcılarının arasından üç Anayasa Mahkemesi Başkanı, iki Yüksek Hâkimler Kurulu Başkanı, iki Yargıtay Başkanı, YSK Başkanı ve Danıştay Başkanı çıkmıştır (Akış, 2017). Meslekte yükselmek için hâkim düşünceye itaat etmek düşüncesine yol açan bu görüntü, günümüzde dahi eleştiri konusudur. 27 Mayıs'ın yargı üzerindeki bir başka etkisi, dönemin yargı kadrolarında yapılan değişikliklerdir. Adalet Bakanı Ergin (2010)'in açıklamalarına göre, "Yargıtay'ın toplam (241) üyesinden (66)'sı resen emekli edilmiş. Danıştay'ın (54) üyesinden (28)'i, yani yarısından fazlası emekli edilmiş. Toplam (3.123) hâkim, savcı varken, bunların (520)'si rızası dışında, cebren emekliye sevk edilmiştir". Yargı kadrolarındaki değişikliğin sonraki yıllara yansımaları, "ordu ve yargı ittifakı" şeklinde oluşan hegemonik bir gücün varlığıdır. Aynı ideolojik değerleri paylaşan ordu ve yargı, rejimi koruyan bekçi rolüne bürünmüşlerdir. Ancak konuyu bu bağlamda ele almak eksik çıkarımlar yapılmasına yol açabilir. Daha ziyade, ordunun siyasi alandaki müdahalelerini görmezden gelecek ve siyasi hayatı dizayn etmesine yardımcı olacak olan bir yardımcı yaratması; yargının araçsallaştırılmasından söz etmek daha rasyonel görünmektedir. Bu bağlamda, yargının sahip olduğu ideolojik duruşun, tarafsızlık ya da bağımsızlık karinelerinden ziyade, elitlerin ideolojiyi yorumlama çerçevesi içinde şekillendiği ifade

edilebilir. 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat müdahalelerinde, yargının sessizliği böylesi bir çıkarım yapmaya olanak tanımaktadır. Bu yönde bir yaklaşım, konuyla bağıntılı yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığını tartışmaya açmaktadır. Nitekim, siyasi hayatı kontrol etmek için 27 Mayıs ile başlayan yargıya sahip olma düşüncesi, sonraki yıllarda farklı gruplar tarafından da benimsenmiştir. “2018 yılı itibarıyla (4113) hâkim ve savcı, (41) Anayasa Mahkemesi memurunun, Fetö/Pdy terör örgütü ile ilişkili oldukları gerekçesiyle meslekten ihraç edilmesi” (Ohal Raporu, 2020, s. 53), yargının araçsallaştırılması anlayışının geleceği noktayı göstermek için çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Yargının araçsallaştırılmasının yarattığı bir diğer sorun, toplumda uyandırdığı etkilerdir. Devlet kurumlarının, hükûmet ortaklarınca veya muhalif grupların da dahil olduğu türlü siyasi antlaşmalarla paylaşılması gereken bir kaynak olarak görülmesi, nasıl ki kamu yönetiminde liyakatle ilgili ciddi sorunlara yol açabilmekteyse, bu anlayışa adalet mekanizmasının da dahil edilmesinin toplum üzerinde yarattığı ciddi etkilerden söz edilebilir.

5.4. Toplum Üzerindeki Etkileri

Siyasi irade, 12 Eylül darbesini gerçekleştiren liderleri yargılama gücünü, ancak 2010 yılında elde edebilmiştir. 2016 yılında yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi, bu kazanımın elde edilmesinde kırılım noktasını oluşturmaktadır. Bu tarihten sonra ordunun demokratik kontrolü konusunda ciddi mesafeler katedilmiştir. 27 Mayıs darbe mağdurlarının zararlarını tazmin etme çalışmaları 2020 yılı itibarıyla başlamıştır. 23 Haziran 2020 gün ve 7248 sayılı Kanun (RG, 1/7/2020, 31172) ile bağıntılı olarak 13 Ekim 2020 gün ve 2020/439 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile bir komisyon oluşturulmuştur (RG, 14/10/ 2020, 31274). Adalet Bakanı Yardımcısı, Devlet Arşivleri Başkanı, Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürü, Hazine ve Maliye Bakanlığında Muhakemat Genel Müdürü, Nüfus Genel Müdürü, Millî Emlak Genel Müdürü ve Tapu Kadastro Genel Müdüründen oluşan yedi kişilik komisyonun görevi, 27 Mayıs 1960 askerî darbe mağdurlarını tespit etmektir. Ayrıca komisyona yardımcı olmak üzere Adalet Bakanlığına mensup on üç görevli atanmıştır. Mağdurların tespitinde komisyona başvuru ile belirlenecek olanlar ve arşiv araştırması sonucu tespit edilecek olanlar olmak üzere iki yol izlenmiştir. Başvurular, 25 Şubat 2021 gününden başlayarak üç aylık zaman dilimi ile sınırlı tutulmuştur. Sürecin sonunda, toplamda 3 bin 52 başvuru yapılmış ve yapılan değerlendirmede (370) zarar görene tazminat ödenmesine karar verilmiştir (Tazminat Komisyonu, 2024).

Devletin haksız uygulamaları sebebiyle vatandaşların uğradığı zararların tazmin edilmesi ve yaşadıkları mağduriyetlerin giderilmesi yönünde zaman zaman benzer yönde iyileştirilmeler yapılmaya çalışılmaktadır. Örneğin, “6353 ve 6495 sayılı kanunlarla, 28 Şubat sürecinde memurluktan atılanların, sosyal güvenlik primlerinin, çalışmış oldukları kurumları tarafından ödenmesi hususu çözüme kavuşturulmuştur” (Eğitim-Bir-Sen, 2014). Ama yine de 12 Eylül başta olmak üzere askerî darbe ve yönetimlerinden muzdarip pek çok vatandaşın mağduriyetleri giderilememiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine kadar uzanan hak arama mücadelelerinin zaman zaman basına yansıdığı görülmektedir. Darbelerle ortaya çıkan mağduriyetler; temel hak ve özgürlüklerinin ihlali, çalışma haklarından mahrumiyet, adil yargılanma hakkının gaspı, sürgün, eziyet, işkence ve öldürmeye kadar uzanan geniş bir yelpazede yer almaktadır. Dolayısıyla darbeler, yönetim krizi olarak değil, daha da ötesinde, toplum üzerinde derin izler bırakan bir travma olarak ele alınmalıdır. Bu travmanın oluşumundaki zihinsel mantığın, toplumsal gelişim ve değişime uyumlu politikalar geliştirmek yerine sosyal gelişmeyi kırmak, toplumsal refleksleri baskılamak ve hak arama mücadelelerini kısıtlama yoluna gitmek yönünde gelişim gösterdiği söylenebilir. Kolaycılığı çağrıştıran ve askerî bakış açısını yansıtan bu türdeki metotların çözüm olarak öne sürülmesinin arkasında yatan nedenler, sadece askerlerin iç siyasete karışma hevesleri ile açıklanamaz. Siyasetçilerin soruna yaklaşımları ve problem çözme yetenekleri de değerlendirilmek zorundadır. Siyasilerin, toplumsal olayları mutabakatla çözüme kavuşturmak yerine, zor kullanmayı bir seçenek olarak görmeleri, orduyu siyasi alana davet niteliği taşımaktadır.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç’ın ekonomik gelişmenin çok ilerisine geçen sosyal hak arama cereyanları karşısında, millî nizamın demokratik usullerle sağlanabilmesi için Anayasa’da değişiklik istediği, Millî Güvenlik Kurulu toplantılarında Başbakan Demirel’e “*Her düzensizliğin içine asker sokmayınız, bunun doğuracağı menfi neticeleri dikkate alınız*” dediği öğrenilmiştir. Org. Tağmaç, askerî birliklerin, polis ve jandarmanın yapacağı işlerde kullanılmaması gerektiği yönündeki görüşlerini Başbakan’a bir mektup ile değil, Millî Güvenlik Kurulu toplantılarında ifade ettiğini açıklayan güvenilir askerî bir kaynak, Tağmaç’ın görüşleri ile ilgili olarak geniş izahat vermiştir” (Milliyet, 4 Ağustos 1970).

Basın dünyasında, haber sızdırma olarak adlandırılan bir yöntem ile edinildiği belli olan bu haber, muhtıradan yedi ay kadar önce medyada yer almıştır. Bu metin, dönemin siyasi gündeminin çözümlenmesine yardımcı olmakta ve gelecekte neler olabileceğine dair ipuçlarını içinde barındırmaktadır. Dönemin olaylarıyla birlikte yorumlanabilecek bu metne göre, işçi sınıfı ile sermaye arasında bir problem yaşandığı, problemin, işçilerin sosyal hak

arayışı ile ilgili olduğu ve ordunun, problemin çözümü için Anayasa değişikliği yapılmasını talep ettiği söylenebilir. Dikkat çekici nokta, ordunun, iç güvenlik ve bilhassa toplumsal olaylarına karşı kullanılmaktan rahatsızlık duyduğudur. Hükûmetten, ordunun iç siyasette kullanılması alışkanlığını bırakmasını, aksi takdirde olumsuz sonuçları olabileceğine dair uyarıda bulunmaktadır.

Aslında, ordu ve iç güvenlik kavramlarının bir araya gelmesi, olağanüstü hâl veya sıkıyönetim uygulamalarıyla mümkündür. Bu hâl ve uygulamalar, sel, deprem, yangın vb., durumlar ile kolluk kuvvetlerinin baş edemeyeceği büyüklükte kamu güvenliğini tehdit eden olaylardır. Dönemin yasal mevzuatı, olağanüstü veya sıkıyönetim ilanı edilmese bile, gecikmesinde sakınca bulunan durumlar gibi esnek bir ifadeye sığınarak, askerî kuvvetlerin kullanımına izin vermektedir. Haklı bir gerekçe ile bir kolluk kuvveti gibi kullanılmak istemeyen, politikanın aracı hâline dönüşmekten imtina eden, kendi politikalarının yarattığı sorunlar karşısında ordunun arkasına saklanan bir siyasetçi profiline karşı ordunun aldığı tavır, mesleki profesyonellik bağlamında makuldür. Hükûmet ve ordu arasındaki sıkıntı, bu noktada ortaya çıkmaktadır. Sıkıntının gün yüzüne çıktığı tarih, 12 Mart 1971'dir. Bu tarihten sonra, kurdurduğu ara rejim marifetiyle sıkıyönetim ilan ettiren ordu, sıkıyönetim mahkemeleri ile kendini, iç güvenliğin karar vericisi konumuna yükselttiği gibi Anayasa değişikliklerini yaptırtma gücünü de elde etmiştir. Bu tablo, bir yandan haşhaş ekiminin yasaklanmasını dikte eden ABD, diğer yandan sermaye lehine Anayasa değişikliği talep eden ordu ve aynı zamanda tırmanan toplumsal olaylar ve asayiş sorunlarının çözümsüzlüğü arasına sıkışıp kalmış Demirel'in sessizce gidişini makul bir çizgiye yaslarken, "bir sağ partiyi devirmesinden mütevellit askerî darbeyi alkışlayan sol, sonrasında yaşanan gelişmelerle şaşkınlığa uğramıştır" (Demir, 2020, s. 202). Hükûmete yönelik beklentilerin yerine getirilmesi ihalesi ise askerlerin isteği doğrultusunda oluşturulan ara rejimin Başbakanı Nihat Erim'e kalmıştır. Ancak bu ihalenin faturası ölümcül olacaktır.⁵³ Teknokrat ağırlıklı yapısı ve devletçi eksenli politik çizgisi ile reformları Atatürkçü bir görüşle ele almak üzere iktidara getirilen Erim hükûmeti, Devlet Planlama Teşkilatının hazırladığı reform ve aksaklıklar raporu doğrultusunda hükûmet programını oluşturmuştur. Programının ana başlıkları toprak ve tarım, millî eğitim, vergi düzenlemeleri, hukuk ve

⁵³ İstanbul Dragos'ta, dört saldırganın Anadol marka bir otomobilden açtıkları yayılım ateşiyle Erim ve koruma polisi can verdi. Olay yerinde, 'Gün Sazak'ı cezalandırdık, şimdi de Nihat Erim'i cezalandırıyoruz' yazılı ve Dev-Sol imzalı bir bildiri bulundu (Cumhuriyet, 20 Temmuz 1980).

adalettir. Ordu ve politikanın sıkı sıkıya birbirine bağı olduğu bu dönemde, yeni kanun ve düzen tasarılarının hazırlanması için Prof. Dr. Maurice Duverger Türkiye'ye davet edilirken, Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu ile Dev-Genç örgütü, emperyalist güçlerle hareket etmekle suçladıkları Erim hükûmetini desteklemeyeceklerini ilan etmiştir. (Cumhuriyet, 25 Nisan 1971). 1 Temmuz 1971, 22 Eylül 1971 ve 20 Mart 1972 tarihlerinde yapılan düzenlemelerle Anayasa'nın (44) maddesinde değişiklik yapılmıştır. Temel hak ve özgürlükler daraltılmış, askerî otorite güçlendirilmiştir (Güngör, 2019, s. 171).

Erim hükûmetinin en can yakıcı politikası “Balyoz Harekâtı” adıyla hafızalara kazınan operasyonel faaliyetlerdir. “Bu harekât, reform kabinesine göre kanun tanımayanlara karşı girişilen bir savaştır” (Cumhuriyet, 23 Nisan 1971). Balyoz Harekâtı kapsamında asayiş olaylarının yoğunlaştığı on bir ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yaklaşık beş bin kişi tutuklanmıştır. Tutuklananlar arasında kışkırtıcılıkla suçlanan akademisyenler, sendikacılar, politikacılar, gazeteciler ve ünlü isimler de bulunmaktadır (Ataay, 2022, s. 214). Dernekler kapatılmış, grevler yasaklanmış, sendika yöneticileri gözaltına alınmış, İsrail konsolosunu kaçırıp öldüren on bir solcu militan çıkan çatışmada ölü olarak ele geçirilmiş, sıkıyönetim mahkemelerinde yapılan yargılamalar sonucunda solcu üç militan daha idama mahkûm edilmiştir.

12 Eylül 1980'de gerçekleşen Bayrak Harekâtı, yarattığı sonuçlar itibarıyla Balyoz Harekâtını gölgede bırakmıştır. 12 Eylül, Güler, (2022, s. 363)'in tabiriyle en kıyıcı olandır. Çolak (2017, s. 24)'ın tabiriyle devlet, demokratik olmayan unsurlar tarafından işgale uğramıştır. Meclis Araştırma Komisyonunun (2012b, s. 840-841) verilerine göre, ordu yönetime el koyduktan sonra, (650.000) kişiyi gözaltına almıştır. 1 milyon 683 bin kişi fişlenmiştir. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılanmıştır. 7 bin kişi için idam cezası istenmiş, 517 kişi idam cezasına çarptırılmıştır. Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si (26 siyasi suçlu, 23 adli suçlu, 1'i Asala militanı) asılmıştır. 71 bin kişi, TCK 141, 142 ve 163'üncü maddelerini ihlalden yargılanmıştır. 98 bin 404 kişi yasa dışı örgüt üyesi olmaktan yargılanmıştır. 388 bin kişiye pasaport verilmemiştir. 30 bin kişi sakıncalı olduğu için işten atılmıştır. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarılmıştır. 30 bin kişi siyasi mülteci olarak yurt dışına iltica etmiştir. 300 kişi kuşkulu bir şekilde ölmüştür. 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelenmiştir. 937 film sakıncalı bulunduğu için yasaklanmıştır. 23 bin 677 derneğin faaliyeti durdurulmuştur. 3 bin 854 öğretmen, 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verilmiştir. 31 gazeteci cezaevine girmiştir. 39 ton gazete ve dergi imha edilmiştir.

Cezaevlerinde 299 kişi yaşamını yitirmiş, bunların 14'ü kişi açlık grevinde ölmüş, 16'sı kaçarken vurulmuş ve 43'ü intihar etmiştir. On dört yaşında tutuklandığını, beşer dakika süren üç mahkeme sonunda idama mahkûm edildiğini ve affa uğrayarak on bir yıl hapis yattığını ifade eden gazeteci Köse, 12 Eylül'ün bir hedefinin de İmam Hatip okulları olduğunu ifade etmektedir. Darbeleri Araştırma Komisyonu Başkan vekili Özdağ, darbe yönetimi tarafından üniversiteden uzaklaştırılarak yedi yıl hapis yattığını ifade etmekte ve halkın siyasetteki varlığının özellikle baskılandığını belirtmektedir (Uluslararası Darbe Sempozyumu, 2017).

28 şubat müdahalesi ise darbe geleneğinde yeni bir ivmelenme yaratmıştır. Bu müdahaleyi diğerklerinden ayıran özellik, kendilerini beşli çete olarak tanımlayan, kamu kurumu niteliğindeki meslek örgütleri ile işçi sendikalarının sürece destek vermiş olmasıdır. İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İş), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğı (TOBB), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve Türkiye Esnaf Konfederasyonunun (TESK); TÜSİAD'a destek vererek hükûmet karşıtı tavır takınmışlardır. Sonrasında gelişen olaylar, birbiri ardına gelişmiştir. Başörtülü öğrencilerin üniversitelere alınmaması, başörtülerinin açılması için ikna odaları kurulması, üniversite önlerinde yapılan oturma eylemleri, İmam Hatip okullarının öğrenci yürüyüşleri, yurt genelinde düzenlenen inanca saygı ve düşünceye özgürlük için el ele gösterileri, farklı kesimlerden gösterilere destek açıklamaları, karşıt açıklamalar, Cumhuriyet mitingleri ve güvenlik güçleri ile yaşanan arbedeler, göz altına alınanlar, DGM'lerde açılan davalar, davalara alınmayan başörtülü avukatlar ve eylemlere destek veren öğretim üyelerinin meslekten ihraç talebiyle geçen yasal prosedürlerle dolu süreç önce Refahyol iktidarının dağılmasına yol açmıştır. Neticede, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiğı iddiasıyla Anayasa Mahkemesine açtığı dava üzerine, Refah Partisi kapatılmıştır. (AYM, 1998/1 K). 28 şubat sürecinin, toplumu direkt etkileyen kısmı, TSK bünyesinde oluşturulan Batı Çalışma Grubu (BÇG) isimli yapının faaliyetleri ile ilgilidir. II. Abdülhamit'in hafiye teşkilatını hatırlatan bu yapı, orduyu kendi amaçları doğrultusunda bir ispiyon mekanizmasına çevirerek, kendi teşkilatı da dahil olmak üzere her düzey memuru, siyasiyi ve vatandaşı dini eğilimlerine göre fişleme çalışmaları yürütmüştür. Eğitimeciler Birliğı Sendikası verilerine göre, (33.271) öğretmen kılık-kıyafet nedeniyle disiplin soruşturması geçirmiştir. Bu soruşturmalar sonucunda, (3.527) öğretmenin görevine son verilmiştir. (11.890) öğretmene kılık-kıyafet/fişleme nedeniyle disiplin cezası verilmiştir. (4.625) Millî Eğitim Bakanlığı çalışanı,

istihbarat birimleri tarafından irticayla ilişkilendirilerek fişlenmiştir. Yaklaşık 11 bin öğretmen istifa etmek zorunda bırakılmıştır (Gündoğdu, 2014, s. 4). Bu veriler, ordu içinde yuvalanmış rahatsız edici zihinsel bir yapının topluma yönelik gerçekleştirdiği uygulamalardan sadece Millî Eğitim kurumunda yarattığı etkileri göstermektedir. “Toplamda altı milyona yakın insan, BÇG faaliyetleri kapsamında fişlenmiştir” (NTV, 12.04.2012).

İnsanları inançlarına göre kategorize etmenin ve bu konuda veri havuzu oluşturmanın, Kemalizm’e atfedilen birlik ve beraberlik ülküsü ile veya siyasi birliğin ifadesi olan ulus devlet mantığı ile izahatı mümkün değildir. Tüm bu gelişmeler, pretoryan bir mantıkla, yani koruyuculuk adına yapılmaktadır. Dolayısıyla yozlaştırılan bir çerçeveden (Kemalizm) bahsetmek mümkün hâle gelmektedir. Atatürkçülüğü yorumlama ve bu yorum doğrultusunda oluşturduğu çerçevede uygulama yetkisini tekeline almaya çalışan bir zümrenin, devlet yönetimini militarist anlayışa sürüklediği, halkı “dost ve düşman” eksenlerinde kategorize ettiği, kendi değerlerine uymayanları hain, vatan haini, gerici/irticai, TSK düşmanı veya dış güçlerin maşası gibi yaftalarla etiketleyerek sistem dışına ittiği ve böylece otoriterliğini pekiştirdiği ve aynı zamanda siyasal hayatı felce uğrattığı ifade edilebilir. Yürütülen faaliyetlerde, her ne kadar millî birlik ve beraberlik amacı öne çıkarılıyorsa da; bu görüntünün; ötekileştirme, dışlama ve bölme aşamalarını maskeleyen bir kamuflej örtüsü olduğu görülmektedir. Kendinden mülhem ve başına buyruk odakların sebep olduğu bu problemler, devlet ve güvenlik kavramlarını tartışmaya açmakta, kendini güvende hissetme güdüsüne sahip bireyin, ulus kimliğini ötekileştirmesine neden olmakta, bireyin sığınma ihtiyacından kaynaklanan refleks ile alt kimliğini öne çıkarmasını sağlamak ve dolayısıyla ulusal birlik sürecini ciddi bir sarsıntıya sürükleyebilmektedir.

5.5. Sosyoekonomik Gelişim Üzerindeki Etkileri

Özsağır tarafından gerçekleştirilen “regresyon analizi”⁵⁴ sonuçlarına göre, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat tarihlerinde gerçekleştirilen askerî müdahaleler, gayri safi yurt içi hasıla (GSYH)’yı ortalama (% 26) dolayında olumsuz yönde etkilemiştir. Bir diğer deyişle ekonomi, her darbe döneminde ¼ oranında küçülmüştür (Özsağır, 2013, s. 770).

⁵⁴ Regresyon analizi: Değişkenler arasındaki ilişkiyi matematiksel verilerle ortaya koyan istatistiksel bir çözümleme tekniğidir.

Ekonomi ve sosyal yapı arasındaki ilişki, bir toplumun refah ve gelişimi düzeyini doğrudan ve dolaylı yollarla etkilemektedir. Problemlere uzlaşmacı ve çözüm odaklı yaklaşabilen bir toplumun inşa ettiği sosyal adalet, ekonomik istikrarı desteklemekte ve istikrarlı bir ekonomi de sosyal gelişimi olumlu olarak toplumsal kalkınmaya olanak tanımaktadır. Bu etkileşimi, demokrasi bağlamında ele alan çalışmalar bir hayli fazla olmakla birlikte, Çin örneği üzerinden yükselen ve ekonomik kalkınmanın, demokrasiye mecbur olmadığını hatırlatan çalışmalar da bulunmaktadır. O hâlde istisnalara takılmamak adına, ekonomi ve sosyal gelişimin ortak anahtarı olarak, demokrasi yerine “siyasi istikrar” kavramını kullanmak daha makul görünmektedir.

Siyasi istikrar, en kısa tabiriyle siyasi, ekonomik ve sosyal faktörlerin birbirleri ile uyumlu olma hâlidir. Hurwitz (1973, s. 449)’e göre bir siyasi sistemde istikrardan bahsedebilmek için şiddetin olmaması, hükûmetin uzun ömürlü olması, meşru bir anayasal düzeninin varlığı ve yapısal dengenin olması önemlidir. Aksi durumda, belirsizliğin hâkim olacağı bir düzenden söz edilebilir. Belirsizlik, risk artışı nedeniyle piyasa ekonomisine olan güvenin azalmasına, ekonomik göstergelerde bozulmalara, yatırım konusunda işsizliğe ve oluşan enflasyonist baskının tüketim mallarının fiyatlarını yükseltmesi gibi sorunlara yol açmaktadır. 27 Mayıs 1960’tan 13 Aralık 1983’e kadar geçen zaman diliminde, iki askerî darbe gerçekleştirilmiş, iki başarısız askerî darbe girişiminde bulunulmuş, bir askerî ihtilal yapma tehdidinde bulunulmuş ve (21) hükûmet değişmiştir. Bu tablonun, ekonomiyi nasıl etkileyebileceğini anlamak için uzman bilgisine çok ihtiyaç yoktur. Üstelik, “Türkiye ekonomisinin, dünyanın en kırılgan beş ekonomisi arasında yer aldığı” (Cinel, 2018, s. 122) düşünüldüğünde, durumun vahameti ortaya çıkmaktadır.

Kırılgan ekonomilerde, piyasa ne kadar baskılanırsa en ufak bir kriz anında ortaya çıkışı o kadar şiddetli olmaktadır. Böylesi bir ekonomik yapının olumsuzladığı sosyal yapı, halkta kötü yönetildikleri düşüncesine yol açmakta ve sosyal yapının bir parçasını oluşturan ordu nazarında müdahale düşüncesi üretilebilmektedir. Demokrasinin uzlaşmacı doğasından istifa etmekten ziyade, demokrasinin rekabetçi yapısı içinde hareket etmeyi gelenek hâline dönüştüren aktörler de istikrarsızlık çarkının dönmesine katkı sağlayan öğeler hâline gelmektedir. Siyasetin, 1960 ila 1980 yılları arasında, böylesi bir döngü içinde yoğrulduğu söylenebilir. 24 Ocak kararları sonrasında siyasette normale dönüş süreci başlamış ve demokrasinin gelişimine bağlı olarak istikrarsızlık çarkı ivme kaybetmiş, ancak tamamıyla durmamıştır. 28 Şubat müdahalesi, kamu harcamalarının ekonomi kriterlerden

uzaklaşmasına ve popülist politikaların finansmanı amacıyla kamu bankalarının kullanılmasına neden olmuştur. Baskılanan piyasanın bir kriz şeklinde ortaya çıkışı 2001 yılını bulmuştur. 19 Şubat 2001 günü düzenlenen MGK toplantısında, Cumhurbaşkanı Sezer ile Başbakan Ecevit arasında yaşanan Anayasa kitapçığı fırlatılması olayında, “Merkez Bankası’ndan 5,1 milyar dolar döviz çıkmış, gecelik faiz (% 760)’a fırlamış, borsa (% 14,6) düşüş yaşamış ve sadece o günkü hazine ihalesinde 700 milyon zarara uğranmıştır” (Milliyet, 20 Şubat 2001). 2001 krizinde, kamu bankalarının görev zararlarının ülkeye maliyeti 21,9 milyar ABD dolarıdır. Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF)’nin yönetimlerini devraldığı 25 banka için 31,4 milyar ABD dolarlık kaynak ihtiyacı doğmuştur. Bu bankaların yeniden yapılandırılmasının ülke ekonomisine maliyeti 53,3 milyar ABD dolarıdır (Meclis Araştırması Komisyon Raporu, 2012a, s. 143).

Güler (2022, s. 518)’in yaklaşımı dikkat çekicidir. Otoriter dönemlerde büyümenin gerçekleşmesi, yalnızca fizyolojik ihtiyaçların karşılanması düzeyinde kalmaktadır. Bu dönemde, insanın sosyal varlık olarak gereksinim duyduğu daha yüksek seviyedeki ihtiyaçlar “güvenlik, aidiyet, saygınlık ve kendini gerçekleştirme” genellikle göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla otoriter yönetimler, bireylerin toplumsal ihtiyaçlarını ve demokratik katılımını teşvik etmek yerine, bireyleri kontrol almayı ve sınırlı bir yaşam alanı sunmayı tercih etmektedirler.

Sosyoekonomik etki, bir olayın veya sürecin toplumsal ve ekonomik boyutlarda yarattığı değişimlerin toplamıdır. Kısa, orta ve uzun vadeli sonuçları olan bu değişimler; sosyal yapı, yaşam standartları, gelir dağılımı, istihdam, eğitim, sağlık ve teknoloji gibi birçok alanı kapsamaktadır. Bu alanların her biri, bireylerin yaşam kalitesi ve kişisel gelişimine bağlı olarak toplumsal kalkınma ve toplumsal ilerleme süreçleri ile yakından ilgilidir. Asker-siyaset ilişkisi de bu sürece etki eden öğelerden herhangi biridir. Yarattığı etkilerin başında, yandaş görüş ve karşıt görüş ekseninde yapılan kamu tasfiyeleri, boşaltılan kadroların yeniden doldurulması gelmektedir. Bu sorunun yol açtığı sonuçlar, bir zincirin halkaları gibi birbiri ardına dizilmekte ve hepsi birden, istikrarsızlığı besleyen güçlü bir dokuyu oluşturmaktadır. Yapılan tasfiyelerin bireyler üzerindeki etkisi, devletin bir başka güç odağı tarafından ele geçirilmiş olmasının yarattığı psikolojiye bağlı olarak gelişen karşıtlık ya da küskünlüktür. Her iki duyguyu da siyasi tarih boyunca izlemek mümkündür. 12 Eylül sorumlularını yargılamak için, otuz yıl sonra düzenlenen referandum tarihi olarak bir başka 12 Eylül gününün seçilmesi karşıtlık, Ali Fuat Başgil gibi siyasi hayatın dışına itilen insanlar

ise küskünler boyutunda yer almaktadır. Konunun, kamusal boyutunda ise kamu işlerindeki kapasite düşüşü olduğu söylenebilir. Yeni kadrolaşmalar, gerek taraftar olmanın vermiş olduğu rahatlıkla gerekse meslekî becerilerin göz ardı edilmesiyle kurumların işlevlerini zayıflatabilmektedir. Nitekim, 27 Mayıs ile başlayan yargıdaki kadrolaşma, yandaşlığın verdiği ittifak hissiyatı ile 12 Mart müdahalesini görmezden gelmiş ama neden oldukları işlevsizlik, 12 Eylül müdahalesinin gerekçelerinden birini de oluşturmuştur. Üstelik, müdahalelerle ortaya çıkan belirsizlik, birçok bireyin yurtdışına göç etmesine, kalifiye iş gücünün azalmasına ve beyin göçü olarak adlandırılan bir sorunun ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Askerî darbelerin neden olduğu bir başka sorun, toplumun umutlarında yaşattığı travmadır. Bir ülkenin potansiyelini ifade eden sosyal gücün tahriş edilmesi, siyasi birliğin yapısını etkileyebilmektedir. Küçülen sosyal ağlar ve yalnızlaşan bireylerin çokluğu ile kendini gösteren güvensizlik, siyasi istikrarsızlığın Türkiye'nin gerçeği olarak kabul edilmesine yol açmakta ve geleceğe dair umutları zayıflatarak, genç nesillerin kariyer planlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Eğitimden üretime kadar uzanan pek çok alandaki motivasyon eksikliği, isteksizlik, düşük katılım ve yetenek kaybı ile ifade edilebilecek olan sosyal güç kaybına etki eden bir diğer kriter olarak, millî birlik ve beraberlik adı altında ileri sürülen politikaların bireyleri önemsizleştirmesidir. Siyasi birliğe değer katan bireylerin öznel değerlerinin bütünüün çıkarları için yok sayılması, sahip olunan sosyal gücün zaman içinde erimesine yol açmaktadır.

Ekonomi ve sosyal yapı arasındaki ilişki, siyasetle etkileşime giren pek çok faktörden etkilenmektedir. Konuyla ilgili yürütülen çalışmalarda, askerî müdahalelerin ekonomi üzerindeki etkileri; kişi başına düşen millî gelir, işsizlik, istihdam, üretim, ithalat ve ihracat gibi ekonomik göstergeler üzerinden anlaşılmaya çalışılmaktadır. Ancak bu tabloların, rasyonel sonuçlara ulaşabilmek için doyurucu olduğu söylenemez. Ama bu yöndeki çabaların gelir dağılımı üzerinden yapılması, askerî müdahalelerin gerçekten halkın menfaatlerini gözetip gözetmediği iddialarının daha net anlaşılmasına yardımcı olabilir. Nitekim ulus devlet, ulusal sorumluluklar kadar ulusal kaynaklarının da adil bir şekilde paylaşımı anlamına gelmektedir. Yoksulluk sorunu üzerine yaptığı çalışmasıyla öne çıkan Yücel (2011, s. 333), bu konuda ihtiyaç duyulan verileri sunmaktadır. Yücel, yapmış olduğu araştırma ile hane halklarını yüzde 20'lik dilimlere ayırmakta ve bu dilimler arasındaki gelir farklılıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 10: Türkiye’de Gelir Araştırmalarında % 20’lik Dağılımlar ve Gini Katsayısı

	Birinci %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Beşinci %20
1963 (0,55)	4,5	8,5	11,5	18,5	57
1983 (55,8)	2,7	7,0	12,6	21,9	55,8

Kaynak: Yücel, (2011, s. 333).

Bu tabloya göre, 1963 yılı itibarıyla yoksul kesim, toplam ulusal gelirin sadece (% 4,5)'ini alırken, en zengin kesim (% 57)'sini almaktadır. Aradaki fark (% 52,5)’tir. 1983 yılı itibarıyla en yoksul kesim, (% 2,7); en zengin kesim (% 55,8)'e sahiptir. En zengin ve en fakir dilim arasındaki fark, yüzde 0,6 artış ile (% 53,1)’e yükselmiştir. Üçüncü ve dördüncü dilimlerde ise gelir artışı yaşanmıştır. Askerlerin siyasetle haşır neşir olduğu dönemde, orta sınıfın güçlenmeye çalıştığı, nispeten ilerleme kaydettiği söylenebilir. Ancak en yoksul iki dilim daha da yoksullaşmıştır. Zaten fakir olan birinci yüzdalık dilim (% 40) oranında, ikinci yüzdalık dilim ise (%17,65) oranında daha da fakirleşmiştir. Bu dilimler, toplam hane halklarının (% 40)’ına tekabül etmektedir. Hiç de azımsanmayacak bir nüfusa denk gelen bu oran, askerî müdahalelerin fakir halka fayda sağlamadığını gösteren önemli bir ölçüt olarak kabul edilebilir.

Devam eden süreçte, birinci dilimin ulusal toplam gelirden aldığı pay, 1986’dan itibaren kademeli olarak artış kaydetmişse de beşinci dilimle arasındaki fark, büyük oranda korunmuştur. 2022 yılı itibarıyla birinci dilim (% 6)’ya yükselmiş, beşinci dilim ise (% 48)’e düşmüştür (TÜİK, 2023). Aradaki farkın, demokratikleşmeye bağılı olarak küçüldüğü ama yeterli olmadığı söylenebilir.

SONUÇ

Ortak iyinin ya da doğru kararın ne olduğunu halkın sağ duyusuna bırakmak yerine tekeline alan ya da halkın yapacağı tercihlerin belli bir çerçeveye içinde kalmasını sağlayacak metotlar geliştiren rejimlerin ortak noktası, demokrasi kültüründeki zayıflıklardır. Demokrasi kültürü yeterli olgunluğa ulaşamadığında, bireylerin özgür iradesini sınırlayan yöntemler geliştirilmekte ve farklı görüş ve düşünceler siyasal hayattan dışlanmaktadır. Sonuç olarak demokrasi kültürünün yeterli olgunluğa ulaşamaması, Türk siyasal hayatında sıklıkla gözlemlenen siyasal hayatın tekelleştirilmesi çabasına yol açmaktadır.

Bu tezin ortaya çıkardığı bir başka sonuç, millî güvenlik kavramı ile demokrasi kavramı arasındaki etkileşimin, siyasi birliğin yapısında fay hatlarına yol açabileceğidir. Bir diğer deyişle siyasete ulusal kaygıların yön vermesi hâlinde, birlik ve beraberlik anlayışı zarar görebilmektedir. Toplumsal gerçekleri kabullenememe, göz ardı etme veya reddetme, ulus içindeki farklılıkları elimine edecek uygulamalara ya da toplumsal dönüşüm sürecinde zorlamalara neden olabilmektedir. Çeşitliliğin tehdit olarak görülmesi ve farklılıklara şüpheyile yaklaşılması, siyasi birliğin bir ifadesi olan devleti, ele geçirilmesi gereken bir amaca ve dolayısıyla demokrasiyi de bir rekabet ya da daha ileri bir noktaya, intikam aracına dönüştürebilmektedir. Nitekim, Türk toplumunun gerçeği; tarihsel derinliğe sahip çok kültürlü sosyal bir kitle, yüzyıllanmış kurumsal yapılar, asırlık gelenekler ve otoriter yönetim geleneğidir. Bu faktörler, toplumsal değişim sürecinde benlik sorunlarının yaşanmasına ve demokratikleşme safhasında ulusal kaygıların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bir imparatorluk kaybeden toplumun, devlet bekasına yönelik hassasiyetini anlamak mümkünse de sağlıklı bir yönetim modeli oluşturabilmek için toplumun da bir şekilde bu iki kavram arasında denge kurabilmesi gerekmekte ve bu iki kavram arasındaki etkileşimin siyasal sistemi deforme etmeyecek şekilde dizayn edilmesi gerçeği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Nitekim modern anlamda siyaset, bir yönüyle de teknokratların öne sürdüğü çözüm metotlarının, demokratik ilkelerle yoğrularak halka sunulması işlemidir.

Türkiye Devleti söz konusu olduğunda cumhuriyet bir bütünün ifadesidir. Bir diğer deyişle devlettir, tüzel kişiliktir ve siyasi birliğin kendisidir. Siyasi birliğe irade koyan bireylerin iradesi oranında yaşama gücüne sahiptir. Sahip olduğu niteliklerle vücut bulan ve bu

niteliklerle kendisini diğer devletlerden ayıran bir karaktere ve şahsiyete sahiptir. Bu nitelikler, Anayasa'nın ikinci maddesinde de belirtildiği üzere; toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir. Cumhuriyet'in değerlendirilmesi, bütünün bileşenlerini oluşturan bu niteliklerini ne kadar yansıtabildiği ile ilgilidir. Birbiriyle uyum içinde olması ve birbirlerini desteklemesi gereken bu bileşenler, Anayasa'nın başlangıç hükümlerinde belirtildiği üzere, Cumhuriyet'in varlığını ebediyete kadar sürdürme amacına ulaşabilmesinin yolu olarak kabul edilmektedir. Ancak asker-siyaset ilişkisini pretoryan bir ekseninde inceleyen bu tezin ortaya koyduğu sonuçlar, Cumhuriyet'in niteliklerinin tam anlamıyla hayata geçirilemediğine işaret etmektedir. Cumhuriyet kültürünün dış formu inşa edilmiş ama içi ideal ölçüde doldurulamamıştır. Bu sonucun nedenleri, çok farklı boyutlarda incelemeler gerektiriyorsa da konunun asker-siyaset etkileşimi boyutundaki incelemesini gerçekleştiren bu çalışmanın ortaya koyduğu argümanların, problemle ilgili tartışma başlatabilecek doyuruculukta olduğu söylenebilir. Cumhuriyet kültürünün inşa edilmesinde gösterilen olağanüstü çaba, demokrasi kültürünün gelişimini yeterince kapsayamamış ve bunun sonucunda, erken Cumhuriyet dönemi ile 1950 sonrasında gerçekleştirilen demokratikleşme hamleleri başarıya ulaşamamıştır. Halbuki kalıcı ve sürdürülebilir bir demokrasiden bahsedebilmek için aynen Cumhuriyet kazanımlarının korunması meselesinde olduğu üzere; elde edilmiş demokratik kazanımların da korunması anlayışının yerleşik bir hâle dönüşmesi beklenir. Ancak demokratik süreç içinde yükselen sesler, demokratik çözüm metotlarını değil, Türk toplumunun bir gerçeği olan otoriter yönetim geleneğini öne çıkarmıştır. Demokratikleşme sürecinde karşılaşılan problemlere yönelik demokratik çözüm stratejilerinin geliştirilmesi konusundaki tecrübe eksikliği, ordunun siyasal alana girmesini kolaylaştıran bir davete dönüşmüştür. Askerin siyasetle etkileşimi ise devlet yönetimi anlayışını militarist bir boyuta taşımıştır. Militarist yaklaşım; Cumhuriyet kazanımlarının korunması ve konjonktürel gelişmelerle ortaya çıkan millî güvenlik endişelerini, laiklik çerçevesinde tanımlayarak devlet yönetimi anlayışının merkezine almıştır. Bu yaklaşım, demokrasiyi ikinci plana düşürerek insan haklarına saygı ve adalet gibi Cumhuriyet niteliklerinin zayıflamasına yol açmıştır.

Süreç içinde görülen bir diğer önemli aksaklık, Atatürk milliyetçiliği adı altında ileri sürülen bütüncü ve kucaklayıcı nitelikteki ilkenin uygulama safhaları ile ilgilidir. Cumhuriyet'in bu niteliği, militarist yönetim anlayışının yasaklayıcı, ötekileştirici ve dışlayıcı

yaklaşımlarının da etkisiyle daha çok retorik düzeyde kalmış ve ideolojik bir cepheleşmeye yol açarak Kemalizm karşıtı bir kitlenin oluşmasına ve hatta daha da ötesinde toplumsal kutuplaşmaya uzanan bir ayrışmaya neden olmuştur. Birlik ve beraberlik düsturunun ifadesi olan ulus devlet anlayışına ters düşen bu sonuç, ulus içinde oluşan bir fay hattı olarak yorumlanabilir. Bu fay hattı, toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanmasında pürüzlü bir alan teşkil etmektedir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in bütünleştirici ve kucaklayıcı bir amaç güden Atatürk milliyetçiliği niteliğinin, uygulama aşamalarında yaşanan aksaklıklar nedeniyle bu amacına tam olarak ulaşamadığı söylenebilir.

Katı, sert ve taviz vermeyen militarist politikaların neden olduğu bir başka sonuç ise zincirleme bir reaksiyona yol açmak suretiyle toplumda yarattığı etkilerdir. Askerî müdahaleler, ara rejim yönetimleri ve sıkıyönetim uygulamalarının insan hakları ihlalleri ile gündeme gelmesi; bireylerin siyasi birliğe olan inançlarının sarsılmasına, aidiyet duygusunun zayıflamasına ve güven duygusunun tatmini için etnik kimliklerin öne çıkarılmasına yol açmıştır. Bir ulusun sahip olduğu potansiyel gücün erimesi anlamına gelen bu sonuç, gelir dağılımındaki adaletsizliklerle pekişmektedir. Eğitim ve ekonomi arasındaki yakın ilişki düşünüldüğünde, ortaya çıkan sonucu sadece toplumun fakir olan kısmının daha da fakirleşmesi kapsamında değerlendirmek eksik olacaktır. Bu sonucun, Cumhuriyet'in niteliklerinin içselleştirilmesi bağlamında vahim sonuçlara yol açabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Döneme dair analizlerde, zaten var olan gelir dağılımındaki adaletsizliğin, ordu müdahaleleri sonrasında daha da derinleşmesi, söz konusu müdahalelerin alt gelir gruplarını oluşturan halk tabakalarına fayda sağlamadığı, bilakis zarar verdiği gerçeği ile karşılaşılmaktadır.

Dolayısıyla devlet yönetiminde öne çıkan pretoryan yaklaşım, her ne kadar koruma ve kollama gibi bir niyetle ortaya çıktığını iddia ediyorsa da elde edilen sonuçlar, bu niyetin tam anlamıyla gerçeğe dönüştürülemediği yönündedir. Millî dayanışmada çatlaklar oluşmuş, insan haklarına saygı konusunda sıkıntılar yaşanmış, adalete olan inanç zedelenmiş, halk iradesi anlamsızlaşmış ve fakir olan halk kesimi daha da fakirleşmiştir. Pretoryan yaklaşım, halkın menfaatlerinin korunması bağlamında değil de ideolojik bir misyon atfedilerek rejim muhafızlığı yönüyle ele alınmış olursa dahi, Cumhuriyet'in, onu oluşturan ve destekleyen halk kitleleri ile var olabileceği gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Bu boyuttaki bir muhafızlık yaklaşımı, sistem içindeki mevcut direniş noktalarının yer altına inmesine, ulus içinde ve dışında yaratılan kaynaklarla güçlenmesine ve yeni rakiplerin ortaya çıkmasına yol

açabilmektedir. Salt rejim odaklı ve toplumsal dinamiklere duyarsız kalan bir yönetim anlayışının siyasal, sosyal, toplumsal ve ekonomik alanlarda krizler üreten ve süreci, sonu gelmeyen bir kısır döngüye sokan bir rejime doğru sürüklediği söylenebilir. Türk siyasal hayatının, modernleşme sürecinden itibaren bu çerçeveyi fazlasıyla tecrübe etmişliği bulunmaktadır.

Gelinen noktada, Cumhuriyet'in içinin doldurulmasının, pretoryan yaklaşımın ortaya çıkardığı militarist bir anlayıştan ziyade demokratik bilincin hâkim olduğu bir sistemle mümkün olabileceği ve böylesi bir sistemin halk tarafından daha rahat bir şekilde benimsenip sahiplenileceğini ifade etmek yanlış olmaz. Bir halk yönetiminden bahsedebilmek içinse demokrasi kültürünün kökleşmesine hizmet edecek politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu yöndeki politikaların, sonraki nesillere yapılacak bir yatırım olarak düşünülmesi ve oluşturulacak güçlü orta sınıfın siyasal ve sosyal istikrarın sağlanmasında anahtar rol üstlenmesi beklenebilir. Geleceğe dönük bu yatırım, demokrasinin kültür tabanlı bir yönetim modeli olduğu, kurumsal ve hukuki düzenlemelerden evvel bir kültür oluşumuna ihtiyaç duyduğu tecrübesinden hareketle önerilmektedir. Demokratik niteliklerin içselleştirilmesinin ancak demokrasi bilincinin geliştirilmesiyle mümkün olabileceği, eğer demokratik bilinç yeterli düzeyde değilse, demokratikleşme adına yapılan kurumsal ve hukuki ölçüdeki iyileştirmelerin gelecek kuşaklara aktarılması konusunda sorunlar yaşanabileceği söylenebilir. Nitekim 1961 Anayasası ile elde edilen demokratik hak ve özgürlüklerin süreç içinde kaybedilmesi ve hatta durumun daha da kötüye evrilmesi, bu çıkarımın haklılığını ortaya koyan bir örnektir. Demokrasi için kritik bir katman olan orta sınıf, kendine yeterlilik seviyesinde belli bir gelir oranına sahip, eğitilmiş, demokrasi bilinciyle donanımlı ve toplumsal gerçeklerin farkındalığına sahip geniş bir halk kesimini ifade etmektedir. Bu katmanın toplum içindeki genişliği ile sürdürülebilir demokrasi arasında doğru orantı bulunmaktadır. Bu sayede demokrasi aleyhine yapılacak kışkırtmaları ya da çağrılarını açıkça reddedebilecek sosyal bir güç üretilmesi mümkün hâle gelebilecektir. Böylece demokrasi, askerî müdahaleler gibi ortaya çıkan yapay dayanaklara ihtiyaç duymaksızın kendi ayakları üzerinde durabilecek, kendi zaaflarından kaynaklanan sorunlar nedeniyle eleştirilere maruz kalmayacak ve özellikle sosyal ve siyasi alanda ve bu alanlarla bağlantılı ekonomik alanda istikrar sağlanması mümkün olabilecektir. Bir kültürün oluşumunda temel direği teşkil eden orta sınıfın güçlü olması, ordu başta olmak üzere, toplum kesimlerini oluşturan sosyal dinamikler, siyasal hayatın devamlılığını sağlayan organlar, yapılar ve mekanizmalar ve

kültüre doğrudan veya dolaylı yönlerden etki eden tüm politikalar üzerinde etkin bir denetim tabakası anlamına gelmektedir. Demokratik bilinç, farklı grupların endişelerini anlamayı ve duyarlılık göstermeyi içermekle birlikte siyasi birlik içinde istisna alan bırakılmamasını da gerektirmektedir. Nitekim, Türk siyasi tarihinde eşitlik ve özgürlük gibi kavramların öncülüğünü üstlenen ordu, zaman içinde bu yöndeki gelişmenin gerisinde kalmış ama bu konudaki liderliği sürdürme gayretini kendi kurumsal kültürü ekseninde yürütmeye çalışarak, toplumsal gelişimin belli sınırlar içinde kalmasına sebebiyet vermiştir. Bu husus, ulusal güvenlik ve gizlilik gibi kavramların gelişim sürecine mâni olmaması yönünde tedbirler alınmasını ve ulusun tüm kurum ve uzantıları ile bu sürecin içine dahil edilmesini gerekli kılmaktadır.

Konu, bu perspektifler doğrultusunda ele alındığında, toplumların demokrasiye geçiş süreçlerinin zorluklarını anlamak ve empati kurmak mümkün hâle gelmekte, toplumsal dönüşüm süreçlerinde yaşanan problemlerin, bir toplumu meydana getiren bileşenlerin hep birlikte ve aynı anda ve aynı seviyede gelişmemesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı kavranabilmekte ve kısacası, bütünü; yani Cumhuriyet'in işleyişinde bir ahenk sorununun var olduğu görülebilmektedir. Ahenk sorunu, birbiriyle ilişkili bileşenlerin, bütünü işleyişinde yarattığı aksaklıklar olarak tanımlanabilir. Ahenk sorunu genellikle sistem teorisi, organizasyonel yapı, sosyal etkileşimler ya da mühendislik gibi alanlarda kullanılan bir terimdir. Bileşenler arasındaki uyumsuzluklar, iletişim eksikliklerinin veya koordinasyon yetersizliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkabilmekte ve bu da genel performansı olumsuz yönde etkilemektedir. Sorunun çözümü, bileşenler arasındaki etkileşimi ve iş birliğini artırmayı hedefleyen stratejiler geliştirmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla bu tür problemlerin çözümünde, fayda sağladığı gözlemlenmiş olan “sistem temelli yaklaşım modeli” bir çözüm stratejisi olarak öne çıkmaktadır. Avusturyalı bir biyolog olan Ludwig von Bertalanffy tarafından ortaya konulan ve bazı yönetim ve örgüt araştırmacıları tarafından yönetim bilimlerine uyarlanan bu model, olayları tek bir açıdan değil, bileşenlerin sistem içindeki ilişkilerini incelemeyi ve bütünü çalışmasında aksaklık yaratan sorunlu parçayı bulmayı, sorunu gidermeyi ve sorunlu parçanın diğerleri üzerinde neden olduğu deformasyonları onararak bütünü yeniden işler hâle getirmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, bütünü ifadesi olan ulus devlet mantığına uygun görünmektedir.

Bir ulus devletin, etkin bir biçimde işletilebilmesi için evvela siyasi birliği oluşturan bileşenlerin üzerinde durduğu zemin olan Anayasa'nın vesayetçi nitelikten kurtarılması

gerekmektedir. Nitekim askerî yönetimlerin ürünü olan anayasalar, ordunun siyasal sistemi sahiplenmesinin, kendini ev sahibi olarak görmesinin, siyasal sürecin işleyişinde görülen aksaklıklara müdahale etme gereği hissetmesinin ve gerektiğinde anayasal değişikliklerin yapılması yönünde talep ya da baskılarda bulunmasının nedenini de oluşturmaktadır. Ancak halkın doğrudan katılımıyla yapılabilecek bir Anayasa'nın bu türden etkileri geçersiz kılacağı iddia edilebilir. Üstelik Türk siyasetinin anayasalar geçmişine bakıldığında, halkın doğrudan katılımı ile yapılmış bir anayasanın olmadığı, siyasal hayatın elitler ya da halk iradesini tam anlamıyla yansıtıp yansıtmadığı tartışmalı olan temsilciler aracılığı ile yapıldığı, dolayısıyla halk iradesinin siyasal hayata egemen olamadığı ve bu boşluğun bilhassa ordu tarafından doldurulduğu görülmektedir. O hâlde sistem temelli yaklaşım modeline göre atılması gereken ilk adım, günümüzde çok ileri seviyeye ulaşmış teknolojik imkanlardan faydalanılarak, halkın doğrudan katılımı ile yapılacak bir sözleşmedir. Egemenlik konusundaki tartışmaları sona erdirecek böylesi bir metotla yapılacak sözleşmenin, dünya demokrasi tarihinde bir ilki teşkil edeceği ve Türk toplumunun demokratikleşme sürecindeki önemli bir aşamayı oluşturacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı, AA. (2021, 18 Şubat). *Türkiye'yi krize sürükleyen tarihi kavganın 20'nci yılı*. B. Gündoğan (Ed.). Erişim 20 Mart, 2023. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/turkiyeyi-krize-surukleyen-tarihi-kavganin-20nci-yili/2148937>
- Adalet Bakanlığı. (2022). Adalet İstatistikleri, Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü: Resmî İstatistik Programı Yayınları. Erişim 9 Ocak, 2023. <https://adlisicil.adalet.gov.tr/>
- Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP. (2015). 2002 Genel Seçim Beyannamesi. *Ak Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı*. Erişim 17 Ağustos, 2023. <https://www.akparti.org.tr/media/318780/3-kasim-2002-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf>
- Ağaoğulları, M. A. (2020). *Ulus devlet ya da halkın egemenliği*. İstanbul: İmge Yayınevi.
- Ağbaba, V. (2018, 13 Haziran). Eğitim sistemi tek tip insan yetiştirmeyi amaçlıyor. *Malatya Söz Haber*. Erişim 9 Temmuz, 2022. <https://www.malatyasoz.com/haber/16632736/egitim-sistemi-tek-tip-insan-yetistirmeyi-amacliyor>
- Ahmad, F. (2009). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. (Y. Alogan, Çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi sürecinde Türkiye: 1945-1960*. (A. F. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Hil Yayınevi.
- Ahmad, F. (2023). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. (N. Yavuz, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ak, M. (2018). *2017 Anayasa Referandumunun birinci yılında Cumhurbaşkanlığı Sisteminin yapılması*. [Sempozyum]. Erişim 18 Eylül, 2023. İÜ. <https://www.istanbul.edu.tr/>
- Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Argunşah, M., Aydın, E., Tan, A., Güner, G., ve Aydın, S. (2015). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akbaba, Y. (2019). Cumhuriyet döneminde üniversite reformları ve tasfiyeler. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi; Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi*, 2(1), 24-38. Erişim 21 Ekim, 2022. <https://www.researchgate.net/publication/339167404>
- Akcan, A. (2021). Bozkır Türk kavimlerinde ordunun temel unsurları. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(4), 711-726. Erişim 8 Ocak, 2023. <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1027116>

- Akçiçek, E., ve Çakmak, F. (2015). *Vatan ve Sıhhat, Tıbbiyenin Yurtseverliği*. İzmir: Buhasder Yayınları.
- Akgöz, H. (2021). Yeniçağda Osmanlı devletinde yeniçerilerin siyasal ve sosyal etkinliği (Fatih, Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman dönemleri). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(4), 663-678. Erişim 11 Temmuz, 2022. <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1027273>
- Akgül, M. (2018). 1982 Anayasası'nda Cumhurbaşkanının tarafsızlığı ve konumu. *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1-2), 39-54. Erişim 03 Ekim, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2275560>
- Akgün, S. (1981). Şapka Kanunu. *AÜ Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14(25), 69-79. Erişim 26 Ekim, 2023. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000360
- Akın, M. H., Söğüt, S., ve Uğraş, Ö. S. (2020). *Türk siyasi hayatında Millî Görüş Hareketi ve Necmettin Erbakan*. Konya: Neü Yayınları.
- Akıncı, A., ve Usta, S. (2015). Türkiye'de çok partili hayata geçişte etkili olan iç faktörlerin analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(29), 41-52. Erişim 23 Kasım, 2023. <https://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/Aral%C4%B1k2015/6m.pdf>
- Akış, M. (2017). *Türkiye'de yargının darbelerle imtihanı*. Erişim 18 Şubat, 2024. <https://mustafaakis.com.tr/?p=15656>
- Akkuş, G. İ. (t.y.). Tek adam rejimi, Türkiye'yi uyuşturdu. *CHP Haftalık E-Bülten*, Sayı 9. Erişim 3 Aralık, 2024. <https://chp.org.tr/yayin/tek-adam-rejimi-turkiyeyi-uyusturdu/Open>
- Aksoy, V. (2014). Halifeliğin kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin sürgün edilmesinin İstikbal Gazetesine yansımaları. *History Studies International Journal Of History* 10(8), Erişim 11 Mayıs, 2023. 1-18. <https://doi.org/10.9737/hist.2018.661>
- Akşin, S. (1992). Atatürk döneminde demokrasi. *AÜ Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 47(1), 245-252. Erişim 23 Haziran, 2022. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001531
- Akyılmaz, G. (1999). Osmanlı Devleti'nde egemenlik kavramının gelişimi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1-2), 129-159. Erişim 6 Haziran, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/262111>
- Alan, N. (2022). 1961 Anayasası'nı tartışmaya açan deklarasyondaki soru işaretleri. İ. Öngel (Ed.), *Cumhuriyet Haber Portalı*. Erişim 15 Kasım, 2023. <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazi-dizileri/61-anayasasini-tartismaya-acan-deklarasyondaki-soru-isaretleri-1921046>
- Alkan, H. (2023, 22 Ekim). Akademisyenlere göre yeni anayasa yapım yönteminin anahtarı "katılım". F.Türkten (Ed.), *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/cumhuriyetin-yuzuncu-yili/akademisyenlere-gore-yeni-anayasa-yapim-yonteminin-anahtari-katilim/3029015/>

- Alkış, A. O. (2021). Ortadoğu’da sivil itaatsizlik eylemleri: 1979 İran Devrimi üzerine bir inceleme. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 4(1), 75-100. Erişim 19 Aralık, 2023. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1155724>
- Alsavi, A. (2018, 25 Ocak). Ordu, Mısır’ı tekrar felakete sürükledi. G. İncekaya (Ed.), *Anadolu Ajansı*. Erişim 06 Ocak, 2023. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ordu-misiri-tekrar-felakete-surukledi/1042056>
- Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve bir devletin ideolojik aygıtları*. (A. Tümerterkin, Çev.) 4. Baskı. İstanbul: İthaki Yayınları.
- American Education. *What Age Can You Go To Military School? A Comprehensive Guide*. Erişim 7 Ağustos, 2024. <https://truthinamericaneducation.com/what-age-can-you-go-to-military-school/>
- Anayasa Mahkemesi. (1991). *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 9. İkinci tıpkı basım. AÜ Basımevi. Erişim 24 Ocak, 2023. https://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/kararlar_dergisi/kd_09.pdf
- Anayasa Mahkemesi. 15 Nisan 1975 tarih ve E.1973/19, K.1975/87 sayılı Karar. (Anayasanın bazı madde ve fıkralarını değiştirilmesi ve iptali istemi) Erişim 24 Ocak, 2023. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1975-87-nrm.pdf>
- Anayasa Mahkemesi. 16 Haziran 1970 tarih ve E.1970/1, K.1970/31 sayılı Karar. (Anayasanın 68'inci ve 11'inci geçici maddesinin kaldırılması istemi) Erişim 28 Ocak, 2023. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1970-31-nrm.pdf>
- Anayasa Mahkemesi. 16 Ocak 1998 tarih ve E.1997/1 ve K.1998/1 sayılı Karar. (Siyasi parti kapatma davası. Davalı: Refah Partisi). Erişim 28 Ocak, 2023. <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1998/1/1>
- Anayasa Mahkemesi. 4 Nisan 1967 tarih ve E.1967/12, K.1967/10 sayılı Karar. Erişim 28 Ocak, 2023. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1967-10-nrm.pdf>
- Anderson, B. (2020). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metris Yayınları.
- Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı. (2020, 25 Eylül). *06-07-08 Ekim 2014 tarihlerindeki Kobani Olayları ile ilgili*. [Basın açıklaması]. Erişim 3 Mart, 2023. <https://ankara.adalet.gov.tr/06-07-08-ekim-2014-tarihlerindeki-kobani-olaylari-ile-ilgili-basin-aciklamasi-2>
- Antonius, G. (1945). *The Arab Awakening: The story of the Arab national movement*. London: Bv Jarrold And Sons Ltd., Norwich.

- Arblaster, A. (1999). *Demokrasi*. (N. Yılmaz, Çev.). Ankara: Doruk Yayınları.
- Arcayürek, C. (1982). *Demokrasinin ilk yılları 1947-1951*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arı, K. (1997). *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*. Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- Arjomand, S. A. (2013). The Guardian of the Regime: the Turkish Constitutional Court in Comparative Perspective, (V. Aydemir ve G.M. Gegüç, Çev.). *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30) içinde (s. 136-158). Erişim 16 Nisan, 2022. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/216106>
- Armağan, A. (2011). Klasik dönemde Osmanlılarda devlet yönetim anlayışına dair bazı düşünceler. *Akademik Bakış Dergisi*, 5(9), 139-156. Erişim 12 Mayıs, 2022. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73931>
- Armaoğlu, F. (2007). *20. yüzyıl siyasi tarihi*, (1914-1995). C. 1-2. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Arslan, Z. (2019, 17 Nisan). *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in anısına sempozyum ve armağan takdim töreni*. [Sempozyum]. İstanbul Üniversitesi. MTA, "Ali Fuat". Erişim 4 Nisan, 2022. <https://anayasa.gov.tr/>
- ASAL Araştırma ve Danışmanlık (2024). Türkiye'de en güvenilir kurumlar hangileri? *Halk TV*. Erişim 11 Kasım, 2024. <https://halktv.com.tr/gundem/ekrem-acikel-halk-tvde-acikladi-turkiyede-en-guvenilir-kurumlar-hangileri-870466h>
- Askerî Ceza Kanunu, (As.C.K). Kanun No: 1632, Kabul tarihi: 22/5/1930. Resmî Gazete: 15/6/1930 Sayı: 1520.
- Aslan, S. (2021). Yeniçeri Ocağının temeli: devşirme usulü. *Turkish Business Journal*, 2(3), 1-10. Erişim 5 Mayıs, 2022. <https://doi.org/10.51727/tbj.867548>
- Aslan, T. (2008). İttihâd-ı Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (47), 79-120. Erişim 27 Haziran, 2022. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873221.pdf>
- Ata, B. (2001). 1924 Türk basını ışığında Amerikalı eğitimci John. *Ankara Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 21(3), 193-207. Erişim 13 Mart, 2022. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/77469>
- Ataay, F. (2022). *Türkiye demokrasi tarihi: 1789'dan günümüze*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Ataman, B. (2009). Türkiye'de ilk basın yasakları ve Abdülhamid sansürü. *Marmara İletişim Dergisi*, 14(14), 21-49. Erişim 15 Mart, 2022. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruid/issue/447/3532>
- Atatürk, M. K. (2015). *Nutuk*. N. Bayramoğlu ve K. Güran (Ed.), Ankara: Kaynak Yayınları.
- Avcı, G. (2008). *Genelkurmay Cumhuriyeti, Ordunun Devleti mi Devletin Ordusu mu?* İstanbul: Metropol Yayınları.
- Avcı, M. (2019). Askerî rejimlerin türü ve sonlanma şekilleri. *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(4), 1015-1029. Erişim 3 Haziran, 2022. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1013697>

- Aybars, E. (1975). *İstiklal Mahkemeleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Aycan, N., Uzunlar, M. Ş., ve Aycan, Ş. (2018). Liselerde verilen askerlik derslerinin tarihçesi. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*. Özel Sayı, 223-232. Erişim 28 Haziran, 2022. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/568040>
- Aydal, D. (2021). *Devlet planlama teşkilatı daha güçlendirilmiş olarak yeniden kurulmalıdır*. Erişim 12 Ağustos, 2023. <https://yenidenrefahpartisi.org.tr/page/genel-baskan-yardimcimiz-prof-dr-dogan-aydal-39-in-aciklamasi/1685>
- Aydar, H. (2007). Türklerde anadilde ibadet meselesi: Cumhuriyet dönemi. *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (15), 71-107. Erişim 5 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/10208>
- Aydemir, T. (2010). *Hatıratım*. R. Çavaş (Ed). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aydın, A. (2000). Batılılaşma döneminde Şinasi ve Fransız etkisi. *HÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 105-131. Erişim 3 Haziran, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/619163>
- Aydın, S. (2000). *Modernleşme ve milliyetçilik*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Aydın, S. (2018). Balkan Savaşında (1912-1913) Selanik'in teslimi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (38), 127-162. Erişim 3 Şubat, 2023. <https://tkidergisi.com/file/balkan-savasinda-1912-1913-selnikin-teslimi>
- Aydın, Z. (2015). Dünden Bugüne İmam Hatip Liseleri. *Eğitime Bakış Dergisi*, S.35, 68-73. Erişim 7 Mart, 2023. <https://www.mehmetzekiaydin.com/kaptan/dimg/236432936722154258632015-32.pdf>
- Ayık, S. (2018). *İttihad ve Terakki yönetimine muhalif bir bakış: Hikmet Gazetesi (1912)*. (Tez No. 529889) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aysal, N. (2009). Yönetim alanda değişimler ve devrim hareketlerine karşı gerici tepkiler; Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı. *Atatürk Yolu Dergisi*, 11(44), 581-626. Erişim 2 Mart, 2023. <https://openaccess.izmirakademi.org/paper/198/1845/22499>
- Aytepe, O. (2002). Yeni belgelerin ışığında halifelüğün kaldırılması ve hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılmaları. *Atatürk Yolu Dergisi*, (29-30), 15-29. Erişim 22 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20621>
- Azımy, G. (2018,). I. ve II. Jön Türk hareketinin fikirleri ve siyasi faaliyetleri. *AÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. Aralık, 5(31), 580-598. Erişim 3 Mart, 2023. <http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.4619>
- Babaoğlu, R. (2012). Nutuk ve hatıralar ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olayı ve süreci. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 11(22), 63-108. Erişim 3 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/957/10793>

- Bağcıoğlu, Y. (2024, 26 Mayıs). Bağcıoğlu'ndan OYAK'a nema tepkisi: "Hakkaniyete ve gerçek değerlere uygun olarak belirlenmemiştir". *Anka Haber Ajansı*. Erişim 21 Ağustos, 2024. https://ankahaber.net/haber/detay/bagcioglundan_oyaka_nema_tepkisi_hakkaniyete_ve_gercek_degerlere_uygun_olarak_belirlenmemistir_181418
- Bakırcı, F. (2022). Yargı bağımsızlığının sağlanmasında Hâkimler ve Savcılar Kurulu ile Anayasa Mahkemesine üye seçimi üzerine. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(1), 1-70. Erişim 1 Mart, 2024. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2278599>
- Başbakanlık, Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, BKKTD. (17 Ocak 1970). Genelkurmay Başkanının görev ve yetkilerine ait kanun tasarısı ve Anayasa, Millî Savunma ve Plân komisyonlarından 3 er üyeden kurulu 20 numaralı Geçici Komisyon Raporu. Sayı:71-958/431. Millet Meclisi, Dönem.3, Toplantı.1. Erişim 7 Mart, 2023. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c006/mm__03006104ss0132.pdf
- Başkaya, F. (2008). *Resmî tarih yazışmaları: 1908 darbe mi devrim mi?* İstanbul: Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı.
- Başvekalet Müdevvenat Müdüriyeti (1931), Düstur, Üçüncü Tertip. Lozan Sulh Muahedenamesinin kabulüne dair kanunlar, Kanun No: 340, İstanbul: Necbi İstikbal Matbaası. Erişim 7 Mart, 2023. <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf>
- Başvekalet Müdevvenat Müdüriyeti (1931), Düstur, Üçüncü Tertip. Lozan Sulh Muahedenamesinin kabulüne dair kanunlar, Kanun No: 340, İstanbul: Necbi İstikbal Matbaası. Erişim 7 Mart, 2023. <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf>
- Bayar, C. (1997). *Ben de yazdım: Millî mücadeleye giriş*. C.2. İstanbul: Sabah Kitapları.
- Bayar, C. (2015). Celal Bayar arşivinden Serbest Fırka anıları. E.G. Naskali (Yay. Haz.). İstanbul: Dogan Egmont Yayıncılık.
- Bayram, A. K. (2012). Siyasetin dili: Kavramlar, kurumlar. D. Dursun, M. Altunoğlu (Ed.), *Siyaset bilimi içinde* (Ünite 2, s. 28-57). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Baytal, Y. (2017). Cumhuriyetin ilk yıllarında muhacir ve mültecilerin iskân ve iâşe sorunları (1923-1930). O. Köse (Ed.), *Geçmişten günümüze göç II* içinde (s. 1393-1405). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- BBC. (2010, 9 Eylül). *10 Eylül 2010* [Basın Özeti]. Erişim 8 Mart, 2023. https://www.bbc.com/turkce/basinozeti/2010/09/100909_press_review
- BBC. (2022, 23 Kasım). *İskoçya'nın bağımsızlık referandumu başvurusu İngiltere Yüksek Mahkemesi'nde reddedildi*. Erişim 13 Mart, 2023. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cm53yx7g3pko>

- BBC. (2022, 8 Mayıs). *Kuzey İrlanda'da Sinn Fein zaferinden sonra siyasi kriz: Birlik yanlısı partiler müzakereye yanaşmıyor*. Erişim 13 Mart, 2023. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61370449>
- BCA. (14.01.1926). Camilerde bütün cemaatin namaz kılarken şapka giymeleri suretiyle yeknesaklığı temin etmeleri. Fon: 51-0-0-0. Kutu: 13, Gömlek:115, Sıra: 5. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.
- BCA. (17.11.1925). Hereke Köy Mektebi öğrencilerine Bakanlıkça uygun görülen şekil ve tarzda elbise ve şapka imali. Fon: 180-9-0-0, Kutu:1 Gömlek: 6 Sıra: 7. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.
- BCA. (29.12.1925). İlmiye sınıfının şapka giymekten istisna tutulduğu. Fon: 51-0-0-0. Kutu: 5, Gömlek: 44, Sıra:7. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.
- BCA. (5.1.1926). Namaz esnasında şapka giymenin mahzuru olmadığına dair genelge sureti. 05.01.1926, 51-0-0-0, Kutu: 2, Gömlek: 13, Sıra: 23. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.
- Belli, M. (1968). *Millî demokratik devrim*. (Türk Solu dergisinin 19 Kasım 1968 tarih ve 53'üncü sayısına ek olarak sunulan broşür). Aydınlık yayınları.
- Beriş, H. E. (2022). *Millî iradeye ve demokrasiye ilk darbe (27 Mayıs 1960)*. Ankara: TBMM yayınları.
- Biçici, M. (2014). Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına girişi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(3), 693-722. Erişim 1 Şubat, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223193>
- Bidegaray, C., ve Emeri, C. (ty). *Du droit Constitutionnel au Gouverneman compare*. Etudes offertes a J.-M.Auby.
- Bilgin, O. (2018). Türk milliyetçiliği ve Kemalizm meselesi: Hegemonya, asimilasyon, mücadele. *Akademik Hassasiyetler, Aralık*, 5(10), 331-360. Erişim 13 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademik-hassasiyetler/issue/41937/498041>
- Bilici, N. (2016). 12 Eylül doğrudur. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4), 3309-3312. Erişim 17 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/621806>.
- Bilkent Deklarasyonu. (2022). Tarihi Bilkent Deklarasyonu | Ankara'da son durum. *Halk TV* [Video]. Erişim 7 Mart, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=xdkPOoF-PXA>
- Bingham, S. J. (1997). *The praetorian guard in the political and social life of Julie-Claudian Rome*. [Doctoral Thesis], The University of British Columbia.
- Birand, M. A. (2019). 12 Mart 1971 Muhtırası Nasıl Verildi? 32. *Gün Arşivi* [Video, sn. 11.20]. Erişim 1 Temmuz, 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=vTG9BSqGOEE>

- BOA (H 01.07.1315). Ahmet Rıza Bey tarafından Belçika'da çıkarılan Meşveret Gazetesi hakkında Brüksel Sefaretinden gelen tahrirat tercümeleri. Fon: Y.PRK.HR, Gömlek: 25, Sıra: 2. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA (H 19.04.1326). İttihat Terakki adlı fesat cemiyeti adına Sami ve Bahaddin imzasıyla Paris'ten birtakım hezeyannameler geldiğinin tespit edildiği, söz konusu hezeyannamelerin yurda sokulmaması konusunda vilayetlerce gerekli hassasiyetin gösterilmesi. Fon: DH.MKT, Gömlek: 1255, Sıra: 86. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA, B. (H 10.04.1326). Yaveran-ı şehriyariden Selanik Merkez Kumandanı Kaymakam Nazım Bey'e şehri iki bin kuruş itası. Fon: İ.HUS, Kutu: 166, Gömlek: 30. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA. (02.08.1908). Meşrutiyet: Bab-ı Ali'de merasimle okunan Hatt-ı Hümayun'da, Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girdiği, Şeyhülislam, bahriye ve harbiye nazırlarının haricinde diğer bakanların seçilmesinin Sadrazam'a bırakıldığı. Fon: HR.SYS, Gömlek: 1858, Sıra: 12. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA. (14.04.1909). 31 Mart Ayaklanması ve Harekât Ordusu. Fon: HR.SFR.3, Gömlek: 605, Sıra: 26. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA. (2008a). Osmanlı belgelerinde Ermeni isyanları (1878-1895). Cilt I. Ankara: Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı.
- BOA. (2008b). Osmanlı belgelerinde Ermeni isyanları (1895-1896). Cilt II. Ankara: Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı.
- BOA. (21.04.1909). Meşrutiyet: Sıkıyönetim uygulanması, Fon: HR.SYS, Gömlek: 1849, Sıra: 3. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA. (24.07.1908). Said Paşa'nın sadrazamlığa tayin olunduğu. Fon: HR.SFR.3, Gömlek: 590, Sıra: 23. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA. (H 02.02.1326). Avrupalı fesatçılarla münasebetle bulunan zabitan hakkında yapılan tahkikat. Fon: Y.PRK.ASK, Kutu: 254, Gömlek: 73. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA. (H 02.06.1326). Üçüncü Ordunun içindeki mefsedet ve Devlet-i Aliyye aleyhinde teşebbüslere cüret eden ümera ve zabitanın muhakeme edilerek ordunun bu gibi kişilerden temizlenmesine müsaade edilmesi için Üçüncü Ordu Müriyetinin izin talebi. Fon: Y.PRK.ASK, Gömlek:258, Sıra:56. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA. (H 07.08.1330). Teşkil, kabine; Ahmed Muhtar Paşa, Gazi, Sadrazam; Kâmil Paşa (Şurayı Devlet Reisi); Hüseyin Hilmi Paşa (Adliye Nazırı); Ferid Paşa (Dahiliye Nazırı); Nazım Paşa (Harbiye Nazırı); Ziya Paşa (Bahriye Nazırı); Gabriel Noradonkyan Efendi (Hariciye Nazırı). Fon: İ.DUİT, Gömlek: 8, Sıra: 59. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.

- BOA. (H 08.04.1327). Teşkil, kabine; Hüseyin Hilmi Paşa (Dahiliye Nazırı); Salih Paşa (Harbiye Nazırı); Rıfat Paşa (Hariciye Nazırı); Raif Paşa (Şurayı Devlet Reisi); Rıza Paşa, Ferik (Bahriye Nazırı). Fon: İ.DUİT, Gömlek: 8, Sıra: 4. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA. (H 12.06.1326). Niyazi Bey'in en ziyade Ohri kazasında faaliyet gösterdiğine ve havalı halkının isyancılara karşı tutumu hk. Fon: Y.EE, Gömlek:15, Sıra:59. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA. (H 23.01.1327). Teşkil; Heyet-i Vükela; Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi. Fon: İ.DUİT, Gömlek: 7, Sıra: 109. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA. (H 23.3.1327). Teşkil, kabine; Tevfik Paşa, Sadrazam; Ekrem Paşa, Müşir (Harbiye Nazırı); Rıfat Paşa (Hariciye Nazırı); Zihni Paşa (Şurayı Devlet Reisi). Fon: İ.DUİT, Kutu: 8, Gömlek: 1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA. (H 25.06.1327). Derviş Vahdeti'nin idamı. Fon: İ.AS, Kutu: 87, Gömlek:35. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA. (H 29.12.1331). Edirne'nin geri alınması üzerine ordunun gösterdiği başarıyı öven telgrafname-i hümayun müsveddesi. Fon: HSD.AFT, Gömlek:5, Sıra: 87. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA. (H 30.05.1326). Manastır ve Selanik havalisindeki zabitan arasında mevcut fesat fikrinin imhası için düşünülen tedbirlere dair Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'nın Mabeyn'e çektiği şifrenin fotokopisi. Fon: Y.EE, Gömlek:15, Sıra:58. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- BOA. (R 24.4.1324). Resne'ye gitmek üzere yola çıkan Şemsi Paşa'nın meçhul bir şahıs tarafından silahla öldürüldüğü ve katilin derdest olunamadığı. (Manastır). Fon: DH.ŞFR, Gömlek:402, Sıra:17. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
- Brand, M. A. (2003, 22 Temmuz). MGK Genel Sekreterliği askerî denetim organı. *Hürriyet*. Erişim 9 Mart, 2023. <https://www.hurriyet.com.tr/mgk-genel-sekreterligi-askeri-denetim-organi-160768>
- Brown, G. (2016). The Army's identity crisis. *ABD Kara Harp Okulu Dergisi* 46(4), 6-12. Erişim 11 Mart, 2023. <https://press.armywarcollege.edu/parameters/vol46/iss4/3/>
- Bulut, S. (2009). 27 Mayıs 1960'dan günümüze paylaşılamayan demokrat parti mirası. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, (19), 73-90. Erişim 19 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117978>
- Burk, J. (1993). Morris Janowitz and the origins of sociological research on armed forces and society. *Armed Forces ve Society*, 19(2), 167-185. Erişim 16 Haziran, 2023. <https://www.jstor.org/stable/45346500>
- Büyükanıt, Y. (2019). 27 Nisan e-muhtırası neden yazıldı? 32. *Gün Haber Arşivi* [Video, sn. 10:40]. Erişim 9 Mart, 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=7DaCns2tB84>

- Candan, K. (2022). Anayasal geçmiş, anayasa yapım süreçleri ve değişiklikleri bakımından ülke deneyimleri. M. Şentop (Yay. Sahibi), *Konularına göre karşılaştırmalı dünya anayasaları* içinde (s. 7-86). Ankara: TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı.
- Canip, A. (1931, 14 Ağustos). Dil Anketi: Ali Canip Bey fikirlerini anlatıyor. *Son Posta*, No: 378, s.1.
- Cansever, N., ve Kiriş, H. M. (2015). Türkiye’de ordu-siyaset ilişkileri çerçevesinde Ak parti-TSK etkileşimine bakış. *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 361-384. Erişim 11 Mart, 2024. <https://iibfdergi.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/352/files/yil-2015-cilt-20-sayi-3-yazi-19-11092015.pdf>
- Cartwright, M. (2023). *John Locke*. (N. Karaben, Çev.). World History Encyclopedia. <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-20857/john-locke/>
- Cebesoy, A. F. (2002). *Siyasi hatıralar: Lozan'dan Cumhuriyete*. C.2. İstanbul: Temel Yayınları.
- Cemal, A. (2010). *Cemal Paşa, 1913-1922 anılarım*. F. Parin (Yay. Haz.). İstanbul: Paraf Yayınları.
- Cinel, E. A. (2018). Türkiye ekonomisinin kırılgan yapısı-Fragile Structure Of Turkish Economy. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23), 57-66. Erişim 3 Şubat, 2024. <https://ulk.ist/media/kitap/I-UKODTLK/turkiye-ekonomisinin-kirilgan-yapisi.pdf>
- Claval, P. (2014). Religions and Ideologies, Brunn, S. (Ed.), In., *The Changing World Religion Map*, 349–362. Erişim 9 Mart, 2024. <https://hadinur.net/wp-content/uploads/2021/05/Religions-and-Ideologies.pdf>
- Connolly, W. E. (1995). *Kimlik ve farklılık*. (F. Lekesizalın, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Constitution of the United States. (1787). Erişim 15 Haziran, 2023. https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm#a1_sec1
- Cook, S. A. (2008). *Yönetmeden hükmeden ordular: Türkiye, Mısır, Cezayir*. (B. Şahin, Çev.), İstanbul: Hayy Kitap.
- Corduwener, P. P. (2019). Democracy and the Entanglement of Political Parties and the State: Party-State Relations in 20th-Century France, Italy, and Germany. *Comparative Political Studies*, April 53(1), 40-70. Erişim 16 Haziran, 2023. <https://doi.org/10.1177/0010414019843548>
- Cox, R. W. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium-Journal of International Studies*. 10(2), 126-155. Erişim 11 Mart, 2023. <https://doi.org/10.1177/03058298810100020501>

- Cumhuriyet Halk Fırkası, CHF. (1931). *Üçüncü Büyük Kongre zabıtları 10-18 Mayıs 1931*. İstanbul: Devlet Matbaası. Erişim 3 Ocak, 2023. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/5370448d-85d6-4747-981c-92ecb90e7842>
- Cumhuriyet Halk Fırkası, CHF. (1935). *Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı görüşmeleri tutulgası*. 16 Mayıs 1935. Ankara: Ulus Basımevi. Erişim 5 Ocak, 2023. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/407c4d44-ffa2-4cc9-94f1-54e4fb3a8dff>
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, CSTD. C.45, T.19, B.29, 4 Şubat 1980. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t19/c045/cs_19045029.pdf
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, CSTD. C.5, T.8, B.26, O.1, 29 Ocak 1969. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t08/c050/cs_08050026.pdf
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi. CSTD. C.13, T.2, B.96, O.1, 18 Temmuz 1963. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t02/c013/cs_02013096.pdf
- Cumhuriyet. (1930, 11 Ağustos). "Yeni fırkanın teşekkülü demokrasinin inkişafını temine yarayacaktır". Sayı: 2249, s.1.
- Cumhuriyet. (1930, 18 Teşrinisani). "Günün meselesi; muhalif fırka nasıl dağıldı?", s.1.
- Cumhuriyet. (1930, 20 Ekim). "Her yerde CHF Fırkası kazanıyor". Sayı: 2319, s.1.
- Cumhuriyet. (1930, 6 Eylül). "İzmir'de kanlı nümayişler". Sayı: 2275, s.1.
- Cumhuriyet. (1930, 9 Ağustos). "Fethi bey, yeni bir fırka yapıyor". Sayı: 2247, s.1.
- Cumhuriyet. (1932, 30 Ocak). "Bugün Fatih Camii'nde ikindi ezanı okunacak" Sayı: 2779, s.1.
- Cumhuriyet. (1932, 31 Ocak). "İlk Türkçe ezan dün Fatih'te okundu" Sayı: 2780, s.1.
- Cumhuriyet. (1932, 4 Şubat). "70 bin kişinin iştirak ettiği dini merasim", Sayı: 2784, s.1.
- Cumhuriyet. (1946, 11 Haziran). "Meclis, dün seçimi yenileme kararı verdi". Sayı: 7837, s.1.
- Cumhuriyet. (1946, 23 Temmuz). "Seçimin umumî neticesi henüz meçhul". Sayı: 7879, s.1,3.
- Cumhuriyet. (1946, 24 Temmuz). "Seçimin umumî neticesi". Sayı:7880, s.1.
- Cumhuriyet. (1958, 7 Ocak). "İstanbul'da 9 subay tevkif edildi". Sayı: 12026, s.1.
- Cumhuriyet. (1960, 2 Haziran). "Buzhane ve çukurlarda bulunan cesetler". Sayı: 12.872, s.1.
- Cumhuriyet. (1960, 22 Ağustos). "Emekliye sevk edilen subaylara dün teşekkür mektubu verildi". Sayı: 12.950, s.1.
- Cumhuriyet. (1960, 26 Nisan). "Uşak Jandarma Komutanı, Vali ile Belediye Reisini itham etti". Sayı: 12844, s.1.

- Cumhuriyet. (1960, 4 Ağustos). "235 General ve Amiral emekliye sevk edildi". Sayı: 12.932, s.1.
- Cumhuriyet. (1960, 4 Haziran). "Şehit cesetleri kıyılıp hayvan yemi mi yapıldı?" Sayı:12.874, s.1.
- Cumhuriyet. (1960, 5 Ağustos). "5000'e yakın subay daha emekliye sevk edildi". Sayı: 12.933, s.1.
- Cumhuriyet. (1971, 23 Nisan). "Bakan Koçaş: Kanuna karşı gelenlere bugünden itibaren savaş açıyoruz". Sayı: 16788, s.1
- Cumhuriyet. (1971, 25 Nisan). "Prof. Duverger çağrıldı". Sayı: 16790, s.1.
- Cumhuriyet. (1977, 2 Mayıs). "1 Mayıs kanlı bitti: 33 ölü". Sayı: 18951, s.1.
- Cumhuriyet. (1980, 20 Temmuz). "Nihat Erim öldürüldü". Sayı: 20111, s.1.
- Cumhuriyet. (1991, 18 Mayıs). "Ey ahali sesinizi çıkartın", s.5.
- Cumhuriyet. (1997, 2 Mart). "MGK, uygulanmasını istediği kararları Çiller ve Erbakan'a iletti", Sayı: 28078, s.1.
- Cumhuriyet. (2003, 24 Nisan). "AKP yalnız kaldı. Cumhurbaşkanı, TSK komuta heyeti ve CHP'liler 23 Nisan resepsiyonuna katılmadı". Sayı: 28323, s.1.
- Cumhuriyet. (2004, 03 Ağustos). "Mektuplu çağrı tartışması" s.1.
- Cumhuriyet. (2007, 14 Nisan). "Tehlikenin farkındayız", Sayı: 29774 s.1.
- Cumhuriyet. (2015, 11 Ekim). "Ankara'da katliam. Barış için yastayız". Sayı: 32876, s.1.
- Cumhuriyet. (2023, 23 Nisan). "Devletten AKP'ye uyarı". Sayı: 28322, s.1.
- Çakır, R., Bozan, İ., ve Talu, B. (2004). *İmam Hatip liseleri: Efsaneler ve gerçekler*. İstanbul: TESEV Yayınları. Erişim 24 Ocak, 2023. https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Imam_Hatip_Liseleri_Efsaneler_Ve_Gercekler.pdf
- Çalık, E. (2021). *İttihatçılık; kuruluş, yükseliş, tasfiye*. Ankara: Karakum Yayınevi.
- Çalışkan, K. (2016, 8 Ağustos). Türk ordusunda alaylı-mektepli kavgası. *Oda TV*. Erişim 3 Ocak, 2023. <https://www.odatv.com/analiz/kerem-caliskan-yazdi-turk-ordusunda-alayli-mektepli-kavgasi-98764>
- Çavuşoğlu, E. (2010). Türkiye'de erken cumhuriyet dönemini Batı dışı modernlik ve kentleşme süreçleri bağlamında düşünmek. *Mimarlık Kültürü Dergisi*, (9-10), 108-122. Erişim 13 Ocak, 2023. <https://msgsu.academia.edu/Erbatur%C3%87avu%C5%9Fo%C4%9Flu>
- Çaylak, A. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Çelebi, E. (2001). Türkiye’de devalüasyon uygulamaları 1923-2000. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2(1), 55-66. Erişim 9 Mart, 2024. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2151749>
- Çelik, Z. (2014). Eğitim Sistemindeki Vesayet. *Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 10(29), 6-10. Erişim 11 Mart, 2024. <https://avesis.aybu.edu.tr/zcelik/yayinlar>
- Çetin, H., ve Evren, K. (2017, 31 Ağustos). Özallı yıllar belgeseli 1. Bölüm. 32. *Gün Haber Arşivi* [Video, sn. 28:00]. Erişim 9 Mart, 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=mz7UspeS0Tc>
- Çevikcan, S. (2016, 12 Ağustos). TSK’ya duyulan güvende son durum. *Milliyet*. Erişim 2 Mart, 2023. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/serpil-cevikcan/tsk-ya-duyulan-guvende-son-durum-2294095>
- Çoban, M. (2023). Zuhuf Suresi 84’üncü Ayet mealı. Erişim 11 Mart, 2023. <https://www.kuranmealı.com/AyetKarsilastirma.php?sure=43veayet=84>
- Çoker, F. (1998). Türk parlamento tarihi, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin özgeçmişleri 1961-1964. (Yayın No: 16), C.I. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları. Erişim 11 Haziran, 2024. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstreams/247026da-9df9-4470-a4a0-f44e64e29c82/download>
- Çolak, A. Ö. (2017). *Devletin işgal edilmiş hâli: 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997’ye giden süreç*. (Tez No.454547) [Doktora tezi, Ankara: Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Çufalı, M. (2012). *Türk Parlamento Tarihi (1946-1950)*. Cilt I. Ankara: TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları.
- Dağdemir, Ö., ve Küçükcalay, A. M. (1999). Türkiye’de 1960-1980 müdahale dönemi ekonomileri: İktisat politikaları ve makro ekonomik göstergeler açısından bir karşılaştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 121-138. Erişim 22 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4745/65111>
- Dahl, R. A. (2021). *Demokrasi üzerine*. (B. Kadioğlu, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Danıştay 10. Dairesi. Esas No: 2009/1713, Karar No: 2014/895. (06.8.2008 tarih ve 2008/14355 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı hk.) *Danıştay Dergisi*, 2014, Sayı:136, 237-248.
- Danıştay 2. Dairesi. Esas No: 2004/4051, Karar No: 2005/3366. (2005). (Ankara 6. İdare Mahkemesinin, 22.3.2002 günlü, E:2001/1604, K:2002/329 sayılı kararının temyizen bozulması istemi hk.) *Danıştay Dergisi*, 2006, Sayı:112, s.96. Erişim 16 Mart, 2023. https://www.danistay.gov.tr/assets/pdf/yayinlar/dergi/20_05_2019_043044.pdf
- Danıştay 2. Dairesi. Esas No: 2017/1671, Karar No: 2020/3436. (TSK Kıyafet Yönetmeliğinde değişiklik). Erişim 16 Mart, 2023. <https://danistay.gov.tr/assets/pdf/guncelKararlar/2021-04-16-02-19-5577098.pdf>

- Danıştay 7. Dairesi. Esas No: 2010/5965, Karar No: 2014/1617. (Kaynak Kullanımı ve Destekleme Fonu hk.) *Danıştay Dergisi*, 2015, Sayı: 136, ss. 413-417.
- Danıştay 7. Dairesi. Esas No: 2011/8642, Karar No: 2014/1982. (Limit Üstü Eşya Satışı, Gümrüksüz Satış Mağazası hk.) *Danıştay Dergisi*, Sayı:136, ss, 417-424.
- Danıştay 8. Dairesi. Esas No: 1983/207, Karar No: 1984/330. *Danıştay Dergisi*, Yıl: 15, Sayı:56-57, ss. 317-318. Ankara: Yarıaçık Cezaevi Matbaası. Erişim 16 Mart, 2023. <https://www.danistay.gov.tr/assets/pdf/yayinlar/dergi/2021-02-24-01-38-0633646.pdf>
- Danıştay 8. Dairesi. Esas No: 2018/3533, Karar No: 2021/192. (Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinin "Öğrenci Andı" başlıklı uygulaması hk.) Erişim 16 Mart, 2023. <https://danistay.gov.tr/assets/pdf/guncelKararlar/2021-06-11-11-14-4839093.pdf>
- Danıştay Kanunu, DK. (1964). Kanun No: 521, Kabul Tarihi: 24.12.1964. Yayımlandığı tarih: 31.12.1964, Sayı: 11896. Erişim 16 Mart, 2023. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc048/kanuntbmmc048/kanuntbmmc04800521.pdf
- Danıştay. (2023). *Danıştay tarihçesi*. <https://www.danistay.gov.tr>
- Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen. (1789). *La Déclaration des droits de l'homme et du citoyen du 26 août 1789*. Paris: L'Assemblée Nationale Constituante. Erişim 4 Ocak, 2024. <https://www.elysee.fr/la-presidence/la-declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen/>
- Demir, Ş. (2020). *Türkiye'de askerî darbeler ve vesayet (27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül)*. Ankara: Türk İdari Araştırmalar Vakfı.
- Demirci, P. (2021). 1946 ve 1950 seçimleri: Siyaset, bürokrasi, propaganda ve demokrasiye geçiş eğilimleri. *ÇÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 119-142. Erişim 26 Haziran, 2023. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1518288>
- Demirci, S. (2022). Philipp Schwartz ve yükseköğretim sistemine katkıları. *Akademik Hassasiyetler*, 9(19), 97-122. Erişim 4 Mart, 2024. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2479836>
- Demirel, S. (2012, 23 Eylül). Menderes'in asılması vahşettir. H. Özdemir (Ed.). *Anadolu Ajansı*. Erişim 13 Mart, 2024. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/menderesin-asilmasi-vahsettir/333395>
- Demirer, M. A. (2012). *27 Mayıs, masallar ve gerçekler*. İstanbul: Toplumsal Yayıncılık.
- Demirtaş, A. (2018). *Darülfünundan üniversiteye öğretim üyelerinin toplumsal profilleri (1900-1946)*. (Tez No. 511614) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Derosier, J. P. (2021). *Qu'est-Ce Que La Souveraineté? Pistes Pour Cerner – Ou Non – La Souveraineté*. Fondation Jean-Jaurès. Erişim 14 Ocak, 2023. <https://www.jean->

jaures.org/publication/quest-ce-que-la-souverainete-pistes-pour-cerner-ou-non-la-souverainete/?post_id=16717veexport_pdf=1

- Devlet Şurası Kararlar Mecmuası, DŞKM. (1937, Eylül). Sayı:1. Ankara: Başvekâlet Matbaası. <https://www.danistay.gov.tr/assets/pdf/yayinlar/dergi/2022-12-23-04-33-1530599.pdf>
- Dewey, J. (1996). *Demokrasi ve eğitim*. (M.S. Otaran, Çev.). İstanbul: Başarı Kültür Yayınları.
- Dikici, A. (2006). İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi bağlamında Türkçe ezan denemesi ve buna gösterilen tepkiler. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (10), 77-104. Erişim 21 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/946/10671>
- Dilipak, A. (1988). *Bir başka açıdan Kemalizm*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Dilipak, A. (1990). *Menderes dönemi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Dindar, B. (2014). Atatürk'ün millî egemenlik anlayışı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 13-24. Erişim 6 Ocak, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuefd/issue/20254/215038>
- Duman, A. (2006). *Halifeliğin Kaldırılması*. İnönü Üniversitesi Kongre Kültür Merkezi [Konferans] Malatya. Erişim 16 Mart, 2023. https://www.academia.edu/6341211/Halifeliğin_Kaldırılması/
- Duman, M. Z. (2019). Türkiye'de ordu-siyaset ilişkileri ve askerî darbelerin ideolojik kökenleri. *Bilim, Kültür, Sanat ve Düşünce Dergisi*, 6(20), 145-164. Erişim 27 Mart, 2023. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.454066>
- Duverger, M. (1974). *Siyasi partiler*. (E. Özbudun, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ecevit, B. (1960, 11 Aralık). Kurucu Meclis. *Ulus Gazetesi*, MTA, "Kurucu Meclis" 1950-1961, Erişim 6 Haziran, 2024. <https://ecevityazilari.org/items/show/1276>
- Ecevit, B. (1994). Kenan Evren ve Bülent Ecevit. Çapraz Ateş Haber Programı. *Show TV* [Video]. Erişim 9 Mart, 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=I2NrGY0GGWc>
- Efe, E. E. (2023). Anayasa yargısının demokratik meşruluğu sorunu. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 22-42. Erişim 6 Temmuz, 2024. <https://doi.org/10.54969/abuijss.1240294>
- Eğitimciler Birliği Sendikası. (2014). *28 Şubat mağdurlarına yeni haklar*. Erişim 11 Mart, 2024. <https://www.ebs.org.tr/haber/28-subat-magdurlarina-yeni-haklar/2826>
- Ekşi, O. (2022). 1961 Anayasası'nı tartışmaya açan deklarasyondaki soru işaretleri. İ. Öngel (Ed.), *Cumhuriyet Haber Portalı*. Erişim 19 Mart, 2024. <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazi-dizileri/61-anayasasini-tartismaya-acan-deklarasyondaki-soru-isaretleri-1921046>
- Elmas, T. (2018, 20 Aralık). *Erdelhun Paşa'dan ne istemişlerdi?* Erişim 26 Eylül, 2024. <https://www.gzt.com/jurnalist/erdelhun-pasadan-ne-istemislerdi-3469847>

- Emniyet Genel Müdürlüğü, EGM. (2022, 01 Nisan). [Basın açıklaması]. <https://www.egm.gov.tr/>
- Enver, İ. (1991). *Enver Paşa'nın anıları (1881-1908)*. H. E. Cengiz (Yay. Haz.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eraslan, C., Erdem, N., Dere, U., ve Arslan, Ö. (2021). *Mütarekeden istiklale 1921 yılında millî mücadele*. İstanbul: Şenyıldız Yayıncılık.
- Erdem, K., ve Tunçkaşık, H. (2023). *Çift meclisli parlamentolar ve ikinci meclisler*. Ankara: TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı.
- Erden, Ö. (2013). Ziya Gökalp'in 1924 Anayasası ile ilgili çalışmaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 19(85), 48-72. Erişim 11 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/44059/542823>
- Erdoğan, İ. (2011). Millî Talim ve Terbiye Kurulu: Türk Milli Eğitim sisteminin yasama organı. *Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları*, C.1., 1-11. Erişim 17 Mart, 2023. <https://avesis.iuc.edu.tr/yayin/2e6e195e-43a3-4f2d-9567-a436687e3394/talim-ve-terbiye-kurulu-turk-milli-egitim-sisteminin-yasama-organı>
- Erdoğan, R. T. (2018, 30 Ağustos). İhtiyaç kalmadığı için askerî liseler kaldırıldı. *Cumhuriyet Haber Portalı*. Erişim 7 Ocak, 2024. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-ihciyac-kalrnadigi-icin-askerli-liseler-kaldirildi-1068701>
- Erdoğan, R. T. (2020, 12 Eylül). *Hayata geçirdiğimiz reformlarla demokrasimizin üzerindeki tüm vesayet izlerini ortadan kaldırdık*. Erişim 19 Mart, 2024. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/122091/-hayata-gecirdigimiz-reformlarla-demokrasimizin-uzerindeki-tum-vesayet-izlerini-ortadan-kaldirdik->
- Eren, E. (2018). Ulus devletlerde toplumsal, kültürel ve siyasi bir etmen olarak kimlik algısı: Türkiye bağlamında ulusal kimlik merkezli dil ve eğitim politikaları. *Turkish Studies, Economics Finance and Politics*, 13(22), 225-237. Erişim 17 Mart, 2023. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13938>
- Ergin, M. (2019). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, S. (2010, 30 Nisan). *Adalet Bakanı Ergin yargı kuşatması iddiasına 27 Mayıs darbesinden sonra yapılan hâkim ve savcı atamalarını hatırlatarak cevap verdi*. Erişim 11 Mart, 2023. <https://www.hukukihaber.net/yassiada-hakimleri-aym-uyesi-yapildi>
- Ergin, S. (2024, 1 Haziran). *21 Ekim darbecileri okuma yazma bilmeyenlerin oy hakkını kaldırmayı planlıyordu*. Erişim 7 Şubat, 2023. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/27-mayisin-sancili-sayfalari-6-21-ekim-darbecileri-okuma-yazma-bilmeyenlerin-oy-hakmini-kaldirmayi-planliyordu-42470917>

- Eser, H. B., Baltacı, C., ve Arslan, M. (2012). Türk siyasal sisteminde 1960 Müdahalesi ve vesayetin kurumsallaşması üzerine bir analiz denemesi. *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 69-97. Erişim 21 Mart, 2023. <https://psi204.cankaya.edu.tr/uploads/files/Eser%20et%20al,%20Türk%20Siyasal%20Sisteminde%201960%20Mudahalesi%20ve%20Vesayet%20Kurumsallasmasi.pdf>
- Ete, H. (2012). The legal, political and sociological roots of tutelary regime in single-party period. (Tez No. 321287) [Doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Evren, K. (1990). *Kenan Evren'in anıları*, C.1. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Eyerman, R. (1981). False Consciousness and Ideology in Marxist Theory. *Acta Sociologica Work and Ideology*, 24(1-2), 43-56. Erişim 3 Eylül, 2024. <https://www.jstor.org/stable/4194332>
- Finer, S. E. (1974). Types of military regimes. *Armed Forces ve Society*, 1(1), 5-27. Erişim 3 Eylül, 2024. <https://www.jstor.org/stable/45345905>
- Franklin, J. H. (2024). *Jean Bodin: Egemenlik üzerine*. (R. Kuldaşlı, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Galbraith, J.K. (1980). *Kuşku Çağı*. (N. Himmetoğlu ve R. Aşçıoğlu, Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Geary, P. J. (2001). Peasant Religion In Medieval Europe. *École française d'Extrême-Orient*, Vol. 12, 185-209. Erişim 3 Eylül, 2024. <https://www.jstor.org/stable/44167345>
- Gençkaya, Ö. F., ve Demirci, E. Ü. (2018). Türkiye'de kültür politikasının kurumsallaşma sürecine genel bir bakış. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 57-70. Erişim 21 Mart, 2023. <http://tursbad.hku.edu.tr/tr/pub/issue/40014/466676>
- Genelkurmay Başkanlığı. (2007, 27 Nisan). Sayı: BA 08/07. [Basın açıklaması]. <https://www.tsk.tr/>
- Genelkurmay Başkanlığı. (2023). Erişim 28 Mart, 2023. Tarihçe. <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=Tarihce>
- Genelkurmay. (1996). Türk Silahlı Kuvvetleri tarihi, (1908-1920). (Yayın No: 77/96), C.III, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. Erişim 28 Mart, 2023. https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/3_tskt_1908-1920.pdf
- Genelkurmay. (2000). *I. Dünya Savaşı sırasında, Ermenilerin Türklere yaptığı katliam fotoğrafları*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. Erişim 28 Mart, 2023. https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/askeritariharsiv/61-%20bds_ermenilerin_katliam_fotograf_lari.pdf

- Ghai, Y. (2006). The role of constituent assemblies in constitution making. *Institute for Democracy and Electoral Assistance*. (25), 1-36. Erişim 6 Ağustos, 2023. https://constitutionnet.org/sites/default/files/2017-08/the_role_of_constituent_assemblies_-_final_yg_-_200606.pdf
- Gillespie, L. (2019). *Pierre Bourdieu: Habitus. Outline of a Theory of Practice*. Erişim 6 Ağustos, 2023. <https://criticallegalthinking.com/2019/08/06/pierre-bourdieu-habitus/>
- Golby, J. (2021). Uncivil- Military Relations: Politicization of the Military in the Trump Era. *Strategic Studies Quarterly*, Summer, 15(2), 149-174. Erişim 6 Ağustos, 2023. https://www.airuniversity.af.edu/Portals/10/SSQ/documents/Volume-15_Issue-2/Golby2.pdf
- Göcek, F. M. (1999). Burjuvazinin yükselişi ve imparatorluğun çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve toplumsal değişme. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Gök, K. (2021). Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin birleştirilmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmama Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, (50). 656-673. Erişim 11 Kasım, 2023. <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.48784>.
- Gökalp, Z. (1976). *Ziya Gökalp: Yeni hayat / doğru yol*. M. Cunbur (Yay. Haz.). Ankara: Kùltür Bakanlığı.
- Gökbayır, S. (2012). Gizli bir cemiyetten iktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 seçimleri siyasi programı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 61-96. Erişim 11 Kasım, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/254147>
- Gözler, K. (2009). Üniter devlet ve demokratik açılım. *Türkiye Günlüğü*. Güz, (99), 81-89. Erişim 11 Mart, 2023. <https://www.anayasa.gen.tr/acilim.htm>
- Gözler, K. (2019a). *Hiyerarşi ilkesi açısından Genelkurmay Başkanlığının ve kuvvet komutanlıklarının durumu*. Erişim 11 Mart, 2023. www.anayasa.gen.tr/cbhs-ek-10-genelkurmay.htm
- Gözler, K. (2019b). *Hukuk fakùltesi mezunu olmayan Anayasa Mahkemesi üyeleri*. Erişim 11 Mart, 2023. <https://www.anayasa.gen.tr/aym-h-o-uyeler.htm>
- Gözler, K. (2021). *Anayasa hukukuna giriş: Genel esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Gramsci, A. (2010). *Kapitale karşı devrim*. (İ. Yıldız, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Gül, İ. (2014). Danıştay kararlarında kamu yararı kavramı. *Ankara Barosu Dergisi*, (2), 533-552. Erişim 17 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/398180>.
- Gülener, S. (2011). Anayasa yapımında yeni bir paradigma: Kapsayıcı, katılımcı uzlaşmacı anayasa yapım süreçleri ve çeşitli örnekler. *Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakùltesi Dergisi*, 15(3), 199-224. Erişim 19 Mart, 2023. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php?pdf=0010855>

- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. C.1. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güler, B. D. (2015). *Köy Enstitüleri bağlamında eğitim ve ideolojinin toplumsal değişme etkisinin incelenmesi: Köy Enstitüleri Dergisi (1945-1947)*. (Tez No. 399740) [Doktora tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Güler, M. (2022). *İş insanı gözüyle: Ekonomi, demokrasi, siyaset*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Gülsoy, U. (2000). Osmanlı gayrimüslimlerinin askerlik serüveni. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Gündoğdu, A. (2014). Rakamlarla 28 Şubat. Ankara: *Eğitimciler Birliği Sendikası*. Erişim 9 Ocak, 2024. <https://www.ebs.org.tr/storage/publication/w2c9SKDjBpjHsYdc2C9XKzy3awob0qTxpJLUWKvP.pdf>
- Gündüz, M. (2017). Türk eğitim sisteminde aşırı militarist uygulamanın başlaması (1926-1947). *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (71-72) içinde (s. 69-93). Erişim 11 Ocak, 2024. <https://doi.org/10.32704/erdem.536812>
- Gündüz, M., ve Bayrak, M. (2010). Eğitimde millilik ve Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası üzerine bir inceleme. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 5(4), 1308-7274. Erişim 9 Ocak, 2024. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/185745>
- Güneş, M. (2011). *Bir siyasal rejim ve demokrasi uygulaması olarak: Vesayetçi demokrasi*. (Tez No. 279482) [Doktora tezi, Ankara Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Güngör, S. (2019). *Türk demokrasi tecrübesi: dönemler-sorunlar*. Konya: Palet Yayınları.
- Gürsoy, İ. (2012). *Dokuz subay olayı ve Samet Kuşçu (27 Mayıs Darbesinin ayak sesleri)*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Güzel, H. C., Çiçek, K., ve Koca, S. (2002). *Türkler, İlk Çağ*, C 3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Halaçoğlu, A. (2005). *1895 Trabzon olayları ve Ermenilerin yargılanması*. İstanbul: Bilge Yayınevi.
- Hale, W. (2014). *Türkiye'de ordu ve siyaset*. (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hale, W. (2003). *Türk dış politikası (1774-2000)*. (P. Demir, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Harrison, K., ve Body, T. (2003). Political ideas and movements. New York: *Manchester University Press*. Erişim 9 Ocak, 2024. <https://doi.org/10.7765/9781526137951>
- Hart, V. (2001). Constitution-making and the Transformation of Conflict. *Peace ve Change*, 26(2), 153-176. Erişim 11 Mart, 2023. <https://doi.org/10.1111/0149-0508.00185>

- Hekimoğlu, B. (1990). *Türkiye'de askerî müdahaleler: Bir açıklama modeli*. (Tez No. 11699) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Heper, M. (1977). *Türk kamu bürokrasisinde gelenekçilik ve modernleşme: Siyaset sosyoloji açısından bir inceleme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Heyd, U. (2023). *Türk milliyetçiliğinin temelleri, Ziya Gökalp'in hayatı ve eserleri*. (C. Meriç, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heyeti İlmiye Kararları. (1926). Cumhuriyetin İlk Dönemi Eğitim Kurumları (1921-1926). Telif ve Tercüme Heyeti. Erişim 16 Mart, 2024. <http://ttkb-dot-meb-dot-gov-dot-tr.gateway.web.tr/www/gecmisten-gunumuze-mill-egitim-sralari/icerik/328>
- Heywood, A. (2020). *Siyasetin ve uluslararası ilişkilerin temel kavramları*. (F. Bakırcı, Çev.). Ankara: Hayalci Yayıncılık.
- Heywood, A. (2021). *Siyasi İdeolojiler*. (L. Köker, Çev.). Ankara: Hayalci Yayıncılık.
- Hoare, Q., ve Smith, G. N. (1992). Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci. New York: by Lawrence ve Wishart, London and International Publishers.
- Hobbes, T. (2023). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hopkins, E. A. (2017). John Dewey and Progressive Education. *The Journal of Educational Thought (JET)*, Winter, 50(1), Erişim 21 Eylül, 2024. 59-68. <https://www.jstor.org/stable/26372390>
- Horn, B., ve Gosselin, R. (2008). Professional Ideology ve Development: International Perspectives, Colonel Jeff Stouffer ve Justin C. Wright (Eds.), Canada: *Canadian Defence Academy Press*. Erişim 9 Ocak, 2024. https://publications.gc.ca/collections/collection_2023/mdn-dnd/D2-231-2008-eng.pdf
- Hovorun, C. (2016). Ideology and Religion. *National University of Kyiv-Mohyla Academy Kyiv-Mohyla Humanities Journal* (3), 23–35. Erişim 9 Ocak, 2024. <http://kmhj.ukma.edu.ua/issue/view/4398>
- Huckshorn, R. J., Gibson, J. L., Cotter, C. P., ve Bibby, J. F. (1986). Party Integration and Party Organizational Strength. *The University of Chicago Press*, 48(4), 976-991. Erişim 21 Eylül, 2024. <https://www.jstor.org/stable/2131008>
- Huntington, S. P. (1965). Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma (E. Özbudun, Çev.). *World Politics*. Vol. XVII, April 1965. pp. 386-430, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 55-107. Erişim 25 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/638085>
- Huntington, S. P. (1968). Political order in changing societies. London: *Yale University Press*. Erişim 25 Mart, 2023. <https://pdfs.semanticscholar.org/bf7d/7528a7d3614f3550ec9ef1b869f7f7d731a1.pdf>

- Huntington, S. P. (2024). *Asker ve Devlet: Sivil - Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*. (K. U. Kızılaslan, Çev.). İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Hurwitz, L. (1973, Apr). Contemporary Approaches to Political Stability. *Special Issue on Revolution and Social Change*, pp. 449-463. Erişim 21 Eylül, 2024. <https://doi.org/10.2307/421273> <https://www.jstor.org/stable/421273>
- Hut, D. (2016). Osmanlı Arap vilayetleri, Arabizm ve Arap milliyetçiliği. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (1), Ortadoğu Özel Sayısı, 105-150. Erişim 25 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/228072>
- Inter-Parliamentary Union. (2024). *IPU Parline data catalogue: Global data on national parliaments*. Erişim 5 Aralık, 2024. <https://data.ipu.org/compare/>
- İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Kanun No: 222, Kabul tarihi: 5/1/1961, Yayımlandığı tarih: 12/1/1961, Sayı: 10705.
- İlter, E. (2002). *Millî İstihbarat Teşkilâtı tarihçesi*. Ankara: Millî İstihbarat Teşkilâtı Müsteşarlığı.
- İnsel, A. (2007). Pretoryen devlet ve sahipleri. *Birikim Dergisi*, Haziran, (218), 17-21. Erişim 4 Nisan, 2023. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-218-haziran-2007/2401>
- İnsel, A. (2013, 11 Haziran). *Tayyip Erdoğan diktatör müdür?* Erişim 4 Nisan, 2023. <https://birikimdergisi.com/guncel/726/tayyip-erdogan-diktator-mudur>
- İpek, A. (2008). Ulus egemenliği ve halk egemenliği karşılaştırması ve yeni anayasa için halk egemenliği önerisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), 211-236. Erişim 9 Ocak, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55452>
- Janowitz, M. (1975). Sociological theory and social control. *American Journal of Sociology*, 81(1), 82-106. Erişim 21 Eylül, 2024. <https://www.jstor.org/stable/2777055>
- Janowitz, M. (1982). Consequences of social science research on the U.S. Military. *Armed Forces ve Society*, Summer, 8(4), 507-524. Erişim 21 Eylül, 2024. <https://www.jstor.org/stable/45346275>
- Jourdain, A., ve Naulin, S. (2016). *La théorie de Pierre Bourdieu et ses usages sociologiques*. (Ö. Elitez, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaan, O. (2019). Türk siyasi tarihinde Jön Türk kongreleri. *Econharran Dergisi*, 3(4), 1-19. Erişim 24 Şubat, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/econharran/issue/49062/588187>
- Kabagöz, M. C. (2024). Bir akademik literatür tartışması: Halkevleri neden ve nasıl araştırılmalı? *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 40(109), 239-274. Erişim 11 Kasım, 2024. <https://doi.org/10.33419/aamd.1480265>
- Kaboğlu, İ. Ö. (1997). *Anayasa Yargısı*. Ankara: İmge Yayınevi.

- Kalaycı, İ. (2017). Türkiye’de ulus devlet oluşturma çabaları: Göç, göçmen ve iskân meseleleri (1923-1950). O. Köse (Ed.), *Geçmişten günümüze: göç II* içinde (s. 1421-1434). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kalelioğlu, U. B. (2021). Türklerde ordu millet geleneğinin sosyolojik ve tarihi temelleri. *Türk Kültürü Araştırmaları Serisi I*. A.Duran ve G.Ç. Özen (Ed.), 263-289. Erişim 6 Ocak, 2024. https://www.academia.edu/54293383/T%C3%BCrklerde_Ordu_Millet_Gelene%C4%9Finin_Sosyolojik_ve_Tarihi_Temelleri
- Kalsın, B. (2015). 12 Mart 1971 muhtırasına gidilen süreçte Türk basını: Kanlı pazar ve 15-16 Haziran olayları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* (18), 231-246. Erişim 9 Mart, 2023. <https://doi.org/10.16992/ASOS.861>
- Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı. (2013). *Sessiz Devrim, Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2012*. Güncelleştirilmiş 2. Baskı. Ankara: Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları: 4. Erişim 1 Kasım, 2024. <https://www.akparti.org.tr/media/337967/sessiz-devrim-turkiye-nin-demokratik-degisim-ve-donusum-envanteri.pdf>
- Kanun Hükmünde Kararname. Anayasa'da yapılan değişikliklere uyum sağlanması amacıyla bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde yapılan değişiklik hk. Bakanlar Kurulu. Sayı: 703, Tarih: 02.07.2018. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3-1.pdf>
- Kara Harp Okulu (2024). *Tarihçe*. MSÜ. <https://kho.msu.edu.tr/hakkinda/tarihce.html>
- Kara Kuvvetleri Komutanlığı, KKK. (2024). *Komutanlarımız*. Erişim 21 Kasım, 2024. <https://www.kkk.tsk.tr/komutanlar.aspx>
- Karabekir, K. (H 1341). Bed’-i müzakerat. İ. Neziroğlu (Ed.), *İstiklal mahkemeleri: Kanun, gerekçe ve genel kurul tutanakları* C. I., içinde (s 246). Ankara: TBMM Başkanlığı İdari Teşkilatı.
- Karabelias, G. (1998). Cıvıl-military relations: a comparative analysis of the role of the military in the political transformation of post-war Turkey and Greece: 1980-1995. *Final report submitted to North Atlantic, treaty organization (NATO)* in June 1998. Erişim 6 Mart, 2024. <https://www.nato.int/acad/fellow/96-98/karabeli.pdf>
- Karakılçık, Y., ve Bayrak, B. (2021). Demokratikleşme yolunda vesayet denetimi: Devlet Denetleme Kurulu- Kamu Denetçiliği Kurumu Karşılaştırması. *İÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 340-357. Erişim 21 Eylül, 2024. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2014266>
- Karakoç, S. (2003). *Çıkış yolu II: Medeniyetimizin dirilişi*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakuş, S. E. (2018). Enver Paşa’nın alfabe ve yazı denemesi: Ordu Elifbası. *Tarih Okulu Dergisi*, (36), 443-484. Erişim 21 Mart, 2023. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1408>
- Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*. C. IX. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Karal, E. Z. (2007). *Birinci Meşrutiyet ve istibdat devirleri (1876-1907)*. C. VIII, 6. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaman, Y. V. (2022). Bir İmam Hatip panoraması: İstatistiksel verilerle İHL'lerin tarihsel gelişimi ve dönüşümü. *İlke Analiz*. Erişim 7 Eylül, 2024. <https://www.ilkeanaliz.net/>
- Karpat, K. H. (1962). *Çağdaş Türk Edebiyatında sosyal konular*. Ankara: Varlık Yayınevi.
- Karpat, K. H. (2001). *Orta Doğu'da Osmanlı mirası ve ulusçuluk*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Karpat, K. H. (2021). *Türk demokrasi tarihi: Sosyal, kültürel, ekonomik temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Katz, R., ve Mair, S. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1(1) 5-28. Erişim 28 Mart, 2023. <https://doi.org/10.1177/1354068895001001001>
- Kaya, M. O. (2013). Vesayet demokrasisi ve Türkiye örneği. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 491-538. Erişim 6 Ocak, 2023. Erişim 6 Mart, 2023. <https://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/handle/11630/1535>
- Kaya, Y. (2012). Kapitalizmi planlamak – Türkiye’de DPT’nin dönüşümü. *İnsan ve Toplum Dergisi*. 2(3), 221-224. Erişim 5 Mart, 2023. <https://dx.doi.org/10.12658/human.society.2.3.D0035>
- Kaynar, M. K. (2008). Osmanlı’da devrim oldu mu? II. Meşrutiyeti okumak. F. Başkaya (Ed.), *Resmî tarih tartışmaları* içinde (s. 9-53). Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Yayınları.
- Kaynar, M. K., ve Kalkan, N. (2022). *Cumhuriyet dönemi partiler, seçimler, beyannameler (1923-1980)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Keane, J. (2021). *Medya ve demokrasi*. (H. Şahin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kemal, M. (19 Kânunuevvel 1930). Büyük Reisimiz gençliğe hitaplarında diyorlar ki. *Milliyet*, No:1745, s.1.
- Kılıç A. (2015). Kılıç Ali'nin Serbest Fırka anıları. E.G. Naskali (Yay. Haz.), *Celal Bayar arşivinden Serbest Fırka anıları* içinde (83-93). İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Kılıç, A. (2023). *Türkiye'de askerî darbelerin eğitim ve kültür üzerindeki etkileri: (27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kırışık, F., ve Öztürk, K. (2022). Dünyada ve Türkiye'de partili cumhurbaşkanlığı sistemleri. *Adalet Dergisi*, (68), 93-109. Erişim 8 Şubat, 2024. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2504945>
- Kırpık, G. (2014). Müfredatın Değişim Tarihi. *Eğitime Bakış; Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi* (29) içinde (s. 18-33). Erişim 4 Nisan, 2023. <https://www.ebs.org.tr/storage/publication/C9vTrK5IpyOGgobgQ2WdUhBrf9d1bWNBqzvg8EE.pdf#page=31.00>

- Kışlalı, A. T. (1999, 31 Aralık). Haftaya Bakış: İdeolojisi ve Kemalizm. *Cumhuriyet Gazetesi*, s.3.
- Kızılaslan, K. U. (2010). Sosyal bilimlerde bir araştırma alanı olarak sivil-asker ilişkileri. *Akademik Hassasiyetler*, 5(10), 1-30. Erişim 11 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademik-hassasiyetler/issue/41937/451748>
- Kızılkaya, M. (2014, 3 Ağustos). *115 turda Cumhurbaşkanı seçilemedi. Kenan Evren tanklarla Köşk'e çıktı.* Erişim 16 Nisan, 2023. <https://www.haberturk.com/yazarlar/muhsin-kizilkaya-2291/976090-115-turda-cumhurbaskani-seicilemedi-kenan-evren-tanklarla-koske-cikti>
- Kokoreff, M. (2023, 5 Temmuz). Fransa'daki isyanın arka planı: Bu çocukların kaybedecek bir şeyi yok. *BBC News Türkçe*. Erişim 5 Kasım, 2024. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cqvqnv1186yo>
- Koloğlu, O. (1987). *Abdülhamid Gerçeği*. İstanbul: Gür Yayınları.
- Kongar, E. (2006). *Demokrasi ve demagoji*. Erişim 23 Mart, 2023. https://www.kongar.org/aydinlanma/2006/518_Demokrasi_mi_Demagoji_mi.php
- Korkmaz, C. H. (2015). *İttihat ve Terakki*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Korkmaz, E. (2017). Demokrasi ve kalkınmanın alt yapısı: Eğitim. *IÜ In Journal of Social Policy Conferences*, (72), 129-143. Erişim 11 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/456011>
- Korkmaz, T. (2014). Türkiye de tek partili dönemin toplum ve siyaset anlayışının dünya konjonktürü bağlamında değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, (43), 1-22. Erişim 27 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/382840>
- Kowalewski, D. (1991). Priebhery Preatoryanism in Cliometric Perspective 1855-1895. *İnternetional Journal of Comparative Sociology*, (32), 289-290. Erişim 3 Ocak, 2023. https://brill.com/view/journals/ijcs/32/3-4/article-p289_5.xml?ebody=previewpdf-117261
- Köker, L. (2007). *Modernleşme, Kemalizm ve demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köktürk, A. (2020). *Türkiye'de ordu ve sermaye ilişkisi*. Ankara: Atlas Yayınevi.
- Kumbuzoğlu, M. A. (2023). *Osmanlı'dan günümüze Türk anayasa metinleri*. Ö. Kesikbaş, A.H.Kurnaz, Ş.İba (Eds.). Ankara: TBMM Basımevi.
- Kundakçı, S. K. (2017). Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra devam eden "yeniçerilik gayretkeşliği" üzerine bazı düşünceler. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 20-42. Erişim 25 Şubat, 2023. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/577635>
- Kur'an-ı Kerim Meâli. (2011). H. Altuntaş, M. Yıldız (Yay. Haz). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı

- Kurucu Meclis Hakkında Kanun. Kanun No. 2485, Kabul Tarihi: 29/6/1981. Yayımlandığı tarih: 30 Haziran 1981, Sayı: 17386 (Mükerrer). https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17386_1.pdf
- Kurucu Meclis Tutanak Dergisi. Cilt. 8, Birleşim. 25, Oturum. 1, 03 Eylül 1961. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/KM_/d00/c002/km__00002025.pdf
- Kurucu Meclis Tutanak Dergisi. KMTD. Cilt. 8, Birleşim. 25, Oturum. 1, 03 Eylül 1961. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/KM_/d00/c002/km__00002025.pdf
- Kutlay, N. (1991). *İttihat-Terakki ve Kürtler*. İstanbul: Koral ve Fırat Yayınevleri.
- Laclau, E. (1996). *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*. (E. Başer, Çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Layıktez, C. (1999). *Türkiye'de masonluk tarihi: Başlangıç 1721-1956*. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin doğuşu*, (M. Kıratlı, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lind, J. (2011). Democratization and stability in East Asia. *Wiley The International Studies Association*. June, 55(2), 409-436. Erişim 21 Eylül, 2024. <https://www.jstor.org/stable/23019694>
- Lippmann, W. (2020). *Kamuoyu*. (O. D. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Locke, J. (2012). *Yönetim üzerine ikinci inceleme*. (F.Bakırcı, Çev.). Ankara: Ebabil Yayınları.
- Loewenstein, K. (1937). Opposition and public opinion under the dictatorship of Napoleon the first. *The Johns Hopkins University Press*. November, 4(4), 461-477. Erişim 21 Eylül, 2024. <http://www.jstor.org/stable/40981576>
- Lozan Antlaşması. (1923, 24 Temmuz). Barış Andlaşması. TC. Dışişleri Bakanlığı. Erişim 11 Eylül, 2024. https://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/Kurucu_Anlasmlar/lozan-anlasmasi.pdf
- Lukes, S., ve Schull, A. (1983). *Law in Society Series; Durkheim and the law*. New York: St. Martin's Press.
- Machiavelli, N. (2000). *Prens*. (R. Teksoy, Çev.). Ankara: Oğlak Yayınları.
- Madison, J. (1822). "Letter to W.T.Barry (4 Ağustos 1822)", *The Writings of James Madison*, cilt 9, s.103,. in ohn Keane, a.g.y., s. 165.
- Mairet, G. (2020). *Egemenlik ilkesi: Modern iktidarın tarihi ve temelleri* (M. Erşen, Çev.). İstanbul: Açılımkitap Pınar Yayınları.

- Marcella, G. (2009). Democratic governance and the rule of law: Lessons from Colombia. *Strategic Studies Institute*, 17(2). Erişim 21 Eylöl, 2024. <http://www.jstor.org/stable/resrep11338>
- Marcellinus, A. (2020). *Roma tarihi: MS 353-378*. (S. Özgüler, Çev.). İstanbul: Historia Yayınları.
- Mardin, ř. (1996). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Márquez, X. (2020). *Demokrasi dışı siyaset; otoriterlik, diktatörlük ve demokratikleşme*. (İ. Çekem, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Martínez, R. T. (2017). L'État-nation, le peuple et ses droits. Configuration d'une nouvelle conceptualisation sur le peuple depuis l'État. *Cahiers d'études romanes. Revue du CAER*, (35), 419-429. Erişim 9 Mart, 2024. <https://doi.org/10.4000/etudesromanes.6307>
- Mbaku, J. M. (1994). Military coups as rent-seeking behavior. *Journal of Political ve Military Sociology*, 241-284. Erişim 21 Eylöl, 2024. <https://www.jstor.org/stable/45371310>
- Meclis Araştırması Komisyon Raporu. (2012a). Ülkemizde demokrasiye müdahale eden tüm darbe ve muhtıralar ile demokrasiyi işlevsiz kılan diğeri girişimlerin tüm boyutları ile araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan Meclis Araştırması Komisyonu, C. I., Ankara: TBMM.
- Meclis Araştırması Komisyon Raporu. (2012b). Ülkemizde demokrasiye müdahale eden tüm darbe ve muhtıralar ile demokrasiyi işlevsiz kılan diğeri girişimlerin tüm boyutları ile araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan Meclis Araştırması Komisyonu, C. II., Ankara: TBMM.
- Menderes, A. (1950, 03 Haziran). Başbakan tenkitlere cevap vererek dedi ki: Halk Partisi olan bitenin layıkıyla farkında değildir. *Son Posta*. Sayı: 5637, s.1.
- Meninski, F. À. Complamentum thesauri linguarum orientalium seu Onomasticum Latino - Turcico - Arabico - Persicum semul idem index verborum lexicum Turcico - Arabico-Persici. (M DC LXXXVIII) *Viennea: Cum Gratia ve Privilegio S. Caf. Majeftatis*. https://www.google.com.tr/books/edition/Thesaurus_linguarum_orientalium_turcicae/MZNLAAAcAAJ?hl=trvegbpv=1 Ayrıca bkz. Millî Kütüphane, Josephi Nobilis de Kurzböck, [1780]. c. "2." (2, 822, 2 s.): Nadir Eser. MK Yer No: 06 Mil NE 208.
- Mercan, M. S. (2016). *Arşiv belgelerinde Van Ermeni isyanları, 1896-1916*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Michels, R. (2001). Political parties: A Sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy (Eden ve C. Paul, Translated by). Ontario: *Batoche Books*. Erişim 18 Mart, 2024. <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/michels/polipart.pdf>
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi. Dönem.3, Cilt.12, Toplantı.2, Birleşim.70, Oturum.1, 12 Mart 1971.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c012/mm__03012070.pdf

Millet Partisi Tüzüğü. (1948). Millet Partisi: Program ve tüzük. Ankara: Sakarya Basımevi.
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/c61f54a1-e1c2-44f5-a895-5ee77764f324/content>

Milletvekili Seçim Kanunu. Kanun No: 2839, Kabul Tarihi: 10/6/1983. Yayımlandığı Resmî Gazete: 13 Haziran 1983, Sayı: 18076.

Millî Birlik Komitesi Direktifi. Yayımlandığı Resmî Gazete: 16 Eylül 1960, Sayı: 10605.
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10605.pdf>

Millî Birlik ve Kardeşlik Raporu. (2017). Anadolu Eğitim, Kültür ve Bilim Vakfı. Ankara: Ay Yayıncılık. Erişim 9 Mart, 2024. https://anadoluvakfi.org/wp-content/uploads/2021/08/milli_birlik_kardeslik_raporu.pdf

Millî Eğitim Bakanlığı, MEB. (2019, 13 Kasım). [Basın açıklaması]. Erişim 23 Mart, 2024.
<https://www.meb.gov.tr/basin-aciklamasi/haber/19687/tr>

Millî Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği. (1979). Bakanlar Kurulu Kararı'nın tarihi: 28/12/1979, No: 8/37. Yayımlandığı tarih: 2/2/1980, Sayı: 16888.
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.837.pdf>

Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, MGKTD. (1980). Cilt.1, Birleşim.1, Oturum.1,
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf

Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, MGKGS. (2024). Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği hakkında genel bilgi. Bilgi İşlem Daire Başkanlığı. Erişim 6 Mart, 2024. <https://www.mgk.gov.tr/index.php>.

Millî Savunma Yüksek Kurulu Kanunu. Kanun No: 53, Kabul tarihi: 30/5/1949. Resmî Gazete: 3 Haziran 1949, Sayı: 7223.

Millî Talim ve Terbiye Dairesi. (1931). *Tarih I: Tarihten evvelki zamanlar ve eski zamanlar*. İstanbul: Devlet Matbaası. Erişim 9 Nisan, 2024.
https://drive.google.com/file/d/1kSjPHsp7ZW7iqg7dD7u5ZtiiO9UkV19O/view?usp=drive_link

Milliyet. (1962, 23 Şubat). "Harb ve Tank Okulu ile bazı birliklerin fevkalade tedbirlere tevessülle giriştiği hareket bastırıldı". 2. Baskı, s.1.

Milliyet. (1963, 22 Mayıs). "Darbeye teşebbüs edenlerin hepsi dün ele geçirildiler", s.1.

Milliyet. (1969, 17 Şubat). "Taksimde arbede: 2 ölü, 114 yaralı var". Sayı: 76728, s.1.

Milliyet. (1970, 4 Ağustos). "Tağmaç, Anayasa değişikliği istiyor". (THA). Sayı: 8153, s.9.

Milliyet. (1971, 11 Mart). "Tağmaç: 'Maksat, ordunun sabrını taşımak', dedi". Sayı: 8385, s.1, 9.

Milliyet. (1977, 3 Mayıs). "1 Mayıs 1977 olayına karşı: Tepkiler". Sayı: 10595, s.1,9.

- Milliyet. (1980, 7 Eylül). "Ecevit: Böyle giderse, biri düdüğü çalar, demokrasi biter". Sayı:11802, s.1.
- Milliyet. (1997, 3 Mart). "Geniş Açı: İmza gerginliği". M. Belovacıklı (Ed), s.16.
- Milliyet. (2001, 20 Şubat). "Buna hakkınız yoktu". s.1.
- Milliyet. (2006, 18 Mayıs). "Laikliğe Kurşun". s, 1.
- Milliyet. (2007, 13 Nisan). "Söze değil öze bakın". s.1.
- Momanu, M. (2010). The pedagogical dimension of indoctrination: Criticism of indoctrination and the constructivism in education. *META: Research in Hermeneutics, Phenomenology and Practical Philosophy*. 4(1), 88-105. Erişim 11 Nisan, 2023. https://www.metajournal.org/articles_pdf/88-105-mariana-momanu-meta7-tehno.pdf
- Montesquieu. (2017). *Yasaların ruhu üzerine*. (B. Günen, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Moyano, I. G. (2011). Adapting, transforming, and modernizing under fire: The Mexican Military 2006-11. Erişim 21 Eylül, 2024. *Strategic Studies Institute*, Sept, 1-53. <http://www.jstor.com/stable/resrep11788>
- Mumcu, A. (1992). İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri. Ankara: Savaş Yayınları.
- Mutlu, S. (2022, 13 Temmuz). Öğrencilikten generallığe FETÖ'nün asker devşirme süreci. *Anadolu Ajansı*. Erişim 4 Kasım, 2024. <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/ogrencilikten-generallige-fetonun-asker-devsirme-sureci/2635865>
- Μαντουλίδης, Ε. (2009). Ετυμολογικό Λεξικό Αρχαίας Ελληνικής. Εσσαλονίκη: Εκπαιδευτηρία Μαντουλίδη. Erişim 18 Mart, 2023. https://mandoulides.edu.gr/wp-content/uploads/2016/07/Lexiko_Evang_Madoulidi.pdf
- Nadi, N. (1999). *27 Mayıs'tan 12 Mart'a 1960*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Nal, S., ve Çirkin, F. (2021). Halk egemenliği ve milli egemenlik teorileri bağlamında anayasacılık. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 79(2), 599-635. Erişim 5 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihm/issue/62388/976215>
- Nergis Televizyonu, NTV. (2010, 29 Temmuz). CHP, 27 Nisan e-muhtırasını yargıya taşıyor. Erişim 7 Eylül, 2023. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/chp-27-nisan-e-muhtirasini-yargiya-tasiyor,wMUXQbbjxUqqvx8mgx7U5A#>
- Nergis Televizyonu, NTV. (2012, 12 Nisan). *BÇG, 6 milyon kişiyi fişledi*. Erişim 7 Eylül, 2023. https://www.ntv.com.tr/turkiye/bcg-6-milyon-kisiyi-fisledi,m5JlhCZxrEO3BmxfoK_pRg
- Neumann, V. (2012). Hans Kelsen und die deutsche Staatsrechtslehre. *Humboldt Forum Recht*, (9), ISSN:1862-7617, 149-166. Erişim 11 Ocak, 2023. <https://www.rewi.huberlin.de/de/lfoe/hfr/deutsch/2012-09.pdf>

- Neziroğlu, İ. (2015). İstiklal mahkemeleri: Kanun, gerekçe ve genel kurul tutanakları, C. I. Ankara: TBMM Başkanlığı İdari Teşkilatı.
- Niyazi, A. (2003). *Hatırat-ı niyazi yahud tarihçe-i inkılab-ı kebir-i Osmaniden bir sahife: Kolağası Resneli Ahmed Niyazi*, (Örgün Yayınevi, Çev.). Birinci Baskı. İstanbul: Sabah Matbaası.
- Nordlinger, E. A. (1977). *Soldiers in politics: Military coups and governments*. New Jersey: Prentice Hall. Erişim 11 Mart, 2023. <https://archive.org/details/soldiersinpoliti0000nord/page/22/mode/2up>
- Oba, A. E. (2020). *Türk milliyetçiliğinin doğuşu*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ohal Raporu. (2020). Türkiye’de olağanüstü hâl uygulama ve tedbirleri. F.Salman (Yay. Haz.), *Kapasite Geliştirme Derneği*. Erişim 9 Nisan, 2023. https://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2022/06/OHAL-Raporu_-2016_2018.pdf#page=54.13
- Okan, O. (2008). Prens Sabahattin literatürü üzerine, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(11), 477-498. Erişim 11 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43493/531261>
- Oktay, C. (2018). Çoğunlukçu kurumsallaşmış yarı-başkanlık rejimi: Fransa. *Karşılaştırmalı siyasi sistemler içinde* (73-103). E. Kalaycığlu, D. Kağnıcıoğlu. (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Olgun, K. (2019). *Türkiye’de halkevleri gerçeği: Teftiş raporları ışığında birinci yılında halkevleri*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Onat, B. (2015). Burhanettin Onat’ın Serbest Fırka anıları. E. G. Naskali (Yay. Haz.), *Celal Bayar arşivinden Serbest Fırka anıları içinde* (s. 13-80). İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Ordu Dahili Hizmet Kanunu. Kanun No: 2771, Kabul tarihi: 10/VI/1935. Resmî Gazete, 18 Haziran 1935, Sayı: 3031.
- Ordu Yardımlaşma Kurumu. (2024). *Misyon, vizyon ve değerlerimiz*. Erişim 16 Mart 2024. <https://www.oyak.com.tr/kurumsal/hakkimizda/misyon-vizyon-ve-degerlerimiz>
- Ordu Yardımlaşma Kurumu. (2023). Faaliyet raporu. Erişim 16 Mart 2024. <https://prodwww.mncdn.com/storage/uploads/2024/07/d04eebb7603ab1a0a8dae908d8a35285.pdf>
- Orhan, K. (1960). *Devlet Plânlama Teşkilâtının kurulması hakkında Kanun tartışmaları içinde*, MBK Genel Kurul Toplantısı. Cilt.1, Birleşim. 14, Oturum.2, 29 Eylül 1960. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c001/mbk_00001014.pdf
- Öz, A. (2021). *Said Halim Paşa kitabı*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları. Erişim 18 Şubat 2023. https://zeytinburnu.istanbul/wp-content/uploads/2021/09/dokuman_said_halim_pasa_kapak.pdf

- Öz, H. K. (2018). Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü büyük devalüasyonu 10 Ağustos 1970 kararları ve etkileri. *Mediterranean Journal of Humanities*, 8(2), 379-391. Erişim 9 Mayıs 2024. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3676064>
- Özbudun, E. (1964). M. Duverger'in siyasal partileri ve siyasal partilerin incelenmesinde bazı metodolojik problemler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1), 23-51. Erişim 7 Mart 2024. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/632381>
- Özbudun, E. (2012). Türkiye'de anayasa yargısının doğuşu: 1961 Anayasası üzerindeki Kurucu Meclis görüşmeleri. *Liberal Düşünce*, Güz, (17), 5-18. Erişim 21 Mart 2024. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal/issue/48169/609495>
- Özbudun, E., Kalaycıoğlu, E., ve Köker, L. (1995). *Türkiye'de demokratik siyasal kültür*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Özdemir, B. (2010). Osmanlı Devleti dış borçları. (Yayın No: 2010/403). Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları.
- Özdağ, Ü. (1990). Atatürk ve İnönü dönemlerinde ordu-siyaset ilişkileri (Tez No. 17753) [Doktora tezi, Ankara Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özdoğan, M. (2018). *Egemenlik ve Osmanlı: Türk anayasalarında egemenlik anlayışının dönüşümü (1808-1892)* (Tez No. 531732) [Doktora tezi, Ankara Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özel, İ. (2015). *Üç zor mesele; teknik-medeniyet-yabancılaşma*. 3. Baskı, İstanbul: Tam İstiklal Yayıncılık Ortaklığı.
- Özer, A. (2003). Ülkemizde egemenlik ve yargı erkinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları karşısındaki durumu. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 19(1), 187-194. Erişim 19 Mart 2024. <https://ayam.anayasa.gov.tr/media/4627/aozer.pdf>
- Özer, S. (2021, 25 Aralık). TSK'nın FETÖ ile kararlı mücadelesinde 24 bin 256 personel ihraç edildi. *Anadolu Ajansı*. Erişim 9 Kasım 2024. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/tsk-nin-feto-ile-kararli-mucadelesinde-24-bin-256-personel-ihrac-edildi/2457167>
- Özgişi, T. (2011). *Türk parlamento tarihinde çift meclis: Cumhuriyet Senatosu örneği (1960-1980)* (Tez No. 306372) [Doktora tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özgürsoy, Y., Güler, Ş., Arslan, A. R., Bellici, R., Erdem, B., ve Sarı, B. (2010). *Karşılaştırmalı Türkiye Cumhuriyeti anayasaları (1924- 1861- 1882)*. Ankara: Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası. Erişim 16 Eylül 2024. https://www.tuhis.org.tr/resim/files/yay%C4%B1n_64.pdf
- Özhazinedar, T. (2022). Sebepleri ve sonuçlarıyla 15/16 Haziran büyük işçi direnişi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 128-145. Erişim 9 Ocak 2023. <https://doi.org/10.30803/adusobed.1109489>

- Özkan, A. (2011). *Yakın tarihimizde askerî ve mülkî bürokraside tasfiyeler, askerî ve mülkî heyet-i mahsûsalar* (Tez No. 320517) [Doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özkaya, A. (2020, 17 Haziran). TBMM Anayasa Komisyonu Tutanak Dergisi. Toplantı.1, Dönem. 27, Yasama yılı. 3, Ankara: TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Özkök, E. (2020, 29 Eylül). 24 Ocak Kararları Nedir? 32. *Gün Haber Arşivi* [Video, sn. 12:40]. Erişim 9 Mart, 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=l-hlV4bABWQ>
- Özlaper, M. (2014). Bir muhalefet partisinin ilgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 117-136. Erişim 11 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon/issue/1833/22334>
- Öznur, H. (2024). *Dün askerî vesayet vardı, bugün saray vesayeti*. Erişim 27 Kasım, 2024. <https://www.millivicdanhaber.com/article/dun-askerî-vesayet-vardi-bugun-saray-vesayeti--2270>
- Özsağır, A. (2013). The Effect of Military Coup and Interventions on the Economic Performance: The Case of Turkey. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(4), 759-773. Erişim 29 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223238>
- Öztürk, H. (2020). *Türk modernleşmesine mukayeseli bir bakış: Ali Fuad Başgil ve Tarık Zafer Tunaya* (Tez No. 649608) [Doktora tezi, Ankara Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özyurt, H. (1981). Atatürk dönemi birinci ve ikinci beş yıllık sanayileşme planları ve Türk ekonomisindeki yapı değişikliğine etkileri (1933-1938). *İÜ Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 19(1), 119-148. Erişim 11 Nisan, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9540/119154>
- Pardo, N. G. (2020). The dual causes of fragmentation: Democratic security and the communitarian state in Colombian politics. *Discourse ve Society*, 31(1), 64-84. Erişim 21 Eylül, 2024. <https://www.jstor.org/stable/26865811>
- Parla, T. (1984). Anayasalar ve kurucu meclisler üzerine bazı karşılaştırmalı notlar. *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, 38(3-4), 207-221. Erişim 11 Mayıs, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/830/9082>
- Perdecioğlu, İ. E., ve Yılmazoğlu, Y. E. (2021). *T.C. Anayasası (Gerekçeli)*. 3. Baskı. Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları.
- Perlmutter, A. (1969). The praetorian state and the praetorian army: Toward a taxonomy of civil-military relations in developing polities. *Comparative Politics*, 1(3), 382-404. Erişim 6 Ocak, 2023. <https://doi.org/10.2307/421446>
- Petrosyan, Y. A. (1974). *Sovyet gözüyle Jön Türkler*. (M. Beyhan ve A. Hacıhasanoğlu, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Pınar, I. T. (2023). Türkiye’de siyasal propaganda araçlarının kullanımına bir örnek: 27 Mayıs 1960 İnkılabı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 135(266), 93-110. Erişim 9 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3095454>
- Pirler, O. (1994). Devlet Planlama Teşkilatı ve belediye ilişkileri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*. Eylül, 3(5), 39-45. Erişim 11 Nisan, 2023. https://cyy.hacibayram.edu.tr/documents/article/3/3/5/4_pirler.pdf
- Platon. (2015). *Devlet*. Ankara: Ezde Yayıncılık.
- Polat, E. (2022). II. Abdülhamid döneminde yasaklı (memnû) destanlarla verilen mücadele. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(22), 45-68. Erişim 12 Mart, 2024. <https://doi.org/10.51553/bozifder.1179293>
- Politika Gazetesi. (08 Haziran 1987). "Bizi Kurtar Demirel Baba!" diye bağırdı, s.1.
- Popper, K. R. (2005a). *Daha iyi bir dünya arayışı*. (İ. Aka, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Popper, K. R. (2005b). *Hayat problem çözmektir*. Bilgi, tarih ve politika üzerine. (A. Nalbant, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Portelli, H. (1982). *Gramsch ve tarihsel blok*. (K. Somer, Çev.). Ankara: Savaş Yayınları.
- Przeworski, A. (2003). Democracy and the market: Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America. R. Dahl, I. Shapiro, ve J. A. Cheibub (eds.), inside, *The democracy sourcebook* (77-92). London: The MIT Press Cambridge.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Ragıp, S. E. (1950, 07 Haziran). Acaba yanılıyor muyuz? *Son Posta*, s.1.
- Ramsaur, E. E. (1972). *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*. (N. Ülken, Çev.). İstanbul: Sander Yayınları.
- Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi. BKKTD. (1970, 17 Ocak). Genelkurmay Başkanının görev ve yetkilerine ait kanun tasarısı ve Anayasa, Millî Savunma ve Plân komisyonlarından 3 er üyeden kurulu 20 numaralı Geçici Komisyon raporu. Ankara: Sayı: 71-958/431. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c006/mm__03006104ss0132.pdf
- Redhouse, J. W. (1956). *Turkish and English ve English and Turkish Lexicon*. London: Bernard Quaritch, Oriental an Philological Publisher. https://books.google.com.tr/books?redir_esc=y&yehl=trveid=gDtk3Z7TwMgCveq=v as%C4%81yet+#v=snippetveq=injunctionvef=false
- Resmî Ceride. Maarif Teşkilâtına dair Kanun. Yayımlandığı tarih: 03 Nisan 1926, Sayı: 338. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400789.pdf

- Resmî Ceride. Mücâdele-i milliye'ye iştirâk etmeyen ve hudûd-ı millî haricinde kalan erkân, ümera, zâbitan ve memurîn ve mensubîn-i askerîye hakkında yapılacak muameleyi ve cidâl-i millîye iştirâk edenlerin tekaüd müddetlerinin sûret-i hesabını nâtık Kanun. Kanun No: 347. Yayımlandığı tarih: R 25 Eylül 1339.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200347.pdf
- Resmî Ceride. Takriri Sükûn Kanunu. Kanun No: 578. Kabul tarihi: 3 Mart 1925, Yayımlandığı tarih: R 8 Mart 1341, Sayı: 87.
- Resmî Gazete (2017). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Kanun No. 6771, Kabul Tarihi:21/01/2017. Yayımlandığı tarih: 11 Şubat 2017, Sayı: 29976.
- Resmî Gazete. Kalkınma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. Yayımlandığı tarih: 8/6/2011 (Mükerrer), Sayı: 27958.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110608m1.htm>
- Resmî Gazete. 13.10.2020 tarihli ve 2020/439 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. Yayımlandığı tarih: 14/10/ 2020, Sayı: 31274.
- Resmî Gazete. 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun'un bazı hükümlerinin yürürlükten kaldırılması ve neden olunan mağduriyetlerin giderilmesi hakkında Kanun. Yayımlandığı tarih: 1/7/2020, Sayı: 31172.
- Resmî Gazete. 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı geçici Kanuna ek "Kurucu Meclis Teşkili" hakkında Kanun. Yayımlandığı tarih: 16 Aralık 1960, Sayı: 10682.
- Resmî Gazete. 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun. Yayımlandığı tarih: 14 Haziran 1960, Sayı: 10525.
- Resmî Gazete. 24/5/1967 tarihli ve 868 sayılı Kanunla bazı maddeleri değiştirilmiş bulunan 22/4/1962 tarihli ve 45 sayılı Yüksek Hâkimler Kurulu Kanunu'nun adı ile bazı maddelerinin değiştirilmesine, bazı maddelerinin kaldırılmasına ve yeni geçici maddeler eklenmesine dair Kanun. Yayımlandığı tarih: 28/6/1972, Sayı: 14229.
- Resmî Gazete. 304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu / 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu. Yayımlandığı tarih: 30/5/1961, Sayı: 10815.
- Resmî Gazete. Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun. Kanun No: 6216, Kabul tarihi: 30/3/2011, Yayımlandığı tarih: 3/4/2011, Sayı: 27894.
- Resmî Gazete. Anayasanın 30, 57, 136, 138 ve 148'inci maddelerinin bazı fıkralarının değiştirilmesi ve 2 geçici madde eklenmesi hakkında Kanun. Yayımlandığı tarih: 20 Mart 1973, Sayı: 14482. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14482.pdf>

- Resmî Gazete. Ankara İli Kazan İlçesinin Adının Kahramankazan Olarak Değiştirilmesine ve Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Yayımlandığı tarih: 29/10/2016, Sayı: 29872.
- Resmî Gazete. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda Değişiklik Yapılması ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun. Yayımlandığı tarih: 30/6/2004, Sayı: 25508.
- Resmî Gazete. Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun. Yayımlandığı tarih: 7/8/ 2003, Sayı: 25192.
- Resmî Gazete. Devlet Planlama Teşkilâtının Kurulması hakkında Kanun. Yayımlandığı tarih: 5/10/1960, Sayı: 10621. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10621.pdf>
- Resmî Gazete. Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkilerine Ait Kanun. Yayımlandığı tarih: 07/08/1970, Sayı: 13572. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13572.pdf>
- Resmî Gazete. Genelkurmay Başkanlığının vazife ve salâhiyetleri hakkında Kanun. Yayımlandığı tarih: 13 Haziran 1944, Sayı: 5729. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5729.pdf>.
- Resmî Gazete. Genelkurmay ve Millî Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine açıklaması. Yayımlandığı tarih: 12 Eylül 1980, Sayı:17103.
- Resmî Gazete. Karar No: 458, Yayımlandığı tarih: 20 Kasım 1982, Sayı: 17874.
- Resmî Gazete. Köy Enstitüleri ile İlköğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun. Yayımlandığı tarih: 4/2/1954, Sayı: 8625.
- Resmî Gazete. Köy Enstitüleri Kanunu. Yayımlandığı tarih: 22/4/1940, Sayı: 4491.
- Resmî Gazete. Millî Güvenlik Kurulu Kanunu. Kanun No:129, Kabul tarihi: 11.12.1962. Yayımlandığı tarih: 19/12/1962, Sayı: 11286.
- Resmî Gazete. Milletvekilleri Seçimi Kanunu. Yayımlandığı tarih: 06 Haziran 1946, Sayı: 6326.
- Resmî Gazete. Millî Eğitim Bakanlığı ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik. Yayımlandığı tarih: 7/12/1981, Sayı: 17537.
- Resmî Gazete. Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yönetmeliği. Yayımlandığı tarih: 1 Aralık 1984, Sayı: 18592.
- Resmî Gazete. Millî Eğitim Temel Kanunu. Kanun No: 1739. Kabul tarihi: 14/6/1973, Yayımlandığı tarih: 24/6/1973, Sayı: 14574.
- Resmî Gazete. Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu. Yayımlandığı tarih:11/11/1983, Sayı:18218. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18218.pdf>
- Resmî Gazete. Millî Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine dair Kanun. Yayımlandığı tarih: 3/6/1949, Sayı: 28724.

- Resmî Gazete. Millî Savunma Bakanlığının kuruluş ve görevlerine dair Kanun. Yayımlandığı tarih: 03 Haziran 1949, Sayı: 7223. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7223.pdf>.
- Resmî Gazete. Olağanüstü Hal Kapsamında Alınan Tedbirlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname, Karar Sayısı: KHK/667. Yayımlandığı tarih: 23 Temmuz 2016, Sayı: 29779.
- Resmî Gazete. Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. Karar Sayısı: 674, Yayımlandığı tarih: 1/9/2016, Sayı: 29818 (2. Mükerrer).
- Resmî Gazete. Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Millî Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname. (KHK/669). Yayımlandığı tarih: 31/7/ 2016, Sayı: 29787.
- Resmî Gazete. Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu. Yayımlandığı tarih: 9/1/1961, Sayı: 10702.
- Resmî Gazete. Sözleşmeli Erbaş ve Er Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Yayımlandığı tarih: 31/7/2013, Sayı: 28724.
- Resmî Gazete. Şapka İktisası Hakkında Kanun. Yayımlandığı tarih: 28/11/1925, Sayı: 230.
- Resmî Gazete. Talât Aydemir ve Fethi Gürcan haklarındaki ölüm cezasının yerine getirilmesine ve Osman Deniz ve Erol Dinçer haklarındaki ölüm cezasının yerine getirilmemesine dair Kanun. Kanun No: 480, Yayımlandığı tarih: 26/6/1964, Sayı: 11738.
- Resmî Gazete. Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı Yönetmeliği. Karar Sayısı: 6512. Yayımlandığı tarih: 10 Aralık 2022, Sayı: 32039. https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_12/10135702_ttkbyonetmeliği2022_1210.pdf
- Resmî Gazete. Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun. Yayımlandığı tarih: 13/12/1925, Sayı: 243.
- Resmî Gazete. Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun. Yayımlandığı tarih: 16/7/2014, Sayı: 29062.
- Resmî Gazete. Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun. Yayımlandığı tarih: 13/2/1937, Sayı: 3533.
- Resmî Gazete. Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun. Yayımlandığı tarih: 13 Şubat 1937, Sayı: 3533.
- Resmî Gazete. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. Kanun No: 5982, Kabul Tarihi: 7 Mayıs 2010, Yayımlandığı tarih: 13/5/2010, Sayı: 27580.
- Resmî Gazete. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında 1488 Sayılı Kanun. Yayımlandığı tarih:

22/9/1971, Sayı: 13964.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc054/kanuntbmmc054/kanuntbmmc05401488.pdf

Resmî Gazete. Üniversite öğretim üyelerinden bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksek okullara nakline dair 27/10/1960 tarihli ve 114 sayılı Kanun'un bazı maddelerinin kaldırılması ve yeni hükümler eklenmesi hakkında Kanun. Yayımlandığı tarih: 18 Nisan 1962, Sayı: 11086.

Resmî Gazete. Üniversiteler öğretim üyelerinden bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksek okullara nakline dair Kanun. Yayımlandığı tarih: 28 Ekim 1960, Sayı: 10641.

Resmî Gazete. Yüksek Askerî Şûranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. Kararname No:8, Yayımlandığı tarih: 15/7/2018, Sayı: 30479.
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.8.pdf>

Resmî Gazete. Yüksek Askerî Şûranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun. Kanun No: 1612, Kabul tarihi:17 Temmuz 1972, Yayımlandığı tarih: 26/7/1972, Sayı: 14257.
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14257.pdf>

Resmî Gazete. Yüksek Hâkimler Kurulu Kanunu. Yayımlandığı tarih: 25/4/1962, Sayı: 11091.

Rıza, A. (2001). *Anılar*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.

Rizvi, H. A. (2004). Pakistan: Cıvıl-military relations in a praetorian state. *The Military and Democracy in Asia and the Pacific*, 88-100. Erişim 21 Eylül, 2024.
<https://www.jstor.org/stable/j.ctt2bjb1g.11>

Rousseau, J. J. (2021). *Toplum Sözleşmesi*. (V. Günyol, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Rustow, D. A. (1970). Transitions to democracy: Toward a dynamic model. *Comparative Politics*, Apr, 2(3), 337-363. Erişim 21 Eylül, 2024.
<http://www.jstor.org/stable/421307>

Sabahattin, P. (2021). *Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?* Ankara: Bilgesu Yayınları.

Safshekan, R., ve Sabet, F. (2010). The Ayatollah's praetorians: The Islamic Revolutionary Guard Corps and the 2009 election crisis. *Middle East Institute. Middle East Journal*, 64(4), 543-558. Erişim 21 Eylül, 2024. <https://www.jstor.org/stable/40926499>

Sakal, F. (2009). Tek partinin vatandaşları ve ötekileştirdikleri. *History Studies International Journal of History*, 1(1), 134-160. Erişim 18 Haziran, 2023.
<https://www.historystudies.net/dergi/tar201512c58ea.pdf>

Sariaslan, F. (2023). II. Meşrutiyet dönemi ve Kanun-i Esasi: Siyasal sistem tartışmaları ekseninde bir inceleme. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (54), 161-192. Erişim 6 Haziran, 2024. <https://doi.org/10.54049/taad.1274413>

- Sarikoyuncu, A. (1995). Mehmet Rifat Efendi'nin (Börekçi) millî mücadeledeki hizmetleri. *Diyanet İlim Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart 31(1), 79-102. Erişim 11 Haziran, 2024. https://isamveri.org/pdfdrg/D00033/1995_c31/1995_c31_1/1995_c31_1_SARIKOYUNCUA.pdf
- Sarikoyuncu, A. (2007). *Atatürk, din ve din adamları*. 9. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Scott, R. W. (1987). The Adolescence of Institutional Theory. *Stanford University Administrative Science Quarterly*, December, (32), 493-511. Erişim 5 Eylül, 2024. https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/7948424/mod_resource/content/3/SCOTT%2C%20W.%20Richard.%20The%20adolescence%20of%20institutional%20theory.pdf
- Semiz, Y. (2014). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük politikası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 217-244. Erişim 8 Şubat, 2023. <https://doi.org/10.21563/sutad.187092>
- Sertoğlu, M. (1972). *Mufasssal Osmanlı Tarihi*. C.VI. İstanbul: İskit ve Güven Yayınevi.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2017). *Türk Parlamento tarihi: Millî Birlik Komitesi, Kurucu Meclis dönemi (1961)*. C. 1. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 158.
- Seyrek, M. (2019). *İttihat ve Terakki*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Sieyès, E. J. (2005). *Üçüncü sınıf nedir?* (İ. Birkan, Çev). Ankara: İmge Yayınevi.
- Sinanoğlu, S. (1953). *Kelimelerin Etymonu Esas Tutularak Tertiplenen Yunanca-Türkçe Sözlük*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları. Erişim 5 Ocak, 2024. <https://books.google.com.tr/books?id=ItYwEAAAQBAJveprintsec=frontcover#v=onepageveqvef=false>
- Smith, W., Wayte, W., ve Marindin, G. E. (t.y.). *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities* (1890). Erişim 7 Şubat, 2024. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0063:entry=senatus-cn>
- Son Posta. (1950, 07 Haziran). "Ordu yüksek komuta heyetinde değişiklikler yapıldı". Sayı: 5637+1496, s.1.
- Son Posta. (1950, 08 Haziran). "Yeniden diğer mühim tayinler yapılacak". Sayı: 5637+1497, s.1.
- Son Posta. (1950, 11 Haziran). "Valiler arasında geniş değişiklikler başladı". Sayı: 5637+1500, s.1.
- Sonyel, S. R. (1995). *Kurtuluş Savaşı günlerinde İngiliz istihbarat servisinin Türkiye'deki eylemleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Sosyal Demokrasi Vakfı, SODEV. (2009, 14 Haziran). *Yargı Bağımsızlığı ve Yargıya Güven Araştırma Raporu*. Erişim 10 Ocak, 2023. <https://sodev.org.tr/yargi-bagimsizligi.pdf>
- Soysal, M. (1969). Anayasa diyalektiği açısından özerk kuruluşların görevi. *AÜ Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi* 24(4), 111-124. Erişim 6 Eylül, 2024. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001260
- Sönmez, S. (2016). Bretton Woods, fordizm ve hegemonya. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 43-62. Erişim 17 Ocak, 2023. <https://doi.org/10.17065/huniibf.309273>
- Şağan, A. (2014). Demokrat Parti İktidarı ve grev hakkı. *Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(7), 108-128. Erişim 4 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/59551>
- Şahin, A. (2016, 10 Şubat). Pakistan ya da Türkiye'nin izdüşümü. *Güney Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*. Erişim 9 Nisan, 2023. <https://gasam.org.tr/pakistan-ya-da-turkiyenin-izdusumu/>
- Şahin, L. (2015). *Osmanlı'nın kanlı tarihi*. İstanbul: Ares Yayıncılık.
- Şahin, M. (2012, 17 Nisan). 8'inci Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümünün 19'uncu yıl dönümüne ilişkin meclis konuşması, Yasama yılı: 2, Birleşim: 95. <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili/UyeGenelKurulKonusmalariDetay?eid=16946>
- Şanlı, A. (2021). *Türk milliyetçiliği siyasetinin inşası; kurum, doktrin ve kritik (1965-1980)*. Ankara: Turhan Yayınevi.
- Şanlı, B. (2011). Türkiye'de uygulanan kur politikaları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, (49), 183-200. Erişim 5 Ocak, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8105>
- Şarлак, Z. (2022). *Türkiye'nin millî güvenlik devleti: Kökeni, gelişimi, dönüşümü*. İletişim Yayınları.
- Şaylan, G. (2016). *Değişim, küreselleşme ve devletin yeni işlevi*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Şen, S. (1996). *Silahlı kuvvetler ve modernizm: Cumhuriyet kültürünün oluşum sürecinde bir ideolojik aygıt olarak*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Tahsin, H. (1931, 18 Mayıs). Türk Devleti'nin bütün borcu ne kadar? *Son Posta*, s. 2.
- Tapu ve Kadastro Arşiv Dairesi Başkanlığı. (2024). *Başkanlığınız arşivinde Osmanlı Devleti toprakları üzerinde kurulan hangi devletlere ait tapu kayıtları bulunmaktadır?* Erişim 6 Mart, 2024. <https://www.tkgm.gov.tr/arsiv-db/baskanliginiz-arsivinde-osmanli-devleti-topraklari-uzerinde-kurulan-hangi-devletlere-ait>
- Tarhan, A. H. (1930, 13 Ağustos). Fethi Bey'i teşvik, teşci ediyor. *Cumhuriyet*, Sayı: 2251, s.1.

- Tarhan, N. (2009, 4 Mayıs). TSK güven anketi nasıl yorumlanmalı? *Adaleti Savunanlar Derneği*. Erişim 6 Mart, 2023. <https://asder.org.tr/yazarlarimizin-makaleleri/780-tsk-guven-anketi-nasil-yorumlanmali>
- Taylak, M. (1977). *27 Mayıs ve Türkiye*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Tayyar, A. Ö. (2007). *Türkiye'nin etnik yapısı: Halkımızın kökenleri ve gerçekler*. Ankara: Fark Yayınları.
- Tazminat Komisyonu. (2024). *27 Mayıs 1960 askerî darbe mağdurlarının zararlarının tazmini amacıyla kurulan komisyon*. [Duyurular]. Erişim 12 Mart, 2024. <https://1960tazminatkomisyonu.adalet.gov.tr/>
- Tekin, Ş. (2019). Türklerde devlet-kimlik ilişkisi: Devlet kimliği. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 78-102. Erişim 23 Ocak, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/844085>
- Temo, İ. (2000). *İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucusu ve 1/1 No'lu üyesi: İttihad ve Terakki Anıları*. İstanbul: Arbab Yayınları.
- Tempo 24, (2012, 11 Mayıs). *CHP, AKP'nin karşı çıktığı 27 Nisan alt komisyonunda ısrarlı*. Erişim 26 Mart, 2023. <https://t24.com.tr/haber/chp-akpnin-karsi-ciktigi-27-nisan-alt-komisyonunda-ısrarli,203687>
- Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, TMTD. Cilt.4, Birleşim. 55, Oturum, 1, 27 Nisan 1961. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM___/d00/c004/tm__00004055.pdf
- Tevhidi Tedrisat Kanunu. Kanun No: 430. Kabul tarihi: 3 Mart 1924, Yayımlandığı tarih: R 6/3/1340 Sayı: 63. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.430.pdf>
- Thomas, P. D. (2017). Gramsci'de diyalektik hegemonya. S. Özbek (Ed.), *Felsefelogos* (48) içinde (s. 11-27). İstanbul: Fesatoder Yayınları.
- Tilly, C. (2001). *Zor, sermaye ve Avrupa devletlerinin oluşumu*. (K. Emiroğlu, Çev.). Ankara: Imge Yayınları.
- Tocqueville, A. (2021). *Çoğunluğun zorbalığı*. (İ. M. Uysal, Çev.). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Tok, N. (2003). *Kültür, kimlik ve siyaset*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tosun, C. M. (2007). Marx'ın egemen ideoloji anlayışı. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 111-124. Erişim 8 Ocak, 2025. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1907586>
- Topçu, İ., ve Topçu, S. (2017). Adnan Menderes'in yargılanması ve idamı. *Akademik Bakış Dergisi*, (61), 59-80. Erişim 17 Mart, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/383707>
- Topçu, N. (2020). *İradenin dâvası: devlet ve demokrasi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- TRT1 (2016, 16 Temmuz). *Darbe Bildirisi*, [Bildiri] saat 00:13. Ankara: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu.
- TSK İç Hizmet Kanunu. Kanun No: 211, Kabul tarihi: 4/1/1961, Resmî Gazete, 9 Ocak 1961, Sayı: 10702.
- Tuğluoğlu, F. (2019). 1961 Anayasa Referandumu ve DP tabanı. *Akademik Bakış Dergisi*, 12(24), 135-162. Erişim 5 Nisan, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gav/issue/46272/581471>
- Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de siyasal partiler: II. Meşrutiyet dönemi*. C.1. Genişletilmiş baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuncel, S. (2013, 18 Eylül). *CNN Türk: Enver Aysever'le aykırı sorular* [Video]. Erişim 6 Ocak, 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=F9NQaF5fdL0/>
- Tunçay, M., Koçak, C., Özdemir, H., Boratav, K., Hilav, S., Katoğlu, M., Ödekan, A. (1989). *Türkiye tarihi, çağdaş Türkiye (1908-1980)*. C.4. İzmir: Cem Yayınevi.
- Tural, E. (2006). I. Meşrutiyet döneminde Danıştay (Şurayı Devlet). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (13), 79–89. Erişim 11 Nisan, 2023. https://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/pdf/13ncusonhali/07-S13_erkantural_79-89.pdf
- Turan, M. (1964). *Elli beş yıldır esrarı millettten gizli kalmış olan: Taş Kışla'da 31 Mart*. İstanbul: Aydın Neşriyatı.
- Turhan, G., ve Çulha, M. S. (2022). Genç cumhuriyetin parti sistemi arayışında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın yeri ve önemi. *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 254-265. Erişim 14 Nisan, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/72433/1122285>
- Turhan, M. (2003). Değişen egemenlik anlayışının hak ve özgürlüklerin korunmasına etkileri ve *Türk Anayasa Mahkemesi*. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 19(1), 215-248. Erişim 9 Ağustos, 2023. <https://ayam.anayasa.gov.tr/media/4635/mturhan.pdf>
- Turhan, M. (2022). Avrupa insan hakları sözleşmesi ve siyasi parti kapatma davaları. *AÜ SBF Dergisi*, 57(3), 129-150. Erişim 5 Nisan, 2023. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001756
- Türedi, H. (2022). *Damga siyaseti*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Türk Ceza Kanunu. Kanun No: 5237, Kabul tarihi: 26/9/2004, Yayımlandığı tarih. 12/10/2004, Sayı: 25611.
- Türk Medeni Kanunu. Kanun No: 4721, Kabul Tarihi: 22/11/2001. Resmî Gazete Yayımlandığı tarih: 8 Aralık 2001, Sayı: 24607.
- Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, TÜSİAD. (1989). İstikrarlı kalkınma ve yeniden sanayileşme için ekonomik çözümler. (Yayın No: TÜSİAD-T/89/7/129). İstanbul: TÜSİAD Library. Erişim 7 Şubat, 2023. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9075-istikrarli-kalkinma-ve-yeniden-sanayilesme-icin-ekonomik-cozumler>

- Türk Silahlı Kuvvetleri, TSK. (2024, 12 Temmuz). *Genelkurmay Başkanları*. <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=GenelkurmayBaskanlari>
- Türkeli, G. (2020). Schmitt ve Kelsen'in görüşleri ekseninde anayasanın koruyuculuğu tartışması. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 26(2), 980-1005. Erişim 5 Nisan, 2023. <https://doi.org/10.33433/maruhad.811202>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1921). "Teşkilatı Esasiye Kanunu". Kanun No: 85, Resmî Ceride H 7 Şubat 1337 (7 Şubat 1921), Sayı: 1. Ankara: TBMM.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1924). "Teşkilatı Esasiye Kanunu". Kanun No: 491, Resmî Gazete 24 Mayıs 1924, Sayı:71. Ankara: TBMM.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1961). Kanun No: 334, Resmî Gazete 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859. Ankara: TBMM.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982). Kanun No: 2709, Resmî Gazete 18 Ekim 1982, Sayı: 17863. Ankara: TBMM.
- Türkiye İmam Hatipliler Vakfı, TİMAV. (2024, 7 Temmuz). *İmam Hatip okulları tarihçesi*. <https://timav.org.tr/imam-hatip-okullari-tarihcesi/>
- Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK. (2012). Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011. (Yayın No: 3685). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Bilgi Dağıtım Grubu. Erişim 11 Nisan, 2023. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK. (2022). İstatistik göstergeler-Statistical indicators, 1923-2022. (Yayın No: 4677). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK. (2023). Gelir Dağılımı İstatistikleri, 2022. (Yayın No: 49745). Erişim 03 Aralık, 2024. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2022-49745>
- Türküne, M., Çaha, Ö., Önder, T., Özipek, B. B., Çetin, H., Beriş ve H. E. Ergin, Ç. (2006). Siyaset. Ankara: Lotus Yayınevi.
- UK Regency Act (1937). Public General Acts-Guardianship, vec. of Sovereign during Regency. Erişim 9 Şubat, 2023. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Edw8and1Geo6/1/16/section/5>
- Ulay, S. (2021). 12 Mart belgeseli. 32. *Gün Haber Arşivi* [Video, sn. 39:15]. Erişim 21 Eylül, 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=UcCKCx5G0dM>
- Uluçakar, M. (2013). *Türkiye'de sivil-asker ilişkileri ve ordunun demokratik kontrolü*. (Tez No. 339041) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Uluslararası Darbe Sempozyumu. (2017, 27 Mayıs). *Siyasi ve Toplumsal Travma Olarak Darbeler*. Adnan Menderes Üniversitesi. Erişim 11 Mart, 2024. <https://haber.adu.edu.tr/haber/uluslararasi-darbe-sempozyumunda-siyasi-ve-toplumsal-travma-olarak-darbeler-konusu-ele-alindi-1000029610>

- United Nations Charter, UNC. (4801 S.K.), Resmî Gazete, 24 Ağustos 1945, Sayı: 902. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6092.pdf>
- United Nations, UN. (2024, 17 Mart). *Trusteeship Council*. (Birleşmiş Milletler/Vesayet Konseyi) <https://www.un.org/en/about-us/trusteeship-council>
- Urhal, Ö. (2009). *Küreselleşen dünyada güvenlik: Millî güvenlik, kamu güvenliği, örgütlü suçlar ve suç istihbaratı*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Usul, A. (2014). Demokrasi, otoriterlik, uluslararası politika: Entegre bir yaklaşım arayışı. *Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Aralık, (10), 1-26. Erişim 10 Nisan, 2023. <https://www.sam.gov.tr/media/mediafields/Paper/4p4e17yp1zar42qteff0xg7h49/b1828b2ed022d102045e0f2f3d5da0b3.pdf>
- Uzun, H. (2005). Türk demokrasi tarihinde I. Meşrutiyet dönemi. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 145-162. Erişim 23 Nisan, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1496031>
- Ünal, M. (2021, 13 Ocak). Cumhurbaşkanlığının tarafsızlığı hukukidir. *İndependet Türkçe*. Erişim 15 Nisan, 2023. <https://www.indyturk.com/node/299831/siyaset/ak-parti'li-unal-cumhurbaşkanlığının-tarafsızlığı-hukukidir-siyasi-değildir>
- Vakit. (1930, 06 Eylül). "Dün İzmir'de çok müessif ve kanlı hadiseler oldu". Sayı: 4548, s.1-2.
- Varel, A. (2021). Metodolojik özgüçlük ile gerçekliğin sınırlarını zorlamak: Batı (Fransa) ile Türk devrimi kıyaslamaları ve Jön Türk devrimi. *AÜ Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 76(3), 651-680. Erişim 11 Mart, 2024. <https://doi.org/10.33630/ausbf.855726>
- Weber, M. (2023). *Meşru egemenlik*. (L. Boyacı, Çev.). İstanbul: Kapra Yayıncılık.
- Weiker, W. F. (1967). *1960 Türk İhtilali*. (M. Ergin, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Welch, C. E. (1972). Praetorianism in Commonwealth West Africa. *The Journal of Modern African Studies*, Jul 10(2), 203-222. Erişim 21 Eylül, 2024. <https://www.jstor.org/stable/159963>
- Wildavsky, A. B. (1959). A Methodological Critique of Duverger's Political Parties. *The Journal of Politics*, May, 21(2), 303-318. <https://doi.org/10.2307/2127167>
- Williamson, J. (1985). On the system in Bretton Woods. *The American Economic Review*, 75(2), 74-79. Erişim 21 Eylül, 2024. <http://www.jstor.org/stable/1805574>
- Yahşi, F. (2023). *Türkiye'de vesayetçi demokrasinin kurumsallaşmasında 1961 Anayasası'nın rolü* (Tez No. 787985) [Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yakut, K. (1998). *Mahmut Şevket Paşa ve dönemi* (Tez No. 73471) [Doktora tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

- Yarimoğlu, S. (2021). Asker kökenli Yassıada sanıklarının 27 Mayıs Darbesi öncesindeki konumları ve iadei itibarlarına giden süreç: 1950-1967. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (40), 213-250. Erişim 19 Mart, 2024. <https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=8.-asker-kokenli-yassıada-saniklarinin-27-mayis-darbesi.pdf>
- Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları. (1960). Anayasa'yı ihlal davası, birinci bölüm. Esas No: 1960/1, TBMM Tutanak Müdürlüğü. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/b1a972e7-b5a9-41f7-93fd-96de1caf7e90>
- Yavuz, A. (2017). *Vesayet savaşları: İleri demokrasi hayalinden darbe gerçeğine*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Yavuz, H. (2005). *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Millî görüş ve Ak Parti*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yavuz, M. (2012). Yükseköğretim yönetiminde dönüşüm ve Türkiye için alternatif yönetim modeli önerisi. (Yayın No: 2837), [Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü]. Erişim 1 Nisan, 2024. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yuksekogretim-Yonetiminde-Donusum-ve-Turkiye-icin-Alternatif-Yonetim-Modeli-Onerisi-Mehmet-Yavuz.pdf>
- Yazar, A., ve Çiçek, A.Ç., Demirci, B., Gökalp, B., Bibar, D., Kıvrak, E., Emiş, F., Polat, F., Efe, H., Akıllı, H., Subay, Ö.Ö., İçmen, R., Taşdemir, S.Z., Şener, T., Alkan, Y.S. (2022). *Erken Cumhuriyet dönemi (1923-1950): Disiplinler arası bir bakış*. K.O., ve Garipoğlu, F.K., (Eds.). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yazıcı, S., ve Katılmış, F. (2023). Tek Parti İktidarında Bürokrasi ve Siyaset İlişkisi. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-12. Erişim 17 Temmuz, 2024. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2633179>
- Yel, S. (2002). İttihat ve Terakki'nin kurucularından İbrahim Temo'nun Atatürk ve inkılâplar hakkındaki düşünceleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(52), 89-105. Erişim 24 Ocak, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/60866/903264>
- Yenişafak. (2010, 15 Nisan). *Aytaç öğretmen şimdi müdür*. Erişim 4 Eylül, 2024. <https://www.yenisafak.com/gundem/aytac-ogretmen-simdi-mudur-252249>
- Yenişafak. (2018, 6 Haziran). *793 şehitten utanın!* H. Koçoğlu (Ed.). Erişim 9 Kasım, 2024. <https://www.yenisafak.com/gundem/793-sehitten-utanin-3356278>
- Yıldırım, M. (2023). 27 Mayıs askerî müdahalesinin neticesi: Demokrasi hedefinden pretoryan bir sisteme 62-63 darbe girişimleri. *Habitus Toplumbilim Dergisi*, 4(4), 145-174. Erişim 8 Kasım, 2024. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3029746>
- Yıldırım, U. T. (2021). Türk siyasal hayatında anayasa yargısı-siyaset ilişkisi: Türk Anayasa Mahkemesi. *Turkish Studies*, 16(1), 571-587. Erişim 18 Mart, 2024. <https://dx.doi.org/10.47644/TurkishStudies.48110>

- Yıldız, A., Durdular, E., Solak, M., ve Şencan, H. (2010). *Referandum: Türkiye, ABD, Avrupa uygulama örnekleri*. Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yıldız, H. (2021). *Türkiye'de popüler dini bilgi ve kaynakları üzerine nitel bir araştırma* (Tez No. 694431) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yılmaz, C. (2013). *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil*. Samsun: Çarşamba Belediye Başkanlığı Yayınları. Erişim 6 Eylül, 2024. <https://www.cevdetyilmaz.com.tr/wp-content/uploads/2013-ORD.-PROF.-DR.-ALI-FUAD-BASGIL.pdf>.
- Yılmaz, H. (2005). Türk Silahlı Kuvvetleri ve millî savunma hizmeti. *AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 54(4), 375-430. Erişim 27 Eylül, 2024. https://doi.org/10.1501/Hukfak_00000000379
- Yılmaz, N., Doğan, K. C., ve İnankul, H. (2013). Tek Parti iktidarı döneminde (1923-1946) bürokrasi ve siyaset ilişkisinin weberyan değerlendirmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27/ (3), 263-284. Erişim 14 Nisan, 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2710/35912>
- Yolcu, S. (2014). Türkiye'de bir politik özne olarak gençliğin inşası (1930-1946) (Tez No. 375936) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yüce, A. D. (1980). CSTD., Cilt. 45, Toplantı. 19, Birleşim. 29, Oturum. 1, 4 Şubat 1980. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t19/c045/cs_19045029.pdf
- Yücel, D. (2011). Gelir dağılımı teorileri ve politikaları: Türkiye'de gelir dağılımı-yoksulluk sorunu. (Tez No. 287644) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yüksek Adalet Divanı Kararları. (1960-1961). *Anayasa'yı ihlal davası*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/2a7cc546-2607-4021-a9d5-ec3cbe6e54c1>
- Yüksek Seçim Kurulu, YSK. (2002). 3 Kasım 2002 Türkiye Geneli Seçim Sonuçları. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2002MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf>.
- Yüksek Seçim Kurulu, YSK. (2024a). 1950-1977 yılları arasında yapılan milletvekili genel seçimleri. <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007/>
- Yüksek Seçim Kurulu, YSK. (2024b) Seçim Arşivi. <https://www.ysk.gov.tr/tr/secim-arsivi/2612>.
- Yükseköğretim Kanunu. Kanun No: 2547, Kabul Tarihi: 4/11/1981, Yayımlandığı Resmî Gazete: 6/11/1981, Sayı: 17506. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2547veMevzuatTur=1veMevzuatTertip=5>

- Yüksel, E. (2005). *Medya Güvenlik Kurulu:28 Şubat sürecinde medya, MGK ve siyaset bağlantısı*. Erişim 6 Nisan, 2023. https://www.researchgate.net/publication/349493571_MEDYA_GUVENLIK_KURULU_28_Subat_Surecinde_Medya_MGK_ve_Siyaset_Baglantisi
- Zariç, S. (2016). Türk siyasal hayatında milli görüş hareketinin tarihsel gelişimi ışığında milli görüş ile Adalet ve Kalkınma Partisi arasındaki ideolojik farklılıklar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(38), 228-243. Erişim 11 Nisan, 2023. <https://acikerisim.mersin.edu.tr/yayin/166175vedil=3>
- Ziegler, K. H. (1997). Deutschland und das Osmanische Reich in ihren völkerrechtlichen Beziehung. *Archiv des Völkerrechts*, September, 35(3), 255-272. Erişim 21 Eylül, 2023. <https://www.jstor.org/stable/40798987>
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Y. S. Gönen, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2016). *Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasal muhalefet: Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU

Öğrencinin Adı Soyadı: Murat SABAN		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	X
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	X
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	X
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	X
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	X
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	X
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	X
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	X
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	X
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	X
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	X
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	X
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	X
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	X
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	X
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	X
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	X
Atıf Yöntemi APA 7 ☒ CMS ☐ İSNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	X
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	X
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak	X
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	X
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	X
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	X
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	X
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	X

İmza

Prof. Dr. Remzi FINDIKLI